

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

1. Subcommentary on the First Fifty Discourses (1. Mūlapaṇṇāsa-
tīkā)

1. The Chapter of the Discourse on the Root of All Phenomena
(1. Mūlapariyāyavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

1. Subcommentary on the First Fifty Discourses

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Mūlapaṇṇāsa-ṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattamaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanattamaṃ, taṃ sammadeva tesamaṃ uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattamaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatimaṃ paresamaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyamaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇamaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattamaṃ. Taṃ attano yathāladhasampattinimittakassa kammassa balānuppādānattamaṃ. Antarā ca tassa asaṅkocanattamaṃ. Tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanattamaṃ. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetamaṃ. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino...pe... tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjāhi nirisayasapuññakkhettsaṃbuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamaṅkilesavidhamsanāya pahoti. Bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha -

“Pūjārahe pūjayato. Buddhe yadi va sāvake”tiādi, tathā -

“Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti”tiādi,

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.

Dhammoti kittayantassa...pe... kasiṇenapi jambudīpassa;

Saṅghoti kittayantassa...pe... kasiṇenapi jambudīpassā”ti.,

Tathā -

“Yasmaṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”tiādi,

“Arañhe rukkhamūle vā...pe...

Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomaḥsaṃso na hessatī'ti ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa
guṇātisayayogasandassanattamaṃ "karuṇāsītalalahadaya"ntiādinā gāthāttayamāha.
Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā
yathādhippetaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ
kattukāmo. Sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya
paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva
sammāsambuddhassa thomaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ
"karuṇāsītalalahadaya"ntiādi vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati
apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati
vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā
karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi
paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ
sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ, karuṇāsītaṃ
hadayaṃ assāti karuṇāsītalalahadaya, taṃ karuṇāsītalalahadayaṃ.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya,
byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca
parasattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmutitānampi
cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā
parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇāya visesena bhagavato cittassa
cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ "karuṇāsītalalahadaya"nti.
Karuṇāmukhena vā mettāmutitānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti
daṭṭhabbaṃ. Atha vā asādhāraṇaññavisesanibandhanabhūtā sātisaṃyaṃ
niravasesaṇca sabbaññutaññānaṃ viya savisaṃyabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ
upagatā karuṇāya bhagavato atisaṃyena hadayasītalabhāvahetūti āha
"karuṇāsītalalahadaya"nti. Atha vā satipi mettāmutitānaṃ sātisaṃye
hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi
kāraṇanti karuṇāya bhagavato "hadayasītalabhāvakāraṇa"nti vuttā. Karuṇānidānā hi
sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānaṃsāradukkhasantāpassa hi
bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānīpi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ
akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇanirataṃ
samadhiगतadhammādhipeyyassa ca sannihitesupi
sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa
aññathattamahosīti. Etasmiṇca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā
saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva
ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi
paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghātitaṃ vihatam,
paññāpajjotena vihatam paññāpajjotavihatam. Muyhanti tena, sayam vā muyhati,
mohanamattameva vā tanti moho, avijjā, sveva visayasabhāvapaṭicchādanato
andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti
paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ paññāpajjotavihatamohatamaṃ. Sabbesampi hi
khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhāvimuttehi

viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisaṃyena avijjāpahānena bhagavantaṃ thomento āha “paññāpajjotavihatamohatama”nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanāṭisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāya visesato mohatamavigamena thometabboti āha “paññāpajjotavihatamohatama”nti. Imasmiñca atthavikappe “paññāpajjoto”ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvābodhanasamatthena anāvaraṇaññāsaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvaccchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ “paññāpajjotavihatamohatama”nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇaññāṃ kārāṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṃ. Abhinihārasampattiyaṃ savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kārāṇabhāvato anāvaraṇaññāṃ “mohatamavidhamana”nti vuccatīti.

Kim pana kārāṇaṃ avijjāsamugghātayeveko pahānasampattivaseṇa bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisaṃyena niravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalaṃ kilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesaavijjāpahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyaṃ niravasesākusaladhammanibbattiyaṃ saṃsārappavattiyaṃ ca avijjā padhānakārāṇanti tabbighātavacanena sakalaṃ kilesagaṇasamugghāto vuttoveva hotīti vuttaṃ “paññāpajjotavihatamohatama”nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko. Tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ sanarāmaralokagaruṃ. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisiyati yathā “sarājikāya parisāyā”ti. Kāmañcettha sattasaṅkhārakāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesāṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “sattā devamanussāna”nti. Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niraṭṭhayaṃ payogasampattiyaṃ sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā

aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “sanarāmaralokagaru”nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyya janupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesāṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambita-khalitānukaḍḍhana-nippīlanukkuṭika-kuṭilākulatādi-dosarahita-mavaḥasita-rājahaṃsa-vasabhavāraṇa-migarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakaruṇā-sativīriyādi-guṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhiṃ anavaṃjātāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuññaṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena pariṇānto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anupattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti sugato, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato, lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato”tiādīnā nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti sugato. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitāṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti sugato da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ sugataṃ.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikamassa ariyamaggādhigamena avipākārahābhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahiṃ gatīhi suṭṭhu mutto viṣaṃyuttoti āha “gativimutta”nti. Etena bhagavato katthaciṃ gatiyā aparīyāpannatāṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenevāha -

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti.

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigati-viññāṇaṭṭhiti-sattāvāsa-sattanikāyehi parimutto, taṃ gativimuttaṃ. Vandeti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā gativimuttanti anupādisesanibbānadhātupattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomaṇā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇādhigamato savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karūṇāsītalahadaya”nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta”nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhaṭṭhena tena “paññāpajjotavihatamohatama”nti etena cāpi sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā -hetuto phalato upakārato ca. Tattha hetu mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. Phalaṃ catubbidhaṃ ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇapahānasampadā dutiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsitā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. Upakāro anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugatasaddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karuṇāsītalahadaya”nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohatama”nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañānapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañānapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhiniṃ esādi antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedhaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṇhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvavappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññānapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaru”ntiādinā vipaṇṇīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamaṇaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamaṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāraṇisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anattidhāvanaṃ sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādīparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ catupaṭisambhidāñāṇaṃ catuvesārajjāñāṇaṃ.

Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇaṇāñāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanaṇāñāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāñāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattālīsa ñāṇavatthūni, sattasattatiñāṇavatthūnīti evamādināṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññūtā. Tathā karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā

karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayamaṃ taraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhī majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samatto bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ;
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.

Khīyetha kappo ciradīghamantare;
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttēna “no hetamaṃ, bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me, bhante, dhammanvayo vidito”ti vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhithhavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “buddhopi”tiādimāha. Tattha buddhoti kattuniddeso. Buddhabhāvanti kammaniddeso. Bhāvetvā sacchikatvāti ca pubbakālakiriyāniddeso. Yanti aniyamato kammaniddeso. Upagatoti aparakālakiriyāniddeso. Vandeti kiriyāniddeso. Tanti niyamaṇaṃ. Dhammanti vandanakiriyāya kammaniddeso. Gatamalaṃ anuttaranti ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”tiādinā niddesanaṃyena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññaṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti buddho jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassaci pi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho yathā “dikkhito na dadātī”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuññaṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññutaññaṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha -

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū. Anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmamaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva”nti.

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. Buddhabhāvanti sammāsambodhiṃ. Bhāvetvāti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. Sacchikatvāti paccakkhamaṃ katvā. Upagatoti patto, adhigatoti attho. Etassa “buddhabhāva”nti etena sambandho.

Gatamalanti vigatamalam, niddosanti attho. Vandeti paṇamāmi, thomemi vā. Anuttaranti uttararahitam, lokuttaranti attho. Dhammanti yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayañhettha saṅkhepattho - evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātāṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātāṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniissaraṇatthāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasamāyamaḍḍinaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ niraṇṭaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaṇṇehi kammādisu adhigatavasābhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsati koṭī satasahassamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeññābhāvena, dutiyena anuppādeññābhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātāya dhammaṃ thometi. “Sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamala”nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttara”nti etena aññassa viṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalahāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti, “sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometuṃ “sugatassā”tiādimāha. Tattha sugatassāti sambandhaniddeso, tassa “puttāna”nti etena sambandho. Orasānanti puttavisesanaṃ. Mārasenamathanānanti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. Aṭṭhannanti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasaḥassasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānātivattanato. Samūhanti samudāyaniddeso. Ariyaśaṅghanti guṇavisiṭṭhasaṅghāṭabhāvaniddeso. Tena asabhipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātātāya pitu santakassa dāyajassa visesena bhāgino honti, evameva tepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbaṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā”icceva vuccati taṃmūlikattā lakkaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāya karaṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha - “mārasenamathanāna”nti. Imasmiṃ panatthe “māramārasenamathanāna”nti vattabbe “mārasenamathanāna”nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāma te paṭhamā senā”tiādi. Sā ca tehi diyaḍḍhasaḥsabhedā anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti mārasenamathanā, ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena “saraṇa”nti araṇīyato upagantabbato upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyaśaṅgho, ariyo ca so saṅgho cāti vā ariyaśaṅgho, taṃ ariyaśaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhiḡamo saṅgharatanādhīnoti ariyaśaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “sirasā vande”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, “mārasenamathanāna”nti etena pahānasampadaṃ sakalaśaṃkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyaśaṅgha”nti etena pabhāvasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti ariyaśaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ, “mārasenamathanāna”nti sammāujuñāyasāmicippaṭipannabhāvadīpanaṃ, “aṭṭhannampi samūha”nti āhuneyyādhībhāvadīpanaṃ, “ariyaśaṅgha”nti anuttarapuññaḥkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena

hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanāna”nti etena abhinīhārasampadāsiddham pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā māraṃ mārapariṣaṃ vā abhivijjanti. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. “Ariyaśaṅgha”nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamaṇaṃ sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyaśaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “iti me”tiādimāha. Tattha ratijjananaṭṭhena ratanaṃ, buddhadhammasaṅghā. Tesaṃhi “itipi so bhagavā”tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha -

“Yasmiṃ mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti...pe... ujugatacitto kho mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitāṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī”tiādi.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetuṃ -

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti.

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva vandanāmayā yathā “dānamayaṃ sīlamaya”nti. Vandanā cettha kāyavācācittēhi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomaṇā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato puññaṃ, attano santānaṃ punātīti vā. Suvihatantarāyoti suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyaṃ ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyaṃ taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. Hutvāti pubbakālākiriyaṃ. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena sambandho. Tassāti yaṃ ratanattayavandanāmayā puññaṃ, tassa. Ānubhāvenāti balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhittavanavasena upaṇṇāpanatthaṃ “majjhimaṃ pamāṇasuttaṅkitassā”tiādi vuttaṃ. Tattha majjhimaṃ pamāṇasuttaṅkitassāti nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkitassa. Yathā hi dīghāgame dīghapamāṇāni suttāni, yathā ca saṃyuttaṅguttarāgamesu dvīsu khuddakapamāṇāni, na evaṃ idha. Idha pana pamāṇato majjhimāni suttāni. Tena vuttaṃ “majjhimaṃ pamāṇasuttaṅkitassāti nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkitassati attho”ti. Etena “majjhimo”ti ayaṃ imassa atthānugatasamaññāti dasseti. Nanu ca suttāni eva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāya paññatto āgamo. Yattheva hi atthabyañjanasamudāye “sutta”nti vohāro, evaṃ suttasamudāye ayaṃ “āgamo”ti vohāro. Idhāti imasmiṃ sāsane. Āgamissanti ettha, etena etasmā vā attatthaparathādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiyaṃ uttamaṭṭhena

taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo cāti āgamavaro. Āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, majjhimo ca so āgamavaro cāti majjhimāgamavaro, tassa.

Buddhānaṃ anubuddhānaṃ buddhānubuddhā, buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena saṃvaṇṇitassa. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi vinayasuttābhidhammānaṃ pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamaṃ attho vibhatto, so eva pacchā tassa tassa saṃvaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgahaṃ āropitoti. Paravādamathanassāti aññatitthiyānaṃ vādanimmathanassa, tesāṃ diṭṭhigatabhañjanassāti attho. Ayañhi āgamo mūlapariyāyasuttasabbāsavasuttādīsu diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhigatadosavibhāvanato saccakasuttaṃ upālisuttādīsu saccakādīnaṃ micchāvādanimmathanadīpanato visesato “paravādamathano”ti thomitoti. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsinīsāratthapakāsinīmanorathapūraṇīsu atṭhasālīnīādīsu ca yathākkamaṃ “saddhāvahaguṇassa, ñāṇappabhedajananassa, dhammakathikapuṇḍavānaṃ vicittapaṭibhānajananaṃ, tassa gambhīraññehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”tiādīnā thomanā katā.

6. Attho kathiyati etāyāti atthakathā, sā eva atṭhakathā ttha-kārassa tṭha-kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho”ti āditotiādīmi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññātāya paramena cittissariyabhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca vasino, therā mahākassapādayo. Tesāṃ satehi pañcahi. Yāti yā atṭhakathā. Saṅgītāti atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. Anusaṅgītā ca yasattherādīhi pacchāpi dutiyatatiyasaṅgītiṃ. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḷo, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesāṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. Ābhatāti jambudīpato ānītā. Athāti pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya atṭhakathā tṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “dīpavāsīnamatthāyā”ti. Tattha dīpavāsīnanti jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya tṭhapitāti yojanā.

8. Apanetvānāti kaṇcukasadisāṃ sīhaḷabhāsaṃ apānetvā. Tatoti atṭhakathāto. Ahanti attānaṃ niddisati, manoramaṃ bhāsanti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manaṃ ramayatīti. Tenevāha “tantinayānucchavika”nti, pālīgatiyā anulomikaṃ pālībhāsāyānuvidhāyininti attho. Vigatadosanti asabhāvaniruttibhāsantararahaṃ.

9. Samayaṃ avilomentoti siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti. Theravaṃsadīpānanti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampānattā paññāpajjotena tassa samujjalanato theravaṃsadīpā, mahāvihāravāsīno, tesāṃ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhu nipuṇo saṅho vinicchayo etesanti

sunipuṇavinicchayā. Atha vā vinicchinotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṃ. Etena mahākassapāditheraparamparābhato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtaṃ dasseti.

10. Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanattho. Tena “na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcā”ti dasseti. Tena ca “tambapaṇḍīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. Ciraṭṭhitatthanti ciraṭṭhitiatthaṃ, cirakālaṭṭhitiyāti attho. Idañhi atthappakāsaṇaṃ aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetam bhagavatā “dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asamosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunnikkhittaṇca padabyañjanaṃ attho ca sunīto”ti.

11. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitum “sīlakathā”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “na taṃ idha vicārayissāmi”ti. Atha vā yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “sīlakathā”tiādinā. Tattha sīlakathāti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. Dhutadhammāti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. Kammatṭhānāni sabbānīti pāliyaṃ āgatāni aṭṭhatimsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. Cariyāvidhānasahitoti rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. Jhānāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, samāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni jhānāni, samāpajjanavasībhāvappattiyā samāpattiyo. Jhānāni vā rūpārūpāvacarajjhānāni, samāpattiyo phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

12. Lokuḷalokuttarabhedā cha abhiññāyo sabbā abhiññāyo. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṃkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo paññāsaṅkalananicchayo.

13. Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā paccayākāradesanā, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisāṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa sudukkaratāya nipuṇā saṇhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha “suparisuddhanipuṇanayā”ti. Paṭisambhidādisu āgatanayaṃ avissajjetvā vicāritattā avimuttatantimaggā.

14. Iti pana sabbanti iti-saddo parisamāpane, pana-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. Idhāti imissā aṭṭhakathāya. Na taṃ vicārayissāmi punaruttibhāvatoti adhippāyo.

15. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “majjhe visuddhimaggo”tiādimāha. Tattha “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsiniādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

16. Iccevāti iti eva. Tampīti visuddhimaggampi. Etāyāti papañcasūdanīyā. Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”tiādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittam dasseti, “dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhattham, ciraṭṭhitatthañca dhammassā”ti etena payojanam, “majjhimāgamavarassa attham pakāsayissāmī”ti etena piṇḍattham, “apanetvāna tatoham sīhaḷabhāsa”ntiādinā, “sīlakathā”tiādinā ca karaṇappakāram. Sīlakathādīnam avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

1. Vibhāgavantānam sabhāvavibhāvanam vibhāgadassanamukheneva hotīti paṭhamam tāva paṇṇāsavaggasuttādivasena majjhimāgamassa vibhāgam dassetuṃ “tattha majjhimasāṅgīti nāmā”tiādimāha. Tattha tatthāti yaṃ vuttam “majjhimāgamavarassa attham pakāsayissāmī”ti, tasmim vacane. Yā majjhimāgamapariyāyena majjhimasāṅgīti vuttā, sā paṇṇāsādito edisāti dasseti “majjhimasāṅgīti nāmā”tiādinā. Tatthāti vā “etāya aṭṭhakathāya vijānātha majjhimasāṅgītiyā attha”nti ettha yassā majjhimasāṅgītiyā attham vijānāthāti vuttam, sā majjhimasāṅgīti nāma paṇṇāsādito edisāti dasseti. Pañca dasakā paṇṇāsā, mūle ādimhi paṇṇāsā, mūlabhūtā vā paṇṇāsā mūlapaṇṇāsā. Majjhe bhavā majjhimā, majjhimā ca sā paṇṇāsā cāti majjhimapāṇṇāsā. Upari uddham paṇṇāsā uparipaṇṇāsā. Paṇṇāsattayasaṅgahāti paṇṇāsattayaparigaṇanā.

Ayam saṅgaho nāma jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha “yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”ti ayam jātisaṅgaho. “Yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo. Yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhī, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti ayam sañjātisaṅgaho. “Yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti ayam kiriyāsaṅgaho. “Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanam gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita”nti ayam gaṇanasaṅgaho. Ayameva ca idhādhippeto. Tena vuttam “paṇṇāsattayasaṅgahāti paṇṇāsattayaparigaṇanā”ti.

Vagगतoti samūhato, so panettha dasakavasena veditabbo. Yebhuyyena hi sāsane dasake vaggavohāro. Tenevāha “ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā”ti. Pannarasavaggasamāyogāti pannarasavaggasaṃyogāti attho. Keci pana samāyogasaddam samudāyattham vadanti. Padatoti ettha aṭṭhakkharo gāthāpādo “pada”nti adhippeto, tasmā “akkharato cha akkharasatasahassāni caturāsītuttarasatādhikāni catucattālīsa sahasassāni ca akkharānī”ti pāṭhena bhavitabbanti vadanti. Yasmā pana navakkharo yāva dvādasakkharo ca gāthāpādo saṃvijjati, tasmā tādisānampi gāthānam vasena aḍḍhateyyagāthāsataṃ bhāṇavāro hotīti katvā “akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca sahasassāni tepaññāsañca akkharānī”ti vuttam. Evañhi padabhāṇavāragaṇanāhi akkharagaṇanā saṃsandati, netarathā. Bhāṇavāroti ca dvattiṃsakkharānam gāthānam vasena aḍḍhateyyagāthāsataṃ, ayañca akkharagaṇanā bhāṇavāragaṇanā ca padagaṇanānusārena laddhāti veditabbā. Imameva hi attham ñāpetuṃ suttagaṇanānantaram bhāṇavāre agaṇetvā padāni gaṇitāni. Tatridam vuccati -

“Bhāṇavārā yathāpi hi, majjhimassa pakāsītā;
Upaḍḍhabhāṇavāro ca, tevīsati padādhiko.

Satta satasahassāni, akkharānaṃ vibhāvaye;
Cattālīsa sahasāni, tepaññāsaṅka akkhara’’nti.

Anusandhitoti desanānusandhito. Ekasmiṃ eva hi sutte purimacchimānaṃ desanābhāgānaṃ sambandho anusandhāto anusandhi. Ettha ca attajjhāsayānusandhi parajjhāsayānusandhīti duvidho ajjhāsayānusandhi. So pana katthaci desanāya vippakatāya dhammaṃ suṇantānaṃ pucchāvasena, katthaci desentassa satthu sāvakassa dhammapaṭiggāhakānaṅka ajjhāsayavasena, katthaci desetabbassa dhammassa vasena hotīti samāsato tippakāro. Tena vuttaṃ “pucchānusandhiajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhī’’ti. Saṅkhepeneva ca catubbidho anusandhi veditabbo. Tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ, kiṃ pārimaṃ tīraṃ, ko majjhe saṃsīdo, ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvattaggāho, ko antopūtibhāvo’ti’’? Evaṃ pucchantānaṃ vissajjentena bhagavatā pavattitadesanāvasena pucchānusandhī veditabbo. “Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘iti kira bho rūpaṃ anattā... vedanā... saññā... saṅkhārā... viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī’’ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi tthānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsaṇaṃ atidhāvitabbaṃ maññeyya ‘iti kira bho rūpaṃ anattā...pe... phusissantī’’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti evaṃ paresaṃ ajjhāsayānaṃ veditvā bhagavatā pavattitadesanāvasena parajjhāsayānusandhi veditabbo.

“Tassa mayhaṃ brāhmaṇa etadahosi ‘yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā cātuddasī pañcadasī atṭhamī ca pakkhassa, tathārūpāsu rattīsu yāni tāni āramacetiyāni vanacetiyāni rukkhacetiyāni bhiṃsanakāni salomahaṃsāni, tathārūpesu senāsanesu vihareyyaṃ appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya’’nti’’ evaṃ bhagavatā, “tatrāvuso lobho ca pāpako doso ca pāpako lobhassa ca pahānāya dosassa ca pahānāya atthi majjhimaṃ paṭipadā, cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī’’ti evaṃ dhammasenāpatinā ca attano ajjhāsayeneva pavattitadesanāvasena attajjhāsayānusandhi veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhadhammavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesāṃ vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ ākaṅkheyyasutte heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari abhiññā āgatā. Vatthusutte heṭṭhā kilesena desanā uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambakasutte heṭṭhā bhaṇḍanena desanā uṭṭhitā, upari sārāṇiyadhammā āgatā. Kakacūpame heṭṭhā akkhantiyā vasena desanā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatāti.

Vitthārato panetthāti evaṃ saṅkhepato tividho catubbidho ca anusandhi ettha etasmiṃ majjhimanikāye tasmim tasmim sutte yathārahaṃ vitthārato vibhajitvā viññāyamānā navasatādhikāni tīṇi anusandhisahassāni honti. Yathā cetāṃ paṇṇāsādivibhāgavacanāṃ majjhimasāṅgītiyā sarūpadassanattāṃ hoti, evaṃ pakkhepadosapariharaṇattāṅka hoti. Evañhi paṇṇāsādīsu vavatthitesu tabbinimuttaṃ kiñci suttaṃ yāva ekaṃ padampi ānetvā imaṃ majjhimasāṅgītiyāti kassaci vattum okāso na siyāti.

Evam paṇṇāsavaggasuttabhāṇavārānusandhibyañjanato majjhimasāṅgītiṃ vavatthapetvā idāni naṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ “tattha paṇṇāsāsu mūlapaṇṇāsā ādī”tiādimāha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vipakkhiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathaṃ saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgītī mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattitakālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmīṃ paṭhamamahāsaṅgītikāle. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, yo lokiyeḥi “upogghāto”ti vuccati, svāyamettha “evaṃ me suta”ntiādiko gantho veditabbo, na pana “sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi”tiādīsu viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha “evaṃ me sutantiādikaṃ āyasmata ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādī”ti. Kāmañcetta yassaṃ paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā. Sumaṅgalavilāsiniyaṃ pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahantataṃ pariharanto “sā panesā”tiādimāha.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlapariyāyavaggo

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Abbhantaranidānavāṇṇanā

1. Evaṃ bāhiraṇidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetum “yaṃ paneta”ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍattādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento “evanti nipātapada”ntiādimāha. Tattha padavibhāgoti padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo, padaviggaho ca padavibhāgo ca padavibhāgoti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “subhagañca taṃ vanañcāti subhagavanaṃ, sālānaṃ rājā, sālo ca so rājā ca itipi sālārājā”tiādivasena samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamam evaṃsaddassa dassento “evaṃ-saddo tāvā”tiādimāha. Avadhāraṇādīti ettha ādi-saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni puthusippāyatanāni, evavidho evamākāro”ti ca ādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavatthavasana pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ, bho gotamā”tiādīsu pucchāyaṃ. “Evaṃlahuparivattaṃ evamāyupariyanto”ti ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā “evaṃ byā kho”tiādīsu, na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā “evaṃ jātena

maccenā''tiādīni upamādiudāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi ''yathāpi...pe... bahu''nti ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapatti-sappurisūpanissaya-saddhammassavana-yonisomanasikāra- bhogasampatti-ādidānādi-puññakiriyahetusamudāyato sobhā-sugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadiṣiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesam upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti ''evaṃ-saddo upamākāranigamanattho''ti vattum yuttaṃ. So pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha ''upamāyaṃ āgato''ti. Tathā ''evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba''ntiādīnā upadisiyamānāya samaṇasārubbāya ākappasampattiya yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ ''evaṃ te...pe... upadeso''ti. Tathā ''evametam bhagavā, evametam sugatā''ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi katam tattha samvijjamānaguṇānam pakārehi haṃsanam udaggatākaraṇam sampahaṃsanam. Yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbam.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbam, so ca garahaṇākāro ''vasalī''tiādikhumsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānam puppharāsiādisaddānam sannidhānato daṭṭhabbam. Evaṃ, bhanteti pana dhammassa sādhuṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampañcchanattho vutto. Tena evaṃ, bhante sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. Evañca vadehīti ''yathāham vadāmi, evaṃ samaṇam ānandam vadehī''ti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo. So evaṃsaddena nidassīyatīti ''nidassane''ti vuttoti. Evaṃ noti etthāpi tesam yathāvuttadhammānam ahitadukkhāvahabhāve sannīṭṭhānanattham anumati-gaṇavasena ''samvattanti vā no vā, katham vo ettha hoti''ti pucchāya katāya ''evaṃ no ettha hoti''ti vuttattā tadākārasannīṭṭhānam evaṃ-saddena vibhāvanti viññāyati. So pana tesam dhammānam ahitāya dukkhāya samvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha ''evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe''ti.

Nānāyananipunaṇti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīlitaanākusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññattianupaññattiādivasena samkilesabhāgiyādilokiyādītadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappaṭṭhānādivasena. Tehi nipunaṇam saṇham sukhumanti nānāyananipunaṇam. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādibhedena aneke, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānam uppattihetu etassāti anekajjhāsayasamuṭṭhānam. Atthabyañjanasampannanti atthabyañjanaparipunaṇam upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsana-vivaraṇa-vibhajana-uttānīkaraṇa-paññattivasena chahi atthapadehi, akkhara-padabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattham ''paṭipakkhaharaṇato, rāgādikilesāpanayanato ca pāṭihāriya''nti vadanti, bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese

aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhiḍḍiham pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriya”nti vuttam. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “pāṭihāriya”nti vuttam, evam sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyam. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhipakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “Paṭi”ti vā ayam saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti pāṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam pāṭihāriyam, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakilesaharaṇāni hontīti pāṭihāriyāni bhavanti. Pāṭihāriyameva pāṭihāriyam, pāṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanisamudāye bhavam ekamekam pāṭihāriyanti vuccati. Pāṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyam. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuviddhassa bhagavato desanāyam labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriya”nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātu”nti idam vacanam samatthitam bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānam ekavisayattā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evam vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmimyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānam bhedaṃ sandhāyāha “me-saddo tīsu atthesu dissatī”ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim sutasaddo eva tam tamattham vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇam na virujjhatīti dassento “saupasaggo ca anupasaggo cā”tiādīmāha. Assāti sutasaddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttam “upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho”ti. Mayāti atthe satīti yadā me-saddassa kattavasena karaṇaniddeso, tadāti attho. Mamāti atthe satīti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evam-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttam “evanti sotaviññādiviññānakiccanidassana”nti. Ādi-saddena sampatiṭṭhanādīnam pañcadvārikaviññāṇam tadabhinīhaṭṭānañca manodvārikaviññāṇam gahaṇam veditabbam. Sabbesampi vākyānam eva-kāratthasahitattā “suta”nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkatam dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyametabbam, tam sammā sutam hotīti āha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo attham vadatīti sutanti asutam na hotīti ayametassa atthoti vuttam “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Iminā diṭṭhādivinivattanam karoti. Idam vuttam hoti “na idam mayā diṭṭham, na sayambhuñṇena sacchikatam, atha kho sutam, tañca

kho sammadevā”ti. Tenevāha - “anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Tenevāha “anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Savanasaddo cettha kammatttho veditabbo “suyyati”ti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ “tathā eva”ntiādi vuttaṃ. Tattha tassāti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññānavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattitum samatthā. Tathā ca vuttaṃ “sotadvārānusārenā”ti. Nānappakārenāti vakkhamānānaṃ anakavihitānaṃ byañjanatthaggaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. Pavattibhāvappakāsananti pavattiyā atthibhāvappakāsaṇaṃ. Sutanti dhammappakāsananti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññānavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭikaraṇaṃ “ayañhetthā”tiādi. Tattha viññānavīthiyāti karaṇatthe karaṇavacanaṃ. Mayāti kattuutthe.

Evanti niddisittabbappakāsananti nidassanatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā vuttaṃ niddasetabbassa niddisittabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññānapabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ “sutanti puggalakiccappakāsaṇa”nti. Na hi puggalavohārarahite dhammapabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha ākārapaññattīti upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavattiākārūpādānavasena tathā vuttā. Sutanti visayaniddesoti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ “cittasantānena taṃsamaṅgino”ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṃ “taṃsamaṅgino kattuviseva”ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha “gahaṇasanniṭṭhāna”nti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākāraṇaṃ nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammapabandhabyāpārātāya vuttaṃ - “evanti puggalakiccaniddeso”ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññānanirapekkhā natthīti visesato viññānabyāpāroti āha “sutanti viññānakiccaniddeso”ti. “Me”ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññānakiccassa ca tattheva samodahitabbato “meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda - suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpa-paññatti-upādānabhūta-dhammapabandhabyāpārābhāvena dassento āha - “evanti puggalakiccaniddeso,

sutanti viññāṇakiccaniddeso''ti. Ettha ca
karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena
puggalabyāpārasayapuggalabyāpāranidassanavasena
gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena
kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti
daṭṭhabbam.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā
sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedeṣu antogadhattā tesu
''eva''ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha - ''evanti ca meti cā''tiādi.
Tattha ''eva''nti ca ''me''ti ca vuccamānassatthassa ākārādino dhammānaṃ
asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha -
''saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī''ti. Tattha
saccikaṭṭhaparamatthavasenāti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti - yo
māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādihi gahetabbo viya anuttamattho ca na
hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho
paramattho cāti vuccati, na tathā ''evaṃ me''ti padānaṃ atthoti. Etamevattham
pākaṭataraṃ kātuṃ ''kiñhettha ta''ntiādi vuttaṃ. Sutanti pana saddāyatanaṃ
sandhāyāha ''vijjamānapaññattī''ti. Teneva hi ''yañhi taṃ ettha sotena upaladdha''nti
vuttaṃ, ''sotadvārānusārena upaladdha''nti pana vutte atthabyañjanādisabbam
labbhati.

Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya tesam
upadhāritākārādino paccāmasanavasena ''eva''nti, sasantatipariyāpanne khandhe
upādāya ''me''ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane
pavattamānopi sutavohāro ''dutiyaṃ tatiya''ntiādiko viya paṭhamādīni
diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāva pavattoti āha ''diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato''ti
asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti. Attanā paṭividdhā suttassa
pakāravisesā ''eva''nti therena paccāmatṭhāti āha ''asammohaṃ dīpeti''ti.
Nānappakārapaṭivedhasamattho hotīti etena vakkhamānassa suttassa
nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. Sutassa asammosaṃ dīpetīti
sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. Asammohenāti sammohābhāvena,
paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ
asammosenāti etthāpi vattabbam. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro,
yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha
guṇībhūtāti vuttaṃ ''paññāpubbaṅgamāyā''tiādi ''paññāya pubbaṅgamā''ti katvā.
Pubbaṅgamatā cettha padhānatā ''manopubbaṅgamā''tiādīsu viya. Pubbaṅgamatāya
vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti
ayampi attho yujjati. Evaṃ satipubbaṅgamāyāti etthāpi vuttanayānusārena
yathāsambhavamatto veditabbo. Atthabyañjanasampannassāti
atthabyañjanaparipuṇṇassa,
saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi,
akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca
samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ
ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo.
Avikkhepaṃ dīpetīti ''mūlapariyāyaṃ kattha bhāsita''ntiādi pucchāvasena
pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na

sambhavatīti katvā vuttaṃ. Vikkhittacittassātiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. Sabbasampattiyāti atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikāraṣṣa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapūññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayaṇaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhittacittotiādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā - saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotānā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsānābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ “evaṃ bhaddako ākāro”ti. Yasmā na hotīti sambandho. Pacchimacakkadvayasampattinti attasammāpaṇidhipubbekatapūññatāsāṅkhātāṃ guṇadvayaṃ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”tiādi. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. Pacchimacakkadvayasiddhiyāti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapūñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha - “āsayasuddhi siddhā hotī”ti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti, “katapūññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti ca. Tenevāha “āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī”ti. Payogasuddhiyāti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha “āgamabyattisiddhī”ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃsaddasuta-saddānaṃ asammohāsamosadīpanato catupaṭṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha sotabbabhedapaṭivedhadīpakenāti etena ayaṃ suta-saddo evaṃsaddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manoditṭhikaraṇā pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃsaddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha dhammāti pariyattidhammā. Manasānupekkhitāti “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”tiādinā nayena manasā anu anu

pekkhitā. Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa”ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. Attano adahantoti “mamedā”nti attani aṭṭhapento. Asappurisabhūminti akataññutaṃ “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedāṃ vacana”nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ “evaṃ me suta”nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivittakāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsāvā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivittakko udapādi “bhagavā ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kiṃ nu kho sayaṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta”nti. Evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. Appetīti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti dhammanetti.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā kaṅkhā. Nātisaṃsappanā matibhedamattā vimati. Assaddhiyaṃ vināseti bhagavatā desitattā, sammukhāvassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāradiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāva”ntiādīsu seṭṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho”tiādīsu asahāye, “ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu saṅkhyāyaṃ. Idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti. Kālañca samayañcāti yuttakālañca paccayasāmaggiñca khaṇoti okāso. Tathāgatuppadādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti hi attho mahāsamayoti mahāsamūho. Samayopi khoti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. Samayappavādaketi diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. Atthābhisamayāti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho abhisamayaṭṭhoti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti. Tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha pīḷanaṃ dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ.

Tattha sahaṅkāraṇaṃ sannijjhaṃ sameti samavetīti samayo, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti samayo, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaṅkāradīhi uppādādīhi vāti samayo, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena

voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti samayo, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvatṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti samayo, hetu yathā “samudāyo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, dalhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo, diṭṭhi; diṭṭhisaññojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samayanaṃ, sammā vā ayaṇaṃ apagamoti samayo, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Assāti samayasaddassa. Kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato, desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti? Āha - “tattha kiñcāpī”tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacanena ayampi guṇo laddho hotīti dassento “ye vā ime”tiādimāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha diṭṭhadhammasukhavihārasamayo devasikaṃ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. Suppakāsāti dasasahassilokadhātusaṃkampaṇaobhāsapātubhāvādīhi pākāṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “yo cāya”ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo, ariyatuṇhībhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo desanāsamayo eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Tatthāti abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. Tathāti bhummakaraṇehi. Adhikaraṇattho ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayamaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati “rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto”tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha “adhikaraṇaṇhi...pe... dhammāna”nti. Yasmiṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi “yasmiṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. Yasmiṃ samayeti yasmiṃ navame khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādi hetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “khaṇa...pe... lakkhīyati”ti.

Hetuatto karaṇatto ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuaṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññāpento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tadattahajotanatthanti accantasamyogattahajotanatthaṃ. Upayogavacananiddeso kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Abhilāpamattabhedoti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ “seṭṭha”nti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā uttamanti etthāpi. Gāravayuttoti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahataṃ vā gāravayutto. Vuttoyeva, na pana idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo - bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamiṭi bhagavā, bhāge vamiṭi bhagavā.

Bhagavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamiṭi bhagavā jino.

Tattha kathaṃ bhāgavāti bhagavā? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī, ottappaṃ, saddhā, vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi, diṭṭhivisuddhi, samatho, vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyonipaṭicchadakaññaṃ, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjaññaṇi, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcaññaṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanaññaṇi, pañca vimutti-paripācānīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇaññaṇi, satta aparihānīyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhammāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisa-dhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārissuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātapāṭivīnaya, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakamma-pathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekka-dhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkakārā, terasa dhuta-guṇā, cuddasa buddhaññaṇi, pañcadasa vimutti-paripācānīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddha-dhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇaññaṇi,

catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayaññāni, paropaṇṇāsa kusalahammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhāsamāpattisañcārimahāvajiraññāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāññāni tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanaññāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti “bhāgavā”ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccatīti.

Kathaṃ bhatavāti bhagavā? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatim̐sa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātattacariyā, lokattacariyā, buddhicariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññaññānasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭṭhibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari viśesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nīrantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti “bhatavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā bhatavāti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tenāpi bhagavā matoti.

Kathaṃ bhāge vanīti bhagavā? Ye te catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṇṇanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ...pe... jarāmaraṇaṃ pariññeyya”ntiadinā aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo”tiadinā pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho...pe... jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo”tiadinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā”tiadinā, “cattāro satipaṭṭhānā”tiadinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā “ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādharmaṇā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, kinti nu kho te viñeyyasantānesu patiṭṭhapeyya”nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhīppetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpattiguṇabhāge asesato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tatoti.

Kathaṃ bhage vanīti bhagavā? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiya lokuttarā sampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesī, buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi, vitthārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampatti-devarajjasampattiādivasena- jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassana-maggabhāvanāphalasacchi- kiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā matoti.

Kathaṃ bhattavāti bhagavā? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimitanirupamapabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāva to sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti anubyañjana-byāmapabhādī anaññasādhāraṇa- visesapaṭimaṇḍita-rūpakāyatāya yathābhucca-guṇādhigatena “itipi so bhagavā” tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhiādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesa-samaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha -

“Yo ve kataññū katavedi dhīro;
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī” ti.

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī” ti ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatīti.

Kathaṃ bhage vamiṭi bhagavā? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami, uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi; pacchimattabhāvepi hatthāgataṃ cakkavattisirim devalokādhipaccasadisam catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi amaññaṃ niraapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamiṭi bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhiyabhāvato, tepi bhage vami tannivāsisattāvāsasamatikkamanato, tappaṭibaddhachandarāgapahānena pajahīti. Evampi bhage vamiṭi bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;

Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tatoti.

Kathaṃ bhāge vamiṭi bhagavā? Bhāgā nāma sabhāgadhammakotṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, pathaviyādiatītādivasena ca anekavidhā. Te bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhiyacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa “sabbatthameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuvīññāṇaṃ...pe... manovīññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ...pe... manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ...pe... manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpaṇaṃ...pe... dhammaṇaṃ, rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ...pe... dhammavicāra”ntiādinā anupadadhammavibhāgavasena pi sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetuṃ “yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatīti netuṃ tṭhānaṃ vijjatī”ti. Evampi bhāge vamiṭi bhagavā. Atha vā bhāge vamiṭi sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresaṅca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetuṃ “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātubbā, pageva adhammā, kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”tiādi. Evampi bhāge vamiṭi bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgāmahesinā;

Kaṇhasukkā yato vanta, tatopi bhagavā matoti.

Tena vuttaṃ -

“Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;

Bhage vami tathā bhāge, vamiṭi bhagavā jino”ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti “yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. Vajirasaṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo kātunti.

Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalassa suttassa “eva”nti nidassanato. Sāvakasampattiṃ niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutam, tañca kho mayāva sutam, na anussutikam, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. Kālasampattiṃ niddisati bhagavā-saddasannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati -

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyam;
Hutāvahamajjhe jātam, samuditamakaramaravinda”nti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati
guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattanti ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattam, tatthāpi ayam sukhaṇo. Mā atikkamīti mā rattivibhāyanam anudikkhantānam ratti atikkamīti evam sambandho veditabbo. Ukkāsu ṭhitāsu ṭhitāti ukkaṭṭhā. Ukkāsu vijjotalantīsu ṭhitā patitṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti ukkaṭṭhā. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato ‘ukkaṭṭhā’ti nāmaṃ labhī”ti.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. Iriyāpatha...pe... vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. Samaṅgiparidīpananti samaṅgibhāvaparidīpanam. Etanti “viharatī”ti etaṃ padam. Tathā hi taṃ “idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī”tiādīsu iriyāpathavihāre āgataṃ; “yasmim samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi...pe... paṭhamam jhānam upasampajja viharatī”tiādīsu dibbavihāre; “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”tiādīsu brahmavihāre; “so kho aham aggivessana tassāyeva kathāya pariyosāne tasmim eva purimasim samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemī ekodim karomī samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī”tiādīsu ariyavihāre.

Tattha iriyanam vattanam iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi iriyāpatho. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇam, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpatho eva vihāro iriyāpathavihāro. Divi bhavoti dibbo. Tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti dibbavihāro, catasso rūpāvacarasamāpattiyō. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgaham gacchanti. Brahmūnam, brahmāno vā vihārā brahmavihārā, catasso appamaññāyo. Ariyānam, ariyā vā vihārā ariyavihārā, cattāri sāmaññaphalāni. So hi bhagavā ekaṃ iriyāpathabāddhanantiādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataram kālam attabhāvam pavattetum sakkoti, tathāpi “upādinnaḥkassārissa nāma ayam sabhāvo”ti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānam dhammam desento, nānāsamāpattīhi ca kālam vītīnāmento vasatīti veneyyasattānam attano ca vividham hitasukham harati upaneti uppādeti, tasmā vividham haratīti evamettha attho veditabbo.

Subhagattāti sirīkāmānavasena sobhanattā. Tenevāha “sundarasirikattā sundarakāmattā cā”ti. Chaṇasamajjaussaveti ettha chaṇaṃ nāma phaggunamāsādīsu uttaraphaggunādi-abhilakkhitadivasesu saparijanānaṃ manussānaṃ maṅgalakaraṇaṃ. Samajjaṃ nāma naṭasamajjādi. Ussavo nakkhattaṃ. Yattha gāmanigamavāsino tayo satta vā divase nakkhattaghosanaṃ katvā yathāvibhavaṃ alaṅkatapaṭiyattā bhoge paribhuñjantā nakkhattakīlanaṃ kīlanti. Tesaṃ taṃ tatheva hotīti tesaṃ manussānaṃ taṃ patthanaṃ tannivāsidevatānubhāvena yebhuyyena tatheva hoti, patthanā samijjhatīti attho. Bahujanakantatāyāti iminā “sundarakāmattā”ti etasseva padassa pakārantarena atthaṃ vibhāveti. Tatrāyaṃ vacanatto - kamaṇīyaṭṭhena suṭṭhu bhajīyatīti subhagaṃ, subhā agā rukkhā etthāti vā subhagaṃ, sundarakittiyogato vā “subhaga”nti evampettha atthaṃ vaṇṇenti. Keci pana “subhāgavane”ti paṭhanti, “sundarabhūmibhāge vane”ti cassa atthaṃ vadanti. Subhagassa nāma yakkhassa vanaṃ tena pariggahitattāti “subhagavana”nti aññe. Vananaṃ bhattītiatthe taṃ vananaṃ kāretīti etasmīṃ atthe vanayatīti padasiddhi veditabbā. Tenevāha “attani sinehaṃ uppādetī”ti. Yācanatthe vanute iti vananti upacārakappanāvasena vana-saddo veditabbo.

Ujuvaṃsāti ujubhūtaṭṭapā. Mahāsālāti mahārukkhā. Aññatarasmīṃ sālāmūleti aññatarassa rukkhassa mūle. Vanappatijēṭṭhakarukkhohi vanappatibhūto jēṭṭhakarukkho. Tameva jēṭṭhakabhāvanti vanappatibhāvenāgataṃ seṭṭhabhāvaṃ padhānabhāvaṃ. Tena hi so “sālārājā”ti vutto. Upagatānaṃ rañjanaṭṭhena rājā, aññasmimpi tādisse rukkhe rājavohāraṃ dassetuṃ “supatīṭṭhitassā”tiādi vuttaṃ. Tattha brāhmaṇa dhammikāti ālapanāṃ. Nippariyāyena sākādhimato saṅghātassa suppatīṭṭhitabhāvasādhane avayavavisesse pavattamāno mūla-saddo. Yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḥhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyamūlaṃ adhippetanti ekena mūla-saddena visesetvā āha “mūlamūle dissatī”ti yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpa”nti ca. Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe. Lobhasahagatacittuppādānaṃ eva āveṇike nesaṃ suppatīṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakāraṇe paccayadhamme dissatīti attho.

Tatthāti “ekaṃ samayaṃ bhagavā ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālārājamūle”ti yaṃ vuttaṃ vākyaṃ, tatta. Siyāti kassaci evaṃ parivattakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. Atha tattha viharatīti yadi subhagavane sālārājamūle viharati. Na vattabbanti nānāṭṭhānabhūtatā ukkaṭṭhāsubhagavanānaṃ, ekaṃ samayanti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “na hi sakkā”tiādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantena vuttanti dassento “na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabba”nti āha. Tattha etanti “ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālārājamūle”ti etaṃ vacanaṃ. Evanti “yadi tāva bhagavā”tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaacarimaṃ viharadassanattanti attho.

Idāni attano yathādhippettaṃ aviparītaṃ atthaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhattaṃ pakāseto “nanu avocumha...pe... sālārājamūle”ti āha. Evampi “subhagavane sālārājamūle viharatī”cceva vattabbāṃ, na “ukkaṭṭhāya”nti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ “gocaragāmanidassanattā”ntiādi.

Avassaṃ cettha gocaragāmakittanaṃ kātabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā

subhagavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇāḍianekappayojanaṃ, evaṃ gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento “ukkaṭṭhākittanena”tiādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanaṇaṃ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaggahakaraṇaṃ, uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha pabbajitānuggahakaraṇaṃ veditabbaṃ. Karuṇāya upagamaṇaṃ, na lābhādinimittāṃ, paññāya apagamaṇaṃ, na virodhādinimittanti upagamaṇāpagamaṇānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. Dhammikasukhaṃ nāma anavajjasukhaṃ. Devānaṃ upakārabahulatā janavivittatāya. Pacurajanavivittāṃ hi ṭhānaṃ devā upasaṅkamtatthaṃ maññanti. Tadatthaparinipphādananti lokatthanipphādanāṃ, buddhakiccasampādananti attho. Evamādināti ādi-saddena ukkaṭṭhākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, subhagavanādikittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato, upekkhako ca na ca parahitasukhakarāṇe apposukko mahākāruṇikabhāvato.

Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā. Tathā hesa bodhisattabhūto mahākāruṇāya saṅcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhinihārato paṭṭhāya tadatthanipphādanatthaṃ puññañāṇasambhāre sampādentō aparimitaṃ kālāṃ anappaṃ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampi. Tathā mahākāruṇikatāya saṃsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, upekkhakatāya sayaṃ parehi abhāyanaṃ. Mahākāruṇikatāya paraṃ rakkhato attano rakkhaṇaṃ, upekkhakatāya attānaṃ rakkhato paresaṃ rakkhaṇaṃ. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhīṭṭhānassa cāgādhīṭṭhānassa ca pāripūri, upekkhakatāya upasamādhīṭṭhānassa paññādhīṭṭhānassa ca pāripūri. Evaṃ parisuddhāsaya payogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamaṇaṃ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññaṃānassa tato apagamaṇaṃ. Iti suvisuddhaupagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṃ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaṃguṇasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṃ hitasukhatthaṃ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analaṃkāritā.

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jiṇṇāturamatadassanena sañjātasamvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisese bhogesu nirapekkho mahābhiniikkhamaṇaṃ nikkhami. Tathā mahākāruṇikatāya “kiccaṃ vatāyaṃ loko āpanno”tiādinā karuṇāmukheneva vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtaṃ satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmanaṃ. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīrataṃ paccavekkhitvā dhammadesanāya apposukkatāṃ āpajjitvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇaṃ, upekkhakatāya pañcavaggiyādi veneyyānaṃ ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo. Mahākāruṇikatāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññāya abhāvo, upekkhakatāya katthacipi

anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya gāmādīnaṃ āsannaṭṭhāne vasantassapi upekkhakatāya araṇṇaṭṭhāne eva viharaṇaṃ. Tena vuttaṃ “purimena cassa paramāya annukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpetī”ti.

Tanti “tatrā”ti padaṃ. Desakālaparidīpananti ye desakālā idha viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesaṃ paridīpananti dassento “yaṃ samayaṃ...pe... dīpetī”ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa, desassa vā paṭiniddeso bhavitum arahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāvisiṭṭhaṃ desaṃ kālāñca vibhāveti, tasmā vuttaṃ “bhāsitaḍḍayutte vā desakāle dīpetī”ti. Tena tatrāti yattha bhagavā dhammadesanattaṃ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. Na hītiādinā tamevatthaṃ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”tiādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhito tassa dhammaṃ desetīti? Saccametaṃ, adesetabbakāle adesaṇāya idaṃ udāharaṇaṃ. Tenevāha “akālo kho tāvā”ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaragharaṃ pavīṭṭhamhā”ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanattaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye, tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadesa adesaṇāya pana udāharaṇaṃ “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇe nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi”ti ca evamādikaṃ idha ādi-saddena saṅgahitaṃ.

“Atha kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā”tiādisu padapūraṇamatte kho-saddo, “dukkhaṃ kho agāravo viharati appatissu”tiādisu avadhāraṇe, “kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhanti”tiādisu ādikālatthe. Vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ, avadhāratthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāti āmantane niyamo dassito hotīti.

“Bhagavāti lokagarudīpana”nti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavā-saddassa attho vuttoti? Yadihi pubbe vutto, taṃ panassa yathāvutte ṭhāne viharaṇakiriyāya kattuvisesadassanattaṃ kataṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna “bhagavā”ti pāḷiyaṃ vuttanti tassatthaṃ dassetuṃ “bhagavāti lokagarudīpana”nti āha. Kathāsavanayuttapuggalavacananti vakkhamāṇāya mūlapariyāyadesanāya savanayogyapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtā, iti sātisaṃsāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanattaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ “apicā”tiādimāha.

Tattha bhikkhakoti bhikkhūti bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatīti buddhādīhihi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatatīti anuṭṭhitattā bhikkhū. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikākappanaṃ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatīti bhikkhu, parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatīti bhikkhu, piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatīti bhikkhūti evampettha attho

daṭṭhabbo. Ādinā nayanāti “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”tiādinā vibhaṅge āgatanayena. Nāpaneti avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatātiādīsu bhikkhanasīlatā bhikkhanena ājīvanasīlatā, na kasivaṇijjādīhi ājīvanasīlatā. Bhikkhanadhammatā “uddissa ariyā tiṭṭhanti”ti evaṃ vuttabhikkhanasabhāvatā, na sambhāvanākohaññasabhāvatā. Bhikkhane sādhu-kāritā “uttīṭṭhe nappamajjeyyā”ti vacanaṃ anussarivā tattha appamajjanā. Atha vā sīlaṃ nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. Dhammoti vataṃ. Apare pana “sīlaṃ nāma vatasamādānaṃ, dhammo nāma pavenīāgataṃ cārittaṃ, sādhu-kāritāti sakkaccakāritā ādarakiriya”ti vaṇṇenti. Hīnādhi-kajanasevanti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā. Ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaññataṃ maññanti, tesāṃ ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhi-kajanehi ulārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattiyaṃ ca sussūsājananaṃ sakkaccasavanamanasikāranīyojanañca hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento “bhikkhavoti iminā”tiādimāha.

Tattha sādhu-kasavanamanasikāreti sādhu-kasavane sādhu-kamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhu-kamaṃ pavattitā hontīti? “Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissati”ti ādaragāravayogena, kathādīsu aparibhavanādinā ca. Vuttaṃ hi “pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta”nti. Tenevāha “sādhu-kasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti”ti. Sāsanasampatti nāma sīlādinipphatti.

Paṭhamamaṃ uppannattā adhigamavasena. Satthucariyānuvidhāyakattā sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭipattisabbhāvato sakalasāsanapaṭiggāhakattā. Santikattāti samīpabhāvato. Santikāvacarattāti sabbakālaṃ sampayuttabhāvato. Yathānusiṭṭhanti anusāsaniyanurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. Ekacce bhikkhūyeva sandhāyāti ye suttapariyosāne “te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandu”nti vuttā pañcasatā brāhmaṇapabbajitā, te sandhāya.

Pubbe sabbaparisasādhāraṇattepi bhagavato dhammadesanāya “jeṭṭhaseṭṭhā”tiādinā bhikkhūnaṃ eva āmantane kāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ “kimatthaṃ pana bhagavā”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Tattha aññaṃ cintentāti aññavihitā. Vikkhittacittāti asamāhitacittā. Dhammaṃ paccavekkhantāti tadā hiyyo tato paradivasesu vā

sutadhammaṃ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkontīti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “te anāmantetvā”tiādi vuttaṃ.

Bhikkhavotīti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo itī”ti. Ayaṃ hi iti-saddo hetu-parisamāpanādipadatthavipariyāya-pakārāvadhāraṇanidassanādiānekattahappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī”tiādīsu hetuatthe dissati; “tasmā tiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvaka dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’ti”ādīsu parisamāpane; “iti vā, iti evarūpā naccagītavādītavisūkadassanā paṭivirato”tiādīsu ādiatthe; “māgaṇṭhiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samañña paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo”tiādīsu padatthavipariyāye; “iti kho, bhikkhave, sappatibhayo bālo, appatibhayo paṇḍito, saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”tiādīsu pakāre; “atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ, kiṃ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya”ntiādīsu avadhāraṇe; “sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbam natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto”tiādīsu nidassane. Idhāpi nidassaneva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantitākāro, tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena “bhaddante”tiādīsupi yathārahaṃ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttattā “bhagavato paccassosu”nti idha “bhagavato”ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhīantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “bhagavato āmantanaṃ paṭiassosu”nti vuttaṃ. “Bhagavato”ti pana idaṃ paṭissavasambandhanena sampadānavacanaṃ yathā “devadattassa paṭissuṇotī”ti.

Yaṃ nidānaṃ bhāsītanti sambandho. Etthāha - kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātābboti? Vuccate - desanāya ṭhītiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ.

Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “mūlapariyāyasuttaṃ āvuso, ānanda, kattha bhāsita”ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me suta”ntiādinā imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ. Apica satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañānacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammacchariyasāsanasāvakānurodhābhāvato khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanaṃ pakāsītā hoti tattha tattha sampattapariyāya ajjhāsayaṇurūpaṃ ṭhānuppattikapaṭibhānena

dhammadesanādīpanato, idha pana pathaviādīsu vatthūsu puthujjanānaṃ paṭipattivibhāgavavattāpakadesanādīpanatoti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ.

Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā paṭipatti, attahitatthā vā. Tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabyaracana, tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana “pathaviyādīsu vatthūsū”ti sabbam purimasadisameva. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena “bhagavā”ti ca iminā padena vibhāvantī veditabbaṃ. “Bhagavā”ti iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamatto sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Abbhantaranidānavañṇanā niṭṭhitā.

Suttanikkhepavañṇanā

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. Suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotīti sāmāññato bhagavato desanāsamutṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamutṭhānā”ti desanāya samutṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vañṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Evañhi “assutavā bhikkhave puthujjano”tiādinā, “yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo”tiādinā, “tathāgatopi kho, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho”tiādinā ca pavattadesanā anusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hoti. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādīpadhānanayavasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “cattāro hi suttanikkhepā”ti.

Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā”ti ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ, tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Tathādassanañcettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho - nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo suttanikkhepo. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsayo. Attano

ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayepi eseṇa nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāvattahūṭassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kārassa ttha-kāraṃ katvā. Sā etassa atthīti aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipiyati suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayaṃdi eva. Etasmiṃ pana attavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pulliṅgavasena “pucchāvasiko”ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayaṃssa viṣuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayaṃeva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayaṃpucchānaṃ desanāpavattihetubhūṭānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasikaṃaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayaṃnurodhena pavattikānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodhoti? Na codetabbametāṃ. Paresaṃhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāla dhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇaāmisuppādādidesaṇānimittaṃ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresaṃ pucchaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Attano ajjhāsayaṃeva kathesi dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. Sammappadhānasuttantahāraṃkoti anupubbena nikkhattānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttānaṃ āvaḷi. Tathā iddhipādahāraṃkādayo.

Vimuttiparipācānīyā dhammā saddhindriyādayo. Ajjhāsayaṃnti adhimuttiṃ. Khantinti diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. Mananti cittaṃ. Abhinīhāraṃnti paṇidhānaṃ. Bujjhanabhāvanti bujjhanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Uppanne māne nikkhattanti sambandho. Itthiliṅgādīni tīṇi liṅgāni. Nāmādīni cattāri padāni. Paṭhamādayo satta vibhattiyo. Muñcitvā na kiñci katheti sabhāvaniruttiyā tatheva pavattanato. Gaṇṭhibhūtaṃ padaṃ. Yathā hi rukkhassa gaṇṭhiṭṭhānaṃ dubbinibbedhaṃ duttacchitaṃ hoti, evamevaṃ yaṃ padaṃ atthato vivarituṃ na sakkā, taṃ “gaṇṭhipada”nti vuccati. Anupahaccāti anuddharitvā.

Yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpetīti iminā imassa sabba-saddassa sappadesataṃ dasseti. Sabba-saddo hi sabbasabbaṃ padesasabbaṃ āyatanasabbaṃ sakkāyasabbanti catūsu viṣayesu diṭṭhappayogo. Tathā hesa “sabbe dhammā sabbākāreṇa buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchantī”tiādīsu sabbasabbasmiṃ āgato. “Sabbesaṃ vo, sārīputta, subhāsitaṃ pariyāyena”tiādīsu padesasabbasmiṃ. “Sabbāṃ vo, bhikkhave, desessāmi...pe... cakkhuñceva rūpā ca...pe... mano ceva dhammā cā”ti ettha āyatanasabbasmiṃ. “Sabbāṃ sabbaṃ sañjānāti”tiādīsu sakkāyasabbasmiṃ. Tattha sabbasabbasmiṃ āgato nippadeso, itaresu tīsupi āgato sappadeso, idha pana sakkāyasabbasmiṃ veditabbo. Tathā hi vakkhati “sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakadhammāva anavasesato veditabbā”ti.

Saccesūti ariyasaccesu. Ete caturo dhammāti idāni vuccamāne saccādiṃ cattāro dhamme sandhāya vadati. Tattha saccanti vacīsaccaṃ. Tīhīti vīriyaṃ, “dhiṭī”ti vā

pāṭho, so evattho. Cāgoti alobho. Diṭṭhaṃ so ativattatīti yasmim̐ ete saccādayo dhammā upalabbhanti, so diṭṭhaṃ attano amittaṃ atikkamati, na tassa hatthataṃ gacchati, atha kho naṃ abhibhavati evāti attho. Sabhāve vattati asabhāvadhammassa kāraṇāsambhavato. Na hi nissabhāvā dhammā kenaci nibbattiyanti. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti yadipi lakkhaṇavinimuttā dhammā nāma natthi, tathāpi yathā diṭṭhitaṇhāparikappitākāramattā attasubhasukhasassatādayo, pakatiyādayo, dabbādayo, jīvādayo, kāyādayo lokavohāramattasiddhā gagaṇakusumādayova saccikaṭṭhaparamatthato na upalabbhanti, na evamete, ete pana saccikaṭṭhaparamatthabhūtā upalabbhanti, tato eva sattādivisesavirahato dhammamattā sabhāvavantoti dassanattaṃ “attano lakkhaṇaṃ dhārentī”ti vuttaṃ. Bhavati hi bhedaḍḍhāvepi sukhābodbodhanattaṃ upacāramattasiddhena bhedenā niddeso yathā “silāputtakassa sarīra”nti. Dhārīyanti vā yathāsabhāvato avadhārīyanti ñāyantīti dhammā, kakkhaḷaphusanādayo.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe, sakkāyadhammesu tassa tassa āveṇikapaccayeti attho. Kiṃ pana tanti? Taṇhāmānadiṭṭhiyo, avijjādayopi vā. Yatheva hi pathaviādīsu maññaṇāvattthūsu uppajjamānā taṇhādayo maññaṇā tesam̐ pavattiyā mūlakāraṇaṃ, evaṃ avijjādayopi. Tathā hi “assutavā puthujjano”tiādīnā “apariññātaṃ tassāti vadāmī”ti “nandī dukkhassa mūla”nti ca anvayato, “khayā rāgassa...pe... vītamohattā”ti byatirekato ca tesam̐ mūlakāraṇabhāvo vibhāvito.

Pariyāyeti desetabbamatthaṃ avagameti bodhayatīti pariyāyo, desanā. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati tassa vā kāraṇabhāvaṃ gacchatīti pariyāyo, kāraṇaṃ. Pariyāyati aparāparaṃ parivattatīti pariyāyo, vāro. Evaṃ pariyāyasaddassa desanākāraṇavāresu pavatti veditabbā. Yathārutavasena aggahetvā niddhāretvā gahetabbatthaṃ neyyatthaṃ. Tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā maññaṇāvattthubhūtānaṃ sabbesaṃ pathaviādīdhammānaṃ adhippetattā.

Kāraṇadesananti kāraṇañāpanaṃ desanaṃ. Taṃ atthanti taṃ sabbadhammānaṃ mūlakāraṇasaṅkhātāṃ, kāraṇadesanāsaṅkhātāṃ vā atthaṃ. Tenevāha “taṃ kāraṇaṃ taṃ desana”nti. Ekattametanti etaṃ padadvayaṃ ekatthaṃ. Sādhū-saddo eva hi ka-kārena vaḍḍhetvā “sādhuka”nti vutto. Teneva hi sādhusaddassa atthaṃ vadantena atthuddhārasena sādhuksaddo udāhaṭo. Dhammarucīti puññaḷakāmo. Paññaṇavāti paññaṇā. Addubbhoti adūsako, anupaghātakoti attho. Idhāpīti imasmim̐ mūlapariyāyasuttepi. Ayanti sādhuksaddo. Ettheva daḷhīkammeti sakkaccakiriyāyaṃ. Āṇattiyanti āṇāpane. “Suṇātha sādhuksaṃ manasi karoṭhā”ti hi vutte sādhuksaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. Āyācanatthataṃ viya cassa āṇāpanatthataṃ veditabbā.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho. Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahathāti attho. Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ aññacintāpaṭisedhanato. Purimanti “suṇāthā”ti padaṃ. Etthāti suṇātha, manasi karoṭhā”ti padadvaye, etasmim̐ vā adhikāre. Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. Atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthato vipallāsaggāho hoti. Dhammassavane niyojeti suṇāthāti vidahanato. Dhāraṇūpaparikkhāsūti upaparikkhaggahaṇena tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅgaṇhāti.

Sabyañjanoti ettha yathādhīppetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagandhabbato anuṭṭhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. Dhammagambhīrotiādīsu dhammo nāma tanti. Desanā nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Attho nāma tantiyā attho. Paṭivedho nāma tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtvābodho. Yasmā cete dhammadesanāatthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatitṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “yasmā ayaṃ dhammo...pe... sādhuṃ manasi karoṭhā”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā tabbisayaññāsuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

Desanaṃ nāma uddisanaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti idhādhīppetanti āha “vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ hotī”ti. Paribyaṭṭaṃ kathanāṃ vā bhāsanāṃ. Sālikāyiva nigghosoti sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. Paṭibhānanti saddo. Udīrayīti uccāriyati, vuccati vā.

Evam vutte ussāhajātāti evaṃ “suṇātha sādhuṃ manasi karoṭhā bhāsissāmī”ti vutte na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatīti sañjātussāha haṭṭhatuṭṭhā hutvā. Idhāti iminā vuccamānaadhikaraṇaṃ tassa puggalassa uppattitṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha “desāpadese nipāto”ti. Lokanti okāsalokaṃ. Idha tathāgato loketi hi jātikhetaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavāḷo adhippeto. Samaṇoti sotāpanno. Duttiyo samaṇoti sakadāgāmī. Vuttañhetāṃ “katamo ca, bhikkhave, samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti “katamo ca, bhikkhave, duttiyo samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hotī”ti ca. Idheva tiṭṭhamānassāti imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

2. Assutavāti ettha sutanti sotadvārānusārena upadhāritaṃ, upadhāraṇaṃ vā, sutāṃ assatthīti sutavā. Vā-saddassa hi attho atthitāmattādivasena anekavidho. Tathā hi “antavā ayaṃ loko parivaṭṭumo”tiādīsu atthitāmattaṃ attho. “Dhanavā bhogavā, lābhī annassā”ti ca ādīsu bahubhāvo. “Rogavā hoti rogābhibhūto”tiādīsu kāyābādho. “Kuṭṭhī kuṭṭhacīvarena”tiādīsu nindā, “issukī maccharī saṭho māyāvino keṭubhino”tiādīsu abhiñhayogo. “Daṇḍī chattī alambarī”tiādīsu saṃsaggo. “Paṇḍito vāpi tena so”tiādīsu upamānaṃ, sadisabhāvoti attho. “Taṃ vāpi dhīrā munim vedayantī”tiādīsu samuccayo. “Ke vā ime kassa vā”tiādīsu saṃsayo. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”tiādīsu vibhāvano. “Na vāyaṃ kumāro mattamaññāsī”tiādīsu padapūraṇaṃ. “Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādīsu vikappo. “Sakyaputtassa sirīmato, sīlavato sīlasampattiyā kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī”ti ca ādīsu pasamsā. “Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā”tiādīsu atisayo. Idhāpi atisayo, pasamsā vā attho, tasmā yassa pasamsitaṃ, atisayena vā sutāṃ atthi, so sutavāti saṃkilesaviddhamśanasamatthaṃ pariyattidhammassavanaṃ, taṃ sutvā tathattāya paṭipatti ca “sutavā”ti iminā saddena pakāsītā. Atha vā sotabbayuttaṃ sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā.

Ayañhi a-kāro “ahetukā dhammā, abhikkhuko āvāso”tiādīsu taṃsahayoganivattiyaṃ icchito. “Apaccayā dhammā”ti taṃsambandhībhāvanivattiyaṃ. Paccayuppannañhi

paccayasambandhīti appaccayuppannattā ataṃsambandhitā ettha jotitā.
 “Anidassanā dhammā”ti taṃsabhāvanivattiyaṃ. Nidassanañhi daṭṭhabbatā. Atha vā
 passatīti nidassanaṃ, cakkhuviññāṇaṃ, taggaḥetabbabhāvanivattiyaṃ yathā
 “anāsavā dhammā”ti, “appaṭighā dhammā, anārammaṇā dhammā”ti
 taṃkiccanivattiyaṃ, “arūpino dhammā acetasikā dhammā”ti tabbhāvanivattiyaṃ.
 Tadaññathā hi ettha pakāsītā. “Amanusso”ti tabbhāvamattanivattiyaṃ.
 Manussamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. “Assamaṇo
 samaṇapaṭiñño, anariyo”ti ca taṃsabhāvanīyaguṇanivattiyaṃ. Garahā hi idha
 ñāyati. “Kacci bhoto anāmayāṃ, anudarā kaññā”ti tadanappabhāvanivattiyaṃ,
 “anuppannā dhammā”ti taṃsadisabhāvanivattiyaṃ. Atītānañhi uppannapubbattā
 uppādidhammānañca paccayekadesanipphattiyā āradhuppādibhāvato
 kālavimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā pageva paccuppannānanti
 tabbidūratāva ettha viññāyati “asekkhā dhammā”ti tadapariyosānanivattiyaṃ.
 Tanniṭṭhānañhi ettha pakāsītanti. Evamanekesaṃ atthānaṃ jotako. Idha pana
 “arūpino dhammā acetasikā dhammā”tiādīsu viya tabbhāvanivattiyaṃ daṭṭhabbo,
 aññattheti attho. Etenassa sutādiññāviraḥataṃ dasseti. Tena vuttaṃ
 “āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī”ti.

Idāni tassa atthaṃ vivaranto yasmā khandhadhātuvādikosallenapi
 maññanāpaṭisedhanasamatthaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha “kittāvatā nu kho,
 bhante, bahussuto hoti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti dhātu, āyatana,
 paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hoti”ti, tasmā “yassa
 hi khandhadhātuāyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsūtiādi vuttaṃ. Tattha
 vācuggatakaraṇaṃ uggaho. Atthaparipucchanaṃ paripucchā. Kusalehi saha
 codanāpariharaṇavasena vinicchayaḥkaraṇaṃ vinicchayo. Maggaphalanibbānāni
 adhigamo.

Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesasakkāyadiṭṭhīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā
 janitāti puthujjanā. Avighātameva vā jana-saddo vadati. Puthu satthārānaṃ
 mukhamullokikāti ettha puthu janā satthupaṭiññā etesanti puthujjanāti vacanattho.
 Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā,
 nānāgatiyo, tā puthū etesanti puthujjanā. Ito pare jāyanti etehīti janā,
 abhisāṅkhārādayo, te etesaṃ puthū vijjantīti puthujjanā. Abhisāṅkharaṇādiattho eva
 vā jana-saddo daṭṭhabbo. Oghā kāmoghādayo. Rāgaggiādayo santāpā. Te eva,
 sabbepi vā kilesā pariḷāhā. Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattāti ettha jāyatīti jano, rāgo
 gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti puthujjanā. Puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ
 rāgādiattho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. Rattāti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa
 vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. Giddhāti abhikaṅkhanasabhāvena
 abhijjhānena giddhā gedhaṃ āpannā. Gadhitāti ganthitā viya dummocanīyabhāvena
 tattha paṭibaddhā. Mucchitāti kilesavasena visaññābhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ
 mohamāpannā. Ajjhosannāti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā
 ṭhitā. Laggāti vaṅkadanḍake viya āsattā mahāpalipe vā yāva nāsikaggā
 palipannapuriso viya uddharitum asakkuṇeyyabhāvena nimuggā, lagitāti
 makkaṭālepe ālaggabhāvena paccuḍḍito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ
 vasena ālaggitā. Palibuddhāti baddhā, upaddutā vā. Āvuṭṭati āvunitā, nivutāti nivāritā.
 Ovutāti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. Pihitāti pidahitā, paṭicchannāti paṭicchāditā.
 Paṭikujjitāti heṭṭhāmukhajātā. Puthūnaṃ vā gaṇanapathamatiṭānantiādinā puthu jano
 puthujjanoti dasseti.

“Assutavā”ti etena avijjandhatā vuttāti āha “andhaputhujjano vutto hoti”ti. Ārakattā kilesehi maggena samucchinnattā. Anayeti avaḍḍhiyaṃ, anattheti attho. Anaye vā anupāye. Nairiyanato avattanato. Ayeti vaḍḍhiyaṃ, atthe, upāye vā. Araṇīyatoti payirupāsitaḍḍhatto. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu atthavikappesu. Pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipe ariya-saddo “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”tiādīsu visuddhāsayaḍḍhiyogesu puthujjanesupi vattati. Idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha “buddhā”tiādi. Tattha “paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurisā”ti idaṃ ariyā sappurisāti idha vuttapadānaṃ atthaṃ asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnaṣabhāvā. Tasmā “sabbeva vā”tiādi vuttaṃ.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto. Tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitaḍḍho paratoghosaṃsantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesto cassa bhagavāva kalyāṇamitto adhippeto. Vuttaṇṇetaṃ “mamaṇhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgama jātiddhammā sattā jātīyā parimuccantī”tiādi. So eva ca aveccapaṣāḍādhigamena daḷhabhatti nāma. Vuttampi cetāṃ “yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paṇṇattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitaḍḍhiyupī nātikkamantī”ti. Kataṇṇutādīhi paccekabuddhā buddhāti ettha kataṃ jānātīti kataṇṇū. Kataṃ viditaṃ pākāṇaṃ karotīti katavedī. Anekesupi hi kappasatasahassee kataṃ upakāraṃ jānanti paccekabuddhā pākāṇaṃ karonti satijanaṇaṃisapaṭiggahaṇādinā, tathā saṃsāradukkhadukkhitaṣa sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yaṃ attanā kātuṃ sakkā. Saṃmāsambuddho pana kappānaṃ asaṅkhyeyyaṣahasseeupi kataṃ upakāraṃ maggaḍḍhalānaṃ upanissayaṇca jānāti, pākāṇaṃ karoti, sīho viya ca evaṃ sabbattha sakkaccameva dhammaḍḍesanaṃ karonto buddhakiccaṃ karoti. Yāya paṭipattīyā dīṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanabhāvo, tattha ca āḍarābhāvo ariyānaṃ adassanaṣīlatā ca, na ca dassane sāḍhukāritā ca veditabbā. Cakkhunā adassāvīti etta cakkhu nāma na maṃsacakkhu eva, atha kho dībbacakkhupīti āha “dībbacakkhunā vā”ti. Ariyabhāvoti yehi yogato “ariyā”ti vuccanti. Te maggaḍḍhaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ṇāṇadassanaṣseva dassanaḍḍhāve. Vatthūti adhippetatthaṇāpanakāraṇaṃ. Evaṃ vuttepīti evaṃ aṇṇāḍpadesena attūpanāyikaṃ katvā vuttepi. Dhammanti lokuttaraḍḍhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. Ariyakaḍḍhammā aniccānupassanaḍḍayo vipassiyaṃmānā aniccāḍayo, cattāri vā ariyaṣaccāni.

Avinītoti na vinīto, adhiṣīlasikkhāḍdivasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaraḍvinayāḍdīnaṃ abhāvena ayaṃ avinītoti vuccati, te tāva dassetuṃ “duvidho vinayo nāmā”tiāḍimāha. Tattha sīlasaṃvaraoti pātīmokkhasaṃvarō veditaḍḍho, so ca atthato kāyikaḍvācasiko avītikkaṃ. Satisaṃvaraoti indriyaḍakkhā, sā ca tathāḍpavattā sati eva. ṇāṇasaṃvaraoti “sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī”ti vatvā “paṇṇāyete piddhiyare”ti vacanato sotaṇkhatānaṃ taṇhāḍdīṭṭhiduccaritaavijjāḍvasiṭṭhakilesānaṃ saṃvarō piddhanaṃ saṃucchedaṇāṇanti veditaḍḍhaṃ. Khantisaṃvaraoti adhivāṣanā, sā ca tathāḍpavattā khandhā, aḍoso vā. Paṇṇāti eke, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati. Vīriyaṣaṃvarō kāmaḍvitaḍkāḍdīnaṃ vinodaḍnavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena guṇaṇgena tassa tassa aḍuṇaṇgassa paḍhānaṃ taḍaṇgaḍpaḍhānaṃ. Vikkhaṃbhaṇena paḍhānaṃ vikkhaṃbhaṇapaḍhānaṃ. Sesapaḍatthayepi eseḍva nayo.

Iminā pātīmokkhasaṃvarenaṇtiādi sīlasaṃvaraḍdīnaṃ vivaḍaṇaṃ. Tattha saṃupetoti ettha iti-saddo āḍisattho. Tena “saḍagato saṃupaḍgato”tiāḍdinā vibhaṇge āḍataṃ

saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. Esa nayo sesesupi. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte āvi bhavissati.

Kāyaduccaritādīnanti dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhassaccasaṅkhātassa pamādassa abhijjhādīnaṃ vā akkhantiaññākosajjānañca. Saṃvaraṇatoti pidahanato thakanato. Vinayanatoti kāyavācācittānaṃ virūpappavattiyā vinayanato apanayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā vinayanato, kāyādīnaṃ vā jīmhapavattiṃ vicchinditvā ujukaṃ nayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva saṃvaraṇaṃ vinayanañca veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. “Nāmarūpaparicchedādīsū vipassanāññesū”ti kasmā vuttaṃ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāññāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ. Vipassanāññassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. “Nāmarūpamattamidaṃ, natthi ettha attā vā attaniyaṃ vā”ti evaṃ pavattaññaṃ nāmarūpavavattānaṃ. Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayam vā satī tasmīṃ kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi. “Rūpaṃ attato samanupassatī”ti evaṃ pavattā micchādiṭṭhi. Tasseva rūpārūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanaññaṃ paccayapariggaho. “Natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti ādinayappavattā ahetukadiṭṭhi. “Issarapurisapajāpatipakatiaṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti pavattā visamahetudiṭṭhi. Tassevāti paccayapariggahasēva. Kaṅkhāvitaraṇenāti yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṃ atītānāgatesupīti tīsupi kālesu vicikicchāpanayanaññaṇa. Kathaṃkathībhāvassāti “ahosiṃ nu kho ahamatītāmadhāna”nti ādinayappavattāya saṃsayappavattiyā. Kalāpasammāsānenāti “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna”ntiādinā khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammāsānavasena pavattena nayavipassanāññaṇa. Ahaṃ mamāti gāhassāti attattaniyagahaṇassa. Maggāmaggavavattānenāti maggāmaggaññaṇavisuddhiyā. Amagge maggasaññāyāti obhāsādike amagge “maggo”ti uppannasaññāya.

Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto “evameva saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantī”ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā”ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ passanto “yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhante vā”ti passati, tassevaṃ passato kuto sassataggāho, tasmā vuttaṃ “vayadassanena sassatadiṭṭhiyā”ti. Bhayadassanena bhayatupaṭṭhānaññaṇa. Sabhayeti sabbabhayānaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. Abhayasaññāyāti “abhayaṃ khema”nti uppannasaññāya. Assādasaññā nāma pañcupādānakkhandhesu assādavasena pavattasaññā, yā “ālayābhiniveso”tipi vuccati. Abhiratisaññā tattheva abhirativasena pavattasaññā, yā “nandī”tipi vuccati. Amuccitukamyatā ādānaṃ. Anupekkhā saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālayatāti attho. Dhammaṭṭhitiyaṃ paṭiccasamuppāde paṭilomabhāvo sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā, nibbāne paṭilomabhāvo saṅkhāresu rati, nibbānapaṭicchādakamoho vā. Saṅkhāranimittaggāhoti yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittaṃ na muñcati, so kilesa, yo “saṃyogābhiniveso”tipi vuccati. Saṅkhāranimittaggahaṇassa atikkamanameva vā pahānaṃ.

Pavatti eva pavattibhāvo, pariyuṭṭhānanti attho. Nīvaraṇādidhammānanti ettha ādi-saddena nīvaraṇapakkiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti.

Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā accantaṃ appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pahānanti? Ariyamaggehevāti viññāyamānoyamatto tesāṃ bhāvitattā appavattivacanato. Samudayapakkhikassāti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayena saha pahātabbattā samudayasabhāgattā, saccavibhaṅge ca sabbakilesānaṃ samudayabhāvassa vuttattā “samudayapakkhikā”ti diṭṭhiādayo vuccanti. Paṭippassaddhattaṃ vupasantatā. Saṅkhatanissaṭatā saṅkhārasabhāvābhāvo. Pahīnasabbasaṅkhatanti virahitasabbasaṅkhatam, visaṅkhāranti attho. Pahānañca taṃ vinayo cāti pahānavinayo purimena atthena, dutiyena pana pahīyatīti pahānaṃ, tassa vinayoti yojetabbaṃ.

Bhinnasaṃvarattāti naṭṭhasaṃvarattā, saṃvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnaṃsaṃvaropi saṅgahito hoti. Samādānena hi sampādetabbo saṃvaro tadabhāve na hotīti. Evañhi loke vattāro honti “mahā vata no bhogo, so naṭṭho tathā akatattā”ti. Ariyeti ariyo. Paccattavacanañhetam. Eseteti eso so eva, atthato anaññoti attho. Tajjāteteti atthato taṃsaṃbhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasabhāvoti attho.

Taṃ atthanti “sabbadhammamūlapariyāya”nti evaṃ vuttamatthaṃ. Kasmā panettha puggalādhīṭṭhānā desanā katāti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ “yasmā puthujjano apariññātavattukoti”tiādinā sayameva vakkhati. Dhammo adhiṭṭhānaṃ etissāti dhammādhīṭṭhānā, sabhāvadhamme nissāya pavattitadesanā. Dhammavaseneva pavattā paṭhamā, puggalavasena uṭṭahitvā puggalavaseneva gatā tatiyā, itarā dhammapuggalānaṃ vomissakavasena. Kasmā pana bhagavā evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti? Veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca. Ye hi veneyyā dhammādhīṭṭhānāya dhammadesanāya sukhena atthaṃ paṭivijjhanti, tesāṃ tathā dhammaṃ deseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsappatto hoti, sāyaṃ suppaṭividdhā, tasmā desanāvilāsappatto dhammissaro dhammarājā yathā yathā icchatī, tathā tathā dhammaṃ desetīti evaṃ iminā veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti veditabbo.

Chadhāturoti pathavidhātu āpo-tejo-vāyo-ākāsadhātu viññāṇadhātūti imesaṃ channaṃ dhātūnaṃ vasena chadhāturo. “Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī”tiādinā vuttānaṃ channaṃ somanassūpavicārānaṃ, channaṃ domanassaupekkhūpavicārānañca vasena aṭṭhārasamanopavicāro. Saccādhīṭṭhānādivasena caturādhīṭṭhāno. Paññācakkhunā diṭṭhadhammikassa samparāyikassa ca atthassa adassanato andho, diṭṭhadhammikasseva dassanato ekacakkhu, dvinnampi dassanato dvicakkhu, veditabbo.

Svāyaṃ niddisīti sambandho. Svāyanti ca so ayaṃ, yathāvuttadesanāvibhāgakusalo bhagavāti attho. Apariññātavattukoti tīhi pariññāhi apariññātakkhandho. Khandhā hi pariññātavattu. Apariññāmūlikāti parijānanābhāvanimittā tasmīṃ sati bhāvato. Pariññānañhi avijjādayo kilesā paṭipakkhā tammūlikā ca sabbamaññanāti. Ariyānaṃ

adassāvīti ettha iti-saddo ādiattho. Tena “ariyadhammassa akovido”tiādikaṃ puthujanassa visesanabhāvena pavattaṃ pālisesaṃ gaṇhāti puthujjananiddesabhāvato. Tenāha “evaṃ puthujjanaṃ niddisī”ti.

Suttanikkhepavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pathavīvāraṇṇanā

Tassāti puthujjanassa. Vasati ettha ārammaṇakaraṇavasenāti ārammaṇampi vatthūti vuccati pavattiṭṭhānabhāvatoti āha “pathavīādīsu vatthūsū”ti. Sakkāyadhammānampi ārammaṇādinā satipi maññanāhetubhāve maññanāhetukatteneva tesaṃ nibbattitoti vuttaṃ “sabbasakkāyadhammajanitaṃ maññana”nti. Ettha ca pathavīdhātu sesadhātūnaṃ sasambhārāsambhārabhāvā satipi pamāṇato samabhāve sāmattihiyato adhikānadhikabhāvena veditabbā. Sambhārantīti sambhārā, parivārā. Taṃtaṃkalāpehi lakkhaṇapathaviyā sesadhammā yathārahaṃ paccayabhāvena parivārabhāvena ca pavattanti. Tenāha “sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṃ pathavīti sasambhārapathavī”ti. Pathavitoti ettha puthulaṭṭhena puthuvī, puthuvī eva pathavī. Sā hi satipi paricchinnavuttiyaṃ sabbesaṃ sakalāpabhāvānaṃ ādhārabhāvena pavattamānā puthulā patthaṭṭā vitthiṇṇāti vattabbataṃ arahati, na pana taṃ anupavisitvā pavattamānā āpādayo. Sasambhārapathaviyā pana puthulabhāve vattabbameva natthi. Ārammaṇapathaviyaṃ vaḍḍhanapharaṇaṭṭhehi puthulaṭṭho, itarasmaṃ ruḷhiyāva daṭṭhabbo. Ārammaṇapathavīti jhānassa ārammaṇabhūtaṃ pathavīsaṅkhātā paṭibhāganimittaṃ. Tenāha “nimittapathavīti vuccatī”ti. Āgamanavasenāti pathavīkasiṇabhāvanāgamanavasena. Tathā hi vuttaṃ “āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamu”nti.

Sabbāpīti catubbidhā pathavīpi. Anussavādimattaladdhā maññanā vatthu hotiyeva. Tathā hi “kakkhaḷaṃ kharigata”ntiādinā lakkhaṇapathavīpi uddharīyati. Yaṃ paneke vadanti “lakkhaṇe diṭṭhe maññanā natthi, sañjānātīti vuttasaññā ca diṭṭhiggāhassa mūlabhūtā piṇḍaggāhitā, sā lakkhaṇe nakkhamati, tasmā lakkhaṇapathavī na gahetabbā”ti, tadayuttaṃ lakkhaṇapaṭivedhassa idha anadhippetattā. Tenāha “lokavohāraṃ gahetvā”ti. Na ca sabbasaññā piṇḍaggāhikā, nāpi diṭṭhiggāhasseva mūlabhūtā, tasmā lakkhaṇapathaviyāpi kāyadvārānusārena aññathā ca upaṭṭhitāya maññanā pavattateva. Teneva ca “anussavādimattaladdhā”ti vuttaṃ. Pathavitoti paccate nissakkavacananti dassento “pathavīti sañjānātī”ti āha. Yasmā catubbidhampi pathaviṃ “pathavīti sañjānanto tena tena nayena pathavīkoṭṭhāseneva sañjānātīti vuccati, na āpādikotṭhāsena, tasmā vuttaṃ “pathavibhāgena sañjānātī”ti. Lokavohāraṃ gahetvāti lokasamaññaṃ avijahitvā. Etena lakkhaṇapathaviyampi vohāramukhenevassā pavattīti dasseti.

Yadi lokavohārena tattha pavatti, ko ettha doso, nanu ariyāpi “ayañhi bhante mahāpathavī”tiādinā lokavohārena pavattantīti? Na ettha vohāramatte avatṭhānaṃ adhippetā, atha kho vohāramukhena micchābhinivesoti dassento “saññāvīpallāsena sañjānātī”ti āha. Tassattho - ayonisomanasikārasambhūtāya “subha”ntiādinayappavattāya viparītasaññāya sañjānātīti. Etena dubbalā taṇhāmānadiṭṭhimaññanā dassitāti daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā saññā gahitāti? Pākaṭabhāvato. Yathā nāma aggimhi mathiyamāne yadā dhūmo upalabbhati, kiñcāpi tadā vijjateva pāvako avinābhāvato, pākaṭabhāvato pana dhūmo jātoti vuccati, na aggi jātoti, evaṃsampaadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadi pi tattha maññanākickaṃ atthi, na

pana vibhūtaṃ apākaṭabhāvato saññākiccameva vibhūtaṃ, taṃ pana maññanānukūlaṃ maññanāsahitaṃ cāti āha “saññāvipallāsena sañjānāti”ti. Evaṃ pathavībhāgaṃ amuñcantoyeva vā sañjānātīti sambandho. Yo hi vuttappabhedāya pathaviyā pathavibhāgaṃ amuñcantoyeva avijahantoyeva sīsapiṇḍe suvaṇṇasaññī viya anattādisabhāvaṃyeva taṃ attādivasena sañjānāti, tassa vasena vuttaṃ “pathavī”tiādi. Na vattabbaṃ puthujjanaggāhassa yuttimaggananivāraṇatoti dassento āha “ummattako viya...pe... gaṇhātī”ti. Ariyānaṃ adassāvitādivisesaṃ vadantena bhagavatāva ettha yathāvuttasañjānane kāraṇaṃ vuttanti yojanā.

Evanti “pathavibhāgena sañjānāti”tiādinā vuttappakārena. Sañjānitvāti pubbakālakiriyānidhesoti āha “aparabhāge...pe... gaṇhātī”ti. Papañcasāṅkhāti papañcakoṭṭhāsā. Papañcanti sattā saṃsāre cirāyanti etehīti papañcā, maññanti “etaṃ mamā”tiādinā parikappenti etāhīti maññanāti dvīhipi pariyāyehi taṇhādayova vuttāti āha “taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehī”ti. Ajaññassa jaññato, aseyyādikassa seyyādito gahaṇato diṭṭhimaññanā viya taṇhāmānamaññanāpi aññathā gāho evāti āha “aññathā gaṇhātī”ti. Ārammaṇābhiniropanādinā bhinnasabhāvānampi vitakkādīnaṃ sādharmaṇo upanijjhāyanasabhāvo viya anugijjhanuṇṇatiparāmasanasabhāvānampi taṇhādīnaṃ sādharmaṇena ārammaṇaparikappanākārena pavatti maññanāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “tīhi maññanāhi maññatī”tiādi. Assāti puthujjanassa, udayabbayānupassanādīsu viya sukhumanayenapi maññanāpavatti atthīti vibhāvanasukhatāya thūlaṃyeva taṃ dassetukāmo “oḷārikanayenā”tiāha. Oḷārike hi vibhāge dassite sukhumavibhāvanā sukarāti dassetuṃ ayamattahayojanā vuccatīti sambandho. Ajjhakkātī indriyabaddhā sattasantānapariyāpannā niyakajjhata vuttā vibhaṇge paṭisambhidāmagge ca.

Vibhaṇgeti dhātu vibhaṇge. Bāhirāti anindriyabaddhā saṅkhārasantānapariyāpannā. Kakkhaḷanti thaddhaṃ. Kharigatanti pharusāṃ. Kakkhaḷabhāvo kakkhaḷattaṃ. Kakkhaḷabhāvoti kakkhaḷasabhāvo. Bahiddhāti indriyabaddhato bahiddhābhūtaṃ. Anupādinanti na upādinnaṃ. Ayoti kāḷalohaṃ. Lohanti jātilohaṃ vijātilohaṃ kittimalohaṃ pisācalohanti catubbidhaṃ. Tattha ayo sajjhu suvaṇṇaṃ tipu sīsaṃ tambalohaṃ vekantakalohanti imāni satta jātilohāni nāma. Nāganāsikālohaṃ vijātilohaṃ nāma. Kaṃsalohaṃ vaṭṭalohaṃ āraḷaṇṭanti tīṇi kittimalohāni nāma. Morakkhakaṃ puthukaṃ malinakaṃ capalakaṃ salakaṃ āṭalaṃ bhattakaṃ dusilohanti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu vekantakalohaṃ nāma sabbalohacchedanasamatthā ekā lohajāti. Tathā hi taṃ vikantati chindatīti vikantakanti vuccati. Vikantakameva vekantakaṃ. Nāganāsikālohaṃ lohasadisāṃ lohavijāti haliddādivijāti viya. Tathā hi taṃ lohākāraṃ lohamalaṃ viya ghanasaṃhataṃ hutvā tiṭṭhati, tāpetvā tālitaṃ pana bhinnaṃ bhinnaṃ hutvā visarati mudu maṭṭhaṃ kammaniyaṃ vā na hoti. Tiputambe missetvā kataṃ kaṃsalohaṃ. Sīsataṃbe missetvā kataṃ vaṭṭalohaṃ. Jasataṃbe missetvā kataṃ āraḷaṇṭaṃ. Teneva taṃ karaṇena nibbattattā kittimalohanti vuccati. Yaṃ pana kevalaṃ rasakadhātu viniggataṃ, taṃ “pittala”ntipi vadanti. Taṃ idha nādhīpettaṃ, yathāvuttaṃ missakameva katvā yojitaṃ kittimanti vuttaṃ. Morakkhakādīni evaṃnāmanēvetāni. Tesu yasmā pañca jātilohāni pāliyaṃ visuṃ vuttāneva, tasmā vekantakalohena saddhiṃ vuttāvasesaṃ sabbaṃ idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. Sīsanti kālatipu. Sajjhanti rajatam. Muttāti hatthikumbhajādikā aṭṭhavidhāpi muttā. Tathā hi hatthikumbham varāhadāṭhā bhūjaṅgasīsam valāhakūṭam veḷū macchasīro saṅkho sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha hatthikumbhajā pītavaṇṇā pabhāhīnā. Varāhadāṭhā varāhadāṭhavaṇṇāva. Bhūjaṅgasīajā nīlādivaṇṇā suvisuddhā vaṭṭalā ca. Valāhakajā bhāsura dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāram vidhamantiyo tiṭṭhanti, devūpabhogā eva ca honti. Veḷujā karakupalasaṁānavaṇṇā na bhāsura, te ca veḷū amanussagocare eva padese jāyanti. Macchasīrajā pāṭhīnapitṭhisamānavaṇṇā vaṭṭalā laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjhe eva jāyanti. Saṅkhajā saṅkhodaracchavivaṇṇā kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. Sippijā pabhāvisesayuttā honti nānāsaṅṭhānā. Evaṁ jātito aṭṭhavidhāsupi muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā honti, bhūjaṅgajāpi kāci sāmuddikā honti, itarā asāmuddikā. Yasmā bahulaṁ sāmuddikāva muttā loke dissanti, tatthāpi sippijāva, itarā kādācīkā. Tasmā sammohavinodaniyaṁ “muttāti sāmuddikā muttā”ti vuttaṁ.

Maṇīti ṭhapetvā pāḷiāgate veḷuriyādike seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. Veḷuriyanti vaṁsavaṇṇamaṇi. Saṅkhoti sāmuddikasaṅkho. Silāti kālasilā paṇḍusilā setasilādibhedā aṭṭhapi silā. Rajatanti kahāpaṇādikaṁ vuttāvasesaṁ rajatasammatam. Jātarūpanti suvaṇṇam. Lohitaṅgoti rattamaṇi. Masāragallanti kabaramaṇi tiṇādīsū bahibhārā tālanāḷikerādayopi tiṇam nāma. Antosāram khadirādi antamaso dārukhaṇḍampi kaṭṭham nāma. Muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā sakkarā nāma. Muggamattato paṭṭhāya heṭṭhā vālikā nāma. Kaṭhalanti kapālakhaṇḍam. Bhūmīti sasambhārapathavī. Pāsāṇoti antomuṭṭhiyaṁ asaṅṭhahanato paṭṭhāya yāva hatthippamāṇam pāsāṇam, hatthippamāṇato pana paṭṭhāya upari pabbatoti. Ayaṁ ayoādīsū vibhāganiddeso. Nimittapathavīti paṭibhāganimittabhūtam pathavikasiṇam. Tampi hi “rūpāvacaratikacatukkajjhānam kusalo ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ime dhammā bahiddhārammaṇā”ti vacanato “bāhirā pathavī”ti vuccati. Tena vuttaṁ “yā ca ajjhāttārammaṇattike nimittapathavī, tam gahetvā”ti. Uggahanimittañcetta tamgatikameva daṭṭhabbam, nimittupattito pana pubbe bhūmiggahaṇeneva gahitanti.

Tiṇi maññanāhīti vuttaṁ maññanāttayaṁ saparasantānesu saṅkhepato yojetvā dassetuṁ “ahaṁ pathavī”tiādi vuttaṁ. Tattha ahaṁ pathavītiādinā ajjhāttavisayaṁ diṭṭhimaññanaṁ mānamaññanañca dasseti attābhinivesāhamkāradīpanato. Mama pathavīti iminā taṇhāmaññanaṁ mānamaññanampi vā pariggahabhūtāyapi pathaviyā seyyādito mānajappanato. Sesapadadvayepi imināyena maññanāvibhāgo veditabbo. Tattha pathavikasiṇajjhānalābhī jhānacakkhunā gahitajhānārammaṇam “attā”ti abhinivisanto tañca seyyādito dahanto atthato “ahaṁ pathavī”ti maññati nāma, tameva “ayaṁ mayhaṁ attā”ti gahaṇe pana “mama pathavī”ti maññati nāma. Tathā tam “parapuriso”ti vā “devo”ti vā vādavasena “ayameva paresaṁ attā”ti vā abhinivisanto “paro pathavī, parassa pathavī”ti maññati nāma. Iminā nayena sesapathavīsūpi yathārahaṁ catukkam niddhāretabbam.

Evaṁ “pathaviṁ maññati”ti ettha catukkavasena maññanaṁ dassetvā idāni maññanāvattumuṁ maññanāyo ca vibhajitvā anekavihiṭam tassa maññanākāram dassetuṁ “atha vā”tiādimāha. Tattha ayanti yathāvutto puthujjano. Chandarāganti bahalarāgaṁ. Assādetīti nikāmeti, “ime kesā mudusiniddhakuñcitanīlobhāsā”tiādinā

tattha rasaṃ vindati. Abhinandatīti sappītikāya taṇhāya abhimukho nandati pamodati. Abhivadatīti uppannaṃ taṇhābhinandanāvegaṃ hadayena sandhāretuṃ asakkonto “aho me kesā”ti vācaṃ nicchāreti. Ajjhosāya tiṭṭhatīti balavataṇhābhinivesena gilitvā pariniṭṭhāpetvā tiṭṭhati. Aññataraṃ vā pana rajjanīyavatthuntī kesādito aññataraṃ vā karacaraṇādippabhedāṃ niyakajjhattapariyāpannaṃ rāgupattihetubhūtaṃ vatthuṃ. Itīti iminā siniddhādippakārenāti patthayitabbākāraṃ parāmasati. Tattha nandiṃ samannānetīti tesu bhāvīsu kesādīsu siddhaṃ viya katvā nandiṃ taṇhaṃ samannāharati samupacāreti. Paṇidahaṭīti patthanaṃ ṭhapeti.

Sampattiṃ nissāya “seyyohamasmī”ti, vipattiṃ nissāya “hīnohamasmī”ti mānaṃ janetīti yojanā. Pathavīkoṭṭhāsabhūtānaṃ kesādīnaṃ sampattivipattihi mānajappanā pathaviyā maññanā hotīti āha “evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ mānamaññanāya maññatī”ti. Avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato samudāyo jīvābhiniveso avayavepi hotīti dassento “taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti āgatanayena pana kesāṃ ‘jīvo’ti abhinivisatī”ti āha. “Kesā nāmete issaravihitā pajāpatinissitā aṇusañcayo pakatipariṇāmo”tiādinā nayanapettha diṭṭhimaññanā veditabbā.

Imissā pavattiyāti nikantimānadiṭṭhīnaṃ pariyādānasamugghāṭappavattiyā. “Etaṃ mamā”tiādinā yadipi tissannampi maññanānaṃ sambhavo dassito. Taṇhāmānamaññanānaṃ pana heṭṭhā dassitattā diṭṭhimaññanā evettha visesato uddhaṭāti veditabbaṃ. Tenāha “evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatī”ti.

Bāhirampi pathaviṃ tīhi maññanāhi maññatīti yojanā. Taṃ pana maññanāvidhiṃ dassetuṃ “katha”nti āha. Tassattho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

Ayaṃ jīvoti ayaṃ kāḷalohaṃ “jīvo attā”ti abhinivisati ekacce nigaṇṭhā viya. Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatīti etthāpi “yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātū”tiādinā nayena ānetvā vattabbo.

Pathavīkasiṇaṃ attato samanupassatītiādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Ayampi ca nayo “rūpaṃ attato samanupassatī”ti ettheva antogadhoti daṭṭhabbo kasiṇānampi rūpasamaññāsambhāvato. Pathaviṃ maññatīti ettha yādiso maññanāvattumaññanānaṃ vitthāranayo vutto, tādiso ito paraṃ vuttanayovāti āha “ito paraṃ saṅkhepeneva kathayissāmā”ti, atādiso pana vitthāratopi kathayissatīti attho.

Tasmāti yasmā “pathaviyā”ti idaṃ bhumma vacanaṃ, tasmā, so attaparattadupakaraṇānaṃ ādhārabhāvena taṃ maññanāvattuṃ kappetīti attho. Tenāha “ahaṃ pathaviyā”tiādi. Nanu ca indriyabaddhānindriyabaddhapabhedassa dhammappabandhassa sasambhārapathavī ca ādhāranissayo, itarā ārammaṇanissayo tadārammaṇassāti ettha nibbirodhoti? Na, maññanāvattuṃ nissayabhāvena parikkappanato. Ayañhi “aha”nti diṭṭhimaññanāya mānamaññanāya ca vatthubhūtassa attano pathavisannissayaṃ katvā “ahaṃ pathaviyā”ti maññati, taṇhāmāññanāya vatthubhūtassa upakaraṇassa pathaviṃ sannissayaṃ katvā “mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho pathaviyā”ti maññati. Parotiādisupi iminā nayena attho veditabbo.

Yvāyaṃ atthanayoti sambandho. Vutto paṭisambhidāmagge. Eteneva nayanāti yvāyaṃ “so kho pana me attā imasmiṃ rūpe”ti samudāyassa ādhārabhāvadīpano atthanayo vutto, eteneva nayena. Na hi avayavabyatirekena samudāyo labbhati, tasmā samudāye vuttavidhi avayavepi labbhatīti adhippāyo. Tenāha so kho pana me ayaṃ attā imissā pathaviyāti maññantoti. Tasmīmyeva panassa attanīti ettha assāti puthujjanassa. Tasmīmyeva attanīti ajjhakkabāhirapathavīsannissaye attani. “Pathaviyā maññatī”ti padassāyaṃ vaṇṇanā. Evaṃ “pathaviyā maññatī”ti ettha attavasena diṭṭhimānataṇhāmaññanaṃ dassetvā idāni paravasena dassetuṃ “yadā panā”tiādi vuttaṃ. Tattha assāti parassa. Tadāti paravasena maññanāyaṃ. Diṭṭhimaññanā eva yujjati tattha niccābhinivesādayo sambhavantīti katvā. Avadhāraṇena mānataṇhāmaññanā nivatteti. Na hi “seyyohamasmi”tiādinā, “mayha”nti ca pavattalakkaṇā mānataṇhā parasmīṃ parassa santakabhāvena gahite ca pavattantīti adhippāyo. Itarāyopīti mānataṇhāmaññanāyopi. Icchanti atthakathācariyā. Parassapi hi pathavīsannissayena sampattiissariyādikassa vasena attani seyyādibhāvaṃ dahato paṇidahato ca cittaṃ tathābhāvāya mānataṇhāmaññanā sambhavantīti ācariyānaṃ adhippāyo. “Paro pathavī parassa pathavī”ti etthāpi ime dve pakārā sādhippāyā niddhāretabbā.

“Pathavito sañjānātī”ti, “ādito”ti ca ādisu anissakkavacanepi to-saddo diṭṭhoti āha “pathavitoti nissakkavacana”nti. Saupakaraṇassāti hiraññasuvaṇṇagatassa dāsaporisādinā vittupakaraṇena saupakaraṇassa, attano vā parassa vā tesam upakaraṇassa vāti attho. Yathāvuttappabhedatoti lakkhaṇādi ajjhakkādivuttappakāravibhāgato. Uppattiṃ vā niggamanaṃ vāti “taṃ aṇḍaṃ ahosi hemamayaṃ, tasmīṃ sayaṃ brahmā uppanno”ti brahmaṇḍavādavasena vā “dvīhi aṇūhi dviaṇuka”nti evaṃ pavattaanukavādavasena vā pathavito uppattiṃ vā “sabboyam loko issarato viniggato”ti issaravādavasena issarakuttato pathavito niggamanaṃ vā maññamānoti yojanā. Pathavito vā añño āpādiko attāti adhippāyo. Ettha ca purimasmiṃ atthavikappe kārakalakkhaṇaṃ nissakkavacanaṃ, dutiyasmiṃ upapadalakkhaṇanti daṭṭhabbaṃ. Attano pariggahabhūtapathavito sukhappattiṃ tato eva ca parehi seyyādibhāvaṃ kappentassa vasenapettha taṇhāmānamaññanā veditabbā. Apareti sārasamāsācariyā. Tato aññaṃ appamāṇaṃ attānaṃ gahetvāti pubbe bhāvitaāpādiappamāṇakasiṇavasena vā kāpilakāṇādadiṭṭhivasena vā appamāṇaṃ byāpinaṃ attānaṃ gahetvā. Pathavitoti pacchā abhāvitaavaḍḍhitapathavīkasiṇasaṅkhātapathavito. Bahiddhāpi me attāti ito pathavito bahipi me attāti adhippāyo.

Kevalanti anavasesaṃ. Mahāpathaviṃ taṇhāvasena mamāyati, ayañca nayo catudīpissariye tṭhitassa dīpacakkavattino ca labbheyya, maṇḍalikaṛājamahāmattakuṭumbikānampi vasena labbhateva tesampi yathāpariggahaṃ anavasesetvā maññanāya sambhavato. “Evaṃ mamā”ti gāhassa “esohamasmiṃ, eso me attā”ti gāhavidhūratāya vuttaṃ “ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī”ti. Iminā nayanāti vuttamatidesaṃ vibhāvetuṃ “sā cāya”ntiādi vuttaṃ. Tattha sā cāyanti sā ca ayaṃ taṇhāmaññanā yojetabbāti sambandho. Yathā pana diṭṭhimaññanāmaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanā sambhavanti, evaṃ taṇhāmaññanāmaññitena vatthunā attānaṃ seyyādito dahato tañca attaniyaṃ niccaṃ tathā taṃsāmibhūtaṃ attānañca parikkappentassa itaramaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. “Me”ti hi iminā atthaggahaṇamukheneva attaniyasambandho pakāsiyatīti.

Abhinandatīti iminā taṇhādiṭṭhābhinivesānaṃ saṅgahitattā te dassento “assādeti parāmasati cā”ti āha. Diṭṭhivippayuttacittuppadavasena cetassa dvayassa asaṅkarato pavatti veditabbā, ekacittuppādepi vā adhipatidhammānaṃ viya pubbābhisaṅkhāravasena tassa tassa balavabhāvena pavatti. Etasmiṃ attheti taṇhādiṭṭhivasena abhinandanatthe. Etanti “pathaviṃ abhinandatī”ti etaṃ padaṃ. Yesaṃ vineyyānaṃ yehi pakāravisesehi dhammānaṃ vibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesāṃ tehi pakāravisesehi dhammavibhāvanaṃ. Yesaṃ pana yena ekeneva pakārena dhammavibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesampi taṃ vatvā dhammissaratāya tadaññaniravasesappakāravibhāvanañca desanāvilāso. Tenāha “pubbe maññanāvasena kilesuppatthiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento”ti. Dhammadhātuyāti sammāsambodhiyā. Sā hi sabbañeyyadhammaṃ yathāsabhāvato dhāreti upadhāreti, sakalañca vineyyasattasaṅkhātadhammappabandhaṃ apāyadukkhasaṃsāradukkhapatanato dhāreti, sayañca aviparītapavattiākārā dhātūti dhammadhātūti idhādhippetā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi maggaññānaṃ, maggaññānapadaṭṭhānañca sabbaññutaññānaṃ sammāsambodhīti. Suppaṭividdhattāti suṭṭhu paṭividdhabhāvato, sammā adhigatattāti attho. Abhikaṅkhanasampaggahaparāmasanānaṃ vasena ārammaṇe parikkappanāpavatti maññanā. Tattha “mamaṃ, aha”nti ca abhinivesanaṃ parikkappanaṃ. Yena ajjhosānaṃ hoti, ayaṃ abhinandanāti ayametesāṃ viseso. Suttādiaviruddhāyeva attanomati icchitabbā, na itarāti suttena tassā saṅgahaṃ dassetuṃ “vuttañceta”ntiādi vuttaṃ. Desanāvilāsavibhāvanassa pana sahetukahetusampayuttadukādidesanāya nibaddhatā niddhāretabbā.

Tassāti tena. Nātasaddasambandhena hetuṃ kattari sāmivacanaṃ. Tasmāti apariññātattā. “Apariññāta”nti paṭikkhepamukhena yaṃ parijānanaṃ vuttaṃ, taṃ atthato tividhā pariññā hotīti taṃ sarūpato pavattiākārato ca vibhāvato “yo hī”tiādimāha.

Tattha yāya paññāya vipassanābhūmiṃ parijānāti paricchindati, sā parijānanaṃ paññā nātāpariññā. Sā hi tebhūmakadhammajātaṃ “ayaṃ vipassanābhūmī”ti nātāṃ viditaṃ pākaṃ karontīyeveva lakkhaṇarasādito ajjhattikādivibhāgato ca paricchijja jānāti. Idha pana pathavīdhātuvasena veditabbāti vuttaṃ “pathavīdhātuṃ parijānāti”tiādi. Tīraṇapariññāti kīraṇavasena parijānanaṃ paññā. Sā hi parivārehi aniccatādiākārehi aniccatādisabhāvassa upādānakkhandhapañcakassa tīraṇavasena sammasanavasena taṃ paricchijja jānāti. Aggamaggenāti arahattamaggena. So hi anavasesato chandarāgaṃ pajahati. Aggamaggenāti vā aggabhūtena maggena, lokuttaramaggenāti attho. Ubhayathāpi hi samucchadapahānakārī eva paññā nippariyāyena pahānapariññāti dasseti.

Nāmarūpavavathānanti etena paccayapariggahopi saṅgahitoti daṭṭhabbo nāmarūpassa hetuvavathānabhāvato. Sopi hi hetupaccayamukhena nāmarūpassa vavathānamevāti. Kalāpasammasanādivasena tīraṇapariññā aniccādivasena sammasanabhāvato. Tasmāti yasmā tā pariññāyo natthi, tasmā. Atha vā tasmā apariññātattāti yasmā apariññātā pathavī, tasmā apariññātattā pathaviyā taṃ pathaviṃ maññati ca abhinandati cāti.

Pathavīvāraṇaṇā niṭṭhitā.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpaṃ āpatoti ettha appoti, appāyatīti vā āpo, yasmim saṅghāte sayam atthi, taṃ ābandhanavasena byāpetvā tiṭṭhati, paribrūhetīti vā attho. Atthānaṃ adhi ajjhataṃ. Pati pati attānanti paccattaṃ. Ubhayenapi sattasantānapariyāpannameva vadati. Āpo āpogataṃtiādīsu ābandhanameva āpo, tadeva āposabhāvaṃ gatattā āpogataṃ, sabhāveneva āpabhāvaṃ pattanti attho. Sinehanavasena sineho, soyeva sinehanasabhāvaṃ gatattā sinehagataṃ. Bandhanattaṃ rūpassāti avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo, avippakiraṇavasena sampiṇḍananti attho. Uggaṇhantoti yathāparicchinne āpomaṇḍale yathā uggahanimittaṃ upalabbhati, tathā nimittaṃ gaṇhanto. Vuttoti “āpasmi”nti ettha vuttaāpo. So hi sasambhāraāpo, na “āpokasiṇa”nti ettha vuttaāpo. Sesanti ārammaṇasammutiāpānaṃ sarūpavibhāvanaṃ. “Āpaṃ āpato pajānātī”tiādipāḷiyā atthavibhāvanañceva tattha tattha maññanāvibhāgadassanañca pathaviyaṃ vuttasadisamevāti. Tattha “pathavīkasiṇameko sañjānātī”tiādinā vuttaṃ, idha “āpokasiṇameko sañjānātī”tiādinā vattabbaṃ. Tattha ca “pathavīti sañjānātī”ti vuttaṃ, idha pana “āpoti sañjānātī”tiādinā vattabbanti evamādi eva viseso. Sesam tādiseva. Tena vuttaṃ “pathaviyaṃ vuttasadisamevā”ti. Yo panettha viseso, taṃ dassetum “kevala”ntiādi vuttaṃ. Tattha mūlarasoti mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. Khandharasādīsipi eseve nayo. Khīrādīni pākāṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade, na evamidha niyamo atthi. Yaṃ kiñci khīraṃ khīrameva. Sesesupi eseve nayo. Bhummanīti āvāṭādīsū ṭhitaudakāni. Antalikkhānīti pathaviṃ appattāni vassodakāni, pattāni pana bhummane. Evaṃ vuttā cāti ca-saddena himodakakappavināsakaudakapathaviyāantoudakapathavīsandhārakaudakādiṃ pubbe avuttampi samuccinoti.

Tejaṃ tejatoti ettha tejanatṭhena tejo, tejanaṃ nāma dahanapacanādisamatthaṃ nisānaṃ, yaṃ uṇhattanti vuccati. Yena cāti yena tejogatena kupitena. Santappatīti ayaṃ kāyo samantato tappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. Yena ca jīriyatīti yena ayaṃ kāyo jīriyati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valitādibhāvañca pāpuṇāti. Yena ca paridayhatīti yena kupitena ayaṃ kāyo parito ḍayhati, so ca puggalo ḍayhāmīti satadhotasappigosītacandanādilepañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīti. Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti yena asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammadeva paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca sarīrassa pakatiusumaṃ atikkamitvā uṇhabhāvo santāpo, sarīradahanavasena pavatto mahādāho paridāho, satavāraṃ tāpetvā uduke pakkhipitvā uddhaṭasappi satadhotasappi, rasarudhiramaṃsamedaatṭhiatṭhimiñjasukkā rasādayo. Tattha purimā tayo tejā catusamuṭṭhānā, pacchimo kammaṃsamuṭṭhānova.

Tejobhāvaṃ gatattā tejogataṃ. Usmāti uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā usmāgataṃ. Usumanti caṇḍausumaṃ. Tadeva usmagataṃ, sabhāveneva usmabhāvaṃ pattanti attho. Kaṭṭhaggīti kaṭṭhupādāno aggi. Sakalikaggīādīsipi eseve nayo. Saṅkāraggīti kacavaraṃ paṭicca uppannaaggi. Indaggīti asaniaggi. Santāpoti jālāya vā vītaccitaṅgārānaṃ vā santāpo. Sūriyasantāpoti ātaṇṇa. Kaṭṭhasannicayasantāpoti kaṭṭharāsiṃ paṭicca uppannasantāpo. Sesesupi eseve nayo. Evaṃ vuttā cāti. Ca-saddena petaggikappavināsakagginirayaggiādiḥ avuttepi samuccinoti.

Vāyaṃ vāyatoti ettha vāyanaṭṭhena vāyo. Kimidaṃ vāyanaṃ nāma? Vitthambhanaṃ, samudīraṇaṃ vā, vāyanaṃ gamananti eke. Uddhaṅgamā vātāti uggārahikkādīpavattakā uddhaṃ ārohanavātā. Adhogamā vātāti uccārapassāvādīnīharaṇatā adho orohanavātā. Kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā. Koṭṭhāsaya vātāti antānaṃ antovātā. Aṅgamaṅgānusārino vātāti dhamanījālānusārena sakalasārīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭhā samīṇjanapasāraṇādīnibbattakā vātā. Satthakavātāti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. Khurakavātāti khurena viya hadayamaṃsachedanaphālanakavātā. Uppalakavātāti hadayamaṃsassa samuppāṇanakavātā. Assāsoti antopavisanakanāsikāvāto. Passāsoti bahinikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva.

Vāyogatanti vāyova vāyogataṃ, sabhāveneva vāyobhāvaṃ pattanti attho. Thambhitattaṃ rūpassāti avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. Puratthimā vātāti puratthimadisato āgatā vātā. Pacchimādīsūpi eseṇa nayo. Sarajādīsū saha rajena sarajā, rajavirahitā suddhā arajā. Sītautusamuṭṭhānā, sītavalāhakantare vā jātā sītā. Uṇhautusamuṭṭhānā, uṇhavalāhakantare vā jātā uṇhā. Parittāti mandā tanukavātā. Adhimattāti balavavātā. Kālāti kālavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kālako hoti, tesāṃ etaṃ adhivacanantipi eke. Verambhavātāti yojanato upari vāyanavātā. Pakkhavātāti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanavātā. Supaṇṇavātāti garuḷavātā. Kāmaṃ cetepi pakkhavātāva, ussadavasena pana visuṃ gahitā. Tālavaṇṭavātāti tālavaṇṇehi katena, aññehi vā katena kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitavātā. Vidhūpanavātāti bījanapattakena samuṭṭhāpitavātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādentī, uppannampi parivattenti. Idhāpi ca-saddo udakasandhārakavātakappavināsakavātājālāpellanakavātādike avuttepi samuccinoti. Ettha ca “āpaṃ maññatī”tiādīsū yasmā tīhi maññanāhi - “ahaṃ āpoti maññati, mama āpoti maññatī”tiādīnā pathavīvāre vuttanayena sakkā maññanāvibhāgo vibhāvetunti vuttaṃ “sesaṃ vuttanayamevā”ti. Tasmā tattha vuttanayānusārena imesu tīsū vāresu yathārahaṃ maññanāvibhāgo vibhāvetabbo.

Ettāvatāti ettakena iminā catuvāraparimāṇena desanāvisesena. Ca-saddo byatireko. Tena vakkhamānaṃyeva visesaṃ joteti. Yvāyanti yo ayaṃ lakkhaṇo nāma hāro vuttoti sambandho. So pana lakkhaṇahāro yaṃlakkhaṇo tattha vutto, taṃ dassetuṃ “vuttamhī”tiādī vuttaṃ. Tattha vuttamhī ekadhammeti kusalādīsū khandhādīsū vā yasmīṃ kasmiñci ekadhamme sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. Ye dhammā ekalakkhaṇā tenāti ye keci dhammā kusalādibhāvena, rūpakkhandhādibhāvena vā tena vuttadhammena samānalakkhaṇā. Vuttā bhavanti sabbeti sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti, ānetvā saṃvaṇṇanavasena adhippāyo.

Ettha ca ekalakkhaṇāti samānalakkhaṇā vuttā. Tena saha-caritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādīhipi avuttānaṃ vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ veditabbaṃ. Itīti iminā pakārena. Tenāha “evaṃ nettiyaṃ lakkhaṇo nāma hāro vutto”ti, nettipāliyaṃ pana “ye dhammā ekalakkhaṇā keci so hāro lakkhaṇo nāmā”ti pāṭho āgato. Tassa vasenāti tassa lakkhaṇahārassa vasena. Rūpalakkhaṇaṃ anatītattāti ruppanasabhāvena samānasabhāvattā. Vadantena bhagavatā. Etāti “rūpaṃ attato samanupassatī”ti evaṃ vuttadīṭṭhī. Ettha

ca sakkāyadiṭṭhimaññanādassaneneva sakalarūpavatthukā taṇhāmānāmaññanāpi dassitā evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “tasmimyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānāmaññanāpi veditabbā”ti. Atha vā pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ meti maññati abhinandatīti ca vadantena vuttanayeneva sakalarūpavatthukā taṇhāmaññanā tadanusārena mānāmaññanāpi vuttāva hotīti evampettha itaramaññanāpi niddhāretabbā.

Āpovārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. “Pathaviṃ maññati, pathaviyā maññatī”tiādīhi padehi “rūpaṃ attato samanupassati, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassatī”tiādīnaṃ sakkāyadiṭṭhinaṃ niddhāritattā vuttaṃ “evaṃ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṃ maññanaṃ vatvā”ti. Tesu saṅkhāresu sattesupīti tadupādānesupi sattesu. Dhātūsūti pathaviādīsu catūsū dhātūsū. “Jātaṃ bhūtaṃ saṅkhata”ntiādīsu bhūta-saddo uppāde dissati, saupasaggo pana “pabhūtamariyo pakaroti puñña”ntiādīsu vipule, “yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpo”tiādīsu hiṃsane, “sambhūto sāṇavāsī”tiādīsu paññattiyaṃ, “abhibhūto māro vijito saṅgāmo”tiādīsu vimathane, “parābhūtarūpo kho ayaṃ acelo pāthikaputto”tiādīsu parājaye, “anubhūtaṃ sukhadukkha”ntiādīsu vediyane, “vibhūtaṃ vibhāvitaṃ paññāyā”tiādīsu pākāṭikaraṇe dissati. Te sabbe rukkhādīsūti. Ādi-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbā. “Kālo ghasati bhūtānīti, bhūtā loke samussaya”nti ca ādīsu avisesena sattavācakopi bhūtasaddo, upari devā dipadehi sattavisesānaṃ gahitattā idha tadavasiṭṭhā bhūtasaddena gayhantīti āha “no ca kho avisesenā”ti. Tenevāha - “cātumahārājikānañhi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā”ti. Yo hi sattanikāyo paripuṇṇayoniko catūhipi yonīhi nibbattanāraho, tatthāyaṃ bhūtasamaññā aṇḍajādivasena bhavanato.

Bhūteti vuttadesaādesite bhūte. Bhūtato sañjānātīti iminā “bhūtā”ti lokavohāraṃ gahetvā yathā tattha taṇhādimaññanā sambhavanti, evaṃ viparītasaññāya sañjānanaṃ pakāsīyati. Svāyamattho heṭṭhā “pathavito sañjānātī”ti ettha vuttanayānusārena sakkā jānitunti āha “vuttanayamevā”ti. Yathā suddhāvāsā sabbadā abhāvato imaṃ desanaṃ nāruḥhā, evaṃ nerayikāpi sabbamaññanānadhiṭṭhānato. Eteneva ekaccapetānampettha asaṅgaho daṭṭhabbo. Apare pana “diṭṭhimaññanādhīṭṭhānato tesampettha saṅgaho icchitoyevā”ti vadanti. “Samaṅgibhūtaṃ paricārenta”ntiādīnā sutte vuttanayena. Rajjatīti “subhā sukhitā”ti vipallāsaggāhena tattha rāgaṃ janeti. Evamettha rajjanto ca na kevalaṃ dassanavaseneva, savanādivasenapi rajjatevāti dassento “disvāpi...pe... utvāpī”ti āha. Tattha ghāyanādivasena rajjanaṃ tehi anubhūtagandhamālādivasena ceva visabhāgavatthubhūtānaṃ tesam paribhogavasena ca yathānubhavaṃ anussaraṇavasena ca veditabbā. Evaṃ bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti vuttanayena bhūte paṭicca chandarāgaṃ janento tesam paṭipattiṃ assādentō abhinandanto abhivadanto ajjhosāya tiṭṭhanto “īdisī avatthā mama anāgatamaddhānaṃ siyā”tiādīnā vā pana nayena tattha nandim samannānento bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti attho. Appaṭiladdhassa khattiyamahāsālādibhāvassa, sampattiṃ vipattinti jātivasena ukkaṭṭanihīnataṃ. Dahatīti ṭhapeti. Yo evarūpo mānoti yo eso “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ayaṃ seṭṭho ayaṃ hīnataro”ti uppanno māno. Ayaṃ vuccati mānātimānoti ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimāno nāmāti attho.

Niccātiādīsu uppādābhāvato niccā, maraṇābhāvato dhuvā, sabbadā bhāvato sassatā. Aniccaapaṭipakkhato vā niccā, thirabhāvato dhuvā, sassatisamatāya sassatā, jarādivasena vipariṇāmassa abhāvato avipariṇāmadhammāti maññati. Sabbe sattāti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasesā sañjanaṭṭhena sattā. Sabbe pāṇāti “ekindriyo pāṇo dvindriyo pāṇo”tiādivasena vuttā anavasesā pāṇanaṭṭhena pāṇā. Sabbe bhūtāti anavasesā aṇḍakosādīsu bhūtā sañjātāti bhūtā. Sabbe jīvāti sāliyavagodhūmadayo anavasesā jīvanaṭṭhena jīvā. Tesu hi so virūhabhāvena jīvasaṇṇī. Avasā abalā avīriyāti tesam attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthīti dasseti.

Niyatisaṅgatibhāvapariṇatāti ettha niyatīti. Niyatatā, acchejjasuttāvutaabhejjamaṇi viya avijahitapakatitā. Saṅgatīti channaṃ abhijātīnaṃ tattha saṅgamo. Bhāvoti sabhāvoyeva, kaṇḍakānaṃ tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnaṃ parimaṇḍalādītā, migapakkhīnaṃ vicittavaṇṇāditāti evamādikā. Evaṃ niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāve ca pariṇatā nānappakāratam patta. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṃ, so na bhavati dasseti. Chasvevābhijātīsūti kaṇhābhijātīādīsu chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhaṇca dukkhaṇca paṭisaṃvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti. Vā-saddena antādivhede diṭṭhābhinivese saṅgaṇhāti.

Upapattinti iminā tasmim tasmim sattanikāye bhūtānaṃ saḥabyataṃ ākaṅkhatīti dasseti. Sukhuppattinti iminā pana tattha tattha uppannassa sukhuppattiṃ. Ekacce bhūte niccātiādinā ekaccasassatikadiṭṭhiṃ dasseti. Ahampi bhūtesu aññatarosmīti iminā pana catuttham ekaccasassatikavādaṃ dasseti.

Yato kutocīti issarapurisādivhedaṭo yato kutoci. Ekā taṇhāmaññanāva labbhatīti idhāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo niddhāretabbo. Vuttappakāreyeva bhūte taṇhādiṭṭhihi abhinandatītiādinā vattabbattā āha “vuttanayamevā”ti. Yojanā kātābbāti “yo bhūtapaññattiyā upādānabhūte khandhe pariṇānāti, so tīhi pariññāhi pariṇānāti”tiādinā yojanā kātābbā. Apare panettha bhūtagāmaṇi bhūta-saddena saṅgahitoti rukkhādivasenaṃ maññanāvibhāgaṃ yojetvā dassenti, tathā mahābhūtavasenapi, taṃ aṭṭhakathāyaṃ natthi.

Bhūmivisesādinā bhedenāti bhūmivisesaupapattivisesādivibhāgena. Iddhiyāti puññavisesanibbattena ānubhāvena. Kiñcāpi deva-saddo “viddhe vigatavalāhake deve”tiādīsu ajaṭākāse āgato, “devo ca thokaṃ thokaṃ phusāyati”tiādīsu meghe, “ayaṇhi deva kumāro”tiādīsu khattiye āgato, “pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti devo maññe”tiādīsu viya idha upapattidevesu āgato, deva-saddena pana vattabbasatte anavasesato uddharitvā tato idhādhippete dassetuṃ “te tividhā”tiādi vuttaṃ. Sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā itaresaṃ padantarehi nivattitattāti adhippāyo. Bhūtā devāti gahitesu sattesu taṇhādimaññanānaṃ pavattākārenaṃ tividhalakkhaṇanti āha “bhūtavāre vuttanayena veditabbā”ti.

“Aññatarassa upāsakassa pajāpati abhirūpā hoti”tiādīsu pajāpati-saddo gharaṇiyaṃ āgato, “pajāpati kāmādayi suvaṇṇavaṇṇā me pajā hotū”tiādīsu diṭṭhigatikaparikappite, “pajāpatissa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā”tiādīsu devajeṭṭhake, idha pana adhipatīti vadanti, taṃ upari brahmuno gayhamānattā tesam matimattaṃ. Devānanti cātumahārājikādivānaṃ. Mahārājādīnanti ādi-saddena sakkaṃsuyāmasantussitasunimmitavasavattino gahitā. Tesanti mahārājādīnaṃ. Sattasaṅkhātāyāti kāmabhūmiyaṃ sattasaṅkhātāya. Pajāpatinti pajāpatibhāvaṃ. Pajāpatibhāvena hi mānaṃ jappento pajāpatiṃ mānamaññanāya

maññatīti vutto.

Ekā diṭṭhimaññanāva yujjatīti vuttaṃ, pajāpatino pana samipataṃ salokataṃ vā ākaṅkhato, tathābhāvāya cittaṃ paṇidahato, tathāladhabbāya sampattiyā attano seyyādibhāvaṃ dahato ca taṇhāmānāmaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. Ye ca dhammāti āyuvanṇādi ke vadati. Pajāpatinti etthāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo veditabbo.

Brūhitoti parivuddho. Guṇavisesehīti jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehi uttarimanussadhammatāya. Brahma-saddassa satipi avisesato visiṭṭhavācakatte yattha yattha panassa guṇavisesayuttādirūpā pavatti, taṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Sahassoti sahasasiyā lokadhātuyā adhipatibhūto. Paṭhamābhiniṇibbattoti paṇītena paṭhamajjhānena nibbatto, paṭhamajjhānabhūmiyaṃ vā paṭhamam abhiniṇibbatto. Gahitāti veditabbā padhānaggahaṇena appadhānānampi kenaci sambandhena gahitabhāvasiddhito. Ettha ca brahmāti mahābrahmā adhippeto. So hi vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti mahābrahmā, tassa pana purohitaṭṭhāne ṭhitāti brahmapurohitā, parisāyaṃ bhavā paricārakāti brahmapārisajjāti veditabbā. Ukkaṭṭhekapuggalabhāvato pajāpatismiṃ viya brahmani maññanā vattatīti vuttaṃ “pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā”ti. Tathā hi bahupuggalabhāvasāmaññato ābhassaravārādīnaṃ bhūtavārasadisatā vuttā.

Yathāvuttapabhāya ābhāsanāsīlā vā ābhassarā. Ekatalavāsinoti idaṃ jhānantarabhūmīnaṃ viya heṭṭhuparibhāvābhāvato vuttaṃ, ṭhānāni pana nesam paricchinneva. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti parittābhā. Appamāṇā ābhā etesanti appamāṇābhā.

Subhāti sobhanā pabhā. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā kañcanapiṇḍasassirikā. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ, antima-ṇa-kāraṣa ha-kāraṇa katvā “subhakiṇṇā”ti vuttā. Subhāti ca ekagghanā niccalā pabhā vuccati, parittā subhā etesanti parittasubhā. Appamāṇā subhā etesanti appamāṇasubhā.

Vipulaphalāti vipulasantasukhāyuvanṇādiphālā.

Satipi devabrahmādīnaṃ puññaphalena jhānaphalena ca paṭipakkhābhībhavā yesam pana puthujjanaasaññasattesu abhihūvohāro pākaṭo niruḷho ca, tesam vasenāyaṃ desanā pavattāti dassento āha “asaññābhavassetam adhivacana”nti. Yathā pajāpativāre “idhekacco pajāpatismiṃyevā”tiādinā maññanāpavatti dassitā, tathā idhāpi taṃ dassetuṃ sakkāti āha “sesam pajāpativāre vuttanayamevā”ti.

Bhūtavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṃ sattavasena bhūmikkamadassane suddhāvāsānaṃ aggahaṇe kāraṇam niddhārento “evaṃ bhagavā”tiādimāha. Tattha anāgāmikhīṇāsavāti anāgāmino ca khīṇāsavā ca. Kiñcāpi suddhāvāsā attheva anekakappasahassāyukā, ukkaṃsaparicchedato pana soḷasakappasahassāyukāva, na tato paranti āha “katipayakappasahassāyukā”ti. Kāmarūpabhavesu pavattamānāpi ākāsānañcāyatanādīdhammā arūpāvacarabhāvato taṃbhūmikavohāraṃ na labhantīti “tatrūpapannāyevā”ti avadhāretvā vuttaṃ. Abhihūvāre vuttanayena veditabbā

yathārahanti adhippāyo. Na hettha vaṇṇavantatādi sambhavatīti. Pajāpativāre vuttanayenāti ettha “ahamasmi arūpo pahīnarūpapaṭighasañño”tiādīnā mānamaññanā veditabbā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Rūpamukhena maññanāvattudassanaṃ saṅkhepoti katvā vuttaṃ “vitthāratopī”ti. Tampi hi “yattha neva pathavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāsānañcāyatana”ntiādiggaḥaṇaṃ viya saṅkhepato pañcavokārabhavadassanaṃ hotīti.

Diṭṭhanti yaṃ cakkhudvārena katadassanakiriyāsamāpanaṃ, yañca cakkhu dvayaṃ passati passissati sati sambhave passeyya, taṃ sabbakālanti visesavacanicchāya abhāvato diṭṭhanteva vuttaṃ yathā “duddha”nti. Tenāha “rūpāyatanassetam adhivacana”nti. Ayañca nayo sutādīsipi yojetabbo. Sattāti rūpādīsu sattā visattāti sattā. Sañjanaṭṭhena sāmāññasaddopi cesa satta-saddo “itthirūpe”ti visayavisesitattā idha purisavācako daṭṭhabbo. Rattāti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakārakena chandarāgena rattā sārattā. Giddhāti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā gedhaṃ āpannā. Gadhitāti ganthitā viya lobhena dummocanīyabhāvena ārammaṇe paṭibaddhā. Mucchitāti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohaṃ āpannā. Ajjhosaṇṇāti visaye aññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā viya ṭhitā. Imināti suvaṇṇavaṇṇādiākārena. Maṅgalaṃ amaṅgalanti īdisaṃ diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, īdisaṃ amaṅgalanti. Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayenāti idaṃ vedanādiarūpadhamme, rūpāyatanavinimuttasabbadhamme vā attato gahetvā tato ajjhattikaṃ, bāhiraṃ vā rūpāyatanaṃ tassokāsabhāvena parikappetvā “so kho pana me ayaṃ attā imasmim rūpāyatane”ti maññanto diṭṭhasmiṃ maññatīti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pathavito maññatī”tiādīsū yathā “saupakaraṇassa attano vā parassa vā”tiādimaññanāpavatti dassitā, evaṃ “diṭṭhato maññatī”tiādīsū sakkā taṃ dassetunti āha “tesaṃ pathavīvāre vuttanayeneva veditabba”nti.

Āhaccāti visayaṃ anvāya, patvāti attho. Tenāha “upagantvā”ti. Aññamaññasaṃsileseti cakkhurūpasotasaddā viya dure ahutvā aññamaññaṃ alliyane.

Manasā viññātaṃ kevalanti attho. Itarānipi hi manasā viññāyantīti. Sesehi sattahi āyatanehi paññattiyā saṅgahitattā tampi saṅgahetvā dassetuṃ “dhammārammaṇassa vā”ti vuttaṃ. Dvīsipi vikappesu lokuttarānampi saṅgaho āpannoti āha “idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhatī”ti. Vitthāroti maññanānaṃ pavattanākāravitthāro. Etthāti etesu sutavārādīsū.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. Samāpannakavārenāti samāpannakappavattiyā, rūpāvacarārūpāvacarajhānappavattiyāti attho. Sā hi ekasmiṃyeva ārammaṇe ekākārena pavattatīti katvā “ekatta”nti vuccati, evañca katvā vipākajjhānappavattipi idha samāpannakavāraggaḥaṇeneva gahitāti daṭṭhabbā. Asamāpannakavārenāti kāmāvacaradhammappavattiyā. Upacārajjhānenapi hi cittaṃ na sammā ekattaṃ

gatanti vuccatīti.

Yojanāti maññanāyojanā. Bhinditvāti vibhajitvā. Sāsananayenāti pālinayena. Tattha “ekattaṃ maññatī”tiādīsu “vedanaṃ attato samanupassatī”tiādinā nayena, “nānattaṃ maññatī”tiādīsu pana “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādinā nayena vuttavidhiṃ anugantvā maññanā veditabbā.

Pathavīvārādīsu vuttena ca aṭṭhakathānāyena “ahaṃ vedanāti maññati, mama vedanāti maññatī”tiādinā, “ahaṃ rūpanti maññati, mama rūpanti maññatī”tiādinā cāti attho. Tenāha “yathānurūpaṃ vīmaṃsitvā”ti, ekattanānattabhāvesu yo yojanānayo sambhavati, tadanurūpaṃ vicāretvāti attho. Kecīti abhayagiri vāsino. Apareti sārasamāsācariyā. Diṭṭhābhīnivesaṃ vadantīti sambandho. Puthujjanassa maññanā nāma sakkāyaṃ bhinditvā yathāupaṭṭhitavisayavaseneva pavattatīti na tattha ayamekattanayo ayaṃ nānattanayoti vibhāgavaseneva, ekattasaññī attā hotītiādīsu ca attano ekattanānattasaññitā vuttā, na pana ekattaṃ nānattanti evaṃ pavattassa diṭṭhābhīnivesassa ekattanānattabhāvoti evamettha tadubhayassa idha anadhippetabhāvo daṭṭhabbo.

Yaṃ yathāvuttaputhujjano anavasesato gaṇhanto gaḥetuṃ sakkoti, taṃ tassa anavasesato gaḥetabbataṃ upādāya “sabba”nti vuccatīti dassento “tamevā”ti āha, sakkāyasabbanti attho. Sabbasmimpe tebhūmakadhamme ādinavadassane asati nibbidābhāvato assādānupassanāya taṇhā vaḍḍhatevāti āha “sabbaṃ assādentō sabbaṃ taṇhāmaññanāya maññatī”ti. Vuttañhetuṃ bhagavatā - “saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhatī”ti. “Sabbamidaṃ mayā nimmita”nti tena nimmitamaññanāya attānaṃ seyyādito dahanto tena mānena nimmitaṃ maññatiyeva nāma nimmitamaññanāya vinā tathāmānupattiya abhāvatoti āha “attanā nimmitaṃ maññanto sabbaṃ mānamaññanāya maññatī”ti. Sabbaṃ natthītiādinā nāyena ādi-saddena niyativādādi ke saṅgaṇhāti. Mahā me attāti iminā sabbato attano vibhūtipavattivādaṃ dasseti. “Sabbaṃ sabbatthaka”nti diṭṭhivasena - “ahaṃ sabbasmiṃ mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho sabbasmiṃ, paro sabbasmiṃ parassa kiñcanaṃ palibodho sabbasmi”ntiādinā nāyena pettha maññanā sambhavatīti dassento āha “sesaṃ pathavīvāre vuttanāyena veditabba”nti. Apica “sabboyāṃ loko purisamayo”ti evaṃ diṭṭhiko purisasaṅkhātato sabbato, attano uppattiṃ vā niggamaṇaṃ vā maññanto diṭṭhimaññanāya sabbato maññati, tasmīmyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmaññanā mānamaññanā ca veditabbā. Taṃyeva pana sabbaṃ mayhaṃ attā kattā sāmīti vā maññanto “sabbaṃ me”ti maññati, tathāyaṃ diṭṭhitaṇhābhīnandanāhi abhinandanto sabbaṃ abhinandatīti evam pettha maññanānaṃ pavatti veditabbā.

Tanti sakkāyaṃ. Ukkamaṣagatasukhasahitañhi khandhapañcakaṃ diṭṭhadhammanibbānavādī nibbānanti maññati, taṃ panatthato sakkāyoyevāti. Ekadhāti pañcavidhampi nibbānabhāvena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. Yatoti yasmā. Pañcahi kāmagaṇehīti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi, bandhanehi vā. Samappito suṭṭhu appito allīno hutvā ṭhito. Samaṅgibhūtoti samannāgato. Paricāretīti tesu kāmagaṇesu kāmakoṭṭhāsesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā laḷati ramati kīḷati. Ettha dvidhā kāmagaṇā mānusakā ceva dibbā ca. Mānusakā ca mandhātukāmagaṇasadisā, dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmagaṇasadisā. Evarūpe kāme upagatānañhi te diṭṭhadhammanibbānasampattiṃ paññapenti. Tenāha “ettāvatā kho...pe... hotī”ti. Diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo

vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ, diṭṭhadhamme nibbānaṃ imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ. Paramaṃ uttamaṃ diṭṭhadhammanibbānanti paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ, taṃ patto hotīti attho. Pañcadhā āgataṃti yathāvuttakāmaguṇasukhassa ceva catubbidharūpāvacarajjhānasukhassa ca vasena pāḷiyaṃ pañcappakārena āgataṃ. Nibbānaṃ assādentoti paramaṃ sukhaṃ nissaraṇanti maññaṇāya assādentoti.

“Imasmiṃ nibbāne patte na jāyati, na jīrati, na mīyati”ti evampi nibbānasmiṃ maññaṇti. “Ito paraṃ paramassāsabhūtaṃ natthi”ti gaṇhanto nibbānato maññaṇti. Tayidaṃ nibbānaṃ mayā adhigataṃ, tasmā “nibbānaṃ me”ti maññaṇti. Tatoyeva taṃ nibbānaṃ diṭṭhābhinandanāya abhinandati. Ayaṃ tāvettha diṭṭhimaññaṇā. Tasmīṃyeva pana diṭṭhimaññaṇāya maññaṇte vatthusmiṃ sinehaṃ mānaṃca uppādayato taṇhāmānaṃmaññaṇāpi niddhāretabbā.

Yādisoti yathārūpo, yehi jegucchādisabhāvehi passitabboti attho. Esāti ayaṃ. Tenassa attano suṇantānaṃca paccakkhasiddhatamāha. Asubhādisabhāvena saha vijjamānaṃ rūpādidhammānaṃ kāyo samūhoti sakkāyo, upādānakkhandhā. Tathāti tassa bhāvabhūtena paṭikūlatādippakārena. Sabbamaññaṇāti pathaviādi ke sarūpāvadhāraṇādivibhāgabhinne visaye pavattiyā anekavihitā sabbā taṇhāmaññaṇā.

Jegucchoti jigucchāniyo. Tenassa asubhājāññaṇaduggandhapaṭikūlabhāvaṃ dasseti. Siduroti khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvo. Tenassa aniccaaddhuvakhayavayapabhaṅgurasabhāvaṃ dasseti. Ayanti sakkāyo. Dukkhoti na sukho. Tenassa kicchakasirābhādukkhavuttitaṃ dasseti. Apariṇāyakoti pariṇāyakarāhito. Tenassa attasuññaasāravuttitaṃ dasseti. Tanti sakkāyaṃ. Paccanīkatoti sabhāvapaṭipakkhato, subhaniccasukhaattāditoti attho. Gaṇhanti gaṇhanto, tattha subhādigāhavasena abhinivisantoti attho.

Idāni tissopi maññaṇā upamāhi vibhāvetuṃ “subhato”tiādi vuttaṃ. Tattha yathā mahāpariḷāhe vipulānatthāvahe ca aggimhi salabhassa patanaṃ subhasukhasaṇñaṇāya, evaṃ tādise sakkāye salabhassa taṇhāmaññaṇāti imamatthaṃ dasseti “subhato...pe... taṇhāya maññaṇā”ti iminā.

Gūthādī kīṭako gūtharāsīṃ laddhā asampannepi tasmīṃ sampannākāraṃ pavattayamāno attānaṃ ukkaṃseti, evamanekādīnave ekantabhedini sakkāye niccasaṇñaṃ upaṭṭhapetvā sampattimadena tattha bālo mānaṃ jappetīti imamatthamāha “niccasaṇñaṃ...pe... mānena maññaṇā”ti.

Yathā bālo muddhadhātuko sammūḷho koci ādāse attano paṭibimbaṃ disvā “ayaṃ maññaṇe ādāsasāmiko, yadi ahamimaṃ gahetvā tiṭṭheyyaṃ, anattahampi me kareyyā”ti chaḍḍetvā palāyanto tattha avijjamānameva kiñci vijjamānaṃ katvā gaṇhi, tathūpamo ayaṃ bālo sakkāye attattaniyagāhaṃ gaṇhantoti imamatthaṃ dīpeti “attā...pe... diṭṭhiyā hoti maññaṇā”ti iminā.

Sukhumaṃ mārabandhanaṃ vepacittibandhanatopi sukhumatarattā. Tenāha bhagavā “aho sukhumataraṃ kho, bhikkhave, mārabandhana”nti.

Bahunti ativiya, anekakkhattuṃ vā. Vipphandamānopi sakkāyaṃ nātivattati saṃsāraṃ nātivattanato. Yathāha “ye te, bhikkhave, samaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññaṇanti, te, sakkāyaṃyeva anuparidhāvanti

seyyathāpi sā gaddulabandhano”tiādi. Yathā hi sattasupī ucchedavikappesu saṃsāranāyikānaṃ taṇhādiṭṭhīnaṃ pahānaṃ sambhavati, evaṃ sassatavikappesupīti kathañci pana diṭṭhigatikassa bhavavippamokkho. Tena vuttaṃ “sakkāyaṃ nātivattatī”ti.

Sasoti so eso puthujjano. Niccanti sabbakālaṃ.

Tanti tasmā sakkāyamalīnassa jātiyādīnamanativattanato. Asātatoti dukkhato.

Passaṃ evamimanti asubhāniccadukkhānattasabhāvaṃ taṃ sakkāyaṃ vuttappakārena yathābhūtavipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya passanto. Pahāyāti samucchadavasena sabbā maññanāyo pajahitvā. Sabbadukkhā pamuccatīti sakalasmāpi vaṭṭadukkhato pamuccatīti.

Ekattavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā

7. Adhippetassa atthassa aniyamētvā vacanaṃ uddeso, niyamētvā vacanaṃ niddesoti āha “yoti uddesavacanaṃ, soti niddesavacana”nti. Sampiṇḍanatthoti samuccayatto. Sampiṇḍanañca sabhāgatāvasena hotīti āha - “ārammaṇasabhāgenā”ti, ārammaṇassa sabhāgatāya sadisatāyāti attho. Sekkhaṃ dasseti sāmāññajotāyā visese avatṭhānato, sekkhavisayattā ca tassa vacanassa.

Kenaṭṭhenāti yasmā ñāṇena araṇīyato attho sabhāvo, tasmā kenaṭṭhena kena sabhāvena kena lakkhaṇena sekkho nāma hotīti attho. Yasmā pana sekkhadhammādhigamena puggale sekkhavohārappavatti, tasmā “sekkhadhammapaṭilābhato sekkho”ti vuttaṃ. Sekkhadhammā nāma catūsu maggesu, heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sammādiṭṭhiādayo. Tenāha “sekkhāya sammādiṭṭhiyā...pe... ettāvatā kho bhikkhu sekkho hotī”ti. Evaṃ abhidhammapariyāyena sekkhalakkhaṇaṃ dassetvā idāni suttantikapariyāyenapi taṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha sikkhatīti iminā sikkhāttayasamaṅgī apariniṭṭhitasikkho sekkhoti dasseti. Tenāha “sikkhatī”tiādi. Sikkhāhi niccasamāyogadīpanatthañcetta “sikkhati sikkhatī”ti āmeḍitavacanaṃ. Atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sā etassa sīlanti sekkho. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho.

Anulomapaṭipadāya paripūrakārīti yā sā sīlādikā vipassanantā dukkhanirodhagāminiyā lokuttarāya paṭipadāya anulomanato anulomapaṭipadā, tassā sampādanena paripūrakārīti. Idāni taṃ paṭipadaṃ puggalādhiṭṭhānena dassetuṃ “sīlasampanno”tiādi vuttaṃ. Tattha sīlasampannoti pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgato, paripuṇṇapātimokkhasīlo vā. Pātimokkhasīlāñhi idha “sīla”nti adhippetam padhānabhāvato. Rūpādiārammaṇesu abhiijhādīnaṃ pavattinivāraṇasaṅkhātena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidhānena indriyesu guttadvāro. Pariyesanādivasena bhojane pamāṇajānanena bhojane mattaññū. Vigatathinamiddho hutvā rattindivaṃ kammaṭṭhānamanasikāre yuttatāya jāgariyānuyogamanuyutto. Kathaṃ pana jāgariyānuyogo hotīti taṃ dassetuṃ

“pubbarattā...pe... viharatī”ti vuttaṃ. Yathāha “kathañca pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi cittaṃ parisodheti, rattiyaṃ paṭthamaṃ yāmaṃ caṅkamaṇa...pe... sodheti, evaṃ kho bhikkhu pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hoti”ti. Imasmiṃ panattheti “maññati, na maññatī”ti ca vattabbabhāvasaṅkhāte atthe. No puthujjano adhippeto “appattamānaso, anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamāno”ti ca vuttattā.

Sampayuttattā manasi bhavoti rāgo mānaso, mano eva mānasanti katvā cittaṃ mānasaṃ, anavasesato mānaṃ sīyati samucchiṇṇatīti aggamaggo mānasaṃ, tannibbattattā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā. Janesutāti jane sakalasattalohe vissutā, patthaṭayasāti attho.

Natthi ito uttaranti anuttaraṃ. Taṃ pana sabbasetṭhaṃ hontaṃ ekantato sadisarahitameva hoti, tasmā vuttaṃ “anuttaranti setṭhaṃ, asadisanti attho”ti. Patthayamānassāti taṇhāyantaṃ. Pajappitānīti mānājappanāni. Yasmiñhi vatthusmiṃ taṇhāyanaṃ patthayamānamaññanā sambhavati, tasmiṃyeva “seyyohamasmi”tiādīni pajappitāni sambhavantīti adhippāyo. Pavedhītaṃ parivāsitaṃ. Pakappitesūti taṇhādiṭṭhikappehi parikappitesu ārammaṇesu. Sotanti kilesasotaṃ. Tasmiñhi chinne itarasotaṃ chinnamevāti. Viddhastanti vināsitaṃ. Tañca kho lomahaṃsamattampi asesetvāti dassento āha “vinaḷīkata”nti, vigatāvasesaṃ katanti attho. Adhimuttiyaṃ idhādhippetapattanaṃ pākāṭa hotīti “tanninno”tiādi vuttaṃ, na pana kusalacchandassa adhimuttibhāvato. Adhimuccantoti okappento.

Sabbākāraviparītāyāti “subhaṃ sukhaṃ nicca”ntiādīnaṃ sabbesaṃ attanā gahetabbākārānaṃ vasena tabbiparītātāya, anavasesato dhammasabhāvaviparītākāragāhīniyāti attho. Abhivisiṭṭhena ñāṇena asampajānanamicchājānanāni viya na dhammasabhāvaṃ appatvā nāpi atikkamitvā, atha kho avirajjhītvā dhammasabhāvassa abhimukhabhāvappattiyā abhivisiṭṭhena ñāṇena, ñāṭapariññādhīṭṭhānāya tīraṇapariññāya pahānapariññekadesena cāti attho. Tenāha “pathavīti...pe... vuttaṃ hoti”ti. Pathavībhāvanti pathaviyaṃ abhiññeyyabhāvaṃ. Lakkhaṇapathavī hi idhādhippetā, pariññeyyabhāvo panassā “aniccātipi”tiādīnā gahitoti. Abhiññatvāti ñāṭatīraṇapahānapariññāhi heṭṭhimamaggañāṇehi ca abhijānitvā. Māmaññīti appahīnānaṃ maññanānaṃ vasena māti maññatīti mā, pahīnānaṃ pana vasena na maññatīti amaññī, mā ca so amaññī ca māmaññīti evamettha padavibhāgato attho veditabbo. Tattha yena bhāgena amaññī, tena maññīti na vattabbo. Yena pana bhāgena maññī, tena amaññīti na vattabboti. Evaṃ paṭikkhepappadhānaṃ atthaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “maññī ca na maññī ca na vattabbo”ti vuttaṃ. Paṭikkhepappadhānatā cettha labbhamānānampi maññanānaṃ dubbalabhāvato veditabbā. Tenevāha - “itarā pana tanubhāvaṃ gatā”ti. Māti ca nipātapadametaṃ, anekatthā ca nipātāti adhippāyena “etasmiñhi atthe imaṃ padaṃ nipātetvā vutta”nti vuttaṃ. Nipātetvāti ca pakatiādivibhāganiddhāraṇe anumānayaṃ muñcitvā yathāvutte atthe paccakkhatova dassetvāti attho. Puthujjano viyāti etenassa uparimaggavajjhataṇhāmānavasena maññanā na paṭikkhittāti dīpeti.

Atha vā mā maññīti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametam “mā randhayuṃ, mā jīrī”tiādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṃhoti. Yathā hi puthujjano sabbaso appahīnamaññanattā “maññati”cceva vattabbo, yathā ca khīṇāsavo sabbaso pahīnamaññanattā na maññati eva, na evaṃ sekkho. Tassa hi ekaccā maññanā pahīnā, ekaccā appahīnā, tasmā ubhayabhāvato ubhayathāpi na vattabbo. Nanu ca

ubhayabhāvato ubhayathāpi vattabboti? Na. Yā hi appahīnā, tāpissa tanubhāvaṃ gatāti tāhipi so na maññeyya vibhūtatārāya maññanāya abhāvato, pageva itarāhi. Tenāha bhagavā “mā maññī”ti. Tena vuttaṃ “mā maññīti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametam ‘mā randhayum, mā jīrī’tiādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṃ hotī”ti. Ayañcassa amaññanā vatthuno pariññeyyattā, na asekkhassa viya pariññātattā. Yañhi ekantato parijānitabbam parijānitum sakkā, na tattha tabbidhure viya puthujjanassa maññanā sambhavanti. Tenāha “pariññeyyam tassāti vadāmī”ti.

Okkantaniyāmatthāti anupaviṭṭhasammattaniyāmatthā, otiṇṇamaggasotattāti attho. Sambodhiparāyaṇattāti uparimaggasambodhipaṭisaraṇattā, tadadhighamāya ninnapoṇapabbhārabhāvatoti attho. Ubhayenapi tassa avassambhāvinī sesapariññāti dasseti. Pariññeyyanti parijānitabbabhāvena ṭhitam, pariññātum vā sakkuṇeyyam. Tappaṭipakkhato apariññeyyam. Puthujjanassa viyāti etena idhāhippetaputhujjanassa pariññeyyabhāvāsaṅkā eva natthi anadhikāratoti dasseti. “Mābhinandī”ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. Sabhāgo diṭṭhasaccatādisāmaññena. Ārakā kilesehi arahanti padassa niruttinayena attham vatvā tam pāliya samānento “vuttañceta”ntiādimāha. Tattha pāpakāti lāmakaṭṭhena duggatisampāpanaṭṭhena ca pāpakā. Sāvajjaṭṭhena akosallasambhūtaṭṭhena ca akusalā. Saṃkilesam arahanti, tattha vā niyuttāti saṃkilesikā. Punabbhavassa karaṇasīlā, punabbhavaphalam arahantīti vā ponobhavikā. Saha darathena pariāhena pavattantīti sadarā. Dukkho kaṭuko, dukkhamo vā vipāko etesanti dukkhavipākā. Anāgate jātiyā ceva jarāmarañānañca vaḍḍhanena jātijarāmarañiyāti. Evametesam padānam attho veditabbo. Kāmañcāyam suttantavaṇṇanā, abhidhammanayo pana nippariyāyoti tena dassento “cattāro āsavā”tiādimāha. Samucchinā paṭippassaddhāti na kevalam samucchinā eva, atha kho paṭippassaddhāpīti maggakiccena sadisam phalakiccampi niddhāreti.

Sīlavisodhanādinā garūnam paṭipattiyā anukaraṇam garusaṃvāso. Ariyamaggapaṭipatti eva ariyamaggasaṃvāso. Dasa ariyāvāsā nāma pañcaṅgavippahīnatādayo. Ye sandhāya vuttaṃ -

“Dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, ye ariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato, ekārakkho, caturāpasseno, panuṇṇapaccekasacco, samavayasatṭhesano, anāvilasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño. Ime kho, bhikkhave, dasa ariyāvāsā”ti.

Vussatīti vā vusitam, ariyamaggo, ariyaphalañca, tam etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā “vusitavā”ti vutto. Karaṇīyanti pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Tam pana yasmā catūhi maggehi catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhanti veditabbam. Tenāha “catūhi maggehi karaṇīya”nti. Sammāvimuttassāti aggamaggaphalapaññāhi samucchedapaṭippassaddhīnam vasena suṭṭhu vimuttassa. Santacittassāti tato eva sabbakilesadarathapariāhānam vūpasantacittassa. Bhinnakilesassa khīṇāsavassa

bhikkhuno. Katassa pariññādikicassa paṭicayo puna karaṇaṃ natthi, tato eva karaṇīyaṃ na vijjati na upalabbhati.

Bhārāti osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā. Vuttañhi “bhārā have pañcakkhandhā”tiādi. Attano yonisomanasikārāyattanti attupanibandhaṃ, sasantānapariyāpannattā attānaṃ avijahanaṃ. Tayidaṃ yadipi sabbasmiṃ anavajjadhamme sambhavati, akuppasabhāvāparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisaṃ, netaresūti dassento āha “attano paramatthaṭṭhena vā”ti, uttamaṭṭhabhāvenāti attho.

Suttantaṇayo nāma pariyāyanayoti nippariyāyanayena saṃyojanāni dassento “bhavarāgaissāmacchariyaṃyojana”nti āha, na pana “rūparāgo”tiādinā. Bhavesu saṃyojanāni kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayo hutvā nissarituṃ appadānavasena bandhanti. Satipi hi aññesaṃ tappaccayabhāve na vinā saṃyojanāni tesāṃ tappaccayabhāvo atthi, orambhāgiyauddhambhāgiyaṃgahitehi ca tehi taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyamo bhavaniyamo ca hoti, na ca upacchinnaṃsaṃyojanassa katānipi kammāni bhavaṃ nibbattenti tesāṃyeva saṃyojanaṭṭho daṭṭhabbo.

Sammā aññāyāti ājānanabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, taṃ tathā jānitvā. Cittavimutti sabbassa cittasaṃkilesassa vissaggo. Nibbānādhimutti nibbāne adhimuccanaṃ tattha ninnapoṇapabbhāratā. Tanti pathaviādikaṃ. Pariññātaṃ, na puthujjanassa viya apariññātaṃ, sekkhassa viya pariññeyyaṃ vā. Tasmāti pariññātattā.

Catutthapañcamachaṭṭhavārā tattha tattha kilesanibbānakittanavasena pavattattā nibbānavārā nāma. Tattha pathaviādināṃ pariññātattā amaññanā, sā pana pariññā rāgādīnaṃ khayena siddhāti imassa atthassa dīpanavasena pāḷi pavattāti dassento “pariññātaṃ tassāti sabbapadehi yojetvā puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbaṃ. Esa nayo itaresū”ti āha. Tattha itaresūti pañcamachaṭṭhavāresu. Yadi evaṃ kasmā pāḷi evaṃ na dissatīti āha “desanā pana ekattha vuttaṃ sabbattha vuttameva hotīti saṃkhittā”ti.

Na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso appahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi soti. Bāhirakaggahaṇaṇcetta tathābhāvasseva tesu labbhanato, na tesu eva tathābhāvassa labbhanato. Idāni yā sā “pariññātaṃ tassā”ti sabbapadehi yojanā vuttā, taṃ vināpi nibbānavāraatthayojanaṃ dassetuṃ “yathā cā”tiādi vuttaṃ. Tattha maññanaṃ na maññatīti maññanā nappavattatīti attho. Maññanāya maññitabbattepi tassā vatthuantogadhattāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yadipi pariññātapadaṃ aggahetvā nibbānavāradesanā pavattā, evampi “khayā”tiādi padehi pariññāsiddhi eva pakāsiyatīti ko tesāṃ visesoti codanaṃ sandhāyāha “ettha cā”tiādi. Maggabhāvanāpāripūridassanattaṃ vutto, maggakiccantā hi pariññāyoti adhippāyo. Itare...pe... veditabbā vītarāgādikittanatoti. Dvīhi vā kāraṇehīti yathāvuttakāraṇadvayena. Assāti khīṇāsavassa. Ayaṃ visesoti idāni vuccamāno viseso. Yadipi khīṇāsavo ekantena vītarāgo vītadoso vītamoho eva ca hoti, yāya pana pubbabhāgapaṭipadāya vītarāgatādayo savisesāti vattabbaṃ labhanti, taṃ dassento “tīsu hī”tiādimāha. “Ratto atthaṃ na jānātī”tiādinā rāge ādīnaṃ passato “rāgo ca nāma sukhābhisaṅgena uppajjati, sukhaṇa vipariṇāmato dukkhaṃ. Pageva itara”nti sahetuke rāge ādīnavadassanaṃ dukkhānupassanāya

nimittam, dukkhānupassanā ca paṇidhiyā paṭipakkhabhāvato appaṇihitavimokkham paripuretīti āha “rāge...pe... vītarāgo hotī”ti. Tathā “duṭṭho attham na jānātī”tiādīnā dose ādīnavam passato “doso ca nāma dukkham paṭicca uppajjati, tañca ubhayam anavaṭṭhitam ittham pabhaṅgū”ti sahetuke dose ādīnavadassanam aniccānupassanāya nimittam, aniccānupassanā ca niccanimittādīnam paṭipakkhabhāvato animittavimokkham paripuretīti āha “dose...pe... hotī”ti. Tathā “mūlho attham na jānātī”tiādīnā mohe ādīnavam passato “moho nāma yathāsabhāvaggaḥassa paribbhamanto”ti mohassa vikkhambhanam anattānupassanāya nimittam, anattānupassanāya ca attābhinivesassa paṭipakkhabhāvato suññatam vimokkham paripuretīti āha “mohe...pe... vītamoho hotī”ti.

Evaṃ santeti yadi vītarāgatādayo vimokkhavibhāgena vuttā, evaṃ sante. Tasmāti yasmā vimokkhamukhavimokkhānam vasena niyamevā na vuttam, tasmā. Yaṃ kiñci arahato sambhavantam vibhajitvā vuccatīti vāratayadesanā katāti imamattham dasseti “yaṃ arahato”tiādīnā.

Evaṃ vimuttivibhāgena khīṇāsavassa vibhāgam vāratayadesanānibandhanam dassetvā idāni avibhāgenapi tattha pariññāvisayassa anusayavisayassa ca vibhāgam tassa nibandhanam dassento “avisesenā”tiādīmāha. Tattha upekkhāvedanā visesato saṅkhāradukkham sammohādhiṭṭhānanti vuttam “saṅkhāra...pe... moho”ti. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Khīṇāsavavāratatīyādinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayaṃ samaññā pavattā, tam dassanattham “aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato”tiādi vuttam. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha -

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saḡuṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyam, api nāmasahassato”ti. -

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasamapaṭipādanattho tathā-saddo. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti paṭipādagamanattho āgata-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇam āgato”tiādīsu viya, nāpi kāyagamanādiattho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānam giribbaja”ntiādīsu viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasamapaṭipādanattho tathā-saddo, tam karuṇāppadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānam āgamanapaṭipadam udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃsaddānam ekantasambandhabhāvato “yathā sabbaloka...pe... āgatā”ti sādharmaṇato vatvā puna tam paṭipadam mahāpadānasuttādīsu sambahulaniddesena supākaṭānam āsannānañca vipassīdīnam channam sammāsambuddhānam vasena dassento “yathā vipassī bhagavā”tiādīmāha. Tattha yena abhinīhārenāti manussatta-liṅgasampatti-hetu-satthāradassana-pabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikāra-chandānam vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyapaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi sammāsambuddhānam kāyapaṇidhānam imināva nīhārena samijjhatīti.

Evam mahābhinihārasena “tathāgato”ti padassa atthaṃ vatvā idāni pāramīpūraṇavasena dasseṭṭum “atha vā yathā vipassī bhagavā...pe... yathā kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā”tiādi vuttaṃ. Imasmiṃ pana tṭhāne suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīkathā vattabbā, sā pana sabbākārasampannā cariyāpiṭakavaṇṇanāya vitthārato niddiṭṭhā, tasmā atthikehi tattha vuttanayeneva veditabbā. Yathā pana pubbe vipassīdayo sammāsambuddhā abhinihārasampattiyaṃ patiṭṭhāya suvisuddhāya paṭipadāya anavasesato sammadeva sabbā pāramiyo paripūresuṃ, evaṃ amhākampi bhagavā paripūresīti imamatthaṃ sandhāyāha “samattiṃ sapāramiyo pūretvā”ti. Satipi aṅgapariccāgādīnaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca “pañca mahāpariccāge”ti visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇampi kataṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ.

Gatapaccāgatikavattapūraṇādikāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanāṃ pubbayogo, dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanāṃ pubbacariyā, sā cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinihāro pubbayogo, dānādipaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyāti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā dhammakkhānaṃ, ñātīnaṃ atthacariyā ñātattacariyā, sāpi karuṇāya vaseneva. Ādi-saddena lokattacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakataññāvasena, anavajjakammāyatanasippāyatanaviijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayātīraṇavasena ca ñāṇacāro buddhicariyā, sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanatthaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Koṭīti pariyanto, ukkaṃsoti attho.

Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha bhāvetvāti uppādetvā. Brūhetvāti vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseṭi. Vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinihārenā”tiādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseṭi, “dānapāramī”tiādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”tiādinā pariyosānanti veditabbāṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto manussānaṃ hatthato muttamatto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamāṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesāṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesāṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitoti. Yathāha bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. Setamhi chatteti dibbasetacchatte. Anudhāriyamāneti dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇṭānipi vuttānevāti daṭṭhabbāṃ. Khaggatālavanṭamoraḡatthakavālabijāniṇṇhisaṇṭṭāpi hi chattaṇa saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ, chattaḡdīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattaḡdiggāhakā. Sabbā ca disāti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvīlokanāṃ sattapadavītiḡruttarakālaṃ daṭṭhabbāṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisāṃ olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā; heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuvīloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ

uttarā disā”ti tattha sattapadavītiḥārena agamāsi. Āsabhinti uttamam. Aggoti sabbapaṭhamo. Jeṭṭho seṭṭhoti ca tasseva vevacanam. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti imasmiṃ attabhāve pattabbam arahattam byākāsi.

Anekesam visesādhigamānam pubbanimittabhāvenāti samkhittena vuttamattham “yañhi”tiādinā vitthārato dasseti. Tattha etthāti -

“Anekasākhañca saḥassamaṇḍalam,
Chattam marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti.

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇaṇānti āha “sabbaññutānāvaraṇaṇānapaṭilābhassā”ti. Tathā ayam bhagavāpi gato...pe... pubbanimittabhāvenāti etena abhijātiyam dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānam sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. Marūti devā. Samāti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. Samāti vā viloketuṃ yuttā, visamarahitāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

Evaṃ “tathā gato”ti kāyagamanaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddam niddisitvā idāni ñāgagamanaṭṭhena tam dassetuṃ “atha vā”tiādimāha. Tattha nekkhammenāti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammam, na pabbajjādayo, “paṭhamajjhāna”nti ca vadanti. Pahāyāti pajahitvā. Gato adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. Pahāyāti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇam vā. Hetulakkhaṇattho hi ayam pahāya-saddo. Kāmacchandādippahānahetukam “gato”ti hettha vuttam gamanam avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhiyatīti. Esa nayo padāletvātiādisupi. Abyāpādenāti mettāya. Ālokasaññāyāti vibhūtam katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasañcānanena. Avikkhepenāti samādhinā. Dhammavavattānenāti kusalādidhammānam yāthāvanicchayena. “Sappaccayanāmarūpavavattānenā”tipi vadanti.

Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjham loke pahāyā”tiādinā vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvam dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi tam dassetuṃ “ñānenā”tiādimāha. Nāmarūpapariggahakañkhāvitaraṇānañhi vinibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyam ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha “anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnam samadhigamo”ti samāpattivipassanānam arativinodanaavijjāpadālanādīni upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅgahadassanattanti daṭṭhabbam. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “nīvaraṇakavāṭam ugghāṭetvā”ti. “Rattim anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojetī”ti vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha “vitakkavicārādhūma”nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānupacāreyeva dukkham, catutthajjhānupacāre ca sukham pahiyati, atisayappahānam pana sandhāyāha “catutthajjhānena sukhadukkham pahāyā”ti.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā aniccānupassanā, tebhūmakadhammānaṃ aniccatam gahetvā pavattāya vipassanāyetam nāmaṃ. Niccasaññanti saṅkhatadhammesu “niccā sassatā”ti evampavattamicchāsaññaṃ. Saññāsīsenā diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ datṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. Nibbidānupassanāyāti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. Nandinti sappītikataṇhaṃ. Virāgānupassanāyāti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. Nirodhānupassanāyāti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī”ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā paṭinissaggānupassanā, paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi ayaṃ. Ādānanti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkicārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ ghanasaññaṃ. Āyūhanaṃ abhisaṅkharāṇaṃ. Avatthāvisesāpatti vipariṇāmo. Dhuvasaññanti thirabhāvaggahaṇaṃ. Nimittanti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. Paṇidhanti rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā. Abhinivesanti attānudīṭṭhiṃ.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesanti asāresu sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso sammohābhiniveso. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānantiādinā pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatānabhāvaggahaṇaṃ ālayābhiniveso. “Ālayaratā ālayasammuditā”ti vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā vivaṭṭānupassanā, gotrabhū. Saṃyogābhinivesanti saṃyujjanavasena saṅkhāresu nivisanaṃ. Diṭṭhekaṭṭheti diṭṭhiyā sahaṇātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. Oḷāriketi uparimaggavajjhakilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanena pahātābbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. Aṇusahagateti aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. Sabbakileseti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyanti.

Kakkhaḷattaṃ kathinabhāvo. Paggharaṇaṃ dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena vāyunā taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thaddhabhāvo vā, taṃ vitthambhanaṃ. Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi samphuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito, abyāpitāva asamphuṭṭhatāti yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ. Tenāha bhagavā ākāsadhātuniddese “asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti ruppanaṃ. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ “saṅkhārānaṃ abhisaṅkharāṇalakkhaṇa”nti. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”tiādinā cetanāva vibhattā. Abhisaṅkharāṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”tiādi. Pharaṇaṃ savipphārikatā. Assaddhiyeti asaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo kosajjetīādīsu. Upasamalakkhaṇanti

kāyacittapariḷhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhaṇaṃ paṭisaṅkhāṇaṃ pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ viṣaṃvādanādikicatāya lūkhāṇaṃ apariggāhakāṇaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsītānaṃ sotāraṇca puggalaṃ pariggaṇhātīti tassā pariggāhalakkhaṇaṃ vuttaṃ. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṇca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammanta saṅkhātāya viratiyā samuṭṭhānalakkhaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyappavattiyā, ājīvasseva vā suddhi vodānaṃ. Sasampayuttadhammassa cittassa saṃkilesapakkhe patitūṃ adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ paggaḥo.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ “saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇa”nti. Namaṇaṃ ārammaṇābhimukhabhāvo. Āyatanāṃ pavattanaṃ. Āyatanānaṃ vasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetāsikānaṃ pavatti. Taṇhāya hetulakkhaṇanti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesam viseso.

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. Ekaraso aññamaññānavattanaṃ anūnānadhikabhāvo. Yuganaddhā samathavipassanāva. Saddhāpañña paggaḥāvikkhepātīpi vadanti.

Khīṇoti kilese khepatīti khayō, maggo. Anuppādapariyosānatāya anuppādo, phalaṃ. Passaddhi kilesavūpasamo. Chandassāti kattukāmatāchandassa. Mūlalakkhaṇaṃ paṭiṭṭhābhāvo. Samuṭṭhānabhāvo samuṭṭhānalakkhaṇaṃ ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. Samodhānaṃ visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā samodhānaṃ, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti samosaraṇaṃ. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo pamukhalakkhaṇaṃ. Tato, tesam vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti tatuttari, paññuttarā hi kusalā dhammā. Vimuttiyāti phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayaṇca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarapakāsanatthaṃ puna dassito. Tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariya”nti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna”nti ca suttapadānaṃ vasena “chandassa mūlalakkhaṇa”ntiādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. Tathāni taṃsabhāvattā. Avitathāni amusāsabhāvattā. Anaññathāni aññākārarahitattā. Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattanaṭṭhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho. Itthaṇca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā

paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti, yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ sabbākārato jānāti passatīti sambandho. Tenāti bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbam. Tanti rūpāyatanaṃ. Itthāniṭṭhādīti ādi-saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhatabhiddhātadubhayādibhedam. Labbhamānakapadavasenāti “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ, saddāyatanaṃ sutam, gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbam rūpaṃ manasā viññāta”nti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati, rūpārammaṇaṃ itṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhattaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakanti evamādīhi anekehi nāmehi.

Terasahi vārehīti rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmiñca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “dvepaññāsāya nayehī”ti āha. Tathameva aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca. “Jānāmi abhiññāsi”nti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. Vidita-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭhaṃ sutam muta”ntiādīsu viya. Na upaṭṭhāsīti attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti tathāgatoti evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādipakkhepena vā dassi-saddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā tathāgato”ti vaṇṇenti.

Niddosatāya anupavajjaṃ. Pakkhipitabbābhāvena anūnaṃ. Apanetabbābhāvena anadhikaṃ. Atthabyañjanādisampattiyā sabbākārāparipuṇṇaṃ. No aññathāti “tathevā”ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. Gadaatthoti etena tathaṃ gadatīti tathāgatoti da-kārassa ta-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti tathāgato. Gatanti ca kāyavācāpavattīti attho. Tathāti ca vutte yaṃtaṃsaddānaṃ abyabhicārisambandhitāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti, kāyavacīkiriyañānañca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upaṭiṭṭhatīti imamatthaṃ dassento āha “bhagavato hī”tiādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvādītāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “evaṃ tathākāritāya tathāgato”ti.

Tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsūti etena yadeke “tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvīlāsoyeva desanāvīlāsamayo yathā “puññaṃayaṃ, dānaṃaya”ntiādīsu.

Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītattañca vadatīti āha “gatoti avagato atīto”ti.

Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānatṭhānaṃkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti tathāgato. Atha vā

mahiddhikatāya paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇañāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti tathāgato. Yasmā ca loke vidha-yutta-gata-ppakāra-saddā samānatthā dissanti. Tasmā yathāvidhā vipassīdayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti tathāgato, yathāyuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathāyuttoti tathāgato. Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassettaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti tathāgato. Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo.

Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassīdayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena mato tathāgato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
Sayambhuñāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṇḍavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicitrabhedam tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācā tanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgatoti.

Ārakattātiādīnaṃ padānaṃ attho visuddhimagge buddhānussatisaṃvaṇṇanāya vuttanayeneva veditabbo. Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattāti imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammābodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇañāṇaṃ, aññathā cha asādhāraṇañāṇāni buddhañāṇānīti vacanaṃ virujjheyyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇañāṇabhāvadassanatthaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṃ. Yathāha

paṭisambhidāyaṃ “sabbam saṅkhatāsaṅkhatamanavasesaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañña”ntiādi, tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetam evamicchitabbam, aññathā sabbaññutānāvaraṇaññāṇaṃ sāvarenaṭā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumatampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaññāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ nappavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇaññāṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇaññāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetam, tassa cādhigamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati, na sakimeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ paṭisambhidāyaṃ “vimokkhanṭikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthaññāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhitaṃ samatthataṃ ahoṣīti.

Etthāha - kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha - yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhādibhedena bhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammūtidhammānaṃ ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ avekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbaññeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evañca katvā ‘camaṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī”ti vadanti, tesampi vuttadosānativatti. Ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya hi atītānāgatasammūtidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiṃyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne neyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ ananumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubandhañhi loke anumānañña”nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthassa avisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti. Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti. Idaṃ panettha sannitṭhānaṃ - yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, nikkasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva ca sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhapaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapāṭibaddhā”ti vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānavattiyevevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpityeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, anantañca ñāṇaṃ ñeyyaṃ viya. Vuttañhetam “yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya”nti. Evamekajjhaṃ, viṣuṃ sakim, kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Tanti yathāvuttaṃ pathavīādibhedam. Pariññātanti parito samantato sabbākārato ñātaṃ, taṃ parijānitabbabhāvaṃ kiñci asesetvā ñātanti attho. Ayameva hi attho “pariññātanta”nti imināpi padena pakāsītōti dassento “pariññātantaṃ nāmā”tiādimāha. Tena tena maggena kilesappahānena viseso natthīti idaṃ taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ buddhānaṃ sāvakañāñca tena tena maggeneva pahātābbabhāvasāmāññaṃ sandhāya vuttaṃ, na sāvakehi buddhānaṃ kilesappahānavisesābhāvato. Tathā hi sammāsambuddhā eva savāsanakilese jahanti, na sāvakā. Ekadesamevāti attano santānagatameva. Sasantatipariyāpannadhammapariññāmatthenapi hi catusaccakammaṭṭhānabhāvanā samijjhati. Tenevāha - “imasmiṃyeva byāmatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi lokasamudayañca paññāpemi”tiādi. Aṇupamāṇampi ...pe... natthi, yato chaṭṭimsakoṭṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattatīti vadanti.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavāraaṭṭhamanayavaṇṇanā

13. Purimataṇhāti purimataresu bhavesu nibbattā paccuppannattabhāva hetubhūtā taṇhā. Taggahaṇeneva ca atītaddhasaṅgahā avijjāsaṅkhārā saddhiṃ upādānena saṅgahitāti daṭṭhabbā. Etthāti “bhavā jātī”ti etasmiṃ pade. Tena upapattibhavenāti “bhavā jātī”ti jātisīsenā vuttaupapattibhavena. Bhūtassāti nibbattassa. So pana yasmā satto nāma hoti, tasmā vuttaṃ “sattassā”ti. Evañca jānitvāti iminā “bhūtassa jarāmarāṇa”nti etthāpi “iti viditvā”ti idaṃ padaṃ ānetvā yojetabbanti dasseti.

Yadipi tebhūmakā upādānakkhandhā “yaṃ kiñci rūpa”ntiādinā ekādasasu okāsesu pakkhipitabbā sammasitabbā ca, te pana yasmā bhagavatā “kimhi nu kho satī jarāmarāṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmarāṇa”ntiādinā paṭiccasamuppādamukhena sammasitā, paṭiccasamuppādo ca pavattipavattihetubhāvato purimasaccadvayameva hoti, tasmā tadabhisamayaṃ “maññanābhāva hetu paccayākārapaṭivedho”ti vibhāvento “yaṃ bodhirukkhamūle...pe... dassento”ti āha. Saṃkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepā, atīte hetuādayo “hetu, phala”nti evaṃ saṃkhippantīti vā saṅkhepā, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepa-saddo bhāgādhivacananti daṭṭhabbo. Tenāha “koṭṭhāsāti attho”ti. Te pana atīte hetusaṅkhepo, etarahi phalasaṅkhepo, etarahi hetusaṅkhepo, āyatīṃ phalasaṅkhepoti cattāro saṅkhepā etassāti catusaṅkhepo, taṃ catusaṅkhepaṃ. Hetuphalasandhi, phalahetusandhi, puna hetuphalasandhīti evaṃ tayo sandhī etassāti tisandhi, taṃ tisandhiṃ. Atītapaccuppannānāgatabhedā tayo addhā etassāti

tiyaddho, taṃ tiyaddhaṃ. Sarūpato avuttāpi tasmim̐ tasmim̐ saṅkhepe ākirīyanti avijjasaṅkhārādiggahaṇehi pakāsiyanti ākārā, atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā, te ekekaṣaṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākārā etassāti vīsataḱāro, taṃ vīsataḱāraṃ.

Esa sabboti esa catusaṅkhepādipabhedo anavaseso paccayo. Paccayalakkhaṇenāti paccayabhāvena attano phalassa paṭisandhiviññāṇassa paccayabhāvena, avinābhāvalakkhaṇenāti attho. Yathā hi taṇhaṃ vinā avijjādayo viññāṇassa paccayā na honti, evaṃ taṇhāpi avijjādi ke vināti. Ettha dukkhaggahaṇena viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ, bhavaggahaṇena ca taṇhāsaṅkhārūpādānaṃ gahitatā vuttanayā evāti na uddhaṭṭā.

Idāni te vīsati ākāre paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetuṃ “evamete”tiādi vuttaṃ. Tattha purimakammabhavasminti purime kammabhava, atītajātiyaṃ kammabhava kayiramāneti attho. Moho avijjāti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā. Āyūhanā saṅkhārāti taṃ taṃ kammaṃ karonto dānupakaraṇādi sajjanādivasena yā purimacetanāyo, te saṅkhārā. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe deyyadhammaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavo. Ekāvajjanajavanesu vā purimā cetanā āyūhanā saṅkhārā, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhāti yaṃ kammaṃ karontassa upapattibhave tassa phalassa nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. Upagamaṃ upādānanti yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ kammaṃ katvā asukasmim̐ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmi”tiādīnaṃ nayena pavattaṃ upagamaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. Cetanā bhavoti dvīsu atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne vuttacetanā, tatiye pana āyūhanasampayuttacetanā bhavo. Iti ime pañca dhammā purimakammabhavasim̐ idha paṭisandhiyā paccayāti ime yathāvuttā mohādayo pañca dhammā atītakammabhavasiddhā etarahi paṭisandhiyā paccayabhūtāti attho.

Idha paṭisandhiviññāṇanti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. Okkanti nāmarūpanti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti āgantvā pavisanti viya, idaṃ nāmarūpaṃ. Pasādo āyatananti idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṃ. Phuṭṭho phassoti yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso. Vedayitaṃ vedanāti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā salāyatanapaccayena vā phassena sahuppannaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanā. Iti ime...pe... paccayāti ime viññāṇādayo pañca koṭṭhāsikā dhammā purimabhava katassa kammaṃ kammavattassa paccayā, paccayabhāvato taṃ paṭicca idha etarahi upapattibhavasim̐ upapattibhavabhāvena vā hontīti attho.

Idha paripakkattā āyatanānaṃ mohoti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle asammohaṃ dasseti. Daharassa hi cittappavatti bhavaṅgabahulā yebhuyyena bhavantarajanakakammāyūhanasamatthā na hotīti. Kammakaraṇakāleti ca iminā sabbo kammaṃ paccayabhūto sammoho gahito, na sampayuttova. Sesam̐ vuttanayameva.

Padayojanāyāti “tasmā”tiādīnaṃ padānaṃ sambandhena saha. Atthanigamananti imasmim̐ aṭṭhamavāre desanattanigamaṃ. Nandīti evaṃ vuttānaṃ sabbataṇhānanti “nandī dukkhassa mūla”nti evaṃ nandanatthasāmaññato ekavacanena vuttānaṃ sabbataṇhānaṃ santānārammaṇasampayuttadhammapavattiākārādibhedena anekabhedānaṃ

sabbāsaṃ taṇhānaṃ. Khayavevacanānevāti samucchadapahānavevacanāneva. “Accantakkhayā”ti hi vuttaṃ. Catummaggakiccasādhāraṇametanti catunnaṃ ariyamaggānaṃ pahānakiccassa sādhāraṇaṃ sāmāññato gahaṇaṃ etaṃ khayādivacanaṃ attho. Tesāṃ pana maggānaṃ kameṇa pavattanaṃ kiccakameṇeva dassetuṃ “virāgā”tiādi vuttanti dassento “tato...pe... yojetabba”nti āha. Tathā satipi khayādisaddānaṃ pahānapariyāyabhāve pahātabbāya pana visayabhedabhinnaṃ taṇhāya anavasesato pahīnabhāvadīpanatthaṃ khayādiyāntaraggahaṇaṃ katanti dassento “yāhī”tiādimāha. Yathāvuttasañjananādihetubhūtāya taṇhāya pahīnattā tappahānadīpanaṃ katvā vuccamānaṃ khayādivacanaṃ na kathañci dhammataṃ vilometīti vuttaṃ “na kiñci virujjhatī”ti.

Uttaravirahitanti attānaṃ uttaritūṃ samatthattā uttareṇa adhikena virahitaṃ. Ayañcassa uttaravirahatā attano seṭṭhabhāvenāti āha “sabbasetṭha”nti. Yathā sammā-saṃ-saddā “aviparītaṃ, sāmā”nti imesaṃ padānaṃ atthaṃ vadanti, evaṃ pāsamsasobhanatthepīti āha “sammā sāmāñca bodhiṃ pasatthaṃ sundarañca bodhi”nti. Bujjhi ettha paṭivijjhi cattāri ariyasaccāni, sabbampi vā neyyanti rukkho bodhi, bujjhati etenāti pana maggo bodhi, tathā sabbaññutaññānaṃ, nibbānaṃ pana bujjhitabbato bodhīti ayamettha sādhanavibhāgo daṭṭhabbo. Paṇṇattiyampi attheva bodhi-saddo “bodhirājakumāro”tiādīsu. Apareti sārasamāsācariyā. Ettha ca saupasaggassa bodhi-saddassa atthuddhāre anupasaggānaṃ udāharaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Lokuttarabhāvato vā tatthāpi heṭṭhimamaggānaṃ viya tatuttarimaggābhāvato ca “siyā nu kho anuttarā bodhī”ti āsaṅkaṃ sandhāya taṃ vidhamitūṃ “sāvakāna”ntiādi vuttaṃ. Abhinīhārasampattiyā phalavisesabhūtehi ñāṇavisesehi ekaccehi sakalehi saddhiṃ samijjhamāno maggo ariyānaṃ taṃ taṃ ñāṇavisesādiṃ dento viya hotīti tassa asabbagunaḍāyakattaṃ vuttaṃ. Tena anaññasādhāraṇābhinihārasampadāsiddhassa niratisaya-guṇānubandhassa vasena arahattamaggo anuttarā bodhi nāma hotīti dasseti. Sāvakaḥpāramiññaṃ aññehi sāvakehi asādhāraṇaṃ mahāsāvakaṇaṃyeva āveṇikaṃ ñāṇaṃ. Paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā. Nanu ca sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattaṃ vedanīyabhāvatoti? Saccaṃ, nayidamīdisaṃ paṭivedhaṃ sandhāya vuttaṃ, yathā pana sāvakaḥ aññasannissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosaṇa vinā tesāṃ dassanamaggassa anuppajjanato, yathā ca sammāsambuddho aññesaṃ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā aparīṇāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṃ “paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā”ti.

Itīti karīyati uccārīyatīti itikāro, iti-saddo. Kāraṇattho aniyamarūpenāti adhippāyo, tasmāti vuttaṃ hoti. Tenāha “yasmā cā”ti. Pubbe pana iti-saddaṃ pakāratthaṃ katvā “evaṃ jānitvā”ti vuttaṃ, idhāpi taṃ pakāratthameva katvā atho yujjati. Kathaṃ? Veditvāti hi padaṃ hetuatthe daṭṭhabbaṃ “paññāya cassa disvā”ti, “ghataṃ pivitvā balaṃ hotī”ti ca evamādīsu viya, tasmā pakāratthehi iti-sadde paṭiccasamuppādassa veditattāti ayaṃ attho labbhateva. Paṭiccasamuppādaṃ veditvāti etthāpi hetuatthe veditvā-sadde yathāvuttā atthayojanā yujjateva. Ettha ca paṭhamavikappe paṭiccasamuppādassa veditatthaṃ maññanābhāvassa kāraṇaṃ vatvā taṇhāmūlakassa paṭiccasamuppādassa dassitattā ettha taṇhāppahānaṃ sammāsambodhiyā adhigamanakāraṇaṃ uddhatanti dassitaṃ, tasmā “pathaviṃ na maññatī”tiādi

nigamanam datthabham. Dutiyavikappe pana patīccasamuppādadvedanam taṇhāppahānassa kāraṇam vuttaṃ, taṃ abhisambodhiyā abhisambodhimaññanābhāvassāti ayamatto dassitoti ayametesam dvinnam atthavikappānam viseso, tasmā “nandī dukkhassa mūla”nti vuttaṃ.

Taṃ kuto labbhatīti codanam sandhāyāha “yattha yattha hī”tiādi. Sāsanayutti ayam sāsanepe evam sambandho dissatīti katvā. Lokepi hi yaṃ-taṃ-saddānam abyabhiṇisambandhatā siddhā.

Evam abhisambuddhoti vadāmīti abhisambuddhabhāvassa gahitattā, asabbaññunā evam desetum asakkuṇeyyattā ca “sabbaññutaññānam dassento”tiādimāha.

Vicitranayadesanāvilāsayuttanti puthujjanavārādivibhāgabhinnehi vicittehi tanti nayehi, lakkhaṇakammataṇhāmaññanādivibhāgabhinnehi vicittehi atthanayehi, abhinandanapaccayākārādivisesāpadesasiddhena desanāvilāsenā ca yuttaṃ. Yathā te na jānanti, tathā desesīti imināpi bhagavato desanāvilāsaṃyeva vibhāveti. Taṃyeva kira pathavinti ettha pathavīgahaṇam upalakkhaṇamattaṃ āpādivasenapi, tathā “kīdisā nu kho idha pathavī adhippetā, kasmā ca bhūtarūpāniyeva gahitāni, na sesarūpāni”tiādināpi tesam saṃsayuppatti niddhāretabbā. Atha vā katham nāmidanti ettha iti-saddo pakārattho. Tena imasmiṃ sutte sabbāyapi tesam saṃsayuppattiyā pariggahitattā datthabba. Antanti mariyādam, desanāya antam paricchedanti attho, yo anusandhīti vuccati. Koṭinti pariyaṇam, desanāya pariyaṇanti attho. Ubhayena sutte ajjhāsayānusandhi yathānusandhīti vadati.

Antarākathāti kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīnam antarā aññā ekā tathā. Vipakathāti anīṭṭhitā sikham appattā. Kaṅkhaṇānurūpenāti tasmīṃ khaṇe dhammasabhāyam sannipatitānam bhikkhūnam ajjhāsayānurūpena. Idanti idāni vuccamānam mūlapariyāyātakaṃ.

Disāpāmokkhoti paṇḍitabhāvena sabbadisāsu pamukhabhūto. Brāhmaṇoti brahman aṇatīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. Tiṇṇam vedānanti iruveda-yajuveda-sāmavedānam. Pāragūti atthaso byañjanaso ca pāram pariyaṇam gato. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena cāti sanighaṇḍukeṭubhā, tesam. Nighaṇḍūti rukkhādīnam vevacanappakāsakaṃ sattham. Keṭubhanti kiriyākappavikappo, kavīnam upakārāvahaṃ sattham. Saha akkharappabhedenāti sākkharappabheda, tesam, sikkhāniruttisahitānanti attho. Itihāsapañcamānanti āthabbaṇavedaṃ catuttham katvā “itiha asa, itiha asā”ti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathasāṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesam. Padaṃ tadavasesaṅca byākaraṇam kāyati ajjheti vedeti cāti padako, veyyākaraṇo. Lokāyataṃ vuccati vitaṇḍasattham. Mahāpurisānam buddhādīnam lakkhaṇadīpanagantho mahāpurisalakkhaṇam. Tesu anūno paripūrakārīti anavayo.

Manteti vede. Yadipe vedo “manto, brahman, kappo”ti tividho, manto eva pana mūlavedo, tadatthavivaraṇam brahman, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānam kappo. Tena vuttaṃ “manteti vede”ti. Paṇḍitāti paññāvanto. Tathā hi te puthupaññātāya bahum sahasadvisahasādiपरिमāṇam gantham pākāṇam katvā gaṇhanti uggaṇhanti, javanapaññātāya lahum sīgham gaṇhanti, tikkhapaññātāya suṭṭhu avirajjhantā upadhārenti, satinepakkasampattiyā gahitaṅca nesam na vinassati na sammussatīti. Sabbampi sippanti atthārasavijjāṭṭhānādibhedam sikkhitabbaṭṭhena sippanti saṅkhyam gataṃ sabbam bāhirakasattham mokkhāvahasammatampi na mokkham āvahatīti āha

“diṭṭhadhammasamparāyāhita”nti. Sampiṇḍitā hutvāti yathā mittā, tathā piṇḍitavasena sannipatitā hutvā. “Evaṃ gayhamāne ādinā virujjheyya, evaṃ antenā”ti cintentā ñātum icchitassa atthassa pubbenāparaṃ aviruddhaṃ nicchayaṃ gahetum asakkontā na ādiṃ, na antaṃ addasaṃsu.

Lomasānīti lomavantāni, ghanakesamassuvānīti attho. Kesāpi hi lomaggahaṇena gayhanti yathā “lomanakhaṃ phusitvā suddhi kātābbā”ti. Kaṇṇaṃ viyāti kaṇṇaṃ, paññā, tāya sutvā kātābbakiccasāadhanato vuttaṃ “kaṇṇavāti paññavā”ti.

Yasmā sattānaṃ gacchante gacchante kāle āyuvāṇṇādiparikkhayaṃ hoti, tasmā taṃ kālēna kataṃ viya katvā vuttaṃ “nesaṃ āyu...pe... khādatīti vuccatī”ti.

Abhiññāyāti kusalādhedhaṃ khandhādhedhañca desetabbaṃ dhammaṃ, veneyyānañca āsayānusayacariyāvimuttiādhedhaṃ, tassa ca nesaṃ desetabbapakāraṃ yāthāvato abhijānitvā. Dhammaṃ desemīti diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānahitāvahaṃ saddhammaṃ kathayāmi. No anabhiññāyāti yathā bāhirakā asammāsambuddhattā vuttavidhiṃ ajānantāyaṃ kiñci takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayappaṭibhānaṃ kathenti, evaṃ na desemīti attho. Sanidānanti sakāraṇaṃ, veneyyānaṃ ajjhāsayavasena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vā sanimittaṃ hetuudāharaṇasahitañcāti attho. Sappāṭihāriyanti sanissaraṇaṃ sappāṭiharaṇaṃ, paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā desemīti attho. Apare pana “yathārahaṃ iddhiādesanānusāsānipāṭihāriyasahita”nti vadanti, anusāsānipāṭihāriyahitā pana desanā natthīti. Hitūpadesanā ovādo, sā eva anusāsānī. Anotiṇṇavatthuvisayo vā ovādo, otiṇṇavatthuvisayā anusāsānī. Paṭhamūpadeso vā ovādo, itarā anusāsānī. Alañca panāti yuttameva. Niṭṭhamagamāsīti atthasiddhiṃ gatā.

Tathāgatavāraaṭṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sutarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddhadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamāṃ niddhārayissāma. Tattha samuṭṭhānaṃ tāva pariyattiṃ nissāya mānuppādo, payojanaṃ mānamaddanaṃ. Vuttañhi aṭṭhakathāyaṃ “sutapariyattiṃ...pe... ārabhī”ti. Apica veneyyānaṃ pathavīādhūtādibhedabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādiariyassa ca saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho samuṭṭhānaṃ, yathāvuttavibhāgānavabodho payojanaṃ, veneyyānañhi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho payojanaṃ.

Apica samuṭṭhānaṃ nāma desanānidānaṃ. Taṃ sādharmaṇaṃ asādharaṇanti duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇampi ajjhāttikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇaṃ ajjhāttikasamuṭṭhānaṃ nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “sattesu ca kāruṇīyataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”tiādi. Ettha ca hetāvattāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ

taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dasabalaññāḍiṇi ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāve vattabbāni. Sabbampi hi ñeyyadhammaṃ, tesam desetabbappakāraṃ, sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādisu kosallena veneyyajjhāsayanurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesi. Bāhiraṃ pana sādharmaṇaṃ samuṭṭhānaṃ dasasahassabrahmaparivāritassa sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi ambhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha abbhantaraṃ yāya mahākaruṇāya yena ca desanāññena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ. Bāhiraṃ pana pañcasatānaṃ brāhmaṇajātikānaṃ bhikkhūnaṃ pariyattiṃ nissāya mānuppādanaṃ, vuttameva taṃ aṭṭhakathāyaṃ.

Payojanampi sādharmaṇaṃ asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇaṃ anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha “etadatthā tathā, etadatthā mantanā”tiādi. Eteneva ca saṃsāracakkanivatti saddhammacakkappavatti sassatādimicchāvādanirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasaṃropanaṃ apāyadvārapidhanaṃ saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātaṃ “mutto mocessāmī”ti purimapaṭiññāvisaṃvādanaṃ tappaṭipakkhamāraṇaṃ rathavisaṃvādanaṃ titthiyadhammanimmathanāṃ buddhadhammapaṭiṭṭhāpananti evamādinampi payojanānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Asādhāraṇaṃ pana tesam bhikkhūnaṃ mānamaddanaṃ. Vuttañcetaṃ aṭṭhakathāyaṃ “desanākusalo bhagavā mānabhañjanatthaṃ ‘sabbadhammamūlapariyāya’nti desanaṃ ārabhī”ti. Ubhayampetaṃ bāhiyameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisāṅkhātāṃ payojanaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā yathākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi veditabbā.

Apica veneyyānaṃ pathaviādibhūtādivibhāgabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādiariyassa ca saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho samuṭṭhānaṃ, imassa suttassa yathāvuttavibhāgāvabodho payojananti vuttovāyamatto. Veneyyānañhi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhiṃ hetunā maññanāmaññanānaṃ vasena pavattivibhāgāvabodho imaṃ desanaṃ payojeti “tannipphādanaparāyaṃ desanā”ti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā veneyyānaṃ sabbaso ekadesato ca maññanānaṃ appahānaṃ, tattha ca ādinavādassanaṃ, niraṅkusānaṃ maññanānaṃ anekākāravohāraṃ sakkāye pavattivisesassa ajānaṃ, tattha ca pahīnāmaññanānaṃ paṭipattiyā ajānaṃ, taṇhāmukhena paccayākāraṃ ca anavabodhoti evamādiṇi ca payojanāni idha veditabbāni.

Bhūmittayapariyāpannesu asaṅkhātadhammavippakatapariññādikiccasāṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāraparā saddhammassavana-dhāraṇaparicayapaṭivedhavimukhā ca veneyyā imissā desanāya bhājanaṃ. Piṇḍatthā pana “assutavā”tiādinā ayonisomanasikārabahulīkāro akusalamūla-samāyogo

oliyanātidhāvanāpariggaho upāyavinibaddhānubrūhanā
micchābhinivesasamannāgamo avijjātaṇhā-parisuddhi vaṭṭattayānuparamo
āsavoghayogaganthāgatitaṇhuppādupādānāvīyogo cetokhila-
cetovinibaddhaabhinandana-nīvaraṇasaṅgānatikkamo vivādamūlāpariccāgo
anusayānupacchedo micchattānavattanaṃ taṇhāmūladhammasannissayatā
akusalakammapathānuyogo sabbakilesa-pariḷāhasāraddhakāyacittatāti evamādayo
dīpitā honti. “Pathaviṃ pathavito sañjānāti”tiādinā taṇhāvicaritaniddeso
mānajappanā vipariyesābhiniveso saṃkilesa sakkāyapariggaho bālalakkhaṇāpadeso
vaṇkattayavibhāvanānuyogo bahukārapaṭipakkhadīpanā tividhanissayasamsūcanā
āsavakkhayakathananti evamādayo dīpitā honti.

Soḷasahāraṇaṇā

1. Desanāhāraṇaṇā

Tattha ye upādānakkhandhadhamme upādāya pathaviādibhūtādibhedā paññatti, te
paññattipaṭipādanabhāvena jātiarāmarāṇavisesanadukkhapariyāyena ca vuttā
taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ. Maññanābhinandanandīpariyāyehi
vuttā taṇhā samudayasaccaṃ. Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanaye pana
yathāvuttataṇhāya saddhiṃ “assutavā”tiādinā dīpitā avijjādayo, maññanāpariyāyena
gahitā mānadiṭṭhiyo, bhavapadena gahito kammabhavo cāti sabbepi
kilesābhisaṅkhārā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ.
Ariyadhammaggaṇaṇa, pariññābhikkhusekkhābhīññāgagaṇehi,
rāgādikhayavacanehi, sammāsambodhigagaṇaṇa ca maggasaccaṃ. Keci pana
taṇhākkhayādivacanehi nirodhasaccaṃ uddharanti, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati
tattha taṇhākkhayādīnaṃ maggakiccabhāvassa uddhaṭṭā.

Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganīrodhehi nissaraṇaṃ, tesāṃ
bhikkhūnaṃ mānabhaṇjanaṃ phalaṃ, tathā “yathāvuttavibhāgāvabodho”tiādinā
vuttaṃ payojanaṇca. Tassa nipphattikāraṇattā desanāya vicittatā catunnaṃ
puggalānaṃ yāthāvato sabhāvūpadhāraṇaṇca upāyo, pathaviādīsu puthujjanādīnaṃ
pavattidassanāpadesena pathaviādayo ekantato pariḷānitabbā, maññanā ca
pahātabbāti ayamettha bhagavato āṇattīti. Ayaṃ desanāhāro.

2. Vicayahāraṇaṇā

Maññanānaṃ sakkāyassa avisesahetubhāvato, kassacipi tattha asesitabbato ca
sabbagagaṇaṇaṃ, sabhāvadhāraṇato nissattaniḷḷivato ca dhammaggaṇaṇaṃ,
paṭiṭṭhābhāvato āveṇikahetubhāvato ca mūlaggaṇaṇaṃ, kāraṇabhāvato
desanatthasambhavato ca pariyāyaggagaṇaṇaṃ, sammukhabhāvato
sampadānatthasambhavato ca “vo”ti vacanaṃ, tathārūpaṇayogato
abhimukhīkaraṇato ca “bhikkhave”ti ālapanāṃ. Desetuṃ samatthabhāvato tesāṃ
satuppādanatthaṇca “desessāmī”ti paṭijānanaṃ, desetabbatāya paṭiññātabhāvato,
yathāpaṭiññāṇca desanato “ta”nti paccāmasanaṃ, sotabbabhāvato, savanatthassa
ca ekantena nipphādanato “suṇāthā”ti vuttaṃ. Sakkātabbato, sakkaccakiriyāya eva
ca tadatthasiddhito “sādhuka”nti vuttaṃ. Dhammassa manasikaraṇīyato
tadadhīnattā ca sabbasampattīnaṃ “manasi karoṭhā”ti vuttaṃ yathāpariññātāya
desanāya paribyaṭtabhāvato vitthāratthasambhavato ca “bhāsissāmī”ti vuttaṃ.
Bhagavato sadevakena lokena sirasā sampāṭicchitabbavacanattā, tassa ca
yathādhippetatthasāadhanato “eva”nti vuttaṃ. Satthu uttamagāraṇaṭṭhānabhāvato,
tattha ca gāravassa uḷārapuññabhāvato “bhante”ti vuttaṃ. Bhikkhūnaṃ

tathākiriya nicchitabhāvato vacanālaṅkāro ca “kho”ti vuttaṃ. Savanassa paṭijānitabbato, tathā tehi paṭipannattā ca “paccassosu”nti vuttaṃ paccakkhabhāvato, sakalassapi ekajjhaṃ karaṇato “eta”nti vuttaṃ.

Vuccamānassa puggalassa lokapariyāpannattā lokādhārattā ca lokaṃ upādāya “idhā”ti vuttaṃ. Paṭivedhabāhusaccābhāvato pariyattibāhusaccābhāvato ca “assutavā”ti vuttaṃ. Puthūsu, puthu vā janabhāvato “puthujjano”ti vuttaṃ. Anariyadhammavirahato ariyadhammasamannāgamato ca “ariyāna”nti vuttaṃ. Ariyabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha kosalladamathābhāvato “ariyānaṃ adassāvī”tiādi vuttaṃ. Asantadhammassavanato santadhammasamannāgamato sabbhi pāsaṃsiyato ca “sappurisāna”nti vuttaṃ. Sappurisabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato “sappurisānaṃ adassāvī”tiādi vuttaṃ. Pathavīvatthukānaṃ maññanānaṃ, upari vuccamānānañcamaññanānaṃ mūlakattā papañcasaṅkhānaṃ “pathaviṃ pathavito sañjānātī”ti vuttaṃ. Andhaputhujjanassa ahaṃkāra-mamaṃkāraṇaṃ katthacipi appahīnattā “pathaviṃ maññati”tiādi vuttaṃ.

Pubbe aggahitattā, sāmāññato ca gayhamānattā, puggalassa pathaviādiārammaṇasabhāgatāya labbhamānattā ca “yopī”ti vuttaṃ. “Yo”ti aniyamena gahitassa niyametabbato paṭiniddisittabbato ca; “so”ti vuttaṃ sātisaṃsaṃsāre bhayassa ikkhanato kilesabhedanasambhāvato ca “bhikkhū”ti vuttaṃ. Sikkhāhi samannāgamato sekkhadhammapaṭilābhato ca “sekkho”ti vuttaṃ. Manasā laddhabbassa arahattassa anadhigatattā adhigamanīyato ca “appattamānaso”ti vuttaṃ. Aparena anuttaraṇīyato, paraṃ anucchavikabhāvena uttaritvā tṭhitattā ca “anuttara”nti vuttaṃ. Yogena bhāvanāya kāmāyogādito ca khemaṃ sivaṃ anupaddavanti “yogakkhema”nti vuttaṃ. Chandappavattiyā ussukkāpattiyā ca “patthayamāno”ti vuttaṃ. Tadattassa sabbaso sabbairiyāpathavīhārassa samathavipassanāvīhārassa dibbavīhārassa ca vasena “viharatī”ti vuttaṃ. Sekkhassa sabbaso abhiññeyyabhāvañceva pariññeyyabhāvañca ñāṇena abhibhavitvā jānāto “abhiññātī”ti vuttaṃ. Sekkhassa sabbaso appahīnamaññanatāya abhāvato “mā maññī”ti vuttaṃ. Sesaṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ. Iminā nayena ito paraṃ sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Sakkā hi aṭṭhakathaṃ tassā līnatthavaṇṇanañca anugantvā ayamatto viññūhi vibhāvetunti ativittārabhayena na vitthārayimha. Iti anupadavicayato vicayo hāro.

3. Yuttihāraṇaṇā

Sakkāyassa sabbamaññanānaṃ mūlabhāvo yujjati parikkappamattakattā lokaviccittassa. Byāhusaccadvayarahitassa andhaputhujjanabhāvo yujjati puthukilesābhisaṅkhārajananādisabhāvattā. Yathāvuttaputhujjanassa vā vuttappakārabāhusaccābhāvo yujjati tasmīṃ sati sabbhāvato. Tattha assutavato puthujjanassa ariyānaṃ sappurisānañca adassāvitādi yujjati ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca tena adiṭṭhattā appaṭipannattā ca tathā tassa pathaviyā “ahaṃ pathavī, mama pathavī, paro pathavī”ti sañjānanaṃ yujjati ahaṃkāramamaṃkāraṇaṃ sabbena sabbhaṃ appahīnattā. Tathā sañjānato cassa pathaviṃ kammādikaraṇādivasena gahetvā nānappakāro maññanāpavatti yujjati saññānidānattā papañcasaṅkhānaṃ. Yo maññati, tassa apariññātavatthukatā yujjati pariññāya vinā maññanāpahānābhāvato. “Āpaṃ āpato sañjānātī”tiādisupi eseṇa nayo. Apariyositasikkhassa appattamānasatā yujjati katakiccatābhāvato. Sekkhassa sato yogakkhemapatthanā yujjati tadadhimuttabhāvato. Tathā tassa pathaviyā abhiññanā yujjati pariññāpahānesu mattaso kāribhāvato. Tato eva cassa “mā

maññī''ti vattabbatā yujjati vatthupariññāya viya maññanāpahānassapi vippakatabhāvato. Sekkhassa pathaviyā pariññeyyatā yujjati pariññātum sakkuṇeyyattā sabbaso अपariññātattā ca. ''Āpaṃ āpato''tiādīsupi ese va nayo. Arahattādiyuttassa pathaviyādīnaṃ abhijānaṃ maññanābhāvo ca yujjati saṅkhātadhammattā, sabbaso kilesānaṃ pahīnattā, tato eva cassa vītarāgādibhāvo tato sammadeva ca paṭiccasamuppādassa paṭividdhatāti. Ayaṃ yuttihāro.

4. Padaṭṭhānahāraṇaṇā

Kissopi maññanā sakkāyassa padaṭṭhānaṃ, maññanānaṃ ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ, sutadvayaviraho andhaputhujanabhāvassa padaṭṭhānaṃ, so ariyānaṃ adassāvītāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhammassa akovidatāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhamme avinītātāya padaṭṭhānaṃ. ''Sappurisānaṃ adassāvī''ti etthāpi ese va nayo. Saññāvipallāso maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. Saññānidānaṃ hi papañcasaṅkhāti. Maññanāsu ca taṇhāmaññanā itaramaññanānaṃ padaṭṭhānaṃ ''taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita''nti, ''taṇhāpaccayā upādāna''nti ca vacanato, taṇhāgatasseva ca ''seyyohamasmi''ntiādinā mānājappanāsabbhāvatā. Sabbāpi vā maññanā sabbāsaṃ maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. ''Upādānapaccayā taṇhā''ti hi vacanato diṭṭhiṃ taṇhāya padaṭṭhānaṃ. ''Ahamasmi brahmā mahābrahmā''ti ādivacanato mānopi diṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Tathā ''asmīti sati itthaṃsmīti hoti, evaṃsmīti hoti, aññathāsmīti hoti''tiādivacanato mānassapi taṇhāya padaṭṭhānatā labbhateva. Sekkhā dhammā sappadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Asekkhā nippadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Kammabhavo ca jātiyā padaṭṭhānaṃ. Jāti jarāmaṇassa padaṭṭhānaṃ. Paccayākārassa yathābhūtāvabodho sammāsambodhiyā padaṭṭhānanti. Ayaṃ padaṭṭhāno hāro.

5. Lakkhaṇahāraṇaṇā

''Sabbadhammāmūlapariyāya''nti ettha mūlaggahaṇena mūlapariyāyaggahaṇena vā yathā taṇhāmānadiṭṭhiyo gayhanti, evaṃ dosamohādīnampi sakkāyamūladhammānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo sakkāyassa mūlabhāvena ekalakkhaṇattā. ''Assutavā''ti iminā yathā tassa puggalassa pariyaṭṭipāṭivedhasaddhammānaṃ abhāvo gayhati, evaṃ paṭipattisaddhammassapi abhāvo gayhati saddhammabhāvena ekalakkhaṇattā. Ariyānaṃ adassanakāmatādīlakkhaṇā. ''Ariyadhammassa akovido''ti iminā ariyadhammādhigamassa vibandhabhūtaṃ aññānaṃ. ''Ariyadhamme avinīto''ti iminā ariyavinayābhāvo. So panatthato ariyavinaye appaṭipatti eva vāti tīhiṃ padehi yathāvuttavisayā micchādiṭṭhi vicikicchā ca gahitāva honti. Taggahaṇena ca sabbepi akusalā dhammā saṅgahitāva honti saṃkilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. ''Sappurisānaṃ adassāvī''ti etthāpi ese va nayo.

''Pathaviṃ pathavito sañjānāti''ti idaṃ diṭṭhimaññanādīnaṃ saññāya kāraṇabhāvadassanaṃ. Tattha yathā saññā, evaṃ vitakkaphassāvijjāyonisomanasikārādayopi tāsaṃ kāraṇanti atthato tesampettha saṅgaho vutto hoti maññanānaṃ kāraṇabhāvena ekalakkhaṇattā. ''Maññati''ti iminā maññanākiṇṇena taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā tāsaṃ kilesasabbhāvatā. Taggahaṇeneva vicikicchādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo kilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhāya hetusabbhāvatā taggahaṇeneva avasiṭṭhākusalahetūnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo hetulakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhādiṭṭhīnaṃ āsavādisabbhāvatā taggahaṇeneva avasiṭṭhāsavogahayogaganthanīvaraṇādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo

āsavādisabhāvattā ekalakkhaṇattā. Tathā “pathaviṃ maññatī”tiādinā pathaviādīnaṃ rūpasabhāvattā tabbisayānañca maññanānaṃ rūpavisayattā taggahaṇeneva sakalarūpakkhandhavisayāpi maññanā dassitā honti rūpavisayalakkhaṇena āsaṃ ekalakkhaṇattā. Evaṃ cakkhāyatanādivisayāpi maññanā niddhāretabbā. “Apariññāta”nti pariññāpaṭikkhepena tappaṭibaddhakilesānaṃ pahānapaṭikkhepoti daṭṭhabbo maggakiccabhāvena pariññāpahānānaṃ ekalakkhaṇattā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ ekalakkhaṇā niddhāretabbāti. Ayaṃ lakkhaṇo hāro.

6. Catubyūhahāraṇaṇā

Pathaviādīsu vatthūsu byañjanacchāyāya atthaṃ gahetvā dhammagambhīrataṃ asallakkhetvā asaddhammassavanādinā vañcitā hutvā saddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāravimukhā pathaviādīsu vatthūsu puthujjanasekkhāsekkhatathāgatānaṃ paṭipattivisesaṃ ajānantā ca veneyyā imissā desanāya nidānaṃ. Te “kathaṃ nu kho yathāvuttadosavinimuttā yathāvuttañca visesaṃ jānantā sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparāyaṇā saveyyu”nti ayamettha bhagavato adhippāyo. Padanibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ “eva”ntiādinidānapadānaṃ, “sabbadhammamūlapariyāya”ntiādiṇipadānañca aṭṭhakathāyaṃ, tassā līnatthavaṇṇanāyañceva vuttanayena suviññeyyattā ativittārahayena na vitthārayimha.

Padapadatthadesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho padasandhi, tathā padatthassa padatthantarena sambandho padatthasandhi, yo “kiriyaṅkārasambandho”ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho desanāsandhi. Yā aṭṭhakathāyaṃ “pucchānusandhi ajjhāsayānusandhi yathānusandhī”ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā nidānavaṇṇanāyaṃ vuttameva. Nikkhepasandhi catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbo. Suttasandhi idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbo. Kasmā panettha mūlapariyāyasuttameva paṭhamam nikkhittanti? Nāyamanuyogo katthaci nappavattati, apica yasmā maññanāmūlakaṃ sakkāyaṃ, sabbamaññanā ca tattha eva anekabhedabhinnā pavattati, na tassā savisaṃyāya lesamattampi sāraṃ atthīti pathaviādivibhāgabhinnesu maññanāsu ca sātisaṃyāya nibbedhavirāgasañjanāni upari sekkhāsekkhatathāgataḡaṇavibhāvaṇi ca ayaṃ desanā. Suttantadesanā ca visesato diṭṭhiviniveṭhanakathā, tasmā sanissayassa diṭṭhiggāhassa ādito asārabhāvadīpanaṃ upari ca sabbesaṃ ariyānaṃ guṇavisesavibhāvanamidaṃ suttaṃ paṭhamam nikkhittaṃ. Kiñca sakkāye maññanāmaññanāmukhena pavattinivattīsu ādīnavānisamsavibhāvanato sabbesaṃ puggalānaṃ paṭipattivibhāgato ca idameva suttaṃ paṭhamam nikkhittaṃ.

Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi, sā evaṃ veditabbā. “Assutavā puthujjano...pe... nibbānaṃ abhinandatī”ti ayaṃ desanā. “Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano...pe... sappurisadhamme avinīto manasikaraṇīye dhamme nappajānāti, amanasikaraṇīye ca dhamme nappajānāti, so manasikaraṇīye dhamme appajānanto amanasikaraṇīye ca dhamme appajānanto ye dhammā na manasikaraṇīyā, te dhamme manasi karoti...pe... anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati. Anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati, anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhati”ti imāya desanāya

saṃsandati. Tathā “tassetam pāṭikaṅkham subhanimittam manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṃ anuddhammessati, so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālam karissatī”ti imāya desanāya saṃsandati. Tathā “cakkhuñcāvuso paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇam, tiṇṇam saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā. Yam vedeti tam sañjānāti, yam sañjānāti tam vitakketi, yam vitakketi tam papañceti, yam papañceti tatonidānam purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī”ti imāya desanāya saṃsandati. Tathā “idha, bhikkhave, asutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati. Vedanaṃ...pe..., saññaṃ...pe..., saṅkhāre...pe..., viññāṇam ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati. Yampi tam diṭṭham...pe... yampi tam diṭṭhiṭṭhānam, so loko so attā so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti, tampi ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassatī”ti imāya desanāya saṃsandati.

“Yopi so, bhikkhave, bhikkhu...pe... nibbānam mābhinandī”ti ayaṃ desanā. “Idha, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti ‘sabbe dhammā nālam abhinivesāyā’ti, evañcetaṃ, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti ‘sabbe dhammā nālam abhinivesāyā’ti, so sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti, sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yam kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so tāsū vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharatī”ti imāya desanāya saṃsandati. “Yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ...pe... abhisambuddhoti vadāmī”ti ayaṃ desanā “sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako...pe... sappurisdhamme suvinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ...pe..., saññaṃ...pe..., saṅkhāre...pe..., viññāṇam ‘etaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Yampi tam diṭṭham sutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tampi ‘etaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Yampi tam diṭṭhiṭṭhānam, so loko so attā so pecca bhavissāmi ‘nicco dhuvo sassato api pariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti, tampi ‘etaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. So evaṃ samanupassanto na paritassatī”ti evamādidesanāhi saṃsandatīti, ayaṃ catubyūho hāro.

7. Āvattahāraṇṇanā

“Assutavā puthujjano”ti iminā yonisomanasikārapaṭikkhepamukhena ayonisomanasikārapariggaho dīpito. “Ariyānaṃ adassāvī”tiādinā sappurisuṇissayādipaṭikkhepamukhena asappurisuṇissayādipariggaho dīpito. Tesu purimanayena āsayavipatti kittitā, dutiyena payogavipatti. Purimena cassa kilesavaṭṭaṃ, tañca yato vipākavaṭṭanti sakalaṃ saṃsāraccakkamāvattati. “Pathaviṃ maññatī”tiādinā tattha tisso maññanā vuttā. Tāsu taṇhāmaññanā “etaṃ mamā”ti taṇhāggāho, mānamaññanā “esohamasmi”ti mānaggāho, diṭṭhimaññanā “eso me attā”ti diṭṭhiggāho. Tattha taṇhāggāhena “taṇhaṃ paṭiccapariyesanā”tiādikā nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Mānaggāhena “seyyohamasmi”tiādikā nava mānavidhā āvattanti. Diṭṭhiggāhena “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādikā vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi āvattati. Tisu ca gāhesu yāya saññāya taṇhāggāhassa vikkhambhanā, sā dukkhasaññā dukkhānupassanā. Yāya saññāya mānaggāhassa vikkhambhanā, sā aniccasaññā aniccānupassanā. Yāya pana saññāya diṭṭhiggāhassa

vikkhambhanā, sā anattasaññā anattānupassanā. Tattha paṭhamaggāhavisabhāgato appaṇihitavimokkhamukhaṃ āvattati, dutiyaggāhavisabhāgato animittavimokkhamukhaṃ āvattati, tatiyaggāhavisabhāgato suññatavimokkhamukhaṃ āvattati.

Sekkhaggahaṇena ariyāya sammādiṭṭhiyā saṅgaho, tato ca paratoghosa yonisomanasikārā dīpitā honti. Paratoghosena ca sutavā ariyasāvakoti āvattati, yonisomanasikārena nava yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti, catubbidhañca sampatticakkaṃ. “Mā maññī”ti maññanānaṃ vipakatappahānatāgahaṇena ekaccāsavaparikkhayo dīpito hoti, tena ca saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhibhāvā āvattanti. “Arahaṃ khīṇāsavo”tiādinā asekkhā sīlakkhandhādayo dassitā honti, sīlakkhandhādīpāripūriyā ca dasa nāthakaraṇā dhammā āvattanti. “Na maññatī”ti maññanāpaṭikkhepena pañcasu upādānakkhandhesu “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti sammāpaṭipatti dassitā, tāya ca sātisa yā nikanti pariyādānamānasamugghāṭanadiṭṭhiugghāṭanāni pakāsitānīti appaṇihitānimitta-suññatavimokkhā āvattanti.

“Tathāgato”tiādinā sabbaññuṇā vibhāvitāti tadavinābhāvato dasabala-catuvesārajaasādhāraṇaṇāaāveṇikabuddhadhammā āvattanti. “Nandī dukkhassa mūla”ntiādinā saddhiṃ hetunā vaṭṭavivaṭṭam kathitanti pavattinivattitadubhayahetuvibhāvanena cattāri ariyasaccāni āvattanti. “Taṇhānaṃ khayā”tiādinā taṇhappahānāpadesena tadekaṭṭhabhāvato diyaḍḍhassa kilesasahassassa pahānaṃ āvattati. “Sabbaso taṇhānaṃ khayā sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti ca vuttatā “nandī dukkhassa mūla”nti, “iti viditvā”tiādinā vuttassa maññanābhāva hetubhūtaṃ paccayākāra vedanassa sāvakehi asādhāraṇaṇācārābhāvo dassito, tena catuvīsati koṭīsatasaṃsamāpattisañcāri bhagavato mahāvajiraṇānaṃ āvattatīti. Ayaṃ āvatto hāro.

8. Vibhattihāra vaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma tebhūmakā dhammā sakkāyassa adhippetatā. Tesam maññanā padaṭṭhānaṃ papañcasaṅkhānimittatā lokavacittassa. Tayime kusalā akusalā abyākatāti tividhā. Tesu kusalānaṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ, akusalānaṃ ayonisomanasikārādi, abyākatānaṃ kammabhavaāvajjanabhūtarūpādi padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā kāmāvacarādivasena bhūmito tividhā, tathā abyākatā cittuppādasabhāvā, acittuppādasabhāvā pana kāmāvacarāva tathā akusalā. Pariyattipaṭipattipaṭivedhasutakiccābhāvena tividho assutavā. Andhakalyāṇavibhāgena duvidho puthujjano. Sammasambuddhapacceka buddhasāvakabhedena tividhā ariyā. Maṃsacakkhudibbacakkhupaññācakkhūhi dassanābhāvena tividho adassāvī. Maggaphalanibbānabhedena tividho, navavidho vā ariyadhammo. Savanadhāraṇaparicayamanasikārapaṭivedhavasena pañcavidhā ariyadhammassa kovidatā. Tadabhāvato akovido. Saṃvarapahānabhedena duvidho, dasavidho vā ariyadhammavinayo, tadabhāvato ariyadhamme avinīto. Ettha padaṭṭhānavibhāgo heṭṭhā dassitoyeva. “Sappurisānaṃ adassāvī”tiādīsupi ese va nayo. “Pathaviṃ maññatī”tiādīsu maññanāvattuvibhāgo pāḷiyaṃ āgatova, tathā ajjhattikabāhirādiko ca antaravibhāgo.

Maññanā pana taṇhāmānadiṭṭhivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato pana taṇhāmaññanā tāva kāmataṇhādivasena aṭṭhasatavidhā, tathā “asmīti sati itthaṃsmīti hotī”tiādinā. Evaṃ mānamaññanāpi. “Asmīti sati itthaṃsmīti hotī”tiādinā papañcattayaṃ uddiṭṭhaṃ niddiṭṭhañcāti. Etena diṭṭhimaññanāyapi aṭṭhasatavidhatā vuttāti veditabbā. Apica seyyassa “seyyohamasmi”tiādinā mānamaññanāya navavidhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. Ayañca attho hīnattikatthavaṇṇanāya vibhāvetabbo. Diṭṭhimaññanāya pana brahmajāle āgatanayena dvāsaṭṭhividhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. “Apariññāta”nti ettha ñātapariññādivasena ceva rūpamukhādiabhinivesabhedādivasena ca pariññānaṃ anekavidhatā veditabbā. Tathā aṭṭhamakādivasena sekkhavibhāgo paññāvimuttādivasena asekkhavibhāgo ca. Ayamettha dhammavibhāgo. Padaṭṭhānavibhāgo ca bhūmivibhāgo ca vuttanayānusārena veditabbāti. Ayaṃ vibhattihāro.

9. Parivattahāraṇaṇā

“Sabbadhammāmūlapariyāya”nti ettha “sabbadhammā”ti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesam mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo. Tathā assutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinītoti. Yāvakīvañca pañcasu upādānakkhandhesu subhato sukhato niccato attato samanupassanavasena “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti taṇhāmānadiṭṭhigāhā na samucchiṇṇanti, tāva nesaṃ pabandhūparamo supinantepi na kenaci laddhapubbo. Yadā pana nesaṃ asubhato dukkhato aniccato anattato samanupassanavasena “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti pavattamānā appaṇihitānimittasuññātānupassanā ussakitvā ariyamaggādhigamāya saṃvattanti, atha nesaṃ pabandhūparamo hoti accantaappaññattikabhāvūpagamanato. Tena vuttaṃ “sabbadhammāti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesam mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo”ti. Tathā assutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinīto tīhipi maññanāhi pathaviṃ maññati yāva nibbānaṃ abhinandati, tīhipi pariññāhi tassa taṃ vatthu apariññātanti katvā. Yassa pana taṃ vatthu tīhi pariññāhi pariññātaṃ, na so itaro viya taṃ maññati. Tenāha bhagavā “sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako...pe... sappurisdhamme suvinīto rūpaṃ ‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ...pe... asati na paritassati”ti. Sekkho pathaviṃ mā maññi, yāva nibbānaṃ mābhinandi, arahā sammāsambuddho ca pathaviṃ na maññati, yāva nibbānaṃ nābhinandati, maññanāmaññitesu vatthūsu mattaso sabbaso ca pariññābhisamayasaṃsiddhiyā pahānābhisamayanibbattito. Yassa pana tesu vatthūsu sabbaso mattaso vā pariññā eva natthi, kuto pahānaṃ, so yathāparikappaṃ niraṅkusāhi maññanāhi “etaṃ mamā”tiādinā maññateva. Tenāha bhagavā “idha, bhikkhave, assutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, vedanaṃ...pe..., sañña...pe...”ntiādi. Ayaṃ parivattho hāro.

10. Vevacanahāraṇaṇā

“Sabbadhammā sakaladhammā anavasesadhammā”ti pariyāyavacanaṃ, “mūlapariyāyaṃ mūlakāraṇaṃ asādhāraṇahetu”nti pariyāyavacanaṃ, “mūlapariyāyanti vā mūladesanaṃ kāraṇatathana”nti pariyāyavacanaṃ, “vo tumhākaṃ tumha”nti pariyāyavacanaṃ, “bhikkhave, samaṇā tapassino”ti pariyāyavacanaṃ, “desessāmī kathessāmī paññāpessāmī”ti pariyāyavacanaṃ, “suñātha sotaṃ odahatha sotadvārānusārena upadhārethā”ti pariyāyavacanaṃ,

“sādhukaṃ sammā sakkacca”nti pariyāyavacanaṃ, “manasi karotha citte ṭhapetha samannāharathā”ti pariyāyavacanaṃ, “bhāsisāmi byattaṃ kathessāmi vibhajissāmi”ti pariyāyavacanaṃ, “evaṃ, bhante, sādhu suṭṭhu bhante”ti pariyāyavacanaṃ, “paccassosum sampaticchimṣu sampatiggahesu”nti pariyāyavacanaṃ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti. Ayaṃ vevacano hāro.

11. Paññattihāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma sakkāyadhammā, te khandhavasena pañcadhā paññattā, āyatanavasena dvādasadhā, dhātuvasena aṭṭhārasadhā paññattā. “Mūla”nti vā “mūlapariyāya”nti vā maññanā vuttā, tā taṇhāmānadiṭṭhivasena tidhā antarabhedena anekadhā ca paññattā. Atha vā “sabbadhammā”ti tebhūmakadhammānaṃ saṅghapaññatti, “mūlapariyāya”nti tesam pabhavapaññatti, “vo”ti sampadānapaññatti, “desessāmi bhāsisāmi”ti paṭiññāpaññatti, “suṇātha sādhu kaṃ manasi karoṭhā”ti ca āṇāpanapaññatti, “assutavā”ti paṭivedhavimukhatāpaññatti ceva pariyattivimukhatāpaññatti ca, “puthujjano”ti anariyapaññatti, sā ariyadhammapaṭikkhepapaññatti ceva ariyadhammavirahapaññatti ca, “ariyāna”nti asamapaññatti ceva samapaññatti ca. Tattha asamapaññatti tathāgatapaññatti, samapaññatti paccekabuddhānaṃ ceva ubhatobhāgavimuttādīnaṃ ca vasena aṭṭhavidhā veditabbā. “Ariyānaṃ adassāvī”tiādi dassanabhāvanāpaṭikkhepapaññatti, “pathaviṃ maññatī”tiādi pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sammasanupagānaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññatti ceva pabhavapaññatti ca, tathā vipallāsānaṃ kiccapaññatti pariyuṭṭhānaṃ dassanapaññatti kilesānaṃ phalapaññatti abhisāṅkhārānaṃ virūhanapaññatti taṇhāya assādanapaññatti diṭṭhiyā vipphandanapaññatti, “sekkhā”ti saddhānusārīsaddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhīnaṃ dassanapaññatti ceva bhāvanāpaññatti ca “appattamānaso”ti sekkhadhammānaṃ ṭhitipaññatti, “anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamāno”ti paññāya abhinibbidāpaññatti, “abhijānāti”ti abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti, dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti, “mā maññī”ti maññanānaṃ paṭikkhepapaññatti, samudayassa pahānapaññatti. Iminā nayena sesapadesupi vitthāretabbaṃ. Ayaṃ paññatti hāro.

12. Otaraṇahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma lokiyā pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo dve saccāni ekūnavisati indriyāni dvādasapadiko paccayākāroti, ayaṃ sabbadhammaggaṇena khandhādimukhena desanāya otaraṇaṃ. “Mūla”nti vā “mūlapariyāya”nti vā maññanā vuttā, tā atthato taṇhā māno diṭṭhi cāti tesam saṅkhārakkhandhasaṅgahoti ayaṃ khandhamukhena otaraṇaṃ. Tathā “dhammāyatanadhammadhātūhi saṅgaho”ti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇaṃ. “Assutavā”ti iminā sutassa vibandhabhūtā avijjādayo gahitā, “puthujjano”ti iminā yesaṃ kilesābhisaṅkhārānaṃ janānādinā putthujjanoti vuccati, te kilesābhisaṅkhārādayo gahitā, “ariyānaṃ adassāvī”tiādinā yesaṃ kilesadhammānaṃ vasena ariyānaṃ adassāviātibhāvo hoti, te diṭṭhimānāvijjādayo gahitāti sabbehi tehi saṅkhārakkhandhasaṅgahoti pubbe vuttanayeneva otaraṇaṃ veditabbā. “Sañjānāti maññati abhijānāti na maññatī”ti etthāpi sañjānanamaññanāabhijānanānupassanānaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannattā

vuttanayeneva otaraṇaṃ veditabbaṃ. Tathā sekkhaggahaṇena sekkhā, “araha”ntiādinā asekkhā sīlakkhandhādayo gahitāti evampi khandhamukhena otaraṇaṃ, āyatanadhātādimukhena ca otaraṇaṃ veditabbaṃ. Tathā “na maññatī”ti taṇhāgāhādipaṭikkhepena dukkhānupassanādayo gahitā, tesam vasena appaṇihitavimokkhamukhādīhi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Pariññāta”nti iminā pariānanakiccena pavattamānā bodhipakkhiyadhammā gayhantīti satipaṭṭhānādimukhena otaraṇaṃ veditabbaṃ. Nandiggahaṇena bhavaggahaṇena taṇhāgahaṇena ca samudayasaccaṃ, dukkhaggahaṇena jātijarāmarānaggahaṇena ca dukkhasaccaṃ, “taṇhānaṃ khayā”tiādinā nirodhasaccaṃ, abhisambodhiyā gahaṇena maggasaccaṃ gahitanti ariyasaccehi otaraṇanti. Ayaṃ otaraṇo hāro.

13. Sodhanahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave...pe... idha, bhikkhave, assutavā...pe... pathaviṃ pathavito sañjānātī”ti ārambho. “Pathaviṃ pathaviyā saññatvā pathaviṃ maññatī”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. Tathā “pathaviyā maññati pathavito maññati pathaviṃ meti maññati pathaviṃ abhinandatī”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Taṃ kissa hetu apariññātaṃ tassāti vadāmī”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Sesavāresupi eseva nayoti. Ayaṃ sodhano hāro.

14. Adhiṭṭhānahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammaggaṇaṃ sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. “Pathaviṃ āpa”ntiādi pana taṃ avikappetvā visesavacanaṃ. Tathā “mūlapariyāya”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “pathaviṃ maññati...pe... abhinandatī”ti. “Pathaviṃ maññatī”ti ca sāmāññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiggāhānaṃ sādharmaṇattā maññanāya, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti, evaṃ suttantarapadānipi ānetvā visesavacanaṃ niddhāretabbaṃ. Sesavāresupi eseva nayo. “Sekkho”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimutto saddhānusārī dhammānusārī”ti. Tathā “sekkho”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “idha, bhikkhave, bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti...pe... sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hoti”ti. “Araha”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “ubhatobhāgavimutto paññāvimutto, tevijjo chaḷabhiñño”ti ca. “Khīṇāsavo”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “kāmasavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccitthā”tiādi. Sesapadesupi eseva nayo. “Abhiññatī”ti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “maññatī”ti. Maññanābhāvo hissa pahānapaṭivedhasiddho, pahānapaṭivedho ca pariññāsacchikiriyābhāvanāpaṭivedhehi na vināti sabbepi abhiññāvisesā maññanāpaṭikkhepena atthato gahitāva hontīti. Tathā “araha”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “vītarāgattā vītadosattā vītamohattā”ti. Iminā nayena sesapadesupi sāmāññavisesaniddhāraṇā veditabbā. Ayaṃ adhiṭṭhāno hāro.

14. Parikkhārahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma pariyāpannadhammā, te kusalākusalābyākatabhedena tividhā. Tesu kusalānaṃ yonisomanasikāro alobhādayo ca hetū, akusalānaṃ ayonisomanasikāro lobhādayo ca hetū, abyākatesu

vipākānaṃ yathāsakaṃ kammaṃ, itaresaṃ bhavaṅgamāvajjanasamannāhārādi ca hetū. Ettha ca sappurissūpanissayādiko paccayo hetumhi eva samavaruḷho, so tattha ādi-saddena saṅgahitoti daṭṭhabbo. “Mūla”nti vuttānaṃ maññanānaṃ hetubhāvo pāḷiyaṃ vutto eva. Maññanāsu pana taṇhāmaññanāya assādānupassanā hetu. “Saññojaniyesu dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti hi vuttaṃ. Mānamaññanāya diṭṭhivippayuttalobho hetu kevalaṃ saṃsaggavasena “ahamasmi”ti pavattanato. Diṭṭhimaññanāya ekattanayādīnaṃ ayāthāvaggāho hetu, assutabhāvo puthujjanabhāvassa hetu, so ariyānaṃ adassanasīlatāya, sā ariyadhammassa akovidatāya, sā ariyadhamme avinītatāya hetu, sabbā cāyaṃ hetuparamparā pathaviādīsu “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti tissannaṃ maññanānaṃ hetu, sekkhārahādibhāvā pana mattaso sabbaso ca maññanābhāvassa hetūti. Ayaṃ parikkhāro hāro.

16. Samāropanahāraṇaṇā

“Sabbadhammamūlapariyāya”ntiādīsu mūlapariyāyaggahaṇena assutavāgahaṇena sañjānanaṃ maññanāpariññāgahaṇehi ca saṃkilesadhammā dassitā, te ca saṅkhepato tividhā taṇhāsamaṅkilesa diṭṭhisamaṅkilesa ducaritasamaṅkilesoti. Tattha taṇhāsamaṅkilesa taṇhāsamaṅkilesassa, diṭṭhisamaṅkilesassa, ducaritasamaṅkilesassa ca padaṭṭhānaṃ, tathā diṭṭhisamaṅkilesa diṭṭhisamaṅkilesassa, taṇhāsamaṅkilesassa, ducaritasamaṅkilesassa ca padaṭṭhānaṃ, ducaritasamaṅkilesopi ducaritasamaṅkilesassa, taṇhāsamaṅkilesassa, diṭṭhisamaṅkilesassa ca padaṭṭhānaṃ. Tesu taṇhāsamaṅkilesa atthato lobhova, yo “lobho lubbhanā lubbhittatṭaṃ sārāgo sārājanā sārājjitatta”ntiādīnaṃ anekehi pariyāyehi vibhatto. Tathā diṭṭhiyeva diṭṭhisamaṅkilesa, yo “diṭṭhigataṃ diṭṭhigahaṇaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphandita”ntiādīnaṃ anekehi pariyāyehi, “santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā”tiādīnaṃ dvāsaṭṭhiyā pabhedeḥi ca vibhatto. Ducaritasamaṅkilesa pana atthato dussīlyacetanā ceva cetanāsampayuttadhammā ca, yā “kāyaducaritaṃ vacīducaritaṃ kāyavisamaṃ vacīvisama”nti, “pāṇātipāto adinnādāna”nti ca ādīnaṃ anekehi pariyāyehi, anekehi pabhedeḥi ca vibhattā.

Tesu taṇhāsamaṅkilesassa samatho paṭipakkho, diṭṭhisamaṅkilesassa vipassanā, ducaritasamaṅkilesassa sīlaṃ paṭipakkho. Te pana sīlādayo dhammā idha pariññāgahaṇena sekkhaggahaṇena “araha”ntiādīnaṃ ariyatādiggahaṇena ca gahitā. Tattha sīlena ducaritasamaṅkilesappahānaṃ sijjhati, tathā tadaṅgappahānaṃ vītikamappahānaṃ, samathena taṇhāsamaṅkilesappahānaṃ sijjhati, tathā vikkhambhanappahānaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ. Vipassanāya diṭṭhisamaṅkilesappahānaṃ sijjhati, tathā samucchedappahānaṃ anusayappahānaṃ. Tattha pubbabhāge sīle patitṭhitassa samatho, samathe patitṭhitassa vipassanā, maggakkhaṇe pana samakārameva bhavanti. Pubbeyeva hi suparisuddhakāyavacīkammaṃ suparisuddhājīvaṃ ca samathavipassanā āraddhā gabbhaṃ gaṇhantiyo paripākaṃ gacchantiyo vuṭṭhānagāminivipassanaṃ paribrūhenti, vuṭṭhānagāminivipassanā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī maggena ghaṭenti maggakkhaṇe samathavipassanā paripūreti. Atha maggakkhaṇe samathavipassanābhāvanāpāripūriyā anavasesasamaṅkilesadhammaṃ samucchindantiyo nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarontīti. Ayaṃ samāropano hāro.

Soḷasahāraṇaṇā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayaṇaṇā

1. Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāya”ntiādīsu sabbadhammamūlaggahaṇena maññanāgahaṇena ca taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā. Maññanānampi hi maññanā kāraṇanti dassitoyamattho. “Assutavā”tiādinā avijjāmānadiṭṭhiyo gahitā, sabbepi vā saṃkilesadhammā, tathā saññāpariññātaggahaṇena. “Khīṇāsavo parikkhīṇabhavasaññojano”ti ettha pana āsavā saññojanāni ca sarūpato gahitāni, tathā nandiggahaṇena taṇhāgahaṇena ca taṇhā, evampettha sarūpato pariyāyato ca taṇhā avijjā tappakkhiyadhammā ca gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā, te pana sabbadhammaggahaṇena pathaviādiggahaṇena ca dassitā eva. Tāsaṃ samatho vipassanā ca paṭipakkho, tesamettha gahetabbākāro heṭṭhā dassito eva. Samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā “rāgavirāgā”tiādinā visesetvā vuccanti, imāsamettha gahaṇaṃ sammadaññāvimuttavītarāgādivacanēhi veditabbaṃ. Tattha taṇhāvijjā samudayasaccaṃ, tappakkhiyadhammā pana taggahaṇeneva gahitāti veditabbā. Tesāṃ adhiṭṭhānabhūtā vuttappabhedā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyā-sāṭheyya-mānātimāna-madappamāda-pāpicchatā-pāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo, avijjāgahaṇena viparītamanasikāra-kodhūpanāha-makkha-paḷāsa-issā-macchariya-sārambhadvacassatā-bhavaditṭhi-vibhavaditṭhiādivasena akusalapakkho netabbo, vuttavipariyāyena amāyāsāṭheyyādiviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccaaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ nandiyāvaṭṭassa na yassa bhūmi.

2. Tipukkhalanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso, iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādīhi ca kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Idhāpi “lobho sabbāni vā sāsavakusalākusalāmūlāni samudayasaccaṃ, tehi nibbattā, tesāṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasacca”ntiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha tayo vimokkhā, tīhi pana akusalamūlehi tividhauccarita-saṃkilesamala-visamaakusala-saññā-vitakkādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucarita-samakusala-saññā-vitakka-saddhamma-samādhi-vimokkhamukha-vimokkhā-divasena kusalapakkho netabboti. Ayaṃ tipukkhalassa nayassa bhūmi.

3. Sīhaviikkīṭanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe “subha”nti, dukkhe “sukha”nti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena anicce “nicca”nti, anattani “attā”ti ca vipallāsā veditabbā. Tesāṃ paṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādisiddhehi sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesāṃ paṭhamo asubhe “subha”nti vipariyāsaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento taṃ vipallāsaṃ samugghāṭetvā

sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe “sukha”nti vipariyāsaggāhī “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā vuttena vīriyaṃvarabhūtena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamento sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce “nicca”nti ayāthāvaggāhī samādhibalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvasallakkaṇena taṃ vipallāsaṃ samugghāṭento ariyabhūmiṃ okkamati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaḥanavañcitātāya phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭikasunñatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃsento sāmāññaphalaṃ sacchikaroti.

Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesam adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmāññaphalāni, catūhi cittavipallāsehi caturāsavogha-yoga-kāyagantha-agati-taṇhuppāda-sallupādāna-viññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhāna-vihārādhiṭṭhāna-sukhabhāgiyadhamma-appamaññā-sammappadhāna-iddhipādā- divasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ sīhavikkīlītassa nayassa bhūmi.

4-5. Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohārena nayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtaḍḍhammānaṃ samālocanaṃ disālocanaṃ, tesam samānayaṃ aṅkusoti pañcapi nayā niyuttāti veditabbā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṅca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyaṃ, sabbabhāgiyameva vā “sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammaggaṇena lokiyakusalānampi saṅgahitattā. Aṭṭhavīsatividhena pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttarasabbadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātaṃ paṭikkhittaṃ cāti veditabbaṃ.

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. Apubbapadavaṇṇanāti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamattha”nti hi vuttaṃ. Nivāsaṭṭhānabhūtā bhūtapubbanivāsaṭṭhānabhūtā, nivāsaṭṭhāne vā bhūtā nibbattā nivāsaṭṭhānabhūtā, tattha māpitāti attho. Yathā kākandī mākandī kosambīti yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākandassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassanivāsaṭṭhāne māpitā kosambīti vuccati, evaṃ sāvatthīti dasseti. Upanetvā samīpe katvā bhuñjitabbato upabhogo, saviññāṇakavatthu. Parito sabbadā bhuñjitabbato paribhogo, nivāsanapārupanādi

aviññāṇakavatthu. Sabbamettha atthīti niruttinayena sāvattī-saddasiddhimāha. Satthasamāyogeti satthassa nagariyā samāgame, satthe taṃ nagaraṃ upagateti attho. Pucchite satthikajanehi.

Samohitanti sannicitaṃ. Rammanti anto bahi ca bhūmibhāgasampattiyā ceva āramuyyānasampattiyā ca ramaṇiyaṃ. Dassaneyyanti visikhāsannivesasampattiyā ceva pāsādakūṭāgārādisampattiyā ca dassanīyaṃ passitabbayuttaṃ. Upabhogaparibhogavatthusampattiyā ceva nivāsasukhatāya ca nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itaresaṇca sattānaṃ manaṃ ramaṇīyaṃ manoramaṃ. Dasahi saddehīti hatthisaddo, assa-ratha-bheri-saṅkha-mudiṅga-vīṇā-gīta sammatālasaddo, asnātha-pivatha-khādathāti-saddoti imehi dasahi saddehi. Avivittanti na vivittaṃ, sabbakālaṃ ghoṣitanti attho.

Vuddhiṃ vepullataṃ pattanti tannivāsī sattavuddhiyā vuddhiṃ, tāya parivuddhitāyeva vipulabhāvaṃ pattaṃ, bahujaṇaṃ ākiṇṇamanussanti attho. Vittūpakaraṇasamiddhiyā iddhaṃ. Sabbakālaṃ subhikkhabhāvena phītaṃ. Antamaso vighāsāde upādāya sabbesaṃ kapaṇaddhikavanibbakayācakānampi icchi tatthanipphattiyā manuññaṃ jātaṃ, pageva issariye tthitānanti dassanattamaṃ puna “manorama”nti vuttaṃ. Aḷakamandāvāti ātānātādīsu dasasu vessavaṇamahārājassa nagarīsu aḷakamandā nāma ekā nagarī, yā loke aḷakā eva vuccati. Sā yathā puññakammīnaṃ āvāsabhūtā āramarāmaṇeyyakādinā sobhaggappattā, evaṃ sāvattīpīti vuttaṃ “aḷakamandāvā”ti. Devānanti vessavaṇapakkhiyānaṃ cātumahārājikadevānaṃ.

Jinātīti iminā sota-saddo viya kattusādhano jeta-saddoti dasseti. Raññāti pasenadikosalarājena. Rājagataṃ jayaṃ āropetvā kumāro jītavāti jetoti vutto. Maṅgalakabyatāyātīdinā “jeyyo”ti etasmiṃ atthe “jeto”ti vuttanti dasseti. Sabbakāmasamiddhitāyāti sabbehi upabhogaparibhogavatthūhi phītabhāvena vibhavasampannatāyāti attho. Samiddhāpi maccharino kiñci na dentīti āha “vigatamalamaccheratāyā”ti, rāgadosādimalānañceva macchariyassa ca abhāvenāti attho. Samiddhā amaccharinopi ca karuṇāsaddhādiguṇavirahitā attano santakaṃ paresaṃ na dadeyyunti āha “karuṇādiguṇasamaṅgitāya cā”ti. Tenāti anāthānaṃ piṇḍadānena. Saddatthato pana dātabbabbhāvena sabbakālaṃ upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti anāthapiṇḍiko. Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyāti “nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampanna”nti ekaṃ aṅgaṃ, “divā appākiṇṇaṃ rattimaṃ appasaddaṃ appanigghosa”nti ekaṃ, “appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassa”nti ekaṃ, “tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvara...pe... parikkhārā”ti ekaṃ, “tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā”ti ekaṃ, evametehi pañcavidhasenāsanaṅgehi sampannatāya. Yadi jetavanaṃ tathaṃ anāthapiṇḍikassa āramoti āha “so hī”tiādi.

Kītakālato paṭṭhāya anāthapiṇḍikasessa taṃ vanaṃ, atha kasmā ubhinnaṃ parikittananti āha “jetavane”tiādi. “Yadipi so bhūmibhāgo koṭṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkītāti jetavananti vattabbaṃ labhī”ti vadanti.

Kasmā idaṃ suttaṃ abhāsīti kathetukamyatāya suttanikkhepaṃ pucchati. Sāmaññaṇato hi bhagavato desanākāraṇaṃ pākāṭamevāti. Ko paṇāyaṃ suttanikkhepoti? Attajjhāsayo. Parehi anajjhīṭṭho eva hi bhagavā attano ajjhāsayena imaṃ suttaṃ

desetīti ācariyā. Yasmā panesa bhikkhūnaṃ upakkilīṭṭhacittataṃ veditvā “ime bhikkhū imāya desanāya upakkilesavisodhanaṃ katvā āsavakkhayāya paṭipajjissanti”ti ayaṃ desanā āraddhā, tasmā parajjhāsayoti apare. Ubhayampi pana yuttaṃ. Attajjhāsayādīnāñhi saṃsaggabhedassa sambhavo heṭṭhā dassitovāti. Tesam bhikkhūnanti tadā dhammapaṭiggāhatabhikkhūnaṃ. Upakkilesavisodhananti samathavipassanupakkilesato cittassa visodhanaṃ. Paṭhamañhi bhagavā anupubbikathādinā paṭipattiyā saṃkilesaṃ nīharitvā pacchā sāmukkaṃsikaṃ desanaṃ deseti khethe khāṇukaṇṭakagumbādike avaharitvā kasaṇaṃ viya, tasmā kammaṭṭhānameva avatvā imāya anupubbiyā desanā pavattāti adhippāyo.

Samvarabhūtanti sīlasamvarādisamvarabhūtaṃ samvaraṇasabhāvaṃ kāraṇaṃ, taṃ pana atthato dassanādi evāti veditabbaṃ. Samvaritāti pavattituṃ appadānavasena sammā, sabbathā vā vāritā. Evaṃbhūtā ca yasmā pavattidvārapidhānena pihitā nāma honti, tasmā vuttaṃ “vidahitā hutvā”ti. Evaṃ accantikassa samvarassa kāraṇabhūtaṃ anaccantikaṃ samvaraṃ dassetvā idāni accantikameva samvaraṃ dassento yasmiṃ dassanādimhi sati uppajjanārahā āsavā na uppajjanti, so tesam anuppādo nirodho khayā pahānanti ca vuccamāno atthato appavattimattanti tassa ca dassanādi kāraṇanti āha “yena kāraṇena anuppādanirodhasaṅkhātāṃ khayāṃ gacchanti pahīyanti nappavattanti, taṃ kāraṇanti attho”ti.

Cakkhutopi...pe... manatopīti cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tasmā te eva “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaasucimhi niruḷho āsava-saddoti. Dhammato yāva gotrabhūnti tato paraṃ maggaphalesu appavattanato vuttaṃ. Ete hi ārammaṇavasena dhamme gacchantā tato paraṃ na gacchanti. Nanu tato paraṃ bhavaṅgādīnapi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikkammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṃ, tato paraṃ pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṃ samāpattivīthiyaṃ nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṃ pavatti nivāritāti veditabbaṃ. Savantīti gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhiattho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “āpāṭaliputtā vuṭṭho devo”ti. Abhividhi pana kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggā bhagavato yaso pavattatī”ti. Abhividhiattho cāyaṃ ā-kāro idha gahitoti vuttaṃ “antokaraṇattho”ti.

Madirādayoti ādi-saddena sindhava-kādāmbarikāpotikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Cirapārīvāsiyaṭṭho viraparivutthatā purāṇabhāvo. Avijjā nāhosītiādīti ettha ādi-saddena “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā”ti idaṃ suttaṃ saṅgahitaṃ. Avijjāsavabhavāsavānaṃ ciraparivutthatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivutthatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsaṇca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṃ madakaraṇavasena āsavaśadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti etesveva āsava-saddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Na cettha diṭṭhāsavo nāgatoti gahetabbaṃ bhavataṇhāya viya bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. Āyataṃ anādikālikattā. Pasavantīti phalanti. Na hi taṃ kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya. Purimāni cetthāti

ettha etesu catūsu atthavitappesu purimāni tīṇi. Yatthāti yesu
suttābhidhammapadesesu. Tattha yujjanti kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa
sambhavato. Pacchimaṃ “āyataṃ vā saṃsāradukkhāṃ savantī”ti vuttanibbacaṃ.
Kammeṇi yujjati dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā
diṭṭhadhammikā. Vivādamūlabhūtāti vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāha-
makkha-paḷāsa-issā-macchariya-māyā-sāṭṭheyya-thambha-sārambha-mānātimānā.

Yena devūpapatyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti
nibbatti assa mayhanti sambandho. Gandhabbo vā vihaṅgamo ākāśacārī assanti
vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbā
devagati devaggahaṇena gahitā. Avasesā ca akusalā dhammāti akusalakammato
avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. Parūpavā...pe... upaddavāti idaṃ yadi bhagavā
sikkhāpadaṃ na paññapeyya, tato
asaddhammappaṭisevanaadinādānapāṇātipātādi hetu ye uppajjeyyūṃ
parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittā eva
nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena
mahādukkhānubhavādippakārā anattā, te sandhāya vuttaṃ. Te paneteti ete
kāmarāgādikilesa-tebhūmakakammaparūpavādādiupaddavappakārā āsavā. Yatthāti
yasmim vinayādipāḷipadese. Yathāti yena duvidhādippakārena aññesu ca suttantesu
āgatāti sambandho.

Nirayaṃ gamentīti nirayagāminiyā. Chakkanipāte āhuneyyasutte. Tattha hi āsavā
chadhā āgatā āsava-saddābhidheyyassa atthassa pabhedopacārena āsava-pade
pabhedoti vutto, koṭṭhāsatto vā pada-saddoti āsavapadeti āsavappakāre
saddakoṭṭhāse atthakoṭṭhāse vāti attho.

Tathā hīti tasmā saṃvaraṇaṃ pidhanaṃ pavattitūṃ appadānaṃ, teneva kāraṇenāti
attho. Sīlādisaṃvare adhippete pavattitūṃ appadānavasena
thakanabhāvasāmaññato dvāraṃ saṃvaritvāti gehadvārasaṃvaraṇampi udāhaṭaṃ.
Sīlasaṃvarotiādi heṭṭhā mūlapariyāyavaṇṇanāya vuttampi imassa suttassa
atthavaṇṇanaṃ paripuṇṇaṃ katvā vattukāmo puna vadati. Yuttaṃ tāva
sīlasatiñāṇaṃ saṃvarattho pāḷiyaṃ tathā āgatattā, khantivīriyānaṃ pana kathanti
āha “tesaṃcā”tiādi. Tassattho - yadipi “khamo hoti...pe... sītassa uppannaṃ
kāma vitakkaṃ nādhivāseti”tiādiniddese khantivīriyānaṃ saṃvarapariyāyo nāgato,
uddese pana sabbāsava saṃvarapariyāyanti saṃvarapariyāyena gahitattā attheva
tesaṃ saṃvarabhāvoti.

Pubbe sīlasatiñāṇaṃ pāṭhantarena saṃvarabhāvo dassitoti idāni taṃ imināpi
suttena gahitabhāvaṃ dassetūṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Khantivīriyasamvaraṃ vuttāyeva
“khamo hoti sītassā”tiādinā pāḷiyā dassanavasena. “Taṅca anāsanaṃ, taṅca
agocara”nti ayaṃ panettha sīlasaṃvaroti taṅca “yathārūpe”tiādinā vuttaṃ ayuttaṃ
aniyatavattukāṃ raho paṭicchannāsanaṃ, taṅca yathāvuttaṃ ayuttaṃ
vesiyādigocaraṃ, “paṭisaṅkhāyoniso parivajjeti”ti āgataṃ yaṃ parivajjanaṃ, ayaṃ
pana ettha etasmim sutte āgato sīlasaṃvaroti attho. Anāsanaparivajjanena hi
anācāraparivajjanaṃ vuttaṃ, anācārāgocaraparivajjanaṃ cārittasīlatāyasīlasaṃvaro.
Tathā hi bhagavatā “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti sīlasaṃvaravibhajane
ācārāgocarasaṃvattitūṃ dassentena “atthi anācāro, atthi agocaro”tiādinā

anācārāgocarā vibhajitvā dassitā. Idañca ekadesena samudāyanidassanaṃ daṭṭhabbaṃ samuddapabbatanidassanaṃ viya.

Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaroti ettha “yonisomanasikāro, paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro”ti vattabbaṃ. Na hi dassanapahātabbaniddese paṭisaṅkhāgahaṇaṃ atthi, “yoniso manasi karotī”ti pana vuttaṃ. Yonisomanasikaraṇampi atthato paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaramēvāti evaṃ pana atthe gayhamāne yuttametaṃ siyā. Keci pana “yattha yattha ‘idha paṭisaṅkhā yoniso’ti āgataṃ, taṃ sabbhaṃ sandhāya ‘sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro’ti vutta”nti vadanti. Tesāṃ matena “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”tiādikassa ñāṇasaṃvarena ca asaṅgaho siyā, “dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā ca ñāṇasaṃvaro”ti ca vacanaṃ virujjheyya, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo. “Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro”ti iminā sattasupi tṭhānesu yaṃ ñāṇaṃ, so ñāṇasaṃvaroti parivajjanādivasena vuttā sīlādayo sīlasaṃvarādayoti ayamatto dassito. Evaṃ sati saṃvarānaṃ saṅkaro viya hotīti te asaṅkarato dassetuṃ “aggahitaggahaṇenā”ti vuttaṃ parivajjanavisesasaṃvarādhivāsanavinodanānaṃ sīlasaṃvarādibhāvena gahitattā, tathā aggahitānaṃ gahaṇenāti attho. Te pana aggahite sarūpato dassento “dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā”ti āha.

Etena sīlasaṃvarādinā karaṇabhūtena, kāraṇabhūtena vā. Dhammāti kusalākusaladhammā. Sīlasaṃvarādinā hi sahaṃjātakotiya, upanissayakotiya vā paccayabhūtena anuppannā kusalā dhammā uppattiṃ gacchanti uppajjanti, tathā aniruddhā akusalā dhammā nirodhaṃ gacchanti nirujjhantīti attho. Pāḷiyaṃ pana “anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyanti”ti akusaladhammānaṃ anuppādapahānāni eva vuttāni, na kusaladhammānaṃ uppādādayoti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, “yoniso ca kho, bhikkhave, manasikaroto”tiādinā kusaladhammānaṃ uppatti pakāsitāva āsavaṃvaraṇassa padhānabhāvena gahitattā. Tathā hi pariyosānepi “ye āsavā dassanā pahātabbā, te dassanā pahīnā hontī”tiādinā āsavappahānameva padhānaṃ katvā nigamitaṃ.

15. Jānato passatoti ettha dassanampi paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetāṃ, na maṃsacakkhunā dibbacakkhunā vāti āha “dvepi padāni ekatthānī”ti. Evaṃ santepīti padadvayassa ekatthatthepi. Ñāṇalakkhaṇanti ñāṇassa sabhāvaṃ, visayassa yathāsabhāvāvabodhananti attho. Tenāha “jānanalakkhaṇaṃhi ñāṇa”nti. Ñāṇappabhāvanti ñāṇānubhāvaṃ, ñāṇakiccaṃ visayobhāsananti attho. Tenevāha “ñāṇena vivaṇṇe dhamme”ti. “Jānato passato”ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha “ñāṇalakkhaṇaṃ ñāṇappabhāvaṃ upādāya puggalaṃ niddisati”ti. Jānato passatoti “yoniso ca manasikāraṃ ayoniso ca manasikāra”nti vakkhamānattā yonisomanasikāravisayaajānanaṃ, ayonisomanasikāravisayaḍassanaṃ. Tañca kho pana nesaṃ āsavānaṃ khayūpāyasabhāvassa adhippetattā uppādanānuppādanavasena na ārammaṇamattenāti ayamatto yuttoti āha “yonisomanasikāraṃ...pe... ayamettha sāro”ti.

“Jānato”ti vatvā jānanañca anussavākārapaṭivittakamattavasena na idhādhippetaṃ, atha kho rūpādi viya cakkhuviññāṇena yonisomanasikārāyonisomanasikāre paccakkhe katvā tesāṃ uppāḍavasena dassananti imamatthaṃ vibhāvetuṃ “passato”ti vuttanti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Aññatthāpi hi “evaṃ jānato evaṃ passato, jānaṃ jānāti passaṃ passati, evaṃ jānantā evaṃ passantā, ajānataṃ apassata”nti ca ādīsu ñāṇakiccassa sāmāññavisesadīpanavasenetāṃ padadvayaṃ

āgatanti. Kecīti abhayagirivāsisārasamāsācariyā. Te hi “samādhinā jānato vipassanāya passato jānaṃ jānāti passaṃ passati, evaṃ jānaṃ samatho, passanā vipassanā”ti ca ādinā papañcenti. Teti papañcā. Imasmiṃ attheti “jānato”tiādinayappavatte imasmiṃ suttapadaatthe niddhāriyamāne. Na yujjanti jānanadassanānaṃ yonisomanasikārāyonisomanasikāravisayabhāvassa pāḷiyaṃ vuttattā.

Āsavappahānaṃ āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana nesaṃ anuppādo sabbena sabbaṃ khīṇatā abhāvo evāti āha “āsavānaṃ accantakhayamasamuppādaṃ khīṇākāraṃ natthibhāva”nti. Ujumaggānusārinoti kilesavaṅkassa kāyavaṅkādināṇca pahānena ujubhūte savipassane heṭṭhimamagge anussarantassa. Tadeva hissa sikkhanaṃ. Khayasmiṃ paṭhamāṃ ñāṇaṃ. Tato aññā anantarāti khayasaṅkhāte aggamaṃge tappariyāpannameva ñāṇaṃ paṭhamāṃ uppajjati, tadanantaraṃ pana aññaṃ arahattanti. Yadi pi gāthāyaṃ “khayasmiṃ”icceva vuttaṃ, samucchedavasena pana āsavehi khīṇotīti maggo khayoti vuccatīti āha “maggo āsavakkhayoti vutto”ti. Samaṇoti samitapāpo adhippeto. So pana khīṇāsavo hotīti “āsavānaṃ khayā”ti imassa phalapariyāyatā vuttā, nippariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

“Jānato passato”ti jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato anīṭṭhasādhanato cāti tassa niyamassa phalaṃ dassetuṃ “no ajānato no apassato”ti vuttanti āha “yo pana na jānāti na passati, tassa neva vadāmīti attho”ti. Iminā dūrīkatāyonisomanasikāro idhādhippeto, yonisomanasikāro ca āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. Etenāti “no ajānato no apassato”ti vacanena. Te paṭikkhittāti ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti, ahetū apaccayā sattā visujjhantī”ti evamādivādā. Tesu hi keci abhijātisaṅkantimattena bhavasaṅkantimattena ca saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikālādivasena, tayidaṃ sabbaṃ “saṃsārādīhi”ti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ.

Purimena vā padadvayenāti “jānato, passato”ti iminā padadvayena. Upāyo vutto “āsavakkhayassā”ti adhikārato viññāyati. Imināti “no ajānato, no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo eva hi āsavānaṃ khayassa yadidaṃ yoniso ca ayoniso ca manasikārassa ajānanaṃ adassanaṇca, tena tathattāya appaṭipattito micchāpaṭipattito ca. Nanu “passato”ti iminā ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṃ dassane adhippete purimeneva anupāyapaṭisedho vutto hotīti? Na hoti, ayonisomanasikārānuppādanassapi upāyabhāvato satibalena saṃvutacakkhundriyāditā viya sampajaññabaleneva niccādivasena abhūtajānanābhāvo hotīti. Tenāha “saṅkhepena...pe... hotī”ti. Tattha saṅkhepenāti samāsenā, anvayato byatirekato ca vitthāraṃ akatvāti attho. Ñāṇaṃ...pe... dassitaṃ hoti “jānato”tiādinā ñāṇasseva gahitattā. Yadi evaṃ “svāyaṃ saṃvaro”tiādi kathaṃ nīyatīti? Ñāṇassa padhānabhāvadassanattamaṃ evamayaṃ desanā katāti nāyaṃ doso, tathā aññatthāpi “ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhiṃ desessāmi saupaniṣaṃ saparikkhāra”nti vitthāro.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi drabyoti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabya”ntiādīsu. Dabbajātiko vā sārasabhāvo, sārappasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabbā dabbā evaṃ nibbeṭhenti”ti. Vattasīse ṭhatvāti vattaṃ uttamaṅgaṃ, dhuraṃ vā katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacāriṇaṃ, attano

vā vātātapādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. Padaṭṭhānaṃ na hotīti na vattabbā nāthakaraṇadhammabhāvena upanissayabhāvato. Vuttañhi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hotī”tiādi.

Upāyamanasikāroti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. Pathamanasikāroti tassā eva maggabhūto manasikāro. Aniccādīsu aniccantiādināti aniccadukkhaasubhaanattasabhāvesu dhammesu “aniccaṃ dukkhaṃ asubhaṃ anattā”tiādinā eva nayena, aviparītasabhāvenāti attho. Saccānulomikena vāti saccābhisamayassa anulomavasena. Cittassa āvaṭṭanātiādinā āvaṭṭanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusalupattiyā upanissayo hoti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭayatīti āvaṭṭanā. Anu anu āvaṭṭetīti anvāvaṭṭanā. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti ābhogo. Samannāharatīti samannāhāro. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamānaṃ manasi karoti ṭhapetīti manasikāro. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ upāyapathamanasikāralakkhaṇo yonisomanasikāro nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjitum sakkoti. Ayonisomanasikāre saccapaṭikūlenāti saccābhisamayassa ananulomavasena. Sesam yonisomanasikāre vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

Yuttinti upapattisāadhanayuttim, hetunti attho. Tenevāha “yasmā”tiādi. Etthāti “ayoniso bhikkhave...pe... pahīyantī”ti etasmim pāṭhe. Tatthāti vākyopaññāsaṇaṃ. Kasmā panettha ayamuddesaniiddeso parivattoti codanaṃ sandhāyāha “yoniso”tiādi. Tattha manasikārapadaṃ dvinnaṃ sādharmaṇanti adhippāyena “yoniso ayonisoti imehi tāva dvīhi padehī”ti vuttaṃ. Yonisoti hi yonisomanasikāro, ayonisoti ca ayonisomanasikāro tattha anuvattanato vakkhamānattā ca. Satipi anathupattisāmaññe bhavādīsu puggalassa bahulisāmaññaṃ dassetvā taṃ parivattitvā visesadassanattaṃ nāvādi upamāttayaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Cakkayantaṃ āhaṭaghaṭiyantanti vadanti.

Anuppannāti anibbattā. Ārammaṇavisesavasena tassa anuppatti veditabbā, na rūpārammaṇādiārammaṇasāmaññaṇa, nāpi āsavavasena. Tenāha “ananubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ...pe... aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma āsavā na santi”ti. Vatthunti saviññāṇakāviññāṇakappabhedam āsavupattikāraṇaṃ. Ārammaṇaṃ ārammaṇapaccayabhūtarūpādīni. Idāni āsavavasenapi anuppannapariyāyo labbhatīti dassetum “anubhūtapubbepī”tiādi vuttaṃ. Pakatisuddhiyāti pubbacariyato kilesadūrībhāvasiddhāya suddhipakatitāya. Pāḷiyā uddisaṇaṃ uddeso, atthakathanaṃ paripucchā. Ajjhayanaṃ pariyatti, cīvarasibbādi navakammaṃ, samathavipassanānuyogo yonisomanasikāro. Tādisenāti yādisena “manuññavatthū”timanasikārādinā kāmāsavādayo sambhaveyyum, tādisenā. Āsavānaṃ vaḍḍhi nāma pariyaṭṭhānatibbatāya veditabbā, sā ca abhiṇhupattiyā bahulīkārato te laddhāsevanā bahulabhāvaṃ pattā maddantā pharantā chādentā andhākāraṃ karontā aparāparaṃ uppajjamānā ekasantānanayena “uppannā pavaḍḍhantī”ti vuccanti. Tena vuttaṃ “punappunaṃ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhantīti vuccantī”ti. Ito aññathāti ito aparāparuppannānaṃ ekattaggahaṇato aññathā vaḍḍhi nāma natthi khaṇikabhāvato.

So ca jānātīti dhammuddhaccaviggahābhāvamāha. Kāraṣṣevāti yuttayogasseva. Yassa panātiādīnā anuddesikaṃ katvā vuttamatthaṃ purātanassa purisātisayassa paṭipattidassanena pākaṭataraṃ kātuṃ “maṇḍalārāmaṃvāsīmahātissabhūtattherassa viyā”tiādi vuttaṃ. Tañhi sabrahmacārīnaṃ āyatīṃ tathāpaṭipattikāraṇaṃ hoti, yato edisaṃ vatthu vuccati. Tasmīṃ yevāti maṇḍalārāmeyeva. Ācariyaṃ āpucchitvāti attano uddesācariyaṃ kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ gantuṃ āpucchitvā. Ācariyaṃ vanditvāti kammaṭṭhānadāyakaṃ mahārakkhitattheraṃ vanditvā. Uddesamagganti yathāāraddhaṃ uddesapabandhaṃ. Tadā kira mukhapāṭheneva bahū ekajjhaṃ uddisāpetvā manosajjhāyavasena dhammaṃ sajjhāyanti. Tatthāyaṃ thero paññavantatāya uddesaṃ gaṇhantānaṃ bhikkhūnaṃ dhorayho, so “idānāhaṃ anāgāmī, kiṃ mayhaṃ uddesenā”ti saṅkocaṃ anāpajjitvā dutiyadivase uddesakāle ācariyaṃ upasaṅkami. “Uppannā pahīyanti”ti ettha uppannasadisā “uppannā”ti vuttā, na paccuppannā. Na hi paccuppannesu āsavesu maggena pahānaṃ sambhavatīti āha “ye pana...pe... natthi”ti. Vattamānuppannā khaṇattayasamaṅgino. Tesāṃ paṭipattiyā pahānaṃ natthi uppajjanārahānaṃ paccayaghātena anuppādanameva tāya pahānanti.

16. Yadi evaṃ dutiyapadaṃ kimatthiyanti? Padadvayaggahaṇaṃ āsavānaṃ uppannānuppannabhāvasambhavadassanatthañceva pahāyakavibhāgena pahātabbavibhāgadassanatthañca. Tenāha “idameva padaṃ gahetvā”ti. Aññampīti ñāṇato aññampi satisaṃvarādiṃ. Dassanāti idaṃ hetumhi nissakkavacananti dassanenāti hetumhi karaṇavacanena tadatthaṃ vivarati. Esa nayoti tamevatthaṃ atidisati. Dassanenāti sotāpattimaggena. So hi paṭhamāṃ nibbānadassanato “dassana”nti vuccati. Yadi pi taṃ gotrabhu paṭhamataraṃ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṃ dassananti vuccati. Āvajjanaṭṭhāniyañhi taṃ ñāṇaṃ maggassa, nibbānārammaṇattasāmaññaṇa cetāṃ vuttaṃ, na nibbānapaṭivijjanena, tasmā dhammacakkhu punappunaṃ nibbattanena bhāvanaṃ appattaṃ dassanaṃ nāma, dhammacakkhuñca pariññādikiccakaraṇavasena catusaccadhammadassanaṃ tadabhisamayoti nutthettha gotrabhussa dassanabhāvappatti. Ayañca vicāro parato aṭṭhakathāyameva āgamiṣṣati. Sabbatthāti “saṃvarā pahātabbā”tiādīsu. Saṃvarāti saṃvarena, “saṃvaro”ti cettha satisaṃvaro veditabbo. Paṭisevati etenāti paṭisevanaṃ, paccayesu idamatthikatāññaṇaṃ. Adhivāseti khamati etāyāti adhivāsanā, sītādīnaṃ khamanākārena pavatto adoso, tappadhānā vā cattāro kusalakhandhā. Parivajjeti etenāti parivajjanaṃ, vālamigādīnaṃ pariharaṇavasena pavattā cetanā, tathāpavattā vā cattāro kusalakhandhā. Kāmaṇitakkādike vinodeti vitudati etenāti vinodanaṃ, kusalaṇīriyaṃ. Paṭhamamaggena diṭṭhe catusaccadhamme bhāvanāvasena uppajjanato bhāvanā, sesamaggattayaṃ. Na hi taṃ adiṭṭhapubbaṃ kiñci passati, evaṃ dassanādīnaṃ vacanattho veditabbo.

Dassanāpahātabbāāsavavaṇṇanā

17. Kusalākusaladhammehi ālambiyamānāpi ārammaṇadhammā āvajjanamukheneva tabbhāvaṃ gacchantīti dassento “manasikaraṇīye”ti padassa “āvajjitabbe”ti atthamāha. Hitasukhāvahabhāvena manasikaraṇaṃ arahantīti manasikaraṇīyā, tappaṭipakkhato amanasikaraṇīyāti āha “amanasikaraṇīyeti tabbiparīte”ti. Sesapadesūti “manasikaraṇīye dhamme appajānanto”tiādīsu. Yasmā kusalaḍḍhammesupi subhasukhaniccādivasena manasikāro assādanādihetutāya

sāvajjo ahitadukkhāvaho akusaladhammesupi aniccādivasena manasikāro nibbidādihetutāya anavajjo hitasukhāvaho, tasmā “dhammato niyamo natthī”ti vatvā “ākārato pana atthī”ti āha.

Vā-saddo yebhuyyena “mamaṃ vā hi bhikkhave, devo vā bhavissāmi devaṇṇataro vā”tiādīsu vikappattho diṭṭho, na samuccayatthoti tattha samuccayatthe payogaṃ dassetuṃ “yathā”tiādi vuttaṃ. Evañca katvā samuccayatthadīpakaṃ panetaṃ suttapadaṃ samudāhaṭaṃ.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo kāmāsavo. Tenāha “pañcakāmaguṇiko rāgo”ti. Bhavāsavaṃ pana ṭhapetvā sabbo lobho kāmāsavoti yuttaṃ siyā. Rūpārūpabhaveti kammupapattibhedato duvidhepi rūpārūpabhave chandarāgo. Jhānanikantīti jhānassādo. “Sundaramidaṃ ṭhānaṃ niccaṃ dhuva”ntiādinā assādentassa uppajjamāno sassatucchedadiṭṭhisahagato rāgo bhavāsavoti bhavāsavo. Evanti sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhisahagato bhavāsaveneva diṭṭhāsavo gahito taṃsahagatarāgatāyāti adhippāyo. Apare pana “diṭṭhāsavo avijjāsavena ca saṅgahito”ti vadanti. Ettha ca “bhavāsavo catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjati”ti vacanato diṭṭhisampayuttarāgassa bhavāsavabhāvo vicāretabbo, atha “kāmasahagatā saññāmanasikārā”tiādīsu viya ārammaṇakaraṇattho sahatattho, evaṃ sati bhavāsavo diṭṭhāsavassa samodhānagamaṇaṃ kataṃ na siyā. Na hi tampayogatabbhāvādi asati taṃsaṅgaho yutto, tasmā yathāvuttapāḷiṃ anusārena diṭṭhigatasampayuttalobhopi kāmāsavoti yuttaṃ siyā. Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānañhi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā.

Abhidhamme ca kāmāsavaniddese “kāmesūti kāmarāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesū”ti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sā taṇhā sabbāpi na kāmaccandādīnāmaṃ na labhatīti. Yadi pana lobho kāmāsavabhavāsavavinimuttoti siyā, so yadā diṭṭhigatavippayuttesu cittesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjāsavo āsavavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi āsavavippayuttatā vattabbā siyā “catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppanno moho siyā āsavasampayutto, siyā āsavavippayutto”ti. “Kāmāsavo aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjati”ti, “kāmāsavaṃ paṭicca diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti ca vacanato diṭṭhisahagatarāgo kāmāsavo na hotīti na sakkā vuttaṃ. Kiñca abhijjhākāmarāgānaṃ viseso āsavadvayaekāsavabhāvo siyā, na abhijjhāya ca noāsavabhāvoti noāsavalobhassa sabbhāvo vicāretabbo. Na hi atthi abhidhamme “āsavo ca noāsavo ca dhammā āsavassa dhammassa āsavassa ca noāsavassa ca dhammassa hetupaccayo”ti sattamo navamo ca pañho. Gaṇanāyañca “hetuyā sattā”ti vuttaṃ, no “navā”ti. Diṭṭhisampayutte pana lobhe noāsavo vijjamāne sattamanavamāpi pañhā vissajjanaṃ labheyyuṃ, gaṇanāya ca “hetuyā navā”ti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ. Diṭṭhivippayutte ca lobhe noāsavo vijjamāne vattabbaṃ vuttameva. Yasmā pana suttantadesanā nāma pariyāyakathā, na abhidhammadesanā viya nippariyāyakathā, tasmā balavakāmarāgasseva kāmāsavaṃ dassetuṃ “kāmāsavoti pañcakāmaguṇiko rāgo”ti vuttaṃ, tathā bhavābhinandananti.

Sāmaññaena bhavāsavo diṭṭhāsavaṃ antogadhaṃ katvā idha tayo eva āsavā vuttāti tassa tadantogadhaṃ dassetuṃ “evaṃ diṭṭhāsavo”tiādi vuttaṃ. Tathā hi vakkhati

bhavāsavassa animittavimokkhapaṭipakkhataṃ. Catūsu saccesu aññāṇanti idaṃ suttantanayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantasamvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṃ. Yathā atthato kāmāsavādayo vavatthāpitā, tathā nesam uppādavaḍḍhiyo dassento “kāmaguṇe”tiādīmāha. Assādato manasikarototi “subhasukhā”tiādīnā assādanavasena manasi karontassa.

Catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvenāti subhasaññādīnaṃ vatthubhāvena.

Vuttanayapaccanīkatoti “kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”tiādīnā kāmaguṇesu ādīnavadassanapubbakanekkhampapaṭipattiyā chandarāgaṃ vikkhambhayato samucchindantassa ca anuppanno ca kāmāsavo na uppajjati, uppanno ca pahīyati. Tathā mahaggatadhammesu ceva sakalatebhūmakadhammesu ca ādīnavadassanapubbakaaniccādimanasikāravasena nissaraṇapaṭipattiyā anuppannā ca bhavāsavaavijjāsavā na uppajjanti, uppannā ca pahīyantīti evaṃ taṇhāpakke vuttassa nayassa paṭipakkhato sukkapakke vitthāro veditabbo.

Tayo evāti abhidhamme viya “cattāro”ti avatvā kasmā tayo eva āsavā idha imissaṃ dassanāpahātabbakathāyaṃ vuttā? Tattha kāmāsavassa taṇhāpaṇidhibhāvato appaṇihitavimokkhapaṭipakkhatā veditabbā. Bhavesu niccaggāhānusārato yebhuyyato bhavarāgasampattito bhavāsavassa animittavimokkhapaṭipakkhatā, bhavaditṭhiyā pana bhavāsavabhāve vattabbameva natthi, anattasaññāya ñāṇānubhāvasiddhito avijjāsavassa suññatavimokkhapaṭipakkhatā. Etthāti etissaṃ āsavakathāyaṃ. Vaṇṇitanti kathitaṃ. Abhedatoti sāmāññato.

18. Kāmāsavādīnanti manussalokadevalokagamanīyānaṃ kāmāsavādīnaṃ.

Nirayādigamanīyā pana kāmāsavādayo “dassanā pahātabbe āsave”ti ettheva samāruḷhā. Atha vā yadaggena so puggalodassanāpahātabbānaṃ āsavānaṃ adhiṭṭhānaṃ, tadaggena kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṃ. Na hi samaññābhedenā vatthubhedo atthīti dassetuṃ “ettāvatā”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “sāmāññato vuttāna”nti. Kasmā panettha dassanāpahātabbesu āsavesu dassetabbesu “ahosiṃ nu kho aha”ntiādīnā vicikicchā dassitāti āha “vicikicchāsīsena cetthā”tiādi. Evanti yathā soḷasavatthukā vicikicchā uppajjati, evaṃ ayonisomanasikāroti.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti sassatāsaṅkaṃ nissāya “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna”nti atīte attano vijjamānataṃ, adhiccasamuppattiāsaṅkaṃ nissāya “yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosi”nti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppattiākāranissayatā dassitā. Evaṃ āsappanaparisaṃpāpavattikaṃ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṃ vicikicchāṃ kasmā uppādetīti na codetabbametanti dassento āha “kiṃ kāraṇanti na vattabba”nti. Sveva puthujjanabhāvo eva. Yadi evaṃ tassa ayonisomanasikāreneva bhavitabbanti āpannanti āha “nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karotī”ti. Tatthāti yonisomanasikaraṇe.

Jātiliṅgūpapattiyoti khattiyabrāhmaṇādijātiṃ gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ devamanussādiupapattiñca. Nissāyāti upādāya.

Tasmiṃ kāle sattānaṃ majjhimappamāṇaṃ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato, tato atītabhāvato vā appamāṇiko veditabbo. Kecīti sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu khoti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetī”ti āhu. Tena vuttaṃ “hetuto kaṅkhatīti vadantī”ti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti.

Paramparanti pubbāparappavattiṃ. Addhānanti kālādhivacanaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti sassatāsaṅkaṃ nissāya “bhavissāmi nu kho ahamanāgatamaddhāna”nti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya “yasmiñca attabhāve ahaṃ, tato paraṃ na nu kho bhavissāmī”ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannamaddhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā “paṭisandhiṃ ādiṃ katvā”tiādi vuttaṃ. “Idaṃ kathaṃ idaṃ katha”nti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā, sā assa atthīti kathaṃkathīti āha “vicikiccho hotī”ti. Kā ettha cintā, ummattako viya hi bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. Taṃ mahāmātāya puttāṃ. Muṇḍesunti muṇḍena anicchantāṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhammatāya yathā taṃ ekacce kulatāpasā, rājabhayenāti ca vadanti.

Sītibhūtaṃ idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. “Setibhūta”ntipi pāṭho, uduke ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya “aha”nti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha “evañhi siyā kaṅkhā”ti. Manussāpi ca rājāno viyāti manussāpi keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo.

Vuttanayameva “saṅṭhānākāraṃ nissāyā”tiādinā. Etthāti “kathaṃ nu khosmī”ti pade. Abbhantare jīvoti paraparikkappaṃ antarattānaṃ vadati. Soḷasaṃsādīnanti ādi-saddena sarīra-parimāṇa-parimaṇḍala-aṅguṭṭhayavaparamāṇu-parimāṇatādike saṅgaṇhāti.

“Sattapaññatti jīvavisayā”ti diṭṭhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha “attabhāvassa āgatigatitṭhāna”nti, yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho.

19. Yathā ayaṃ vicikicchā uppajjati ayaṃ vuttappabhedā vicikicchā yathā uppajjati, evaṃ ayoniso manasikaroto. Etena vicikicchāya attābhinivesasannissayatamāha. Yathā hi vicikicchā attābhinivesaṃ nissāya pavattati, yato sā sassatādhiccasamuppattisassatucchedākārāvalambinī vuttā, evaṃ attābhinivesopi taṃ nissāya pavattati “ahosiṃ nu kho aha”ntiādinā antogadhāhaṃkāraṃ kathaṃkathibhāvassa attaggāhasannissayabhāvato. Tenevāha “savicikicchassa ayonisomanasikāraṃ thāmagatattā”ti. Vikappatthoti aniyamattho. “Aññatarā diṭṭhi uppajjati”ti hi vuttaṃ. Suṭṭhu daḷhabhāvenāti abhinivesassa ativiya thāmagatabhāvena. Tattha tatthāti tasmīṃ bhava. Paccuppannamevāti avadhāraṇena anāgate atthibhāvaṃ nivatteti, na atīte tatthapi sati atthitāya ucchedaggāhassa sabbhāvato. Atīte eva natthi, na anāgatepīti adhippāyo.

Saññākkhandhasīsenāti saññākkhandhapamukhena, saññākkhandhaṃ pamukhaṃ katvāti attho. Khandheti pañcapi khandhe. Attāti gahetvāti “sañjānanasabhāvo me attā”ti abhinivissa. Pakāsetabbaṃ vatthūṃ viya, attānampi pakāsento padīpo viya, sañjānitabbaṃ nīlādīraṃmaṇaṃ viya attānampi sañjānātīti evaṃdiṭṭhitopi diṭṭhigatito hotīti vuttaṃ “attanāva attānaṃ sañjānāmī”ti. Svāyamatto saññaṃ tadaññataradhamme ca “attā anattā”ti ca gahaṇavasena hotīti vuttaṃ

“saññākkhandhasīsenā”tiādi. Ettha ca khandhavinimutto attāti gaṇhato sassatadiṭṭhi, khandhaṃ pana “attā”ti gaṇhato ucchedadiṭṭhīti āha “sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyovā”ti.

Abhinivesākārāti vipariyesākārā. Vadatīti iminā kāravēdakaśattānaṃ hitasukhāvabodhanasamatthataṃ attano dīpeti. Tenāha “vacīkammaśśa kāraḳo”ti. Vedetīti vediyo, vediyo va vedeyyo. Īdisānañhi padānaṃ baḫulā kattusādhanataṃ saddasatthavidū maññanti. Uppādavato ekanteneva vayo icchitaḫbo, sati ca udayabbayatte neva niccatāti “nicco”ti vadantassa adhippāyaṃ vivaranto āha “uppādavayarahito”ti. Sārabhūtoti niccatāya eva sārabhāvo. Sabbakālikoti sabbasmiṃ kāle vijjamaṇo. Pakatibhāvanti sabhāvabhūtaṃ pakatiṃ, “vado”tiādinā vā vuttaṃ pakatisaṅkhātaṃ sabhāvaṃ. Sassatisamanti sassatiyā samaṃ sassatisamaṃ, thāvaram niccakālanti attho. Tatheva ṭhasatīti yenākārena pubbe atṭhāsi, etarahi tiṭṭhati, tatheva tenākārena anāgatepi ṭhasatīti attho.

Paccakkhanidassanaṃ idaṃ-saddassa āsannaḫaccakkhabhāvaṃ katvā. Diṭṭhiye va diṭṭhigatanti gata-saddassa padavaḍḍhanaḫattataṃ āha. Diṭṭhisugatanti micchādiṭṭhisu pariyaḫpannanti attho. Tenevāha “dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogadhattā”ti. Diṭṭhiyā gamanaḫattanti diṭṭhiyā gahaṇaḫattataṃ. Yathā pana pabbatajalaviduggāni dunniggamaṇāni, evaṃ diṭṭhiggāḫopīti āha “dunniggamaṇaṭṭhena gahana”nti. Taṃ nāma udakaṃ, taṃ gahetvā taṃ atikkamitaḫbato kantāro, nirudakavanaṃ, taṃ pavanantipi vuccati. Añño pana araññapadeso duratikkaḫanaṭṭhena kantāro viyāti, evaṃ diṭṭhipīti āha “duratikkaḫanaṭṭhenā”tiādi. Vinivijjanaṃ vitudanaṃ. Vilomaṇaṃ vipariṇāmaḫbāvo. Anavaṭṭhitasabhāvatāya vicalitaṃ vipphanditanti āha “kadāci”tiādi. Andubandhaṇādi viya nissarituṃ appadānavasena aseribhāvakaraṇaṃ bandhanaṭṭho, kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayaḫbāvena dūragatampi ākaḍḍhitvā saṃyojanaṃ saṃyojanaṭṭho, diṭṭhipi tathārūpāti vuttaṃ “diṭṭhisamyojana”nti. Bandhanaṭṭhaṃ dassento kiccaśiddhiyāti adhippāyo. Tenevāha “diṭṭhisamyojanaḫa...pe... muccatī”ti. Tattha etehīti iminā jātiādiḫukḫassa paccayaḫbāvamāha. Jātiādiḫe dukḫadhamme sarūpato dassetvāpi “na parimuccati dukḫasma”ti vadantena bhagavatā diṭṭhisamyojanaṃ nāma sabbānaṭṭhakaraṃ maḫsāvajjaṃ sabbasapi dukḫassa mūlabhūtanti ayamattho vibhāvitoti dassetuṃ “kiṃ vā baḫunā, sakalavaṭṭadukḫatopi na muccatī”ti vuttaṃ.

20. Nanu cettha diṭṭhisamyojanaḫassanaḫa sīlabbataḫarāmāsopi dassetaḫbo, evañhi dassanaḫa ḫaṭṭabbā āsavā anavaśesato dassitā ḫontīti codanaṃ sandhāyāha “yasmā”tiādi. Sīlabbataḫarāmāso kāmaśavādiḫgahaṇeneva gahito ḫoti kāmaśavādiḫetukattā tassa. Appaḫīnakāmaṛāḫāḫiko ḫi kāmaśukḫatthaṃ vā bhavaśuddḫatthaṃ vā evaṃ bhavaśiḫuddhi ḫotīti sīlabbatāni ḫarāmasanti, “imināḫaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā braḫmacariyena vā devo vā bhaviśśāmi devaññatāro vā”ti, “tattha nicco dḫuvo śasato avipariṇāmaḫdhammo śasatisamaṃ tatheva ṭhasāmī”ti, “sīlena śuddhi vatena śuddhi sīlabbatena śuddhī”ti ca suttevuttaṃ sīlabbataṃ ḫarāmasanti. Tattha bhavaśukḫabḫavaśiḫuddhiatḫanti bhavaśukḫatḫaṇca bhavaśiḫuddhiatḫaṇca. Tassa gahitattāti sīlabbataḫarāmāśassa diṭṭhiggahaṇena gahitattā yathā “diṭṭhigatānaṃ ḫaḫānāyā”tiādisu. Tesanti dassanaḫaḫatḫaṇaṃ. Dassetuṃ puḫḫalāḫḫiṭṭhānāya deśanāya. Taḫḫiḫarītassāti yoniśomaśasikaṛoto kaḫyāṇaputhujjanaśśa.

Tassāti “sutavā”tiādiḫḫaṭḫaśśa. Tāvāti “sutavā”ti ito ḫaṭṭhāya yāva “so idaṃ dukḫa”nti ḫadaṃ, tāva imaṃ ḫadaṃ avadḫiṃ katvāti attho. Heṭṭhā vuttanaḫenaṇti

ariyasappurisa-ariyadhamma-sappurisdhamma-manasikaraṇīya-
amanasikaraṇīyapadānaṃ yathākkamaṃ mūlapariyāye idha gahetvā vuttanayena
attho veditabboti sambandho. Vuttapaccanīkatoti “sutavā ariyasāvako, ariyānaṃ
dassāvī, sappurisaṇaṃ dassāvī”ti etesaṃ padānaṃ sabbākārena vuttaviparītato
attho veditabbo, kovidavinītapadānaṃ pana na sabbappakārena vuttaviparītato.
Arahā hi nippariyāyena ariyadhamme kovido ariyadhamme suvinīto ca nāma. Tenāha
“paccanīkato ca sabbākārena...pe... ariyasāvako veditabbo”ti.
Saṅkhārupekkhāññaṃ sikhāppattavipassanā. Keci pana “bhaṅgaññato paṭṭhāya
sikhāppattavipassanā”ti vadanti, tadayuttaṃ. Tadanurūpena atthenāti tassa
puggalassa anurūpena ariyaṭṭhena, na paṭivedhavasenaṇti adhippāyo.
Kalyāṇaputhujjano hi ayaṃ. Yathā cassa “yopi kalyāṇaputhujjano”ti ārabhitvā “sopi
vuccati sikkhatīti sekkho”ti pariyaṇaṃ sekkhasutte sekkhabhāvo vutto, evaṃ idha
ariyasāvakabhāvo vutto. Vuṭṭhānagāminīvipassanālakkaṇehi ye
ariyasappurisdhammavinayasaṅkhātā bodhipakkhiyadhammā tisso sikkhā eva vā
sambhavanti, tesāṃ vasena imassa ariyasāvakādibhāvo vutto. Tenāha
“tadanurūpena atthenā”ti. Ariyassa sāvako vā ariyasāvakaṭṭhena eva vutto yathā
“agamā rājagahaṃ buddho”ti. Sikhāppattavipassanāggahaṇaṇcettha vipassanaṃ
ussukkāpetvā anivattipaṭipadāyaṃ ṭhitassa gahaṇatthanti yathāvuttā
atthasaṃvaṇṇanā suṭṭhutaṃ yujjateva.

21. Yathā dhātumukhena vipassanaṃ abhinivīṭṭho dhātukammaṭṭhāniko
āyatanādimukhena abhinivīṭṭho āyatanādikammaṭṭhāniko, evaṃ saccamukhena
abhinivīṭṭhoti vuttaṃ “catusaccakammaṭṭhāniko”ti. Caturoghanittharaṇatthikehi
kātabbato kammaṃ, bhāvanā. Kammameva visesādhigamassa ṭhānaṃ kāraṇanti,
kamme vā yathāvuttanaṭṭhena ṭhānaṃ avatṭhānaṃ bhāvanārambhokammaṭṭhānaṃ,
tadeva catusaccamukhena pavattaṃ etassa atthīti catusaccakammaṭṭhāniko.
Ubhayaṃ nappavattati etthāti appavatti. Uggahitacatusaccakammaṭṭhānoti ca
catusaccakammaṭṭhānaṃ pālito atthato ca uggahetvā manasikārayoggaṃ katvā
ṭhito. Vipassanāmaggaṃ samāruḥhoti sappaccayanāmarūpadassane paṭiṭṭhāya
tadeva nāmarūpaṃ aniccādito sammāsanto. Samannāharatīti vipassanāvajjanaṃ
sandhāyāha, tasmā yathā “idaṃ dukkha”nti vipassanāññaṃ pavattati, evaṃ
samannāharati āvajjatīti attho. Kathaṃ panettha “manasi karotī”ti iminā
“vipassatī”ti ayamatto vutto hotīti āha “ettha...pe... vuttā”ti. Etthāti ca imasmiṃ
sutteti attho. Vipassatīti ca yathā upari visesādhigamo hoti, evaṃ ñāṇacakkhunā
vipassati, oloketīti attho. Maggopi vattabbo. Purimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā
duddasaṃ, itaraṃ duddasattā gambhīraṃ.

Abhinivesoti vipassanābhiniveso vipassanāpaṭipatti. Tadārammaṇeti taṃ
rūpakkhandaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatte. Yāthāvasarasalakkhaṇaṃ
vavatthapetvāti aviparītaṃ attano ārammaṇaṃ sabhāvacchedanādikiccañceva
aññāñādilakkhaṇaṇca asaṅkarato hadaye ṭhapetvā. Iminā pubbe
nāmarūpaparicchede katepi dhammānaṃ salakkhaṇavavatthāpanaṃ
paccayapariggahena suvatthāpitānaṃ nāma hotīti dasseti yathā “dvikkhattuṃ
baddhaṃ subaddha”nti. Evañhi ñātapariññāya kiccaṃ siddhaṃ nāma hoti. Paccayato
paccayuppannato ca vavatthāpitattā pākaṭabhāvena siddhenapi siddhabhāvo pākaṭo
hotīti vuttaṃ “ahutvā hontī”ti. Aniccalakkhaṇaṃ āropetīti asato hi uppādena
bhavitabbaṃ, na sato, uppādavantaṃ ca nesaṃ ekantena icchitabbā
paccayāyattavuttibhāvato, sati uppāde avassaṃbhāvī nirodhoti nattheva
niccatāvakāsoti. Sūpaṭṭhitāniccatāya ca udayabbayadhammehi abhiṇṇapaṭipīḷanato

dukkhamanattthena dukkhaṃ. Tenāha “udayabbayapaṭipīlitattā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṃ āropeṭi”ti. Katthacipi saṅkhāragate “mā jīri mā byādhiyī”ti alabbhanato natthi vasavattananti āha “avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṃ āropeṭi”ti. Paṭipāṭiyāti udayabbayaññāḍiparamparāya.

Tasmiṃ khaṇeti sotāpattimaggaḥkhaṇe. Ekapaṭivedhenevāti ekaññeneva paṭivijjhanena. Paṭivedho paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjhanāṃ. Abhisamayo avirajjhivā visayassa adhigamasāṅkhāto avabodho. “Idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti paricchinditvā jānanameva vuttanayena paṭivedhoti pariññāpaṭivedho. Ayaṃ yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpāḍiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vutto, na pana maggaññassa “idaṃ dukkha”ntiādināpi vattanato. Tenāha “na hissa tasmiṃ samaye”tiādi. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭhaṃ hānaṃ cajanāṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti pahānapaṭivedho. Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa padaghātāṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upāḍāya evaṃ vutto. Sacchikiriyaṃ paccakkhakaṇaṃ, anussavākāraparivitakkāḍike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṃ idaṃ tanti yathāsabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti sacchikiriyaṃ paṭivedho. Ayaṃ pana yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitūṃ na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca, tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayathāpi veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyaṃ pavattaṃ parijānanādiṃ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātūṃ. Dutiyādīsopi appahīnakilesappahānato puggalantarāsāḍhanato uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti bhāvanā paṭivedho. Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto, tiṭṭhatu tāva yathādhigatamaggadhammaṃ yathāpavattesu phaladhammesopi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tena vuttaṃ “diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyoḡāḥhadhammo”ti. Yato cassa dhammatāsaṅcoditā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhiādayo. Ayañca atthavaṇṇanā “pariññābhisamayenā”tiādīsopi vibhāvetabbā. Ekābhisamayena abhisametīti vuttamevatthaṃ vibhūtataraṃ katvā dassetuṃ “no ca kho aññamaññena ñāṇenā”tiādi vuttaṃ.

Vitaṇḍavādī panāha “ariyamaggaññāṇaṃ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaraṇaṃ, na ekābhisamayavasena. Tañhi kālena dukkhaṃ pajānāti, kālena samudayaṃ pajahati, kālena nirodhaṃ sacchikaroti, kālena maggaṃ bhāveti, aññathā ekassa ñāṇassa ekasmiṃ khaṇe catukiccakaraṇaṃ na yujjati. Na hidaṃ katthaci diṭṭhampi suttaṃ atthī”ti. So vattabbo - yadi ariyamaggaññāṇaṃ nānābhisamayavasena saccāni abhisameti, na ekābhisamayavasena, evaṃ sante paccekampi saccesu nānakkhaṇeneva pavatteyya, na ekakkhaṇena, tathā sati dukkhādīnaṃ ekadesekadesameva parijānāti pajahatīti āpajjatīti nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṃ saññojanattayādīnaṃ ekadesekadesappahānaṃ

siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhāditā, tato eva ekadesasotāpannāditā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṃ, na ca taṃ yuttaṃ. Na hi kālābhedenā vinā so eva sotāpanno ca asotāpanno cāti sakkā viññātuṃ.

Apicāyaṃ nānābhisamayavādī evaṃ pucchitabbo “maggañāṇaṃ saccāni paṭivijjhantaṃ kiṃ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato”ti? Jānamāno “kiccato”ti vadeyya, “kiccato paṭivijjhantassa kiṃ nānābhisamayenā”ti vatvā paṭipāṭiyānidassanena saññāpetabbo. Atha “ārammaṇato”ti vadeyya, evaṃ sante tassa ñāṇassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṃ accantapariññāsamucchedaṃ na yuttā anissaṭṭhā. Tathā maggadassanaṃ. Na hi maggo sayameva attānaṃ ārabba pavattatīti yuttaṃ, maggantaraparikkappanāya pana anavaṭṭhānaṃ āpajjati, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṃ kiccato ca ārammaṇato ca paṭivijjhantīti evaṃ asammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttañhetva “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati”tiādi. Na cetaṃ kālantaradassanaṃ sandhāya vuttaṃ “yo nu kho, āvuso, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi ...pe... dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passati”ti ekaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṃ tadatthasādhanaṭṭhaṃ āyasmatā gavampatittherena ābhatattā, paccekañca saccattayadassanassa yojitattā, aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādidassanamayojanīyaṃ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakārībhāvena pavattati samucchadakattā, tathā yojanena ca sabbadassanaṃ dassanantaraparamanti dassanānuparamo siyāti evaṃ āgamato yuttito ca nānābhisamayo na yujjati saññāpetabbo. Evaṃ ce saññattim gacchati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce gacchati, abhidhamme odhisokathāya saññāpetabboti.

Nirodhaṃ ārammaṇatoti nirodhameva ārammaṇatoti niyamo gahetabbo, na ārammaṇatovāti. Tena nirodhe kiccatoṇi paṭivedho siddho hoti. Tasmim samayeti saccānaṃ abhisamaye. Visativatthukātiādi “tīṇi saññojanānī”ti vuttānaṃ sarūpadassanaṃ. Catūsu āsavesūti idaṃ abhidhammanayena vuttaṃ, na suttantanayena. Na hi sutte katthaci cattāro āsavā āgatā atthi. Yadi vicikicchā na āsavo, atha kasmā “sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso, ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā”ti vuttanti āha “dassanā pahātabbā”tiādi. Ettha pariyāpannattāti etena sammāsaṅkappassa viya paññākkhandhe kiccasabhāgatāya idha vicikicchāya āsavaśaṅgaho katoti dasseti.

Sabbo attaggāho sakkāyadiṭṭhivinimutto natthīti vuttaṃ “channaṃ diṭṭhīnaṃ...pe... vibhattā”ti. Sā hi diṭṭhi ekasmim cittuppāde santāne ca ṭhitāṃ ekaṭṭhaṃ, tattha paṭhamāṃ sahaṇātekaṭṭhaṃ, itaraṃ pahānekaṭṭhaṃ, tadubhayampi niddhāretvā dassetuṃ “diṭṭhāsavehī”tiādi vuttaṃ. Sabbathāpīti sabbappakārena, sahaṇātekaṭṭhapahānekaṭṭhappakārehīti attho. Avasesāti diṭṭhāsavato avasiṭṭhā. Tayopi āsavāti kāmāsavabhavāsavaavijjāsavā. Tathā hi pubbe “catūsu āsavesū”ti vuttaṃ. Tasmāti yasmā bahū evettha āsavā pahātabbā, tasmā bahuvacananiddeso kato “ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā”ti. Porāṇānanti aṭṭhakathācariyānaṃ, “purātanānaṃ majjhimabhāṇakāna”nti ca vadanti.

Dassanā pahātabbātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Dassanāpahātabbāāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samvarāpahātabbāsavavaṇṇanā

22. Samvarādīhīti samvarapaṭisevanaadhivāsanaparivajjanavinodanehi. Sabbesampīti catunnampi ariyamaggānaṃ. Ayanti samvarāpahātabbādīkathā pubbabhāgapaṭipadāti veditabbā. Tathā hi heṭṭhā “upakkilesavisodhanaṃ ādīṃ katvā āsavakkhayapaṭipattidassanatta”nti suttantadesanāya payojanaṃ vuttaṃ. Na hi sakkā ādito eva ariyamaggaṃ bhāvetuṃ, atha kho samādinnaṣīlo indriyesu guttadvāro “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodetī”ti evaṃ vuttaṃ caturāpassenapaṭipattiṃ paṭipajjamāno sammasanavidhiṃ otaritvā anukkamena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā āsave khepeti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo anupubbānīno anupubbapōṇo anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto, evaṃ kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye anupubbāsikkhā anupubbakiriyaṃ anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho”ti.

Idhāti ayaṃ idha-saddo sabbākārato indriyasamvarasamvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññāsāsanassa tathābhāvapaṭisedhano cāti vuttaṃ “imasmiṃ sāsane”ti. Ādinavapaṭisaṅkhāti ādinavapaccavekkhaṇā. Sampalimaṭṭhanti ghaṃsitaṃ. Anubyañjanasoti hatthapādahasitakathitavilokitādippakārabhāgaso. Tañhi ayoniso manasikaroto kilesānaṃ anu anu byañjanato “anubyañjana”nti vuccati. Nimittaggāhoti itthipurisanimittādīkassa vā kilesavatthubhūtassa vā nimittassa gāho. Ādittapariyāyanayenāti ādittapariyāye āgatanayena veditabbā ādinavapaṭisaṅkhāti yojanā. Yathā itthiyā indriyanti itthindriyaṃ, na evamidam, idaṃ pana cakkhumeva indriyanti cakkhundriyanti. Tittakāko viyāti titthe kāko tittakāko, nadiyā samatikkamanatitthe niyataṭṭhitiko. Āvāṭakacchapotiādīsupi eseṇa nayo.

Evaṃ tappaṭibaddhavuttitāya cakkhundriye niyataṭṭhāno samvaro cakkhundriyasamvaro. Muṭṭhassaccaṃ satipaṭipakkhā akusaladhammā. Yadi paññattha asaṅkheyyampi bhavaṅgacittaṃ nīrantaraṃ uppajjati, pasādaghaṭṭanāvajjanuppādānaṃ pana antare dve eva bhavaṅgacittāni uppajjantīti ayaṃ cittaniyāmoti āha bhavaṅge “dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe”ti.

Javanakkhaṇe pana sace dussīyaṃ vātīdī puna avacanattamaṃ idheva sabbam vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasāṅkhāto dussīyasamvaro atthīti so manodvāravasena, itaro channampi dvārānaṃ vasena yojetabbo. Muṭṭhassaccādīnāñhi satipaṭipakkhādīlakkhaṇānaṃ akusaladhammānaṃ siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikkamabhūtassa dussīyassa tattha uppatti pañcadvārikajavanānaṃ aviññattijānakattāti.

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṃvaro “cakkhudvāre asaṃvaro”ti vuccati, taṃ nidassanaṃ kinti attho. Yathātiādīnā nagaradvāre asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ gharādīnaṃ asaṃvutatā viya javane asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ dvārādīnaṃ asaṃvutatāti aññāsamvare aññāsamvutatāsāmaññaṃ eva nidasseti, na pubbāparasāmaññaṃ, antobahisāmaññaṃ vā. Sambandho ca javanena dvārādīnaṃ ekasantaṭipariyāpannatāya eva daṭṭhabbo. Paccayabhāvena purimanipphannaṃ javanakāle asantampi bhavaṅgādi phalanipphattiyā cakkhādi viya santaṃyeva nāma. Na hi dharmānaṃyeva “santa”nti vuccati, tasmā sati dvārabhavaṅgādi ke pacchā

uppajjamānaṃ javanaṃ bāhiraṃ viya katvā nagaradvārasamānaṃ vuttaṃ. Itarañca antonagaragharādisamānaṃ. Javanassa hi paramatthato asatipi bāhirabhāve itarassa ca abbhantarabhāve “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti ādivacanato āgantukabhūtaṃ kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ca pariyāyato veditabbo. Javane vā asaṃvare uppanne tato paraṃ dvārabhavaṅgādīnaṃ asaṃvarahetubhāvāpattito nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṃ dvārabhavaṅgādīsu musanaṃ kusalaḥḥḍavināsaṃ daṭṭhabbaṃ. Uppanne hi asaṃvare dvārādīnaṃ tassa hetubhāvo paññāyati, so ca uppajjamānoyeva dvārādīnaṃ saṃvarūpanissayabhāvaṃ paṭibāhentoyeva pavattatīti ayañhettha asaṃvarādīnaṃ pavattinayo. Pañcadvāre rūpādīrammaṇe āpāthagate yathāpaccayaṃ akusalaḥjavane uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe manodvārikajavanaṃ taṃyeva ārammaṇaṃ katvā bhavaṅgaṃ otarati, puna tasmim̐yeva dvāre “itthi puriso”tiādīnaṃ visayaṃ vavatthapetvā javanaṃ bhavaṅgaṃ otarati, puna vāre rajjanādivasena javanaṃ javati, punapi yadi tādisaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, taṃsadisameva pañcadvāre rūpādīsu javanaṃ uppajjati. Taṃ sandhāya vuttaṃ “evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmim̐ asaṃvare sati dvārampi agutta”ntiādi. Ayaṃ tāva asaṃvarapakke atthavaṇṇanā.

Saṃvarapakkehi imināva nayena attho veditabbo. Saṃvarena samannāgato puggalo saṃvutoti vuttoti āha “upetoti vuttaṃ hoti”ti. Ekajjhaṃ katvāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti padañca atthato abhinnaṃ samānaṃ katvā. Ayameva cettha attho sundarataro uparipāliyaṃ saṃsandanato. Tenāha “tathāhi”tiādi. Yanti ādesoti iminā liṅgavipallāsaṃ saddhiṃ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadaṃ vā etaṃ paccattaputhuvacanatthaṃ. Vighātakarāti cittavighātakaraṇā cittadukkhānibbattakā ca. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva vipākapariḷāhā. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesavipākapariḷāhā sambhavanti, taṃ dassetuṃ “cakkhudvārehī”tiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. Ettha ca saṃvaraṇūpāyo, saṃvaritabbaṃ, saṃvaro, yato so saṃvaro, yattha saṃvaro, yañca saṃvaraphalanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Kathaṃ? Paṭisaṅkhā yonisoti hi saṃvaraṇūpāyo. Cakkhundriyaṃ saṃvaritabbaṃ. Saṃvaraggahaṇena gahitā sati saṃvaro. Asaṃvutassāti saṃvaraṇāvadhi. Asaṃvarato hi saṃvaraṇaṃ. Saṃvaritabbaggahaṇena siddho idha saṃvaravisayo. Cakkhundriyañhi saṃvaraṇāṇaṃ rūpārammaṇe saṃvarīyatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesādiḥpariḷāhābhāvo phalaṃ. Evaṃ sotadvārādīsūpi yojetabbaṃ. Sabbatthevāti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmim̐ dvāre.

Saṃvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

23. Paṭisaṅkhā yoniso cīvarantiādīsu “sītassa paṭighātāyā”tiādīnaṃ vuttaṃ paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. Īdisanti evarūpaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. Bhavapatthanāya assādayatoti bhavapatthanāmukhena bhāvitāṃ ārammaṇaṃ assādentassa. Cīvaranti nivāsanādi yaṃ kiñci cīvaraṃ. Paṭisevatīti nivāsanādivasena paribhuñjati. Yāvadevāti payoḥjanaparimāṇanīyamaṇaṃ. Sītaḥpaṭighātādiyeva hi yogino cīvaraḥpaṭisevane payoḥjanaṃ. Sītassāti dhātukkabhato vā utupariṇāmato vā uppannasītassa. Paṭighātāyāti paṭibāhanatthaṃ tappaccayassa vikārasa vinodanatthaṃ. Uḥhassāti aggisantāpato uppannassa uḥhassa. Ḍaṃsādayo

pākaṭāyeva. Puna yāvadevāti niyatapayojanaparimāṇaniyamanam. Niyatañhi payojanam cīvarapaṭisevanassa hirikopīnapaṭicchādanam, itaram kadāci kadāci. Hirikopīnanti sambādhaṭṭhānam. Yasmiñhi aṅge vivaṭe hirīkuppatti vinassati, tam hiriyā kopanato hirikopīnam, tassa paṭicchādanattham cīvaram paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāram. So hi piṇḍolyena bhikkhanāya patte patanato tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānam pāto sannipātoti “piṇḍapāto”ti vuccati. Neva davāyāti na kīlanāya. Na madāyāti na balamadamānamadapurisamadattham. Na maṇḍanāyāti na aṅgapaccaṅgānam piṇanabhāvattham. Na vibhūsanāyāti na tesamyeva sobhanattham, chavisampatiatthanti attho. Imāni ca padāni yathākkamam moha-dosa-saṇṭhāna-vaṇṇa-rāgūpanissaya-pahānatthāni veditabbāni. Purimam vā dvayam attano attano saṃkilesuppattinisedhanattham, itaram parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānattham vuttānīti veditabbāni. Kāyassāti rūpakāyassa. Ṭhitiyā yāpanāyāti pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca cirakālaṭṭhitattham jīvitindriyassa pavattāpanattham. Vihimsūparatīyāti jighacchādukkhassa uparamaṇattham. Brahmācariyānuggahāyāti sāsanaṃ maggabrahmacariyānam anuggahattham. Itīti evaṃ iminā upāyena. Purāṇaṇca vedanam paṭihaṅkhāmīti purāṇam abhuttaṃ paccayā uppajjanakavedanam paṭihanissāmi. Navañca vedanam na uppādessāmīti navaṃ bhuttaṃ paccayā uppajjanakavedanam na uppādessāmīti. Tassā hi anuppannāya anuppajjanatthameva āhāram paribhuñjati. Ettha ca abhuttaṃ paccayā uppajjanakavedanā nāma yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttaṃ paccayā uppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttaṃ paccayā anuppannāya na uppajjissatīti. Vihimsānimittatā cetāsam vihiṃsāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnam iriyāpathānam bhavissati. Yāpanāyāti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnam iriyāpathānam avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsam viseso. Anavajjatā ca phāsuvihāro cāti ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā aratitandīvijambhitāviññūgarahādidosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhāvena phāsuvihāro. Yāvadatthaudarāvadehakabhojanaparivajjanena seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnam abhāvato anavajjatā, catupañcālopamattaññinabhojanena catuiriyaṃ pathayogyatāpādanato phāsuvihāro. Vuttañhetam -

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakam pive;
Alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti.

Ettāvatā payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha hi vihārādike seti nipajjati, āsati nisīdati, tam senāsanam. Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti utuyeva parisahanaṭṭhena parissayo, sarīrābādhacittavikkhepakaro, atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādīpākāṭaparissayo ca rāgadosādīpaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvasukhatthañca. Idañca cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanam viya tassa niyatapayojananti puna “yāvadevā”ti vuttam.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjaṃ, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṃ. Uppannānanti jātānaṃ nibbattānaṃ. Veyyābādhikānanti byābādhato dhātukkhobhato ca tannibbattarogato ca jātānaṃ. Vedanānanti dukkhavedanānaṃ. Abyābajjhaparamatāyāti niddukkhaparamabhāvāya paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pālīvaṇṇanā veditabbā. Navavedanuppādanatopīti na kevalaṃ āyatīṃ eva vipākaparilāhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṃsāṭakādīnaṃ viya navavedanuppādanatopi veditabbāti attho.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

24. Khamoti khamanako. Kammaṭṭhānikassa calanaṃ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha “calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahatī”ti. Adhimattampi uṇhaṃ sahati, sahanto ca na naggasamaṇādayo viya sahati, atha kho kammaṭṭhānavijahanenāti āha “sveva thero viyā”ti. Bahicaṅkameti leṇato bahi caṅkame. Uṇhabhayenevāti narakaggiuṇhabhayeneva. Tenāha “avīcimahānirayaṃ paccavekkhitvā”ti, tampi “mayā anekakkhattuṃ anubhūtaṃ, idaṃ pana tato mudutara”nti evaṃ paccavekkhitvā. Etthāti etasmiṃ ṭhāne. Aggisantāpova veditabbo sūriyasantāpassa parato vuccamānattā.

Parisuddhasīlohamasmīti sabbathāpi “visuddhasīlohamasmī”ti maraṇaṃ aggahetvā avippaṭisāramūlikaṃ pītiṃ uppādesi. Saha pītuppādāti pharaṇapītiyā uppādena saheva. Viṣaṃ nivattitvāti pītivegena ajjhotthataṃ daṭṭhamukheneva bhassitvā. Tatthevāti sappena daṭṭhaṭṭhāneyeva. Cittekaggataṃ labhitvāti “pītimanassa kāyo passambhatī”tiādīnā nayena samādhānaṃ pāpuṇitvā.

Paccayesu santoso bhāvanāya ca āramitabbaṭṭhānatāya ārāmo assāti paccayasantosabhāvanārāmo, tassa bhāvo paccaya...pe... rāmatā, tāya. Mahātheroti vuḍḍhataro thero. Vacanameva tadatthaṃ ñāpetukāmānaṃ pathoti vacanapatho.

Asukhaṭṭhena vā tibbā. Yañhi na sukhaṃ, taṃ aniṭṭhaṃ “tibba”nti vuccati. Evaṃsabhāvoti “adhivāsanajātiyo”ti padassa atthamāha. Muhuttena khaṇeva vāte hadayaṃ phāletuṃ āraddheyyeva. Anāgāmī hutvā parinibbāyīti arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Evaṃ sabbatthāti “uṇhena phuṭṭhassa sītaṃ patthayato”tiādīnā sabbattha uṇhādinimittaṃ kāmāsavuppatti veditabbā, sītaṃ vā uṇhaṃ vā aniṭṭhanti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha “mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo”ti. Sītādikeya upagate sahaṃti khamantī te attano upari vāsentī viya hotīti vuttaṃ “āropetvā vāsetiyevā”ti. Na nirassatīti na vidhunati. Yo hi sītādikeya na sahati, so te nirassanto vidhunanto viya hotīti.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

25. Ahaṃ samaṇoti “ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitena vā maraṇena vā”ti evaṃ acintetvāti adhippāyo. Paccavekkhitvāti gāmapadesaṃ payojanādiñca paccavekkhitvā. Paṭikkamatīti hatthiādīnaṃ samīpagamanato apakkamati. Kaṇṭakā

yattha tiṭṭhanti, taṃ kaṇṭakaṭṭhānaṃ. Amanussaduṭṭhānīti amanussasañcārena dūsitāni, saparissayānīti attho. Samānanti samaṃ, avisamanti attho. Akāsi vā tādisaṃ anācāraṃ.

Sīlasaṃvarasaṅkhātenāti “kathaṃ parivajjanaṃ sīla”nti yadettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica “caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī”ti vacanato hatthiādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṃ.

Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

26. Itipīti iminā kāraṇena, ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagatattāpi kusalaपातिपक्कhatopītiādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena sāvajjotiādīsopi attho veditabbo. Ettha ca akusalotiādinā diṭṭhadhammikaṃ kāmavitakkassa ādīnavaṃ dasseti, dukkhavipākoti iminā samparāyikaṃ. Attabyābādhāya saṃvattatītiādīsopi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsaṃ nāma puna tādisassa anuppādanaṃ, taṃ panassa pahānaṃ vinodanaṃ byantikaraṇaṃ anabhāvagamananti ca vattuṃ vaṭṭatīti pāḷiyaṃ “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”ti vatvā “pajahatī”tiādi vuttanti tamatthaṃ dassento “anadhivāseto kiṃ karotīti pajahatī”tiādimāha. Pahānañcetta vikkhambhanaṃ, na samucchedoti dassetuṃ “vinodetī”tiādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito.

Kāmavitakkoti sampayogato ārammaṇato ca kāmasahagato vitakko. Tenāha “kāmapaṭisaṃyutto takko”tiādi. Kāmapaṭisaṃyuttoti hi kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayutto vatthukāmasaṅkhātena paṭibaddho ca. Uppannuppanneti tesu pāpavitakkānaṃ uppādāvatthāgahaṇaṃ vā kataṃ siyā anavasesaggahaṇaṃ vā. Tesu paṭhamāṃ sandhāyāha “uppannamatte”ti, sampatijātetī attho. Anavasesaggahaṇaṃ byāpanicchāya hotīti dassetuṃ “satakkhattumpi uppanne”ti vuttaṃ. Nātivitakkoti “amhākaṃ nātayo sukhajīvino sampattiyuttā”tiādinā gehassitapemavasena nātaka ārabha uppannavitakko. Janapadavitakkoti “amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo”tiādinā gehassitapemavaseneva janapadaṃ ārabha uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjīṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti dukkarakārikāya paṭisaṃyutto amaratthāya vitakko, taṃ vā ārabha amarāvikkhepaditṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti amaravitakko. Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti paresu upaṭṭhākādīsū sahanandikādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemena paṭisaṃyutto vitakko. Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyuttoti cīvarādīlābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. Anavaññattipaṭisaṃyuttoti “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsānacchattaṃ viya garuṃ kareyyu”nti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvattā kāmasaṅkappapavattiyā sātisaṃyattā ca kāmānākaroti āha “kāmavitakko panettha kāmāsavo”ti. Tabbisesoti kāmāsavaviseso, rāgasahavuttīti adhippāyo. Kāmavitakkādi ke vinodeti attano santānato nīharati etenāti vinodanaṃ, vīriyanti āha “vīriyasaṃvarasaṅkhātena vinodanena”ti.

Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

27. “Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulikatā vijjāvimuttiyo paripūrentī”ti vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti abhāvanāya ādīnavo, vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca bhāvanāya ānisaṃso veditabbo. Uparimaggattayasamayasaṃbhūtāti dutiyādimaggakkhaṇe jātā, bhāvanādhikārato dutiyamaggādipariyāpannāti attho. Nanu ca te lokuttarā eva, kasmā viśesaṃ katanti? Nayidaṃ viśesaṃ, viśesitabbaṃ paṇetaṃ, lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, te ca kho uparimaggattayasamayasaṃbhūtāti. Bojjhaṅgesu asaṃmohatthanti vipassanājhānamaggaphalabojjhaṅgesu saṃmohābhāvatthaṃ. Missakanāyena hi bojjhaṅgesu vuccamānesu tādāṅgādivivekadassanavasena vipassanābojjhaṅgādayo vibhajitvā vuccanti, na nibbattitalokuttarabojjhaṅgā evāti bojjhaṅgesu saṃmoho na hoti bojjhaṅgabhāvanāpaṭipattiyā ca sammadeva pakāsitattā. Idha paṇāti imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā adhikāre. Lokuttaranāyō eva gaḥetabbo bhāvanāmaggaṃ adhikatattā.

Ādipadānanti “satisambojjhaṅga”nti evamādīnaṃ tasmīṃ tasmīṃ vākye ādibhūtānaṃ padānaṃ. Atthatoti viśesavasena sāmāññavasena ca padatthato. Lakkhaṇādīhīti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānato. Kamatoti anupubbato. Anūnādhikatoti tāvattakato. Vibhāvināti viññunā.

Satisambojjhaṅgeti satisambojjhaṅgapade. Saraṇaṭṭhenāti anussaraṇaṭṭhena. Cirakatādibhedāṃ ārammaṇaṃ upagantvā tthānaṃ, anissajjanaṃ vā upaṭṭhānaṃ. Udaḥ alābu viya pilavitvā gantvā adatvā pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa tthānaṃ saraṇaṃ asaṃmutṭhatākaraṇaṃ apilāpanaṃ. Vuttampi hetuṃ milindapaṇhe. Bhaṇḍāgārikoti bhaṇḍagopako. Apilāpe karoti apilāpeti. Therenāti nāgasenattherena. Sammasapaccanīkaṃ kiccaṃ asaṃmoso, na sammasābhāvamattaṃ. Gocārābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāti kāyādiārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā.

Bodhiyā dhammasāmaggiyā, aṅgo avayavo, bodhissa vā ariyasāvakassa aṅgo kāraṇaṃ. Paṭiṭṭhānāyūhanā oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ -

“Kilesavasena paṭiṭṭhānaṃ, abhiśaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi paṭiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisiṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena paṭiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā paṭiṭṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena paṭiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena paṭiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisiṅkhāravasena paṭiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisiṅkhāravasena āyūhanā”ti -

Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbā. Yā hi ayaṃ bodhīti vuccatīti yojetabbaṃ. “Bujjhatī”ti padassa paṭibujjhatīti atthoti āha “kilesasantānaniddāya utṭhahatī”ti. Taṃ pana paṭibujjhaṇaṃ atthato catunnaṃ saccānaṃ paṭivedho, nibbānasseva vā sacchikiriyāti āha “cattārī”tiādi. Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyāti yathā aṅgāni eva jhānamaggā, na aṅgavinimuttā, evamidhāpīti attho. Senaṅgarathaṅgādayo viyāti etena puggalapaṇṇattiyā avijjamānapaṇṇattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti idaṃ kāraṇattho aṅga-saddoti katvā vuttaṃ. Bujjhantīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ “bujjhantīti bojjhaṅgā”ti. Anubujjhantīti vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ bujjhanti. Paṭibujjhantīti kilesaniddhāya uttṛahanaṭo paccakkhabhāvena vā paṭimukhaṃ bujjhanti. Sambujjhantīti aviparītabhāvena sammā ca bujjhanti. Evaṃ upasaggānaṃ atthavisesadīpanatā daṭṭhabbā. Bodhi-saddo hi sabbavisesayuttaṃ bujjhanaṃ sāmāññaṇa gahetvā tṛito.

Vicinātīti “tayidaṃ dukkha”ntiādīnā vīmaṃsati. Obhāsaṇaṃ dhammānaṃ yathābhūtasabhāvapaṭicchādakassa sammohassa viddhaṃsaṇaṃ yathā āloko andhakāraṇaṃ. Yasmiṃ dhamme sati vīro nāma hoti, so dhammo vīrabhāvo. Īrayitabbatoti pavattetabbato. Kosajjapakkhato patitū appadānavasena sampayuttānaṃ paggaṇhanaṃ paggaḥo. Upatthambhanaṃ anubalappadānaṃ. Osīdanaṃ layāpatti, tappaṭipakkhato anosīdanaṃ daṭṭhabbaṃ. Pīṇayatīti tappeti vaḍḍheti vā. Pharaṇaṃ paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṃ. Tuṭṭhi nāma pīti. Udaggabhāvo odagyaṃ, kāyacittānaṃ ukkhipananti attho. Kāyacittadarathapassambhanaṭoti kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanaṭo vūpasamaṇato. Kāyoti cettha vedanādayo tayo khandhā. Daratho sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṃ uddhaccādikilesānaṃ, tappadhānānaṃ vā catunnaṃ khandhānaṃ adhivacanaṃ. Uddhaccādikilesapaṭipakkhabhāvo daṭṭhabbo, evañcettha passaddhiyā aparipphandanasītibhāvo daṭṭhabbo asāraddhabhāvato. Tenāha bhagavā “passaddho kāyo asāraddho”ti.

Samādhānatoti sammā cittassa ādhānaṭo tṛapanato. Avikkhepo sampayuttānaṃ avikkhittatā, yena sasampayuttā dhammā avikkhittā honti, so dhammo avikkhepoti. Avisāro attano eva avisaraṇasabhāvo. Sampiṇḍanaṃ sampayuttānaṃ avippakiṇṇabhāvāpādanaṃ nhānīyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya. Cittaṭṭhitipaccupaṭṭhānoti “cittassa tṛitī”ti vacanaṭo cittassa pabandhaṭṭhitipaccupaṭṭhāno. Ajjupekkhanaṭoti udāsīnabhāvato. Sāti bojjhaṅgaupekkhā. Samappavatte dhamme paṭisaṅcikkhati upapattito ikkhati tadākārā hutvā pavattatīti paṭisaṅkhānalakkhaṇā, evañca katvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhattatā”ti upekkhākiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Sampayuttadhammānaṃ yathāsakakiccakaraṇavasena samaṃ pavattanaṭpaccayatā samavāhitā. Alīnānuddhatappavattipaccayatā ūnādhikatānivāraṇaṃ. Sampayuttānaṃ asamappavattihetukapakkhapātānaṃ upacchindantī viya hotīti vuttaṃ “pakkhapātupacchedarasā”ti. Ajjupekkhaneva majjhattabhāvo.

Sabbasmiṃ līnapakkhe uddhaccapakkhe ca atthikā patthanīyā icchitabbāti sabbatthikā, taṃ sabbatthikaṃ. Samānakkhaṇapavattīsu sattaṣu sambojjhaṅgesu vācāya kamappavattito paṭipāṭiyā vattabbesu yaṃ kiñci paṭhamaṃ avatvā satisambojjhaṅgasseva paṭhamaṃ vacanassa kāraṇaṃ sabbesaṃ upakāraṇatanti vuttaṃ “sabbesa”ntiādi. Sabbesanti ca līnuddhaccapakkhikānaṃ, aññathā sabbepi sabbesaṃ paccayāti.

“Kasmā satteva bojjhaṅgā vuttā”ti codako saddhālobhādīnaṃpi bojjhaṅgabhāvaṃ āsaṅkati, itaro satiādīnaṃyeva bhāvanāya upakāraṇaṃ dassento “līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato cā”tiādimāha. Tattha līnassāti atisithilavīriyatādīhi bhāvanāvīthiṃ anotaritvā saṃkuṭitassa cittassa. Tadā hi passaddhisamādhipekkhāsambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Tañhi etehi allatīṇādīhi viya paritto aggi dussamuṭṭhāpiyaṃ hotīti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi, bhikkhave,

puriso parittam aggim ujjaletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā”tiādi. Dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, sukkhatiṇādīhi viya paritto aggi līnam cittaṃ etehi susamuṭṭhāpiyaṃ hotīti. Tena vuttam “yasmiṇca kho”tiādi. Tattha yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnam bhāvanā veditabbā. Vuttañhetam “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā...pe... pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya...pe... samvattatī”ti. Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasena pavattamanasikāro...pe... dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma.

Uddhaccassāti cittassa accāraddhavīriyatādīhi sītibhāvapatiṭṭhitabhāvaṃ anotiṇṇatāya, tadā dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Tañhi etehi sukkhatiṇādīhi viya aggikkhandho duvūpasamayaṃ hoti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā”tiādi.

Passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, allatiṇādīhi viya aggikkhandho uddhataṃ cittaṃ etehi suvūpasamayaṃ hoti. Tena vuttam “yasmiṇca kho”tiādi. Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanā veditabbā. Vuttañhetam “atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi...pe... upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya samvattatī”ti. Tattha yathāssa passaddhiādayo uppannapubbā, tam ākāraṃ sallakkhetvā tesam uppādanavasena tathā manasikarontova passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Satisambojjhaṅgo pana sabbattha bahūpakāro. So hi cittaṃ līnapakkhikānaṃ passaddhiādīnam vasena layāpattito, uddhaccapakkhikānañca dhammavicayādīnam vasena uddhaccapātato rakkhati, tasmā so loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammikaamacco viya ca rājakicesu sabbattha icchitabbo. Tenāha “satiṇca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī”ti.

Ñatvā ñātabbāti sambandho. Vaḍḍhi nāma vepullaṃ bhiyyobhāvo punappunaṃ uppādo evāti āha “punappunaṃ janetī”ti. Abhivuddhiṃ pāpento nibbattetī. Vivittatāti vivittabhāvo. Yo hi vivecanīyato viviccati, yaṃ viviccitvā ṭhitaṃ, tadubhayaṃ idha vivittabhāvasāmaññena “vivittatā”ti vuttam. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya vivekasaṅkhātāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito. Itaro sabbaso tato tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṃ dhammapuñje satisambojjhaṅgo viviccanakiriyāya pavattati, tam yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasaṅkhātāya nissāyeva pavattati, itaraṃ pana tanninnatātadārammaṇatāhīti vuttam “viveke nissita”nti. Yathā vā vivekavasena pavattam jhānaṃ “vivekaja”nti vuttam, evaṃ vivekavasena pavatto bojjhaṅgo “vivekanissito”ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādā”ti ettha paccayānaṃ samuppādanaṃ viya abhinnadhammādhārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. Ayamevāti viveko eva. Viveko hi pahānavinayavirāganirodhā ca samānatthā.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitatam vatvā paṭipassaddhivivekanissitatāya avacanaṃ “satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī”tiādīnā bhāvetabbānaṃ bojjhaṅgānaṃ idha vuttattā. Bhāvitabbojjhaṅgassa hi ye sacchikātabbā phalabojjhaṅgā, tesam kiccaṃ paṭipassaddhiviveko. Ajjhāsayatoti “nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti mahantaajjhāsayato. Yāpi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnaṃ suṭṭhu disvā tappaṭipakkhe nibbāne adhimuttatāya

ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitatā dāhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacitattā viya. Na paṭisiddhā vipassanāpādakesu kasiṇārammaṇādijhānesu satiādīnaṃ nibbedhabhāgiyattā. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇaṃ jhānaṃ na hoti, nāpi tathā ekantikaṃ kāraṇaṃ, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṃ maggoti katvā na uddharanti. Ettha ca kasiṇaggahaṇena tadāyattāni āruppāni gahitāni daṭṭhabbāni. Tāni hi vipassanāpādakāni nibbedhabhāgiyāni ca hontīti vattum vaṭṭati tanninnabhāvasabbhāvato. Yadaggena hi nibbānaninnatā, tadaggena phalaninnatāpi siyā. “Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja vihareyya”nti ādivacanampetassa atthassa sādhaṃ.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ, vissaṭṭhabhāvena nirāsaṅkapavati ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvato vossaggoti veditabbaṃ. Yathāvuttena pakārenāti tadaṅgasamucchedapakārena tanninnatadārammaṇakaraṇapakārena ca. Pubbe vossagga-padasseva atthassa vuttattā āha “sakalena vacanenā”ti. Pariṇamantaṃ vipassanākkhaṇe, pariṇataṃ maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma paripākoti āha “paripaccantaṃ paripakkañcā”ti. Paripāko ca āsevanalābhena āhitasāmatthiyassa kilesassa paricajjituṃ nibbānañca pakkhandituṃ tikkhavisadasabhāvo. Tenāha “ayañhī”tiādi. Esa nayoti yvāyaṃ “tadaṅgavivekanissita”ntiādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi esa nayoti evaṃ tattha netabbanti attho.

Evaṃ ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ missakanayaṃ vatvā idāni nibbattitalokuttarabojjhaṅgavasena atthaṃ vibhāvetuṃ “idha panā”tiādi vuttaṃ. Idha panāti imasmiṃ sabbāsavasuttante. Maggo eva vossaggavipariṇāmī bhāvanāmaggassa idha adhippetattā. Tañca khoti satisambojjhaṅgaṃ. Samucchedatoti samucchindanato.

Diṭṭhāsavassa paṭhamamaggavajjhataṃ “tayo āsavā”ti vuttaṃ. Tepi anapāyagamanīyā eva veditabbā apāyagamanīyānaṃ dassaneneva pahīnattā. Satipi sambojjhaṅgānaṃ yebhuyyena maggabhāve tattha tattha sambojjhaṅgasabhāvānaṃ maggadhammānaṃ vasena vuttamaggattayasampayuttā bojjhaṅgāti paccekabojjhaṅge “bojjhaṅgabhāvanāyā”ti iminā gaṇhanto “maggattayasampayuttāyā”ti āha.

Bhāvanāpahātabbāāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

28. Thomentoti āsavappahānassa sudukkarattā tāya eva dukkarakiriyaṃ taṃ abhitthavanto. Assāti pahīnāsavabhikkhuno. Ānisaṃsanti taṇhācchedādidukkhakkhayapariyosānaṃ udrayaṃ. Etehi pahānādisaṃkittanehi. Ussukkaṃ janentoti evaṃ dhammassāmināpi abhitthavanīyaṃ mahānisaṃsañca āsavappahānanti tattha ādarasahitaṃ ussāhaṃ uppādentō. Dassaneneva pahīnāti dassanena pahīnā eva. Tena vuttaṃ “na appahīnesuyeva pahīnasaññī”ti.

Sabba-saddena āsavānaṃ, āsavaṣaṃvarānañca sambandhavasena dutiyapaṭhamavikappānaṃ bhedo daṭṭhabbo. Dassanābhisamayāti pariññābhisamayā pariññākiccasiddhiyā. Tenāha “kiccavasenā”ti, asammohapaṭivedhenāti attho.

Samussayo kāyo, attabhāvo vā.

Anavajjapītisomanassasahitaṃ cittaṃ “attano”ti vattabbataṃ arahati atthāvahattā, na tabbiparitaṃ anattāvahattāti pītisampayuttacittataṃ sandhāyāha “attamanāti sakamanā”ti. Tenāha “tuṭṭhamanā”ti. Attamanāti vā pītisomanassehi gahitamanā. Yasmā pana tehi gahitā sampayuttatāva, tasmā vuttaṃ “pītisomanassehi vā sampayuttamanā”ti. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā suviññeyyattā cāti veditabbaṃ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. Tasmā taṃ dassetvāti yasmā suttantavaṇṇanā suttanikkhepaṃ dassetvā vuccamānā pākaṭā hoti, yasmā cassa dhammadāyādasuttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ nikkhepaṃ dassetvā, kathetvāti attho. Lābhasakkāreti lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci, lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yā hi lābhasakkāranimittaṃ tadā bhikkhūsu paccayabāhullikatā jātā, taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā imaṃ desesīti. Yamakamahāmeghoti heṭṭhāolambanaupariuggamanavasena satapaṭalo sahasapaṭalo yugaḷamahāmegho. Tiṭṭhanti ceva bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikaṃ pana gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjīti vuttaṃ “evaṃ bhikkhusaṅghassapī”ti.

Sakkatoti sakkārappato. Garukatoti garukārappatto. Mānitoti bahumato manasā piyāyito ca. Pūjitoti mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. Apacitoti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvāpi abhisāṅkhate paṇītapāṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā te denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so bahumato. Yassa sabbametaṃ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅghe ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ “tena kho pana...pe... parikkhārāna”nti. Lābhaggayasaggapattanti lābhassa ca yasassa ca aggaṃ ukkaṃsaṃ pattaṃ.

Paccayā cīvarādayo garukātabbā etesanti paccayagarukā, āmisacakkhukāti attho. Paccayesu giddhā gadhitā paccayānaṃ bahulabhāvāya paṭipannāti paccayabāhulikā. Bhagavatopi pākaṭā ahosi pakaticārittavasenaṭi adhippāyo aññathā apākaṭasseva abhāvato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappaññaṃ dhammasaṃvego, idha pana so bhikkhūnaṃ lābhagarutādhammavasena veditabbo. Samaṇadhammavuttīti samaṇadhammakaraṇaṃ. Sāti dhammadāyādadesanā. Paṭibimbadassanavasena sabbakāyassa dassanayoggo ādāsoti sabbakāyikaādāso.

Pitu-dāyaṃ, tena dātabbaṃ, tato laddhabbaṃ arahabhāvena ādiyantīti dāyādā, puttā. Tañca loka āmisameva, sāsane pana dhammopīti tattha yaṃ sāvajjaṃ aniyyānikañca, taṃ paṭikkhipitvā, yaṃ niyyānikaṃ anavajjañca, tattha bhikkhū niyojento bhagavā avoca “dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā”ti. Dhammassa me dāyādāti mama dhammassa ogāhino, dhammabhāgabhāginoti attho. Tathā hi vakkhati “dhammakotṭhāssasseva sāmīno”ti. Nibbattitadhammoti asaṃkilesikānuttarādibhāvena dhammasāmaññato niddhāritadhammo. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti pariyāyo, lesa,

lesakāraṇaṃ vā. Tadabhāvato nippariyāyadhammo maggappattiyā apāyapatanādito accantameva vāraṇato. Itaro vuttavipariyāyato pariyāyadhammo accantaṃ apāyadukkhavaṭṭadukkhapātanato paramparāya vāraṇato. Yathā hi lokiyaṃ kusalaṃ dānasīlādi vivaṭṭaṃ uddissa nibbattaṃ, ayaṃ taṃ asampādentampi taṃ sampāpakassa dhammassa nibbattakāraṇabhāvapariyāyena pariyāyadhammo nāma hoti, evaṃ taṃ vaṭṭaṃ uddissa nibbattaṃ, yaṃ taṇhādīhi savisesaṃ āmasitabbato āmisanti loke pākaṭaṃ acchādanabhojanādi, tassa, taṃsadisassa ca phalavisesassa nimittabhāvapariyāyena pariyāyāmisanti vuccatīti dassento āha “yaṃ panidaṃ...pe... idaṃ pariyāyāmisam nāmā”ti.

“Sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti ādivacanato sāvakehi adhigatopi lokuttaradhammo satthuyevāti vattabbaṃ arahatīti vuttaṃ “nippariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako”ti. Sāvakānañhi dhammadiṭṭhipaccayassapi yonisomanasikārassa visesapaccayo paratoghoso ca tathāgatādhiṇoti tehi paṭividdhopi dhammo dhammassāminoyevāti vattum yuttaṃ. Tenāha “bhagavatā hī”tiādi. Tattha anuppannassa maggassāti kassapassa bhagavato sāsananantaradhānato pabhūti yāva imasmā buddhuppādā asambodhavasena na uppannassa ariyamaggassa. Uppādetāti nibbattetā. Taṃ panetaṃ maggassa bhagavato nibbattaṃ, na paccekabuddhānaṃ viya sasantāneyeva, atha kho parasantānepīti dassetuṃ “asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā”ti vuttaṃ. Tayidaṃ maggassa uppādanaṃ sañjānanañca atthato jānanaññeva asammohapaṭivedhabhāvatoti vuttaṃ “maggāññū maggaṇidū”ti. Akkhānaṃ panassa sukusalabhāvenāti vuttaṃ “maggakovidō”ti. Satthārā yathāgataṃ maggaṃ anugacchantīti maggānugā bhagavato eva taṃ maggaṃ suṭṭhu adhigamanato. Pacchā parato sammā anu anu āgatā paṭipannāti pacchā samannāgatā.

Jānaṃ jānātīti jānitabbameva abhiññeyyādibhedam jānāti ekantahitapaṭipattito. Passaṃ passatīti tathā passitabbameva passati. Atha vā jānaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānātiyeva. Na hi padesaññāṇena jānitabbaṃ sabbaṃ ekantato jānāti. Passaṃ passatīti dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi pañcahi cakkhūhi passitabbaṃ passatiyeva. Atha vā jānaṃ jānātīti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānātiyeva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. Cakkhubhūtoti paññācakkhumayattā tassa ca pattattā sattesu ca taduppādanato dassanapariñāyakaṭṭhena lokassa cakkhu viya bhūto. Ñāṇabhūtoti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā bodhipakkhiyā, brahmā maggo, tehi uppannattā, tesamvā pattattā adhigatattā, lokassa ca taduppādanato “dhammabhūto, brahmabhūto”ti ca veditabbo. Vattāti catusaccadhammaṃ vadatīti vattā. Ciraṃ saccappaṭivedhaṃ pavattento vadatīti pavattā. Atthassa ninnetāti dhammatāsaṅkhātāṃ paramatthaṃ nibbānañca niddhāretvā dassetā, pāpayitā vā. Amatassa dātāti amataṃ sacchikiriyaṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato dhammassāmī.

“Yā ca nibbānasampatti, sabbametena labbhati;
Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo samijjhati.

Nibbānapaṭisaṃyutto, sabbasampattidāyako”ti -

Evamādiṃ bhagavato vacanaṃ sutvā eva bhikkhū dānādipuññānaṃ
vivaṭṭasannissayatanaṃ jānanti, na aññathāti vuttaṃ “pariyāyadhammopi...pe...
paṭilabhatī”ti. “Edisaṃ paribhuñcitabba”nti kappiyassa ca cīvarāḍipaccayassa
bhagavato vacanena vinā paṭiggahopi bhikkhūnaṃ na sambhavati, kuto paribhogoti
āha “nippiyāyāmisampī”tiādi.

Pariyāyāmisassa bhagavato santakabhāvo pariyāyadhammassa tabbhāveneva dīpito.
Tadeva sāmibhāvaṃ dassentoti sambandho. Tasmāti
attādhīnapaṭilābhapaṭiggahatāya attano santakattā ca. Tatthāti tasmīṃ
dhammāmise.

Paccayā cīvarādayo paramā pāpuṇitabbabhāvena uttamamariyādā etassa na
uttarimanussadhammā appicchatādayo cāti paccayaparamo, lābhagarūti attho.
Taṇhuppādesūti “cīvarahetu vā, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati,
piṇḍapātasenāsanaitibhavābhavaahetu vā, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā
uppajjati”ti evaṃ vuttasu catūsu taṇhuppattikoṭṭhāsesu.
Appicchatāsantutṭhisallekhapavivekādayo appicchatādayo.

Tatthāti tasmīṃ ovāde, tesu vā dhammapaṭiggāhakesu bhikkhūsu. Bhavissati vā
yesaṃ tatthāti yojanā. Imasmīṃ pakkhe tatthāti tasmīṃ ovāde icceva attho
daṭṭhabbo. Adhippāyo āmisadāyādātāya uppajjanakaaṇatthānuppādassa
dhammadāyādātāya uppajjanakaaṭṭhuppattiyā ca ākaṅkhā. Tenāha “passatī”tiādi.
Tattha āmise upakkhalitānanti āmisahetu vipaṭṭipannānaṃ. Atītakāleti
kassapasammāsambuddhakāle. Kapilassa bhikkhuno vatthu kapilasuttena,
“saṅghāṭipīādittā hotī”tiādinā lakkhaṇasuttena ca vibhāvetabbaṃ. Āmisagaruko
appagghabhāvena kūṭakahāpaṇo viya nittejo samaṇatejena anujjalato nibbutaṅgāro
viya nippabho ca hotīti yojanā. Tatoti paccayagarukabhāvato. Vivattitacittoti
vinivattitamānaso, sallekhavuttīti attho.

Dhammadāyādāti ettāvataṃ antogadhāvadhāraṇaṃ vacananti tena avadhāraṇena
nivattitamattaṃ vibhāvetuṃ “mā āmisadāyādā”ti paṭikkhepo dassito. Tatheva ca
vibhāvetuṃ adhippāyānisamsavibhāvanesupi dassito, tathā ādīnavavibhāvanena
dhammadāyādātapaṭikkhepo. Apadisitabbāti heṭṭhā katvā vattabbāti. Ādiyāti ettha
yasmā ā-kāro mariyādattho, tasmā dhammadāyādātāvidhurena
āmisadāyādabhāvena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā ādiyaṃ vivecanaṃ viññūhi
visuṃ karaṇaṃ vavatthānassa hotīti āha “visuṃ kātābbā”ti. Tenāha “viññūhi
gārayhā bhavēyyāthāti vuttaṃ hotī”ti.

“Atthi me tumhesu anukampā...pe... no āmisadāyādā”ti bhikkhūsu attano
karuṇāyanākittanaṃ tesaṃ mudukaraṇaṃ, “ahampi tenā”tiādi pana tatopi
savisesaṃ mudukaraṇanti āha “atīva mudukaraṇattha”nti.

Nālakapaṭipadādayo nālakasuttādīsu āgatapaṭipattiyo. Tā pana yasmā
nālakattherādīhi paṭipannā paramasallekhavuttibhūtā atīkkaṭṭhapaṭipattiyo, tasmā
idha dhammadāyādapaṭipadāya udāharaṇabhāvena uddhaṭā. Sakkhībhūtāti tāya
paṭipattiyā vuccamānāya “kiṃ me vinā paṭipajjanako atthī”ti asaddahantānaṃ
paccakkhakarāṇena sakkhībhūtā. Imasmīnti “tumhe ca me bhikkhave
dhammadāyādā”tiādike vākye. Sesanti “tumhe ca me”tiādikaṃ sukkapakkhe
āgataṃ pāḷipadaṃ. Vuttanayapaccanīkenāti “tena dhammadāyādabhāvena no
āmisadāyādabhāvenā”ti evaṃ kaṇhapakkhe vuttanayassa paṭipakkhena.

30. Thomanam sutvāti paṭipajjanakassa puggalassa pasamsanam sutvā yathā taṃ saparisassa āyasmato upasenassa paṭipattiyā sīlathomanam sutvā. Nipātapadanti iminā idha-saddassa anattakathamāha. Pavāritoti paṭikkhepito. Yo hi bhuñjanto bhojanena titto parivesakena upanītabhojanam paṭikkhipati, so tena pavāritena paṭikkhepito nāma hoti. Tenāha “pavāritoti...pe... vuttam hoti”ti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti saṅghādi ke yācāpeti bhatte karoti etāyāti pavāraṇā, āpattivisodhanāya attavossaggo okāsadānam. Sā pana yasmā yebhuyyena vassaṃvutthehi kātabbā vuttā, tasmā “vassaṃvutthapavāraṇā”ti vuttam. Pavāreti paccaye icchāpeti etāyāti pavāraṇā, cīvarādīhi upanimantanā. Pakārayuttā vāraṇāti pavāraṇā, vippakatabhojanatādicaturaṅgasahito bhojanapaṭikkhepo. Sā pana yasmā anattirittabhojananimittāya āpattiyā kāraṇam hoti, tasmā “anattirittapavāraṇā”ti vuttā. Yāvadattabhojanassa pavāraṇā yāvadattapavāraṇā, pariyositabhojanassa upanītāhārapaṭikkhepoti attho.

“Bhuttāvi”ti vacanato bhojanapāripūritā idhādhippetāti āha “paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo”ti. Pariyositoti etthāpi ese va nayo “bhojanena bhojanakiriyāya pariyosito”ti. Aṭṭhakathāyam pana adhippetattham pākāṭam katvā dassetuṃ bhojana-saddassa lopo vutto. Dhātoti titto. Sādhakānīti ñāpakāni. Pariyositabhojanam suhita yāvadattatāgahaṇehi bhuttāvitādayo, bhuttāvitādiggaṇehi vā itare bodhitā hontīti aññamaññaṃ nesaṃ ñāpakañāpetabbatam dassetuṃ “yo hī”tiādi vuttam. Evaṃ chahi pi padehi udarāvadehakaṃ bhojanam dassitam, tañca kho parikkappanāvasena. Na hi bhagavā evaṃ bhuñjati. Tenāha “sabbañcetaṃ parikkappetvā vutta”nti.

“Siyā eva, nāpi siyā”ti ca idaṃ atthadvayampi idha sambhavatīti vuttam “idha ubhayampi vaṭṭatī”ti. Athāti anantaram, mama bhojanasamanantaram evāti attho. Taṃ pana yasmā yathāvuttakālapaccāmasanam hoti, tasmā “tamhi kāle”ti vuttam. Apparūhahariteti ruhamānatiñādi haritarahite. Abhāvattho ca ayaṃ appa-saddo “appiccho”tiādīsu viya.

Kathitepīti pi-saddo avuttasamuccayattho. Tena vāpasamīkaraṇādiṃ saṅgaṇhāti. Tathā hesa vutta-saddo “no ca kho paṭivutta”ntiādīsu vāpasamīkaraṇe dissati, “pannalomo paradattavutto”tiādīsu jīvitavuttiyaṃ, “paṇḍupalāso bandhanā pavutto”tiādīsu apagame, “gītaṃ pavuttaṃ samihita”ntiādīsu pāvacanabhāvena pavattite, loke pana “vuttam parāyaṇa”ntiādīsu ajjhene dissatīti.

Na ettha piṇḍapātabhojanena dhammadāyādatā nivāritā, piṇḍapātabhojanam pana anādaritvā dhammānudhammapaṭipattīti ettha kāraṇam dassento āha “piṇḍapātaṃ...pe... vītināmeyyā”ti. Tattha vītināmeyyāti kammaṭṭhānānuyogena khepeyya. Tenāha “ādittasīsūpamam paccavekkhitvā”ti. Ādittasīsūpamantiādittasīsūpamasuttaṃ.

Kiñcāpīti ayaṃ “yadipī”ti iminā samānattho nipāto. Nipāto ca nāma yattha yattha vākye payujjati, tena tena vattabbatthajotako hotīti idha “piṇḍapāta”ntiādinā anuññāpasamsāvasena vuccamānassa atthassa jotakoti adhippāyena “anujānanapasamsanatthe nipāto”ti vuttam, anuññāpasamsārambhe pana “asambhāvanatthe”ti vuttam siyā purimeyeva sambhāvanāvibhāvanato adhikattānulomato ca.

Ekavāram pavattam piṇḍapāta paṭikkhipanam katham dīgharattam appicchatādīnam kāraṇam hotīti codanam sandhāyāha “tassa hī”tiādi. Tattha atricchatāti atra icchatīti

atriccho, tassa bhāvo atricchatā, atthato paralābhapatthanā. Tathā hi vuttaṃ “purimeyeva sakalābhena asantuṭṭhi, paralābhe ca patthanā, etaṃ atricchatālakkhaṇa”nti. Pāpicchatāti asantaguṇasambhāvanādhippāyatā. Pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo pāpicchatā. Yathāha “asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ pāpicchalakkhaṇa”nti. Mahantāni vatthūni icchati, mahatī vā tassa icchāti mahiccho, tassa bhāvo mahicchatā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “santaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ mahicchalakkhaṇa”nti. Paccavekkhamāno nivāressatīti yojanā. Assa bhikkhuno saṃvattissati piṇḍapātapaṭikkhepo.

Mahiccho puggalo yathā paccayadānavasena paccayadāyakehi bharitum asakkuṇeyyo, evaṃ paccayapariyesanavasena attanāpīti vuttaṃ “attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hotī”ti. Saddhādeyyassa vinipātavasena pavattiyā aññassa ghare chaḍḍento. Rittapattovāti yesu kulesu paṭipiṇḍavasena pavattati, tesam sabbapacchimam attano yathāladdham datvā tattha kiñci aladdhā rittapatto vihāram pavisitvā nipajjati jighacchādubbalyenāti adhippāyo. Yathāladdhapaccayaparibhogena, puna pariyesanānāpajjanena attano subharatā, yathāladdhapaccayena avaññaṃ akatvā santosāpattiyā upaṭṭhākānam subharatā veditabbā.

Kathāvatthūnīti appicchatādipaṭisaṃyuttānam kathānam vatthūnīti kathāvatthūni, appicchatādayo eva. Tīṇīti tīni kathāvatthūni. Abhisallekhikāti ativiya kilese sallikhatīti abhisallekho, appiccha tādiguṇasamudāyo, so etissā atthīti abhisallekhikā, mahicchatādīnam tanubhāvāya yuttarūpā appicchatādipaṭisaṃyuttatā. Cetovinīvaraṇasappāyāti kusalaṭṭhappattiyā nivāraṇānam nīvaraṇānam dūrībhāvakaraṇena cetovinīvaraṇasaṅkhātānam samathavipassanānam sappāyā. Samathavipassanācittasseva vā vibhūtibhāvakaraṇāya sappāyā upakārikāti cetovinīvaraṇasappāyā. Ekantanibbidāyātiādi yena nibbidādiānisamsena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha ekantanibbidāyāti ekamsena vaṭṭadukkhato nibbindanattāya. Virāgāya nirodhāyāti tasseva virajjanatthañca nirujjhanatthañca. Upasamāyāti sabbakilesavūpasamāya. Abhiññāyāti sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. Sambodhāyāti catumaggasambodhāya. Nibbānāyāti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi vipassanā vuttā, puna tīhi maggo, itarena nibbānam. Tena samathavipassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sambhavatīti dasseti. Paripūressantīti taṃsabhāvato upakārato ca saṃvattissanti. Appicchatādayo hi ekavārauppannā upari tadattāya saṃvattissanti. Kathāvatthuparipūraṇam sikkhāparipūraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Amataṃ nibbānanti anupādisesanibbānadhātuṃ. Itarā pana sekkhāsekkhadhammapāripūriyā paripuṇṇā. Nibbānapāripūri cettha tadāvahadhammapāripūrivaseva pariyaṇato vuttāti veditabbā. Idāni yāyaṃ appicchatādīnam anukkamaparivuddhiyā guṇapāripūritā, taṃ upamāya sādheṇto “seyyathāpī”tiādimāha. Tattha pāvussakoti vassānamāse uṭṭhito. So hi cirānuppavatti hoti. Pabbatakandarā pabbatesu upaccakādhiccakāpabhavanijjharādinadiyo. Sarasākhāti yattha upariunnatapadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te. Kusobbhā khuddakataḷākā. Kunnadiyoti pabbatapādato nikkhantā khuddakanadiyo.

Tā hi mahānadiyo otarantiyo paripūrenti. Paramadhammadāyādanti paramaṃ uttamaṃ dhammadāyādabhāvaṃ, paramaṃ dhammadāyajjaṃ vā. Te bhikkhūti te dhammapaṭiggāhake bhikkhū. Sanniyojentoti mūlaguṇehi appicchatādīhi yojento.

Uggahetvāti atthato byañjanato ca upadhāraṇavasena gahetvā aviparītaṃ gahetvā. Saṃsandetvāti mama desanānusārena mamajjhāsayaṃ avirajjhivā. Yathā idheva cintesīti yathā imissā dhammadāyādadesanāya cintesi, evaṃ aññatthāpi dhammathomanatthaṃ gandhakuṭiṃ pavisanto cintesi. Ekajjhāsayaṃyāti samānādhippāyāya. Matiyāti paññāya. Ayaṃ desanā aggātiādi bhagavā dhammasenāpatiṃ guṇato eva paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Cittagatiyāti cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyassa cittaena samānagatikatādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattanacittaena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatiṃ anulomentameva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatikaṃ katvā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva lahusaññāya sukhumasaññāya ca sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahuṃ katipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatikabhāveneva pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva pavattiyā. Evañca katvā bāhusamiñjanappasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutamaṃ yuttā hoti, aññathā dhammatāvilomitā siyā. Na hi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana sakkāti.

31. Bhagavato adhippāyānurūpaṃ bhikkhūnañca ajjhāsayaṃ ñatvāti vacanaseso. Desakāle viya bhājanampi oloketvā eva mahāthero dhammaṃ katheti. Pakkantassāti idaṃ anādare sāmivacananti dassento “pakkantassa sato”tiādimāha. Kittakenāti kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, tasmā “kittāvatāti paricchedavacana”nti āha. Nukāro pucchāyanti ayaṃ nu-saddo idheva pucchāyaṃ āgatoti katvā vuttaṃ. Nu-saddena hettha jotiyamāno attho kiṃ-saddena parimāṇo attho parimeyyattho ca. Ettha saṃkilesapakkho vivekassa ananusikkhanaṃ āmisadāyādatā, vodānapakkho tassa anusikkhanaṃ dhammadāyādatāti. Tīhi vivekehīti vivekattayaggahaṇaṃ tadantogadhataṃ vivekapañcakassa. Vivekapañcakaggahaṇe panassa sarūpena kāyaviveko gahito na siyā, tadāyattattā vā satthārā tadā payujjamānavivekadassanavasena “tīhi vivekehī”tiādi vuttaṃ. Aññatarampīti kasmā vuttaṃ. Na hi kāyavivekamattena dhammadāyādabhāvo sijjhatīti? Na, vivekadvayasannissayasessa kāyavivekassa idhādhippetattā. Evañca katvā cittavivekaggahaṇampi samatthitaṃ hoti. Na hi lokiyajjhānādhigamamattena nippariyāyato satthudhammadāyādabhāvo icchito, nibbānādhigamena pana so icchito, tasmā sabbāpi sāsane vivekānusikkhanā nibbānapoṇā nibbānapabbhārā nibbānogadhā cāti vuttaṃ “tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatarampī”ti. Asati āloke andhakāro viya asati dhammadāyādatāya ekaṃsiyā āmisadāyādatāti āha “āmisadāyādāva hontī”ti. Esa nayo sukkapakkhepīti kaṇhapakkhato sādharmaṇavasena labbhamānaṃ

atthasāmaññaṃ atidisati, na atthavisesaṃ tassa visadisattā, atthavisesameva vā atidisati visadisūdāharaṇūpāyañāyena. “Tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatara”nti idaṃ idha na labbhati. Tayopi hi vivekā, tesu eko vā itaradvayasannissayo idha labbhati.

Dūratopīti dūraṭṭhānatopi. Tenāha “tioraṭṭhatopi”tiādi. Kāmaṃ “paṭibhātū”ti ettha paṭi-saddāpekkhāya “sāriputta”nti upayogavacanamaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “āyasmatoyeva sāriputtassā”ti. Bhāgo hotūti iminābhāgattho paṭi-saddoti dasseti lakkhaṇādiatthānaṃ idha ayujjanato. Tenāha “evaṃ saddalakkhaṇena sametī”ti. Dissatūti ñāṇena dissatu, passatūti vā attho. Upaṭṭhātūti ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. Uggahessantīti vācuggataṃ karissanti. Vācuggatakaraṇaṃhi uggaho. Pariyāpuṇissantīti tasseva vevacanamaṃ. Puripucchanādinā vā atthassa citte āpādanaṃ paṭṭhapanamaṃ pariyāpuṇanaṃ. Kāraṇavacananti yathāvuttassa kāraṇabhāvena vacanaṃ “hetumhi karaṇavacana”nti katvā. Vuttatthapaccāmasanaṃ taṃ-saddena kariyatīti. Tenāha “yasmā”tiādi.

Ekenevākārenāti āmisadāyādatāsiddhena ādiyatāsaṅkhātena ekeneva pakārena. Tameva hi ākāraṃ sandhāyāha “bhagavatā vuttamattha”nti. Aññathā “satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhantī”ti ekeneva ākārena so attho therenapi vutto. Tīhi ākārehīti āmisadāyādapatiṭṭhādābhūtehi tiṇṇaṃ vivekānaṃ ananusikkhanākārehi. Ettāvatāti “idhāvuso...pe... nānusikkhantī”ti ettakena kaṇhapakkhe uddesapāṭhena.

Vitthārato suvibhatto hoti anavasesato sammadeva niddiṭṭhattā. Nanu ca uddese satthunopi ādiyatā bhagavatā gahitā, sā na niddiṭṭhāti anuyogaṃ sandhāyāha “so ca kho”tiādi. Sāvake anuggaṇhantassāti “āmisadāyādā satthu sāvaka”ti satthu parappavādapariharaṇatthampi “tumhehi dhammadāyādehi bhavitabba”nti evaṃ sāvake anukampamānassa. Sāvakānaṃ taṃ na yuttaṃ sāmīciabhāvatoti yojanā. Esa nayoti yadidaṃ “ettāvatāyaṃ bhagavā”tiādinā kaṇhapakkhe uddesassa atthavibhāgadassanamukhena sambandhadassanaṃ, esa nayo sukkapakkhepi sambandhadassaneti adhippāyo. Tenāha “ayaṃ tāvettha anusandhikkamayojanā”ti, satthārā desitāya uddesadesanāya mahātherena desitāya ca anusandhikkamena sambandhoti attho. Yathānusandhi eva cettha anusandhi veditabbo.

Accantapavivittassāti ekantaupadhiviveko viya itarepi viveko satthu ekantikāvāti. Anusikkhanaṃ nāma anu anu pūraṇanti tappaṭikkhepena āha “na paripūrentī”ti, na paribrūhentīti attho, na paripūrentīti vā na paripālentīti attho. Yadaggena hi vivekaṃ nānusikkhanti, tadaggena na paribrūhenti, na paripālentīti vā vattabbataṃ labhantīti. Kasmā panettha “vivekaṃ nānusikkhantī”ti uddese viya avisesavacane kāyavivekasseva gahaṇaṃ katanti codanaṃ sandhāyāha “yadi panā”tiādi. Pucchāyāti pucchāto aviseso siyā vibhāgassa alabbhamānattā vissajjanassa. Nanu ca “vivekaṃ nānusikkhantī”ti avisesavacanato pāḷiyaṃ vibhāgo na labbhatevāti? Na, padantarena vibhāvitattā. Tenāha “yesaṅka dhammāna”ntiādi. Byākaraṇapakkkhoti vissajjanapakkho. Vissajjanañca na pucchā viya avisesajotanā, atha kho yathādhippetatthavibhajananti adhippāyo. Iminā padenāti “vivekaṃ nānusikkhantī”ti iminā padena kāyavivekaṃ aparipūriyamānaṃ dassetīti adhippāyo. Cittavivekaṃ upadhivivekanti etthāpi ese va nayo.

Ettha ca nappajahantīti pahātabbadhammānaṃ pahānābhāvavacanāṃ
 pahānalakkhaṇavivekābhāvadīpanaṃ, taṃ vatvā puna “viveke nikkhattadhurā”ti
 vacanaṃ tato sātisaṃvivekābhāvadīpananti tadubhayavivekābhāvadassanena
 “yesaṇca dhammāna”ntiādināva pārisesaṇāyena “vivekaṃ nānusikkhanti”ti iminā
 vivekadvaṃsamūlabhūtakāyavivekābhāvadassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.
 Avigatatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyaṇṭīti bahulā, bahulā eva
 bāhulikā yathā “venayiko”ti. Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā
 nāma honti, tasmā āha “cīvarādibāhullāya paṭipannā”ti. Sikkhāya
 ādarabhāvābhāvato sithilaṃ adaḷhaṃ gaṇhantīti “sāthalikā”ti vuttaṃ. Sithilanti
 bhāvanapuṃsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthala-saddassa
 vasena “sāthalikā”ti padasiddhi veditabbā. Avagamanaṭṭhenaṭi adhogaṃanaṭṭhena,
 orambhāgiyabhāvenāti attho. Upadhiviveketi sabbūpadhipaṭinissaggaṭāya upadhihi
 vivitte. Oropitadhurāti ujjhittussāhā.

Aniyamenevāti kiñci visesaṃ anāmasitvā “sāvakā”ti aviseseneva.
 Niyamento“therā”tiādinā. Dasavasse upādāyāti dasavassato paṭṭhāya. Issariyeti
 “setṭhiṭṭhānaṃ senāpatiṭṭhāna”ntiādisu viya. Acirakkhaṇobhāsenā lakkhavedhako
 akkhaṇavedhi. Ṭṭhiyanti avatṭhāne. Ṭṭhānasoti taṅkhaṇeyeva. Tiṭṭhatīti
 ādhārādheyyabhāvenāti āha “tadāyattavuttibhāvenā”ti. Upekkhānubruṇhaṇā
 sattasaṅkhāresu udāsīnatāpi asaṅkhatādhigamassa upāyoti tabbipariyāyato
 cīvarādimaṇḍanā na upadhivivekapāripūriyā saṃvattatīti āha “cīvarapatta...pe...
 apūrayamānā”ti. Tatthāti theravāre. Idhāti majjhimanavakavāresu. Tathā hi
 “majjhimatherakāle”tiādi vuttaṃ.

32. Imasmiṇca kaṇhapakkheti imasmiṇca niddesavāre kaṇhapakkhe, na uddesavāre
 kaṇhapakkhe. Uddesavāre pana kaṇhapakkhe vuttavipariyāyena gaṇetabbattho “esa
 nayo sukkapakkhepi”ti atidesena dassito. Vuttapaccanīkanayenāti “kāyavivekaṃ
 nānusikkhanti na paripūrentī”tiādinā vuttassa atthassa paccanīkanayena,
 “kāyavivekaṃ anusikkhanti paripūrentī”tiādinā nayena. Etthāti etasmiṃ
 sukkapakkhe. Saṅkhepoti atthasaṅkhepo. Yojanaparamparāyāti gāmantato
 dūrabhāvena ekaṃ dve tīṇīti evaṃ yojanānaṃ paṭipāṭiyā. Arañṇavanapatthānīti
 araṇṇesu vanasaṇḍabhūtāni. Pantānīti pariyaṇṭāni. Upagantaṃ yuttakālo
 jarājīṇṇakālo gocaragāme dūre gamanāgamanaṃsamattatābhāvato. “Evaṃ
 guṇavantesu dīnaṃ aho sudinna”nti paccayadāyakaṇaṃ pasādaṃ janenti.
 Pāsamsāti pasamsitabbā. Ayampi mahātherotiādi ekaṃ appamādavahāriṇaṃ
 vuddhataraṃ niddisitvā vadantānaṃ vasena vuttaṃ. Paviṭṭho vivekaṭṭhānaṃ. Sāyaṃ
 nikkhamati yonisomanasikāraṃ upabrūhetvāti adhippāyo. Kasiṇaparikkamaṃ karoti,
 na yaṃ kiñci kiccantaraṃ. Samāpattiyo nibbatteti, na moghamanasikāraṃ.
 Sabbathātiādito tāva tadaṅgavasena kilesehi cittaṃ vivecento tato
 vikkhambhanavasena samucchadavasena paṭipassaddhivasenāti sabbappakārena
 cittavivekaṃ pūreti. Paṃsukūlāni dhāretīti iminā bāhulikatābhāvaṃ dasseti, asithilaṃ
 sāsaṇaṃ gaṇetvāti iminā sāthalikatābhāvaṃ, vigatanīvaraṇoti iminā okkamane
 nikkhattadhurataṃ, phalasamāpattintiādinā pavivekapubbaṅgamataṃ dasseti.

33. Tatrāvusoti ettha iti-saddo ādiattho. Tena “lobho ca pāpako”tiādinayappavattaṃ
 uparidesanaṃ anavasesato pariyaḍiyati. Ko anusandhīti yā sā bhagavatā
 saṃkilesapakkhena saha dhammadāyādapaṭipattibhāvinī “dhammadāyādā me,
 bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā”tiādinā desanā uddiṭṭhā, taṃ “satthu
 pavivittassa viharato”tiādinā ārabhitvā aṭṭhārasavārapaṭimaṇḍitāya

niddesadesanāya vibhajitvā tato param “tatrāvuso lobho ca pāpako”tiādinayāya uparidesanāya sambandham pucchatī. Evanti saṃkilesapakkhe “nappajahantī”ti pahānābhāvadassanavasena, vodānapakkhe “pajahantī”ti pahānasabbhāvadassanavasenāti evaṃ. Aniddhāritasarūpā yaṃ-taṃ-saddehi dhamma-saddena sāmāññato ye pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato dassetunti yojanā. Ime teti ettha kasmā lobhādayo eva pahātabbadhammā vuttā, nanu ito aññepi mohadiṭṭhivicikicchādayo pahātabbadhammā santīti? Saccaṃ santi, te pana lobhādīhi tadekaṭṭhatā gahitā eva hontīti vuttā. Atha vā imesaṃyevettha gahaṇe kāraṇaṃ parato āvi bhavissati.

Idāni upacayena anusandhiṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha sāvakanāṃ yassa dhammassa dāyādabhāvo satthu abhirucito, so “cattāro satipaṭṭhāne bhāveti”tiādinā akatthetvā “vivekaṃ anusikkhanti, te ca dhamme pajahanti, na ca bāhulikā”tiādinā kathitattā heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathitoti vuttaṃ. “Te ca dhamme nappajahanti, okkamane pubbaṅgamā”tiādinā āmiṣaṃ pariyāyenapi kathitaṃ. “Siyā ca me piṇḍapāto”tiādinā, “bāhulikā ca hontī”tiādinā ca āmiṣaṃ nipariyāyenapi kathitaṃ. Atha vā yāyaṃ bhagavatā āmisadāyādapaṭikkhepanā dhammadāyādatā vuttā, yañca tadatthaṃ vibhajantena mahātherena attanā vivekānusikkhanādi vuttaṃ, tadubhayaṃ hetuvasena vibhāvetuṃ “tatrāvuso, lobho cā”tiādi vuttaṃ. Hetunirodhena hi saṃkilesapakkhassa, nirodhahetusampādanena ca vodānapakkhassa tappāpakatā.

Atītadesanānidassananti atītāya therena yathādesitāya desanāya ca paccāmasanaṃ. Tenevāha “satthu pavivittassa...pe... desanāyanti vuttaṃ hotī”ti. Tatthāti yaṃ vuttaṃ visesato “yesaṃ dhammānaṃ satthā pahānamāhā”ti, etasmiṃ pade. Tattha hi pahātabbadhammā lobhādayo sāmāññato vuttā. Lāmakāti nihīnā. Lobhadosā hi hetuto paccayato sabhāvato phalato nissandato saṃkiliṭṭhapakatikā, āyatiṃ dukkhassa pāpanaṭṭhena vā pāpakā. Lubbhanalakkhaṇoti ārammaṇassa abhigijjhanalakkhaṇo. Tathā hi so lubbhanti tena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti “lobho”ti vuccati. Rasādīsu abhisāṅgaraso, apariccāgapaccupaṭṭhāno, saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. Dussanalakkhaṇoti ārammaṇe byāpajjanalakkhaṇo. Tathā hi so dussanti tena, sayaṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti “doso”ti vuccati. Rasādīsu visappanaraso, sanissayadahanaraso vā, dussanapaccupaṭṭhāno, āghātavattupadaṭṭhāno.

Tesūtiādinā dassanena lobhadosānaṃ ekantato pahātabbatādassanaṃ. Āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hotīti idaṃ lobhassa ārammaṇaggahaṇasabhāvataṃ sandhāya vuttaṃ, taṇhāya vasena pana anugijjhanaṃ sandhāya “aladdhaṃ pattheti”ti āha. Alābhe paccayānaṃ āmisadāyādassa hotīti ānetvā yojanā. Alabhantoti ettha “paccaye”ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. Vighātavāti “yampicchaṃ na labhati, tampi dukkha”nti vacanato icchāvighātavā. Lobho ca deyyadhamme hoti āmisadāyādassāti sambandho. Esa nayo anantarapadehi. Deyyadhammeti ca idaṃ nidassanamattaṃ sattakelāyanādivasenapi tassa lobhuppattisabbhāvato. “Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho”ti evamādayo nava taṇhāmūlakā. Paripūreti āmisadāyādoti vibhattivipariṇāmo veditabbo. Āvāsamacchariyādīni pañca macchariyāni.

Magganti ariyamaggaṃ. So hi kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi ca maggīyati, sayaṃ vā sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaṃ maggatīti nipariyāyena

“maggo”ti vuccati. Eko antoti itarena asammisso eko koṭṭhāso, hīnatāya vā lāmakatṭhena eko anto. Kāmaṃ aññepi kusaladhammā ete ante asampayogato na upenti, tehi vimuttā eva, ayaṃ pana accantavimuttiyā na upetīti āha “vimutto etehi antehi”ti. Tasmāti antadvayavimuttattā. Etesaṃ majjhe bhavattāti idaṃ maggassa ubhayantavimuttatāya eva vuttaṃ, na tappariyāpannatāya, vaṭṭadukkhaniissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca. Tathāti yathā itarena asammissatṭhena lāmakatṭhena ca lobho eko anto, tathā kāmasukhallikānuyogoti attho. Esa nayo sesesupi. Maggassa anupagamanañca nesaṃ antānaṃ sabbaso appavattikaraṇeneva daṭṭhabbaṃ. Purimanayenāti “ete dve ante na upetī”tiādinā pubbe vuttanayena.

Saccānanti catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti dassanassa pariññābhisaṃmayādibhedassa parito sabbathā nayanatṭhena pavattanaṭṭhena. Cakkhukaraṇīti dhammacakkhussa karaṇī nipphādikā. Tayidaṃ satipi paṭipadāya dhammacakkhuto anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati “maggoyeva hi maggatthāya saṃvattati maggena kātabbakiccakaraṇato”ti. Ñāyāyati yāthāvato jānanāya. Tenāha “viditakaraṇatṭhenā”ti. Visesañātabhāvāpādanañhi viditakaraṇaṃ. Vūpasamanatoti samucchindanavasena vūpasamanato. Dukkhadīnaṃ pariññeyyādibhāvo viya abhiññeyyabhāvopi maggavaseneva pākaṭo hotīti āha “catunnampi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato”ti, vibhāvanatoti attho. Sambodhoti maggo “sambujjhati etenā”ti katvā. Tassatthāyati maggakiccatthāya. Na hi maggato añño maggakiccakaro atthi. Tenāha “maggoyeva hī”tiādi. Atha vā sammādiṭṭhi uppajjamānā sahaṇatā dipaccayabhāvena itare uppādeti, evaṃ sesamaggadhammāpīti evampi maggatthāya saṃvattanaṃ veditabbaṃ. Sacchikiriyāya paccakkhakammāyati sacchikaraṇasaṅkhātāpaccakkhakammāya. Nibbānāyati vā anupādisesanibbānāya. Upasamāyati iminā saupādisesanibbānaṃ gahitanti. Ayanti “sā hi saccāna”ntiādinā yathāvutto atthanayo. Etthāti “cakkhukaraṇī”tiādīsu padesu. Sāro sundaro anapanīto. Ito aññathāti “dukkhassa pariññāya diṭṭhivissuddhiṃ karotīti cakkhukaraṇī”tiādinā atthavaṇṇanāpapañco kevalaṃ vitthāratthāya.

Ayamevāti ettha ayanti iminā attano aññesañca tassaṃ parisāyaṃ ariyānaṃ maggassa paccakkhabhāvaṃ dasseti. Āsannapaccakkhavācī hi ayaṃ-saddo. Aññaṃ maggaṇaṃ paṭisedhanatthanti aññaṃ nibbānaṃ gāmiṃ maggaṃ atthibhāvapaṭisedhanattham. Sattāpaṭikkhepo hi idha paṭisedhanaṃ alabbhamānattā aññaṃ maggaṃ. Buddhādīnaṃ sādhaṇaṃ bhāvō anaññatā. Tenāha brahmā sahampati -

“Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggāṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tarīṃsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti ogha”nti.

Ārakattāti iminā niruttinayena ariya-saddasiddhimāha. Aripahānāyati atthavacanamatthaṃ. Arayo pāpadhammā yanti apagamanti etenāti ariyo. Ariyena desitoti ettha ariyassa bhagavato ayanti ariyo. Ariyabhāvappaṭilābhāyati ettha ariyakaro ariyoti uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Yasmā maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato

nāma hotīti āha “aṭṭhahi aṅgehi upetattā”ti, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti aṭṭhaṅgiko. Yasmā pana paramatthato aṅgāniyeva maggo, tasmā vuttaṃ “na ca aṅgavinimutto”ti yathā “chaḷaṅgo vedo”ti. Sadisūdhāraṇaṃ pana dassento “pañcaṅgikatūriyādīni viyā”ti āha. Ādi-saddena caturaṅginī senāti evamādīnaṃ saṅgaho. Mārento gacchatīti niruttinayena saddasiddhimāha. Maggatīti gavesati. Ariyamaggo hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karonto taṃ gavesanto viya hotīti. Maggīyati nibbānatthikehi vivaṭṭūpanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadatthaṃ paṭipattito. Gammatīti etena ādiantavipariyāyena saddasiddhimāha yathā “kakū”ti. “Seyyathidanti nipāto”ti vatvā tassa sabbaliṅgavibhattivacanasādhāraṇatāya “katamāni tāni aṭṭhaṅgāni”ti vuttaṃ. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvatoti? Saccametaṃ saccapaṭivedhena, maggapaccayatāya pana yathāsakaṃ kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyevāti āha “ekamekañhi aṅgaṃ maggoyevā”ti, aññathā samuditānampi nesaṃ maggakiccaṃ na sambhaveyyāti. Idāni tamevatthaṃ pāḷiyā samatthetuṃ “sammādiṭṭhimaggo ceva hetu cā”ti vuttaṃ.

Sammā aviparītaṃ pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ dassanaṃ paṭivijjanaṃ lakkhaṇaṃ etissāti sammādassanalakkhaṇā. Sammā aviparītaṃ sampayuttadhamme nibbānārammaṇe abhiniropanaṃ appanālakkhaṇaṃ etassāti sammāabhiniropanalakkhaṇo musāvādādīnaṃ viṣaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhānaṃ paṭipakkhabhāvato siniddhasabhāvattā sampayuttadhamme, sammāvācappaccayasubhāsitasotāraṇa janaṃ sammadeva pariggaṇhātīti sammāvācā sammāpariggaho lakkhaṇaṃ etissāti sammāpariggahalakkhaṇā. Yathā kāyikā kiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṇca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hoti, tathā sammākammantaṃsaṅkhātā viratipīti sammāsamuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhānaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā suddhi vodānaṃ, ājīvasseva vā jīvitappavattiyā suddhi vodānaṃ etenāti sammāvodānalakkhaṇo sammāājīvo. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaho. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, tassa vā anissajjanaṃ upaṭṭhānaṃ. Ārammaṇe sampayuttadhammānaṃ sammā, samaṃ vā ādhānaṃ samādhānaṃ. Sammā saṅkappeti sampayuttadhamme ārammaṇe abhiniropetīti sammāsaṅkappo. Sammā vadati etāyāti sammāvācā. Sammā karoti etenāti sammākammaṃ, tadeva sammākammanto. Sammā ājīvati etenāti sammāājīvo. Sammā vāyamati ussahati etenāti sammāvāyāmo. Sammā sarati anussaratīti sammāsatī. Sammā samādhīyati cittaṃ etenāti sammāsamādhīti evaṃ sammāsaṅkappādīnaṃ nibbacanaṃ veditabbaṃ.

Micchādiṭṭhinti sabbampi micchādassanaṃ. Tappaccanīyakileseti ettha taṃ-saddena sammādiṭṭhi. Na hi micchādiṭṭhiyā kilesā paccanīyā, atha kho sammādiṭṭhiyā. Avijjañcāti avijjāggahaṇaṃ tassā saṃkilesadhammānaṃ pamukhabhāvato. Tenāha “avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti. Dassananivāraṇakassa sammohassa samugghātena asammohato. Ettha ca micchādiṭṭhiṃ...pe... pajahatīti etena pahānābhisamayaṃ, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti etena sacchikiriyābhisamayaṃ, sampayuttadhammetiādīnaṃ bhāvanābhisamayaṃ sammādiṭṭhikiccaṃ dasseti. Pariññābhisamayo pana nānantariyatāya atthato vutto eva hotīti daṭṭhabbo.

Kathaṃ pana ekameva ñāṇaṃ ekasmiṃ khaṇe cattāri kiccāni sādhentaṃ pavattati. Na hi tādisaṃ loke diṭṭhaṃ, na āgamo vā tādiso atthīti na vattabbaṃ. Yathā hi paḍīpo ekasmiṃyeva khaṇe vaṭṭiṃ dahati, snehaṃ pariyaḍiyati, andhakāraṃ vidhamati, ālokañca vīdaṃseti, evameva ñāṇanti daṭṭhabbaṃ. Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetā ñāṇaṃ, dukkhasamudayepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhepetā ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ ñāṇanti suttapadaṃ ettha udāharitabbaṃ. Yathā ca sammādiṭṭhi pubbabhāge dukkhādisu viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe ekāva catunnaṃ ñāṇaṃ kiccaṃ sādhenti pavattati, evaṃ sammāsaṅkappādayo pubbabhāge nekkhammasaṅkappādināmakā hutvā kāmasaṅkappādināṃ pajāhanavasena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe tiṇṇaṃ catunnañca kiccaṃ sādhentā pavattanti. Sammāsamādhī pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāyeva hutvā pavattatīti kāmañcetta sammādiṭṭhiyā sabbe pi pāpadhammā paṭipakkhā, ujuvipaccanīkatādassanavasena pana sammādiṭṭhiyā kiccaniddese micchādiṭṭhiggaṇaṃ kataṃ. Teneva ca “tappaccanīyakilese cā”ti vuttaṃ.

Yesaṃ kilesānaṃ anupacchindane sammādiṭṭhi na uppajjeyya, te micchādiṭṭhiyā sahaṇe kaṭṭhatāya tadekaṭṭhāva tappaccanīyakilesā daṭṭhabbā. Sammāsaṅkappādināṃ kiccaniddese pi ese va nayo. Sotāpattimaggādivasena cattāro lokuttaramaggabhāvasāmañña ekato katvā. Lobhadosā samudayasaccaṃ, yassa pana so samudayo taṃ dukkhasaccaṃ, pahānabhāvo maggasaccaṃ, yattha taṃ pahānaṃ, taṃ nirodhasaccanti imāni cattāri saccāni. Kasmā panettha lobhadosānaṃ viṣuṃ ādito ca gahaṇaṃ? Viṣuṃ gahaṇaṃ tāva tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena, imehi lobhadosēhi āmisadāyādatā, tappahānena ca dhammadāyādatāti dassanattaṃ, tadanusārena catusaccayojanāya evaṃ ekekassa niyyānamukhaṃ hotīti dassanattañca. Sesavāresupi ese va nayo. Ādito gahaṇaṃ pana ativiya oḷārikatāya supākaṭabhāvato vakkhamānānaṃ aññesañca pāpadhammānaṃ mūlabhāvato tadekaṭṭhatāya ca veditabbaṃ.

Kujjhanalakkhaṇoti kuppanasabhāvo, cittassa byāpajjanāti attho. Caṇḍikkaṃ luddatā, kururabhāvoti attho. Āghātakaraṇarasoti “anattaṃ me acarī”tiādinā citte āghātassa karaṇaraso. Dussanapaccupaṭṭhānoti saparasantānassa vināsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto. Upanandhanaṃ nānappakāraṇa uparūpari nandhanaṃ viya hotīti katvā. Tathā hesa “veraappaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno”ti ca vutto. Aparakāle upanāhotiādīti ādisaddena “upanayhanā upanayhitattaṃ āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā anusamsandanā anuppabandhanā daḷhīkamma”ntiādināṃ niddesapadānaṃ atthavaṇṇanaṃ saṅgayhati. Upanāhasamaṅgī hi puggalo verassa anissajjanato ādittapūṭialātaṃ viya jalati eva, cittañcassa dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya, masimakkhitaṭṭhikā viya ca na sujjhateva.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇoti udakapuñchaniyā udakaṃ viya paresaṃ guṇānaṃ makkhanasabhāvo. Tathābhūto cāyaṃ attano kāraṇaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkheti evāti daṭṭhabbo. Tathā hessa saparasantānesu guṇaṃ makkhetīti makkhoti vuccati. Yugaggāho samadhuraggahaṇaṃ asamānassapi abhūtassa samāropanaṃ. Samabhāvakaraṇaṃ samīkaraṇaṃ. Paresaṃ guṇappamaṇena attano guṇānaṃ upaṭṭhānaṃ paccupaṭṭhapetīti āha “paresaṃ guṇappamaṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno”ti. Tathā hesa paresaṃ guṇe ḍaṃsitvā viya attano guṇehi same karotīti paḷāsoti vuccati.

Parasampattikhīyanaṃ parasampattiyā usūyanaṃ. Issati parasampattiṃ na sahatīti

issā. Tathā hesā “parasampattiyā akkhamanalakkhaṇā”ti vuccati. Tatthāti parasampattiyam. Anabhiratirasā abhiratipaṭipakkhakiccā. Vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā parasampattiṃ passitumpi appadānato. Nigūhanalakkhaṇam attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvāsahanato. Asukhāyanam na sukhānam dukkhaṇam, arocananti adhippāyo.

Katassa kāyaduccaritādipāpassa paṭicchādanam katapāpapaṭicchādanam. Tassa pāpassa āvaraṇabhāvena paccupaṭṭhatīti tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā, māyā, yāya samannāgato puggalo bhasmachanno viya aṅgāro, udakachanno viya khāṇu, pilotikapaṭicchāditaṃ viya ca sattham hoti. Avijjamānaguṇappakāsanaṃ attani avijjamānasīlādiguṇavibhāvanam, yena sāṭheyyena samannāgatassa puggalassa asantaḡuṇasambhāvanena cittānurūpakiriyāviharato “evaṃcitto, evaṃkiriyo”ti dubbiññeyyattā kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā. Yato -

“Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo”ti. -

Evaṃ vuttayakkasūkarasadiṣo hoti.

Cittassa uddhumātabhāvo thaddhalūkhabhāvo. Appatissayavuttīti anivātavutti. Amaddavākārena paccupaṭṭhati, amaddavataṃ vā paccupaṭṭhapetīti amaddavatāpaccupaṭṭhāno, thambho, yena samannāgato puggalo gilitanaṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitabastā viya ca thaddho hutvā garuṭṭhāniye ca disvā onamitumpi na icchatī, pariyanteneva caratī. Karaṇassa uttarakiriyā karaṇuttariyam. Visesato paccaṇīkabhāvo vipaccaṇīkatā. Pareṇa hi kismiñci kate taddiguṇam karaṇavasena sārambho pavattatī.

Seyyādiākārehi unnamanaṃ unnatī. Omānopi hi evaṃ karaṇamukhena sampaggahavaseneva pavattatī. “Ahamasmi seyyo”tiādinā ahaṃkaraṇam sampaggaho ahaṅkāro. Pare abhibhavitvā adhikaṃ unnamanaṃ abbhunnatī. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “pubbakāle attānaṃ hīnato dahatī aparakāle seyyato”ti.

Mattabhāvo jātiādiṃ paṭicca cittassa majjanākāro, yassa vā dhammassa vasena puggalo matto nāma hoti, so dhammo mattabhāvo. Madaggāhaṇaraso madassa gāhaṇakicco. Mado hi attano majjanākāraṃ sampayuttadhamme gāhento viya pavattamāno taṃsamaṅgiṃ puggalampi tathā karonto viya hoti. Ahaṅkāravasena puggalaṃ anīṭṭhaṃ karonto cittassa ummādashāvo viya hotīti ummādapaccupaṭṭhāno. Satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ cittavossaggo, sativirahitotī attho. Yathāvuttassa vossaggassa anuppadānaṃ punappunaṃ vissajjanaṃ vossaggānuppadānaṃ. Imesaṃ kodhādīnaṃ lobhādīnampi vā. Lakkhaṇādīnīti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Padaṭṭhānaṃ pana dhammantaratāya na gahitaṃ. Nibbacanaṃ “kujjhatīti kodho, upanayhatīti upanāho”tiādinā suviññeyyamevātī na vuttaṃ, atthato pana kodho doso eva, tathā upanāho. Pavattiākāramattato hi kato nesaṃ bhedo, makkhapaḷāsasārambhā tadākārappavattā paṭighasahagatacittuppādadhammā, māyāsāṭheyyathambhamadappamādā tadākārappavattā lobhasahagatacittuppādadhammā. Thambho vā mānaviseso cittassa thaddhabhāvena gahetabbato, tathā mado. Tathā hi so “māno maññanā”tiādinā vibhaṅge niddiṭṭho. Idha pana mānātimānānaṃ visuṃ gahitattā majjanākārena pavattadhammā eva “mado”ti gahetabbā. Sesānaṃ dhammantarabhāvo pākāto eva.

Kasmā panettha ete eva aṭṭha dukā gahitā, kimito aññeṇi kilesadhammā natthīti? No natthi, ime pana āmisadāyādassa savisesaṃ kilesāya saṃvattantīti taṃ visesaṃ vibhāventena āmisadāyādassa lobhādīnaṃ pavattanākāraṃ dassetuṃ “visesato”tiādi āradham. Tattha etthāti etesu lobhādīsu. Alabhanto āmisanti adhippāyo. Tatuttari uppanno kodhoti ānetvā sambandhitabbaṃ. Santepīti vijjamānepi. Issatīti issaṃ janeti. Padussatīti tasveva vevacanaṃ. Tathā hi sā “issati dussati padussatī”tiādinā niddiṭṭhā. Yasmā vā issaṃ janento ekamsato paduṭṭhacitto eva hoti, tasmā “padussatī”ti vuttaṃ. Assāti āmisadāyādassa. Evaṃ paṭipannoti evaṃ asantaṃ appakāsaṃ paṭipadaṃ paṭipanno. Ovadituṃ asakkuṇeyyoti etena thambho nāma dovacassakaraṇo dhammoti dasseti. Kiñci vadati ovādadānavasena. Thambhena...pe... maññantoti iminā ca thambhassa mānavisesabhāvaṃ dasseti, thambhena vā hetunāti attho. Matto samānoti matto honto. Kāma...pe... pamajjatīti etena madavasena ekamsato pamādamāpajjatīti dasseti.

Evanti iminā āmisadāyādassa lobhādīnaṃ uppattikkamadassaneneva idha pāliyaṃ nesaṃ desanākkamopi dassitoti daṭṭhabbo. Na kevalaṃ imeheva, atha kho aññehi ca evarūpehi pāpakehi dhammehi aparimutto hotīti sambandho. Ke pana teti? Atricchatāmahicchatādayoti. Evaṃ mahādīnavā āmisadāyādatāti tato balavatāro saṃvego janetabboti ayamettha ovādo veditabbo. Etthāti etasmiṃ sutte. Sabbatthāti sabbesu vāresu. Nibbisesoyevāti eteneva paṭhamataraṃ idha dassitasaccayo janāyena sabbavāresu yojetabboti veditabbo.

Ñāṇaparicayapāṭavattanti maggassa aṭṭhaṅgasattaṅgatādivisesavibhāvanāya ñāṇassa āsevanatṭhena paricayo ñāṇaparicayo, tassa paṭubhāvattamaṃ kosallatthaṃ. Etthāti ariyamagge. Bhedoti viseso. Kamoti aṅgānaṃ desanānupubbī. Bhāvanāyoti bhāvanāvidhi. “Kadāci aṭṭhaṅgiko, kadāci sattaṅgiko”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto puna “ayaṃ hī”tiādimāha. Tattha lokuttarapaṭhamajjhānavasenāti lokuttarassa paṭhamajjhānassa vasena. Ettha ca keci jhānadhammā maggasabhāvāti ekantato jhānaṃ maggato visuṃ katvā vattuṃ na sakkāti “lokuttarapaṭhamajjhānasahito”ti avatvā “lokuttarapaṭhamajjhānavasena”icceva vuttaṃ. Atha vā lokuttarapaṭhamajjhānavasenāti lokuttarā hutvā paṭhamajjhānassa vasenāti evamettha attho veditabbo. Ariyamaggo hi vipassanāya pāḍakabhūtaṃ, sammāsītassa vā paṭhamajjhānassa vasena aṭṭhaṅgiko hoti. Atha vā ajhānalābhino sukkhavipassakassa, jhānalābhino vā pāḍakamakātvā paṭhamajjhānassa, pakiṇṇakasaṅkhārānaṃ vā sammāsane uppanno ariyamaggo aṭṭhaṅgiko hoti, svāssa aṭṭhaṅgikabhāvo paṭhamajjhānikabhāvenāti dassento “paṭhamajjhānavasenā”ti āha. Evaṃ “avasesajjhānavasenā”ti etthāti yathārahaṃ attho veditabbo.

Yadi ariyamaggo sattaṅgikopi hoti, atha kasmā pāliyaṃ “aṭṭhaṅgiko”icceva vuttanti āha “ukkatṭhaniddesato”tiādi. Yathā cettha paṭipadāya maggavasena aṭṭhaṅgikasattaṅgikabhedo, evaṃ bojjhaṅgavasena sattaṅgikachalaṅgikabhedo veditabbo appītikajjhānavasena chalaṅgikattā, maggavasena pana desanā āgatāti svāyaṃ bhedo aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭo. Ito paranti ito aṭṭhaṅgato paraṃ ukkamsato, avakamsato pana sattaṅgato paraṃ maggaṅgaṃ nāma natthīti. Nanu maggavibhaṅge pañcaṅgikavāre pañceva maggaṅgāni uddhaṭāni, mahāsaḷāyatane ca “yā tathābhūtaṃ diṭṭhi, yo tathābhūtaṃ saṅkappo, yo tathābhūtaṃ vāyāmo, yā tathābhūtaṃ sati, yo tathābhūtaṃ samādhī, svāssa hoti sammāsamaḍhī”ti vatvā pubbabhāgavasena pana “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hoti”ti sammāvācādayo āgatāti? Saccametaṃ, taṃ pana

sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ atirekakiccadassanavasena vuttaṃ, tasmā na ariyamaggo sammāvācādivirahito atthīti “ito parañhi maggaṅgaṃ natthī”ti suvuttametanti daṭṭhabbaṃ.

Sabbakusalānanti sabbesaṃ kusalahammānaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanaṃ. Kāmāvacarādivasena taṃtaṃkusalahammesu sā sammādiṭṭhi seṭṭhā. Tassā seṭṭhabhāvena hi “paññājīvaṃ jīvitamāhu seṭṭha”nti vuttaṃ, maggasammādiṭṭhiyā pana sabbaseṭṭhabhāve vattabbameva natthi. Kusalavāreti kusallupattisamaye. Pubbaṅgaṃ kusalādidhammānaṃ yāthāvasabhāvabodhena sampayuttadhammānaṃ pariṇāyakabhāvato. Tenevāha “sammādiṭṭhiṃ sammādiṭṭhīti pajānāti”tiādi. Sā sammādiṭṭhi pabhavo etassāti tappabhavo, sammāsaṅkappo. Sammādasanavasena hi sammāsaṅkappo hoti. Tato abhinibbattānīti tappabhavābhinibbattāni. Tappabhavābhinibbattānīpi “tadabhinibbattānī”ti vuccanti kārāṇakārāṇepi kārāṇūpacāratoti āha “tappabhavābhinibbattāni sesaṅgānī”ti. Tenāha “sammādiṭṭhissā”tiādi. Yathā hi sammādasanaṃ sammāvitakkanassa visesapaccayo, evaṃ sammāvitakkaṇaṃ sammāpariggahassa sammāpariggaho sammāsamuttānassa, sammāsamuttānaṃ sammāvodānassa, sammāvodānaṃ sammāvāyāmassa, sammāvāyāmo sammāupaṭṭhānassa, sammāupaṭṭhānaṃ sammādhānassa visesapaccayo, tasmā “purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa visesapaccayo hoti”ti iminā visesapaccayabhāvadassanatthena kamena etāni sammādiṭṭhiādīni aṅgāni vuttānīti dassitāni.

Bhāvanānāyoti samathavipassanānaṃ yuganaddhabhāvena pavatto bhāvanāvidhi. Ayañhi ariyamaggakkaṇe bhāvanāvidhi. Tassa pana pubbabhāge bhāvanānāyao kassaci samathapubbaṅgamo hoti, kassaci vipassanāpubbaṅgamoti. Taṃ vidhiṃ dassetuṃ “koci”tiādi āradhmaṃ. Tattha paṭhamo samathayānikassa vasena vutto, dutiyo vipassanāyānikassa. Tenāha “idhekacco”tiādi. Tanti samathaṃ samādhim, jhānadharmmeti vā attho. Taṃsampayutteti samādhisampayutte, jhānasampayutte vā dhamme. Ayañca nāyā yebhuyyena samathayānikā arūpamukhena, tatthāpi jhānamukhena vipassanābhinivesaṃ karontīti katvā vutto. Vipassanaṃ bhāvayatoti paṭipadāññānadassanavisuddhiṃ ārabhitvā yathādhigataṃ taruṇavipassanaṃ vaḍḍhentassa. Maggo sañjāyatīti pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. Āsevati nibbidānupassanāvasena. Bhāveti muñcitukamyatāvasena. Bahulīkaroti paṭisaṅkhānupassanāvasena. Āsevati vā bhayatūpaṭṭhānaññānavasena. Bahulīkaroti vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. Saṃyojanāni pahīyanti, anusayā byantī honti maggapaṭipāṭiyā.

Samathaṃ anuppādetvāvāti avadhāraṇena upacārasamādhim nivatteti, na khaṇikasamādhim. Na hi khaṇikasamādhim vinā vipassanā sambhavati. Vipassanāpāripūriyāti vipassanāya paripuṇṇatāya vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā. Tatthajātānanti tasmim ariyamaggakkaṇe uppannānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ dhammānaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanaṃ. Vavassaggārammaṇatoti vavassaggassa ārammaṇatāya. Vavassaggo vossaggo paṭinissaggoti ca apavaggoti ca atthato ekaṃ, nibbānanti vuttaṃ hoti, tasmā nibbānassa ārammaṇakaraṇenāti attho. Cittassa ekaggatāti maggasammāsamādhimāha. Ariyamaggo hi ekanta samāhito asamādhānahetūnaṃ kilesānaṃ samucchadanato. Sesaṃ vuttanayameva.

Yuganaddhāva honti tadā samādhipaññānaṃ samarasatāya icchitabbato. Maggakkhaṇe hi na samathabhāvanāyaṃ viya samādhi, vipassanābhāvanāyaṃ viya

ca paññā kiccato adhikā icchitabbā, samarasatāya pana aññamaññassa anativattanaṭṭhena dvepi yuganaddhā viya pavattanti. Tena vuttaṃ “samathavipassanā yuganaddhāva hontī”ti.

Dhammadāyādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. Evaṃ me sutanti bhayabheravasuttaṃ. Ko nikkhepo? Keci tāva evamāhu “pucchāvasiko nikkhepo”ti. Duvidhā hi pucchā pākaṭṭhāpākaṭṭhabhedato. Tattha yassā desanāya nimittabhūto ñātum icchito attho kiṃ-saddapubbakena pakāsīyati, sā pākaṭṭhā pucchā yathā “kiṃsūdhā vittaṃ purisassa seṭṭha”nti evamādi. Yassā pana desanāya nimittabhūto ñātum icchito attho kiṃ-saddarahitena kevaleneva saddapayogena pakāsīyati, sā apākaṭṭhā pucchā. Ñātum icchito hi attho “paññā, pucchā”ti vuccati, tasmāyeva idha “ye me bho gotamā”tiādikā apākaṭṭhāti “pucchāvasiko nikkhepo”ti. Tayidaṃ akāraṇaṃ, yasmā so brāhmaṇo “yeme bho gotamā”tiādini vadanto na tattha kaṅkhī vicikicchī saṃsayamāpanno avoca, atha kho attanā yathānicchitamattaṃ bhagavati pasādhābhāvabāhūmānaṃ pavedento kathesi. Tenāha “bhagavati pasādaṃ alatthā”tiādi. Vihāreti vihārake nivāse. Avicchinneyevāti pavattamāneyeva. Padadvayassapi vasante evāti attho. Etaṃ purohitaṭṭhānaṃ uṇhīsādikakudhabhaṇḍehi saddhiṃ laddhaṃ, tathā ca “assa raññā dinna”nti vadanti. Tenāha “taṃ tassa raññā dinna”nti. Brahmanti vedaṃ. So pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānaṃ mūlabhāvato, ye aṭṭhakādīhi pavuttā, itare tannissayena jātā, tena tesamēva gahaṇaṃ “mante sajjhāyati”ti. Te hi guttabhāsitaḥṭṭatāya “mantā”ti vuccanti. Idameva hīti avadhāraṇena “brahmato jātā”tiādiṃ niruttiṃ paṭikkhipati.

Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ kāraṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na kāraṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasatī”tiādīsu viya hetuatthamevetam kāraṇavacanaṃ yuttaṃ, na kāraṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”tiādi. Bhagavato

satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito, sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sādupalatā gahitāti.

Upasaṅkamīti upasaṅkanto. Sampattukāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vā vattabbaṃ labhati. Tenāha “gatoti vuttaṃ hotī”ti, upagatoti attho. Upasaṅkamitvāti pubbakālakiriyānidhesoti āha “upasaṅkamanapariyosānadīpana”nti. Tatoti yaṃ ṭhānaṃ patto “upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato. Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi pubbabhāsītāya, tadanukāraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “sītodakaṃ viyā”tiādi vuttaṃ. Tattha sammoditanti saṃsanditaṃ. Ekībhāvanti sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpaṃ. Khamanīyanti “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ khaṇabhaṇḍagurātāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyya”nti pucchati. Yāpanīyanti paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci

yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābādhābhāvena kacci appābādhaṃ.
Dukkhajīvikābhāvena kacci appātaṅkaṃ. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya
kacci lahuṭṭhānaṃ. Tadanarūpabalayogato kacci balaṃ. Sukhavihārasabbhāvena
kacci phāsuvihāro atthīti tattha tattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balavappattā pīti pītiyeva. Taruṇapīti pāmojjaṃ. Sammodanaṃ janeti karotīti
sammodanikaṃ, tadeva sammodanīyanti āha “sammodajananato”ti.
Sammoditabbato sammodanīyanti imaṃ pana atthaṃ dassento “sammodituṃ
yuttabhāvato”ti āha. Saritabbabhāvatoti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīya”nti
vattabbe dīghaṃ katvā “sāraṇīya”nti vuttaṃ. Suyyamānasukhatoti
āpāthamadhurataṃ āha, anussariyamānasukhatoti vimaddaramaṇīyataṃ.
Byañjanaparisuddhatāyāti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya
vacanacāturiyamāha, atthaparisuddhatāyāti atthassa nirupakkilesataṃ. Anekehi
pariyāyehīti anekehi kāraṇehi.

Abhidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana
avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. Gīvaṃ pasāretvāti
gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Yemeti ettha sandhivasena ikāralopoti dassento “ye ime”tiādimāha. Uccākulīnatāya
jātivasena abhijātā jātikulaputtā. Tenāha “uccākulappasutā”ti. Ācārasampattiyā
abhijātā ācārakulaputtā. Tenāha “ācārasampannā”ti. Yattha katthaci apākaṭepi kule.
Tena brāhmaṇena adhippetā bhikkhūsu duvidhāpi saṃvijjantīti āha “idha pana
dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyevā”ti.

Saddhāti idaṃ karaṇatthe paccattavacananti āha “saddhāyā”ti, saddhāti vā
saddahitvāti attho. Imasmiṃ pakkhe pāḷiyaṃ ya-kāralopena niddesoti daṭṭhabbaṃ.
Agāratoti agāravāsato, uttarapadalopena, nissayūpacārena vā ayaṃ niddesoti.
Bhikkhanasīlatādīlakkaṇo bhikkhubhāvo pabbajjāsahacaritāya saddhiṃ
bhikkhubhāvaṃ anvācinantoti āha “pabbajjaṃ bhikkhubhāvañcā”ti.
Kammavācālakkaṇe pana bhikkhubhāve adhippete samuccayattho ca-saddo
daṭṭhabbo. Anagārassa bhāvoti etena pabbajjānissito suvisuddho sīlācāraguṇaviseso
gahito, kasigorakkhādīkammaapaṭikkhepo idha anuppādādīhi veditabbo. Sesaggahaṇe
pana saraṇagamanādivasena pabbajjāya, saraṇagamanādivasena upasampadāya ca
anekabhedattā āha “sabbathāpī”ti, tena tena pakārenāti attho. Puratogāmitā
paṭipattigamanena, na kāyagamanenāti āha “nāyako”ti, sammāpaṭipattiyā
nibbānasampāpakoti attho. Hitakiriyāyāti diṭṭhadhammikādihitacariyāya. Gāhaṇaṃ
adhisīlādīsu accantāya niyojanaṃ, na kathanamattanti dassento “gāhetā”ti vatvā
“sikkhāpetā”ti āha. Diṭṭhānugatinti diṭṭhiyā anugamananti dassento
“dassanānugati”nti vatvā sikkhāttayasaṅgahaṃ bhagavato sāsanaṃ tena diṭṭhattā
diṭṭhi, tassa tasseva khamanavasena khanti, ruccanavasena ruci,
taṃdiṭṭhikhanirucikāva bhagavato sāvakaṃti āha “yaṃdiṭṭhiko”tiādi.

Esa kira alatthāti sambandho. Devaputte viyātiādi kassaci pārijuñṇassa
abhāvadīpanato “saddhāyā”tiādinā vuttassa pabbajitabhāvassa pākāṭikaraṇaṃ.
Saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvāti idaṃ haṭṭhapahaṭṭhādibhāvassa
kāraṇavacananaṃ. Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭheti idaṃ
anussaṅkitāparisaṅkitatāya kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ.

Evametantiādinā āmedītavacananaṃ sampahaṃsanavasena, pasādavasena vā katanti
daṭṭhabbaṃ. Tathā hi evaṃ-saddo sampatiṇṇhanattho abbhanumodanattho ca vutto.

Mamanti upayogatthe sāmivacanaṃ, nipātapadaṃ vā etaṃ “ma”nti iminā samānatthanti daṭṭhabbaṃ. Ādīnīti ādi-saddena najīvikāpakatādiṃ saṅgaṇhāti īdisānaṃyevāti saddhāpabbajjāya vibhāvitaanabhijjhāluādisabhāvānaṃyeva, na itaresaṃ abhijjhālusabhāvānaṃ. Vuttañhetuṃ -

“Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pade padaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākaṭindriyo, atha kho ārakāva mama ahañca tassā”ti.

Ajjhogāhetvā adhippetatthaṃ sambhavituṃ sādhetuṃ dukkhānīti durabhisambhavāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetuṃ “sambhavituṃ dukkhāni dussahāni”ti vuttaṃ. Araññavanapatthānīti araññalakkhaṇappattāni vanasaṇḍāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṃ. Kiñcāpīti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Nipariyāyato araññābhāvaṃ “gāmato bahi arañña”nti. Tenāha “nipariyāyenā”tiādi. Kiṃ sambhāveti? Āraññakaṅganipphādakattaṃ. Yañhi āraññakaṅganipphādakaṃ, taṃ visesato “arañña”nti vuttanti. Tenevāha “yaṃ taṃ pañcadhanusatika”ntiādi. Nikkhamitvā bahi indakhīlāti indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. Bahi indakhīlāti yattha dve tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya, yattha taṃ natthi, tattha tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. Yasmā bahi indakhīlato paṭṭhāya manussūpacāre bhayabheravaṃ natthi, tasmā idha nādhippetanti daṭṭhabbaṃ.

Gāmantanti gāmasamīpaṃ. Anupacāraṭṭhānanti niccakiccavasena nupacaritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha “yattha na kasīyati na vapīyati”ti. Pantānīti iminā “pariyantāna”nti imassa pariyāyassa idha pāliyaṃ gahitattā vuttaṃ “pariyantānanti imamekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā”ti. Dūrānanti pana ayaṃ pariyāyo ṭhapetabbo siyā tassāpi “pantānī”ti imināva atthato gahitattā, tathā sati “na manussūpacārāna”nti edisānampi ṭhapetabbatā āpajjati, tasmā saddato eva ṭhapanāṃ daṭṭhabbaṃ. Pavivekanti pakārato, pakārehi vā vivecanaṃ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādiiriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṃ gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjato ekasseva pavattati. Teneva hi vivecetabbānaṃ vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā “paviveka”nti ekavacanena vuttaṃ. Dukkaraṃ pavivekanti vā pavivekaṃ kattuṃ na sukhanti attho. Ekībhāveti ekikabhāve. Dvayaṃdvayārāmoti dvinnaṃ dvinnaṃ bhāvābhirato. Haranti viyāti saṃharanti viya vighātuppādanena. Tenāha “ghasanti viyā”ti, bhayasantāsuppādanena khādituṃ āgatā yakkharakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. Īdisassāti aladdhasamādhino. Tiṇapaṇṇamigādisaddehīti vāteritānaṃ tiṇapaṇṇādīnaṃ migapakkiādīnañca bhiṃsanakehi bheravehi saddehi vividhehi ca aññehi khāṇuādīhi yakkhādīkārehi upaṭṭhitehi bhiṃsanakehi. Evaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ nāma karonto aho acchariyā eteti vimhito.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā

35. Soḷasasu ṭhānesūti “ye kho kecī”tiādinā pāliyaṃ vakkhamānesu soḷasasu kāraṇesu. Aparisuddhakāyakammantatādayo araññe viharantānaṃ cittutrāsanimittatāya visesato vikkhepāvahā, parisuddhakāyakammantatādayo pana tadabhāvato tesāṃ avikkhepāvahā. Tenāha

“aparissuddhakāyakammantasandosahetū”tiādi. Soḷasasūti ca vodānapakkhamyeveva gahetvā vuttaṃ. Saṃkilesaggahaṇampi yāvadeva vodānadassanattanti. Ārammaṇapariggaharahitānanti aparissuddhakāyakammantādikassa araṇṇe diṭṭhassa tassa ārammaṇassa “ye kho keci”tiādinā pāḷiyam āgatanayena pariggaṇhanañānarahitānaṃ. Ārammaṇapariggahayuttānanti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. Attanāti bhagavantaṃ sandhāya vadati, sayanti attho. Tādisoti ārammaṇapariggahayutto.

Sambujjhati etenāti sambodho, ariyamaggoti āha “ariyamaggappattito”ti. Aggamaggādhigamādhīno buddhānaṃ sabbaññutaññādhigamoti āha “anabhisambuddhassāti appaṭividdhacatusaccassā”ti. Anavasesato ñeyyaṃ, bujjhituṃ arahatīti bodhi, mahāvīriyatādinā tattha visesayogato sattoti āha “bujjhanakasattassā”ti. Tenāha “sammāsambodhi”ntiādi. Niyatabhāvappattito paṭṭhāya mahāsattā yathā mahābodhiyānapaṭipadā hānabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho visesabhāgiyā nibbedhabhāgiyā ca hoti, tathā paṭipajjanato bodhiyaṃ ninnagoṇapabbhārā evāti āha “bodhiyā vā sattasseva laggassevā”ti. Tenāha “dīpaṅkarassa hī”tiādi. Aṭṭhadhammasamodhānenāti -

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā”ti. -

Imesaṃ abhinīhārassa aṅgabhūtānaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samodhānena samavadhānena.

Pabbajjūpagatāti pabbajjaṃ upagatā. Tena pabbajjāmattena samaṇā, na samitapāpatāyāti dasseti. Jātimattena idha brāhmaṇāti adhippetāti āha “bhovādino vā”ti. Te hi “bho bho”ti vadanasilā, tenāha “bhovādī nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti. Pāṇātipātādināti ādi-saddena adinnādānaṃ abrahmacariyañca saṅgaṇhāti. Aparissuddhenāti ca visesanaṃ kāyakammantāpekkhāya, na pāṇātipātādiapekkhāya. Na hi pāṇātipātādiko tassa pubbabhāgapayogo ca koci parisuddho nāma atthi. Bhāyanaṭṭhena bhayaṃ, bhīrutāvahaṭṭhena bheravaṃ. Sandosahetūti sadosahetu. Sa-saddo hi idha sānusāro vutto. Tenāha “attano dosassa hetū”ti. Ekantena cittutrāsakkaṇṇassa bhayassa vasena “sāvajja”nti vuttaṃ. Cittutrāso hi ekantasāvajjo bhāyanaṭṭhena bhayañcāti. Akkhemanti idaṃ ubhayavasena. Cittutrāsopi hi sarīracittānaṃ anattābhavato akkhema, tathā bhayānakārammaṇampīti. Aṭṭhakathāyaṃ pana atthadvayaṃ yathāsaṅkhyāṃ yojitaṃ. Sayam parikkappitabhayānakārammaṇanimittaṃ cittutrāsasamuppādanavasena ānentā bhayabheravaṃ avhāyanti viya hontīti vuttaṃ “avhāyantīti pakkosantī”ti. Teti māritamanussānaṃ ñātimittādayo. Gacchaṃ gahanabhūtaṃ mahantaṃ kaṇṭakasaṇḍaṃ, gumbaṃ nātimahantanti vadanti. Gacchanti pana tiṇavanaṃ veditabbaṃ, “gacche ruḷhatīṇe”ti vuttaṃ, gumbaṃ kaṇṭakalatādibharitāvīruḷhaṃ. Baddhā vadhitā viyāti baddhā hutvā tāḷiyamānā viya.

“Na kho panāti ettha khoti avadhāraṇatthe nipāto, panā”ti visesatthe. Tenetaṃ dasseti “añṇe samaṇabrāhmaṇā viya ahaṃ aparissuddhakāyakammanto hutvā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni na kho pana paṭisevāmi, parisuddhakāyakammantoyeva pana hutvā tāni paṭisevāmī”ti. Evaṃ vā ettha atthayojanā veditabbā. “Parisuddhakāyakammantohamasmī”ti hi tena avadhāraṇena vibhāvitatthadassanaṃ. Tesamahaṃ aññataroti tāya parisuddhakāyakammatāya tesam ariyānaṃ ahaṃ aññataroti kāyakammapārisuddhiyā mahāsatto attānaṃ

ariyesu pakkhipati. Paramasallekhabhāvappattā hi tadā bodhisattassa kāyakammapārisuddhi, tathā vacīkammādipārisuddhi, yato māro randhagavesī hutvā chabbassāni nirantaram anubandho antaram na labhati. Tenāha -

“Satta vassāni bhagavantam, anubandhim padāpadam;
Otāram nādhigacchissam, sambuddhassa satīmato”ti.

Bhiyyoti adhiham savisesam, uparūpari vā. Bhītatasitā bhayūpaddavena chambhitasarīrā haṭṭhalomā honti, abhītatasitā pana bhayūpaddavābhāvato ahaṭṭhalomā khemena sotthinā tiṭṭhantīti tesam khemappatti sotthibhāvo vā pannalomatāya pākaṭo hotīti pāḷiyam “palloma”nti vuttam. Tenāha “pannalomata”ntiādi. Ettha ca bhiyyo pallomamāpādim araññe viharāyāti paṭiññāniddeso. Parisuddhakāyakammantohamasmīti hetudassanam. “Ye hi vo ariyā”ti sadisūdāharaṇadassanam. Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vāti visadisūdāharaṇadassanam. Sesāni anvayabyatirekavibhāvanānīti daṭṭhabbanti ayamettha yuttivibhāvanā. Iminā nayena sesavāresupi yuttivibhāvanā veditabbā.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā

36. Aparisuddhena musāvādādināti ettha yaṃ vattabbam, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Ādi-saddena pana saṅgahitam tesaṇca musāvādādīnam pavattibhedam bhayabheravābhānamukhena dassetum “katha”ntiādi vuttam. Tattha yaṃ vattabbam, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Bhaṇḍesūti saviññānakāviññānakesu bhaṇḍesu. Uppādetvāti attano pariṇāmasena abhijjhāsaṅkhātam visamalobham uppādetvā. Kujjhivāti vināsacintāvasena parassa kujjhivā. Evañhi nesam “yesam aparajjhīmā, te idāni anubandhitvā”tiādinā pacchā āsaṅkuppatti siyā. “Ete amhākam pariggahavatthum gahetukāmā maññe, vināsam kātukāmā maññe”ti yathā pare parato tesam abhijjhābyāpādappavattim pariggaṇhanti, tādīsam manokammantaṃ sandhāya “te paresa”ntiādi vuttanti daṭṭhabbam. Kāmam akusalakāyakammavacīkammavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti manokammantavāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānampi pāṇātipātādīnam vacīkammādibhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnam kāyakammādibhāvābhāvo, manokammabhāvo eva pana siddhoti katvā manokammantavāre eva abhijjhādayo uddhaṭṭā. Tathā hi vuttam -

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti.

Kiñcāpi aṭṭhakathāyaṃ sāsane pabbajitavasena ājīvavāre bhayabheravābhānam yojitam, “ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātidhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva, tāya eva ca ājīvavipattiyā aññathā vā nesam araññavāso sambhaveyyāti.

37. Evaṃ ājīvattāmakasīlavasena bhayabheravaṃ dassetvā tato param nīvaraṇappahānādivasena taṃ dassetum desanā vaḍḍhitāti tadattham vivaranto “ito para”ntiādimāha. Tattha nīvaraṇavasena puna vuttāti ayamadhippāyo - evam

sīlavisuddhimattampi araññe viharato bhayabheravābhāvaṃ āvahati, kimaṅgaṃ pana nīvaraṇāni pahāya appanāsamādhim, upacārasamādhimeva vā sampādayatoti samādhisampadāya bhayabheravābhāvahetukaṃ dassetuṃ upari desanā vaḍḍhitāti akusalamanokammantabhāvena gahitāpi abhijjhābyāpādā nīvaraṇavasena puna vuttāti adhippāyo. Abhi-pubbo jhā-saddo abhijjhāyanatthoti āha “parabhaṇḍādiabhijjhāyanasīlā”ti. Vatthukāmesūti rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. Bahalakilesarāgāti thiramūladummocanīyatāhi ajjhosāne pabhūtakilesakāmā. Abhijjhā cettha appattavisayapatthanā, tibbasārāgo sampattivisayābhiniveso. Te hi lobhābhībhūtā puggalā attani tibbasāpekkhatāya eva lobhābhībhūtātāya avavatthitārammaṇā avinicchitavisayā araññe taṃ taṃ visayaṃ anupadhāritvā viharanti, rajjuādīni yāthāvato na sallakkhenti. Tenāha “tesa”ntiādi. Upaṭṭhāti santacittātāya. Tathā hi vuttaṃ “ākulacittā”ti. “Idānimha naṭṭhā”ti tasanti vitasanti, āgantvā bādhiyamānā viya honti, evaṃ taṃ bhayabheravaṃ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosantīti yojanaṃ sandhāyāha “sesaṃ tādīsamevā”ti. “Anabhijjhāluhamasmī”ti pālīpade ciraparicitaalobhajjhāsayatāya kamaladale jalabindu viya alaggamānasattā sabbattha anapekkhohamasmīti attho.

38. Pakatibhāvavijahanenāti parisuddhabhāvasaṅkhātassa ca pakatibhāvassa vijahanena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti. Vipannacittāti kilesāsucidūsitātāya kuthitacittā. Tenāha “kilesānugataṃ...pe... pūtikaṃ hotī”ti. Paduṭṭhamanasaṅkappāti visasaṃsaṭṭhamuttaṃ viya dosena padūsitacittasaṅkappā. Vuttanayenevāti “te avavatthitārammaṇā hontī”tiādinā abhijjhāluvāre vuttanayeneva. Yathā hi lobhavasena, evaṃ dosādivasenapi avavatthitārammaṇā hontīti. Sabbatthāti heṭṭhā upari cāti sabbattha ṭhānesu vaṇṇetabbā.

39. “Yā cittassa akallatā akammaññatā”ti vacanato thinaṃ cittassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha “cittagelaññabhūtena thinenā”ti. Tathā “yā kāyassa akallatā akammaññatā”ti vacanato middhaṃ visesato nāmakāyassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha “sesanāmakāyagelaññabhūtena middhenā”ti. Sesaggahaṇaṇcettha cittanivattanatthaṃ. Idañca middhaṃ rūpakāyassapi gelaññāvahanti daṭṭhabbaṃ niddāya hetubhāvato. Tathā hi taṃ “niddā capalāyikā”ti niddiṭṭhaṃ. Tenāha “te niddābahulā hontī”ti.

40. Uddhaccapakatikāti uddhaccasīlā anavaṭṭhitasabhāvā. Anavaṭṭhānarasañhi uddhaccaṃ. Tenāha “vipphandamānacittā”tiādi. Idhāti “avūpasantacittā”ti imasmiṃ pade. Kukkuccaṃ gahetuṃ vaṭṭati saṃvaṇṇanāvasena pacchānutāpassapi cittassa avūpasamakarattā. Uddhaccaṃ pana sarūpeneva gahitanti adhippāyo.

41. Ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ kaṅkhā vicikicchāti ca. Yadi evaṃ kasmā dvidhā katvā vuttanti āha “kiṃ nu kho”tiādi. Kaṅkhanatoti saṃsayaṇato. Vicikicchāti vuccati “dhammasabhāvaṃ vicinanto etāya kicchati, vigatā tikicchā vā”ti katvā.

42. Evaṃ nīvaraṇābhāvakittanamukhena samādhisampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetvā idāni attukkaṃsanādiabhāvakittanamukhena paññāsampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetuṃ “ye kho kecī”tiādinā upari desanā vaḍḍhitā, tadatthaṃ vivarituṃ “attukkaṃsanakā”tiādi vuttaṃ. Ukkāṃsenti mānavasena paggaṇhanena. Tenāha “ucce ṭhāne ṭhapenti”ti.

Thinamiddhauddhaccakukkuccavicikicchāvāresu gayhamānaṃ
abhijjhāluvārasadisanti tattha taṃ anāmasitvā attukkaṃsakavāre kiñci visadisam
atthīti taṃ dassetum “te katha”ntiādi vuttaṃ.

43. Chambhanaṃ chambho, kāyassa chambhitattahetubhūto balavacittutrāso. So
etesam atthīti chambhī. Tenāha “kāyathambhanā”tiādi. Bhīrukajātikāti
bhāyanakasīlā. Ekameva cetaṃ sāvajjabhayaṃ kāye chambhitattassa, citte ca kāye
ca thaddhabhāvassa uppādanavasena “chambho bhīrutā”ti ca vuccatīti
taṃsamaṅgino samaṇabrāhmaṇā “chambhī bhīrukajātikā”ti vuttā, idha
bhayabheravaṃ sarūpeneva gahitaṃ.

44. Labbhati pāpuṇīyatīti lābhasaddassa kammaśādanattamāha. Sakkaccaṃ
kātabbo dātabboti sakkāro. Tadattadīpakanti lābhādiṃ pahāya araṇṇe vasato
bhayabheravābhāyanaṃ natthīti dīpakaṃ. So kira lābhagarutāyeva piyo gāmo
etassāti “piyagāmiko”ti nāmaṃ labhati. Kammamuttoti jarājiṇṇattā kammaṃ kātuṃ
na sakkotīti sāmikehi vissaṭṭho.

45. Alasabhāvena sammāvāyāmassa akaraṇato kucchitaṃ sīdantīti kusītā. Vīrassa
bhāvo, kammaṃ vā vīriyaṃ, vidhinā vā īretabbaṃ pavattetabbanti vīriyaṃ,
sammāvāyāmo. Tena hīnā hīnavīriyā. Kāyaviññattiyā samuṭṭhānavasena
pavattavīriyaṃ kāyikavīriyaṃ, vattakaraṇaṇkamanādīsu datṭhabbaṃ. Nisajja
sayitvā ca kammaṭṭhānamanasikāravasena pavattavīriyaṃ cetasikavīriyaṃ. Tattha
purimaṃ visesato kosajjapaṭipakkhatāvasena, dutiyaṃ vīriyārambhatāvasena
pākaṭaṃ hotīti dassento “kusītā”tiādimāha. Te hi hīnavīriyā alasatāyeva
ārammaṇavavatthānamattampi kātuṃ na sakkonti.

46. Natṭhassatīti alabbhamānassati, paccayavekallena vijjāmānāyapi satiyā
satikiccaṃ kātuṃ asamatthatāya evaṃ vuttaṃ. Na sampajānāti asampajānā.
Taṃyoganivattiyañcāyaṃ a-kāro “ahetukā dhammā, abhikkhuko āvāso”tiādīsu viyāti
āha “paññārahitā”ti. Nanu soḷasamo paññāvāro, ayaṃ sativāro, tattha kasmā
saṃkilesapakkhe paññā gahitāti codanaṃ sandhāyāha “imassa cā”tiādi.
Satibhājanīyamevetam, yadidaṃ cuddasamo vāro, paññā panettha cuddasame vāre
kevalā sati dubbalāti satidubbalyadīpanatthaṃ “asampajānā”ti paṭikkhepamukhena
vuttā. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “duvidhā hī”tiādi vuttaṃ.

47. Appanāsamādhinā, upacārasamādhinā vā cittaṃ ārammaṇe samaṃ, sammā vā
āhitaṃ nāma hoti, nāññathāti dassento “asamāhitāti
upacārappanāsamādhivirahitā”ti āha. Vibbhantacittāti anavaṭṭhitacittā. Pubbe
nīvaraṇabhāvasāmañña uddhaccaṃ gahitaṃ “uddhatā avūpasantacittā”ti, idha
samādhānābhāvena uddhaccahetuko cittavibbhamo vutto “asamāhitā
vibbhantacittā”ti, ayametesam viseso. Pubbe vuttanayenāti pubbe “uddhaccena hi
ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viyā”ti vuttanayena.
Sabbam pubbasadisamevāti bhayabheravābhāyanassa abhijjhāluvāre vuttasadisatam
sandhāya vadati.

48. Duppaññāti ettha du-saddo “dussīlo”tiādīsu viya abhāvattho, na “duggati,
duppaṭipanno”tiādīsu viya garahatthoti dassetum “nippaṇṇānametaṃ
adhivacana”nti vatvā “paññā pana duṭṭhā nāma natthī”ti vuttaṃ. Teti duppaññā.
Sabbatthāti catūsipi pāṭhavikappesu. Elanti vā doso vuccati. Tenāha “yā sā vācā
nelā kaṇṇasukhā”ti. Tathā hi sīlam “nelaṅga”nti vuttaṃ. Duppaññā ca kathentā
sadosameva katham kathenti apaṇḍitabhāvato. Tenevāha “dubbhāsita bhāsī”ti.

Tasmā elasabbhāvato elam mukhaṃ etesanti elamūgāti vuttāti evampi vā ettha attho daṭṭhabbo. Yāya paññāya vasena “paññāsampanno”ti vuttaṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “no ca kho”tiādi vuttaṃ. Nanu ca bodhisattā bahulavipassanāpaññāya samannāgatā hontīti? Honti, tadā pana bodhisattena na vipassanārambho kato, no ca vipassanāpaññā adhippetāti vuttaṃ “no ca kho vipassanāpaññā”ti.

Keci panettha “saddhāvirahitā aparisuddhakāyakammantādayo viya bhayabheravāvāhāyanassa visesakāraṇaṃ, nāpi saddhāluta pallomatāyāti saddhāvāro anuddhaṭo”ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ. Kammaphale hi saddahanto kammaṭṭhisaraṇatameva nissāya bhayabheravaṃ tiṇāyapi amaññaṃāno pallomatamāpajjeyya. Yasmā pana vīriyādayo saddhāya vinā nappavattantīti tesam upanissayabhūtā sahajātā ca sā taggahaṇeneva gahitā hotīti visuṃ na uddhaṭā. Tathā hi sā jhānassa pubbabhāgaṭṭhāyampi na uddhaṭā, kiṃ vā etāya saddhāya, addhā sā imasmiṃ ārammaṇapariggahaṭṭhāne na gahetabbāva, tato dhammassāminā idha na uddhaṭā, evaṃ aññesupi edisesu ṭhānesu nicchayo kātabbo. Yathānulomadesanā hi suttantakathāti.

Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasaṭṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā

49. Soḷasārammaṇānīti soḷasaṭṭhānāni ārammaṇāni. Evarūpāsu rattīsūti cātuddasīdikā upari vakkhamānā rattiyo sandhāya vadati. Evarūpe senāsaneti etthāpi eseṇa nayo. Yāti aniyamato uddiṭṭhānaṃ puna “tā”ti vacanaṃ niddeso viya hotīti vuttaṃ “yā tāti ubhayametaṃ rattīnaṃyeva uddesaniddesavacana”nti. Abhīti lakkhaṇatthe “aññe ca abhiññātā brāhmaṇamahāsālā”tiādīsu viya. Kathaṃ panettha lakkhaṇatthātā veditabbā? Lakkhīyati etenāti lakkhaṇanti āha “candapāripūriyā”tiādi. Puṇṇamāsiyaṃ candapāripūriyā amāvāsiyaṃ candaparikkhayena. Ādi-saddena candassa upaḍḍhamāṇḍalatārāhuggahatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Upasaggamattameva abhi-saddo lakkhitasaddeneva lakkhaṇatthassa viññāyamānattāti adhippāyo.

Paṭhamadivasato pabhutīti paṭhamapāṭipadadivasato paṭṭhāya. Yasmā codako bhagavato kāle anabhilakkhitāpi aparabhāge abhilakkhitā jātā, tasmā taṃ abhilakkhaṇīyataṃ upādāya “sabbadassinā bhagavatā pañcamī kasmā na gahitā”ti codeti, itaro sabbakālikāsu cātuddasīdīsu gayhamānāsu asabbakālikāya kathaṃ gahaṇanti adhippāyena “asabbakālikattā”ti pariharati.

Tathāvidhāsūti “abhiññātā”tiādīnaṃ yathā vuttā, tathāvidhāsu. Devatādhiṭṭhitabhāvena ārāmādīnaṃ lokassa cetiyabhāvoti āha “pūjanīyaṭṭhenā”ti. Manussā yebhuyyena gāmādīnaṃ dvāresu tathārūpe rukkhe cetiyaṭṭhāniye katvā voharantīti āha “gāmanigamādidvāresū”tiādi. Dassanamattenapi savanamattenapi bhayuppādanena pākatikasatte bhiṃsentīti bhiṃsanakāni. Tenāha “bhayajanakāni”tiādi. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, ativiya sappatibhayaṃ bheravaṃ.

Āyācanaupahāraṇārahanti taṃtaṃbalikammaṇaṇidhikammakaraṇayoggaṃ. Pupphadhūpa...pe... dharaṇītalanti idaṃ yathāpaṭisūtena suppādīnaṃ upahāraṇaḍassanaṃ. Koṭṭentoti paharanto, siṅgappahārakhurappahārehi

saddaṃ karontoti adhippāyo. Sabbacatuppadānaṃ idha magoti nāmaṃ, na “acchacammaṃ migacammaṃ eḷakacamma”ntiādīsu viya, rohitotiādi migavisesānanti adhippāyo. Cāletvāti aggamaddanena cāletvā. Moraggahaṇaṇcetta upalakkhaṇanti dassento āha “idha sabbapakkhigahaṇaṃ adhippeta”nti. Esa nayoti idaṃ yathā “moro vā”ti ettha vā-saddo avuttavikappanattho, evaṃ “migo vā”ti etthāpīti migasaddassa visesatthavuttitaṃ sandhāyāha. Ito pabhūtīti “yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyo”tiādīnā bhayabheravassa gavesanacintanato pabhuti, na gavesanārambhato pabhuti. “Appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya”nti etthāpi hi ārammaṇameva bhayabheravaṃ. Sukhārammaṇaṃ rūpaṃ sukhamiva “rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkanta”ntiādīsu. Kathaṃ bhayaggahaṇena ca rūpārammaṇaggahaṇanti āha “parittassa cā”tiādi. “Āgacchatī”ti vacanato gavesanārambhato pabhuti “etaṃ bhaya”nti ārammaṇaṃ adhippetanti keci “taṃ na passeyya”nti cakkhunā dassanassa adhippetattā, tasmā vuttanayeneva attho gahetabbo. Bhayaṃ ākaṅkhamānoti upaparikkhanavasena ahaṃ bhayavatthum ākaṅkhamāno viharāmi, taṃ kimatthiyaṃ, ettakopi bhayasamannāhāro mayhaṃ ayuttoti adhippāyo.

Yaṃ pakāraṃ bhūto yathābhūto, so panettha pakāro iriyāpathavasena yutto pāḷiyaṃ tathā āgatattāti āha “yena yena iriyāpathena bhūtassā”ti. Bhavitassāti idaṃ “bhūtassā”ti iminā samānatthaṃ padanti daṭṭhabbaṃ. “Samaṅgībhūtassā”ti padaṃ purimapaḍalopena bhūtassāti vuttanti dassento “samaṅgībhūtassa vā”ti āha. Bhayabheravārammaṇeti bhayabheravābhimate ārammaṇe. Neva mahāsatto tiṭṭhatītiādi “tathābhūto ca taṃ paṭivineyya”nti yathā cintitaṃ, tathā paṭipannabhāvadassanaṃ. Iriyāpathapaṭipāṭi nāma ṭhānagamananisajjānipajjāti vadanti, uppaṭipāṭi pana paṭhamaṃ nipajjā, puna nisajjā, puna ṭhānaṃ, pacchā gamananti evaṃ veditabbā. Āsannaṇapaṭipāṭiyāti gamanassa tāva ṭhānaṃ āsannaṃ, ṭhānassa nisajjā gamanañca, nisajjāya nipajjā ṭhānañca, nipajjāya nisajjā āsannā. Idha pana gamanassa ṭhānaṃ, ṭhānassa ca gamanaṃ, nisajjāya ca nipajjā, nipajjāya ca nisajjā āsannabhāvena gahitā, itare paramparāvasenāti veditabbā. Bhikkhussa pana iriyāpathā sampattapaṭipāṭiyā viya aparāparupattivasena vuccanti.

Bhayabheravassenāsanādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asammohavīhāraṇṇanā

50. Ayañca me sabbaso bhayabheravābhāvo visesato asammohadhammattāti dassetuṃ “santi kho panā”tiādīnā upari desanā vaḍḍhitāti ayaṃ vā ettha anusandhi. Jhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesūti iminā ajjhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesu vattabbameva natthīti dasseti. Atthīti idaṃ nipātapadaṃ puthuvacanampi hoti “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādīsu viyāti “santi”ti padassa atthadassanavasena vuttaṃ. Kiṃ khaṇattayasamaṅgitāya te atthi, notī āha “saṃvijjanti upalabbhanti”ti, mahati lokasannivāse edisāpi saṃvijjanti ñāṇena gahetabbatāya upalabbhanti. Odātakasiṇalābhīti appamāṇaodātakasiṇalābhī. Evaṃ hissa samantato āloko viya upaṭṭhāti. Parikammanti samāpattipubbabhāgamāha. Ettakaṃ sūriye gate vuṭṭhahāmīti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti, kevalaṃ “divā eva vuṭṭhahāmī”ti manasikāraṃ uppādesi. Visadaṃ hoti sabbaṃ ārammaṇajātaṃ, dibbacakkhunā passantassa viya vibhūtaṃ. Avisadanti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. Evaṃsaññinoti rattiṃ “divā”ti, divā ca “ratti”ti evaṃsaññino.

Antosenāsane rattiṃ nisinno hotīti ratti-saddo ajjhāharitabbo. Parittāsanādīhi, aññehi vā kāraṇehi. Gambhīrāya bhūmigabbhasadisāya ghanavanapaṭicchannāya bahalatarajālavanapaṭalapaṭicchannāya. Antarahitasūriyāloke kāleti eteneva divāti avuttasiddho. Sammohavīhāro nāma bahuvidhoti āha “sammohavīhārānaṃ aññatara”nti.

Pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo antamaso lavatuṭikhaṇassapi upādāya suvavatthitattā, tathā rattidivasakoṭṭhāsaparicchedo attanā kātabbakiccavasena kālaññāvasena ca.

Kālathambhe laddhabbachāyāvasena dvaṅgulakāle. Yāmaghaṇṭikaṃ paharati saṅghassa taṃtaṃvattakaraṇatthaṃ. Muggaranti ghaṇṭikappaharaṇamuggaraṃ. Yāmayantaṃ patati aññehi bhikkhūhi yojitanti adhippāyo. Yāva aññe bhikkhū bhojanasālaṃ upagacchanti, tāva divāvīhāraṭṭhānaṃ gantvā samaṇadhammaṃ karoti.

Yaṃ kho tanti ettha yanti aniyamuddeso, khoti avadhāraṇe, yameva puggalanti attho. Tanti vuccamānākāravacanaṃ. Mamevāti maṃ eva. Asammohasabhāvoti sabhāvabhūtaasammoho. “Uppanno”ti vuttattā “manussaloke”ti vuttaṃ. Paññāsampattiyāti yāthāvato hitassa jānanasamatthena attano paññāguṇena, na kevalaṃ ajjhāsayeneva hitesitā, atha kho payogenāti dassento “hitūpadesako”ti āha. Ajjhāsayena pana hitesitā “lokānukampāyā”ti iminā dassitā. Upakaraṇehi vinā na kadāci bhogasukhaṃ upakaraṇadānañca cāgasampattihetukanti āha “cāgasampattiyā...pe... dāyako”ti. Mettāsampattiyā hitūpasamhārena rakkhitā. Karuṇāsampattiyā dukkhāpanayanena gopāyitā. Nanu ca pubbepi vuttaṃ “hitāya sukhāyā”ti, atha kasmā puna taṃ gahitanti codanaṃ sandhāyāha “idha devamanussaggahaṇenā”tiādi. Tena pubbe avisesato hitādīni dassitāni, idāni visesato saha payojanena tāni dassitānīti dīpeti. Nibbānato paro paramo attho nāma natthīti āha “paramatthattāyā”ti. Hinoti nibbānaṃ gacchatīti hitaṃ, maggo. Ukkamsato sukhatthaṃ ariyaphalanti āha “tato uttari sukhābhāvato”ti.

Asammohavīhāraṇaṇā nīṭṭhitā.

Pubbabhāgapāṭipadādivaṇṇanā

51. Asammohavīhāranti asammohavuttiṃ, asammohasambodhinti vā attho. Tanti samathavipassanābhāvanāsaṅkhātāṃ paṭipadaṃ. Pubbabhāgato pabhutīti bhāvanāya pubbabhāgavīriyārambhādito paṭṭhāya. Kecīti uttaravīhāravāsino.

Bodhimaṇḍeti bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Caturaṅganti “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”tiādinā vuttacaturaṅgasamannāgataṃ. Paggahitanti ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasāṅkhātussahanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “asithilappavattitanti vuttaṃ hotī”ti. Asallīnanti asaṅkucitaṃ kosajjasena saṅkocaṃ anāpannaṃ.

Upaṭṭhitāti ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha “ārammaṇābhimukhībhāvenā”ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti asammuṭṭhā. Kiñcāpi cittamiva cittapassaddhivasena kāyapassaddhivaseneva kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “kāyacittapassaddhisambhavenā”ti. Rūpakāyopi passaddhoyeva hoti

kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā. So ca kho kāyo. Vigatadarathoti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. Sammā āhitanti nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātavikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādānena sammadeva āhitaṃ. Tenāha “suṭṭhu ṭhapita”ntiādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “ekaggaṃ acalaṃ nipphandana”nti. Ettāvatāti “āraddhaṃ kho panā”tiādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbaṭṭipadāya icchitabbāti? Saccaṃ icchitabbā, sā pana nānantariyabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṃ asati paññāyārambhādibhāvo na siyā. Tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva jhānassa pubbaṭṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṃ.

Vuttaṃ, tasmā idha na vattabbaṃ. Visuddhimaggo hi imissā saṃvaṇṇanāya ekadesabhūtoti vuttovāyamatthoti. Viharatīti āgataṃ paruddesikattā vihārassa. Idha vihāsinti āgataṃ atthuddesikattā. Idaṃ kira sabbabuddhānaṃ avijahitanti āha “ānāpānassatikammaṭṭhāna”nti. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavatto catubbidhopi arūpajjhānaviseso catutthajjhānasaṅgaho evāti āha “cattāri jhānāni”ti. Yuttaṃ tāva cittekaggaṭā bhavokkamanatthātā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇāti tesāṃ vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanteva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi sattaṃ siddha”nti, evaṃca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Cittekaggaṭatthānīti cittasamādhānatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggaṭāsīsenā hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetāṃ vuttaṃ. Tenāha “ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā”ti. Bhavokkamanatthānīti bhavesu nibbattiatthāni.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍūpasaṅkamanato pubbepi carimabhava catutthajjhānaṃ nibbattitapubbaṃ, tadā pana taṃ nibbattitamattameva ahosi, na vipassanāpādakāṃ, tasmā “bodhirukkhamaṇe nibbattita”nti tato visesetvā vuttaṃ. Vipassanāpādakanti vipassanārambhe vipassanāya pādakāṃ. Abhiññāpādakanti etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanaṃ ahosi, na tato paraṃ uparimaggaḍdhigamaphalasamāpattiabhiññāvaḷaṇṇānādiatthāṃ. Abhisambodhisamādhigamato paṭṭhāya hi sabbāṃ ñāṇasamādhikiccaṃ ākaṅkhamattapaṭibaddhamevāti. Sabbakiccasādhakanti anupubbavīhārādisabbakiccasādhakaṃ. Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññūtaññānapadaṭṭhānañhi maggañānaṃ, maggañānapadaṭṭhānañca sabbaññūtaññānaṃ abhisambodhi, tadadhigamasamakārameva bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṃ, catutthajjhānasannissayo ca maggaḍdhigamoti.

Pubbabhāgaṭṭipadādivaṇṇanā nīṭṭhitā.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. Dvinnaṃ vijjānanti pubbenivāsaññādadibbacakkhuññāṇasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ vijjānaṃ. Anupadavaṇṇanāti tāsaṃ vijjānaṃ niddesapāḷiyā anupadavaṇṇanā. Bhāvanānayoti uppādanavidhi. “So”ti paccattavacanassa ahaṃ-saddena sambandhane kāraṇaṃ dassetuṃ “abhininnāmesī”ntiādi vuttaṃ. Pāḷiyaṃ vā “abhininnāmesī”nti uttamaपुरिसassa yogoti ahaṃ-saddena ānetvā vuccamāne tadattho pākaṭo hotīti “so aha”nti vuttaṃ. Abhinīharinti cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsaninnaṃ pubbenivāsapoṇaṃ pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pubbeatītajātīsu nivutthakkhandhā pubbenivāso. Nivutthāti ca ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā, gocaranivāseṇa nivutthadhammā vā attano viññāṇeṇaviññātā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavatūmakānussaraṇādīsu, taṃ pubbenivāsaṃ yāya satiyā anussarati, tāya sampayuttaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsānussatiññāṇaṃ. Paṭinivattantassāti pubbenivāsaṃ anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. Tasmāti vuttassevatthassa kāraṇabhāveṇa paccāmasanaṃ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. Idhūpapattiyāti idha carimabhava upapattiyā. Anantaranti atītānantaramāha. Amutrāti amukasmīṃ bhaveti attho. Udapādinti uppajjiṃ. Tāhi devatāhīti tusitādevatāhi. Ekagottoti tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣānāvattāya devalokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena “dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamevā”ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittupattikālādīsu anīṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti “kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī”ti na sakkā vattum. Sattapaññāsa...pe... pariyaṇtoti idaṃ manussānaṃ vassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana catusaḥsameva.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsanteva saṅgahitanti āha “kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsa”nti. Moho paṭicchādakaṭṭhena “tamo”ti vuccati “tamo viyā”ti katvā. Obhāsakaraṇaṭṭhenāti kātābato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ, attano paccayena obhāsabhāveṇa nibbattetabbaṭṭhenāti attho. Sesāṃ pasāṃsāvacananti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. Avijjā vihatāti etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. Yasmā vijjā uppannāti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbābhāveṇa vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. Esa nayo itarasmimpi padadvayeti iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. Pesitattassāti yathādhīpetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa. Yathā appamattassāti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuññākathāvaṇṇanā

53. Idhāti bhayaḥheravasutte vuttaṃ. Idha ayaṃ visesoti yojanā. Vuttasadisameva “meti mayā”tiādinā. Parikammakiccanti “abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā”tiādinā, kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ

sabbākārena abhinīhārakkhamam katvā”tiādinā ca vuttana parikammena kiccam payojanam natthi. Na tena idha atthoti tena bhāvanānayaena idha pāliyā atthavaṇṇanāyam attho natthi tathābhāvanāya idha anadhippetattāti adhippāyo.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

54. Vipassanāpādakanti vipassanāya padaṭṭhānabhūtam. Vipassanā ca tividhā vipassanakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasamvaddhitattā sayambhuñāṇabhūtā, itaresam sutamayañāṇasamvaddhitattā paropadesasambhūtā, sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”tiādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesam tesam dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva visuddhimagge nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtam pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākam gacchantam paramagambhīrasaṇhasukhumataram anaññasādhāraṇam vipassanāñāṇam hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhā devasikam satthu vaḷaṇṇanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāya visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya uddesato dassito, atthikehi tato gahetabboti.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhaya, ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇam. Āsavānaṃ khaye ñāṇam āsavakkhayañāṇanti dassento “tatra cetam ñāṇa”nti vatvā khayeti ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “tappariyā pannattā”ti āha. Idaṃ dukkhanti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. Ettakaṃ dukkhanti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. Ettakaṃ dukkhanti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. Na ito bhiyyoti anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “sabbampi dukkhasacca”ntiādi. Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmim ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādi paricchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha “yathābhūtam abbhaññāsi”nti. Yaṃ ṭhānaṃ patvāti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtam āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. Patvāti vā pāpuṇanahetu. Appavattinti appavattinimittam. Te vā nappavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. Tassāti dukkhanirodhassa. Sampāpakanti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṃ.

Kilesavasenāti āsavaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādi pariyaṃ atthi, tasmā vuttaṃ. “Pariyāyato”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃ yeva cettha gahaṇam “āsavānaṃ khayañāyā”ti āradhattā. Tathā hi āsavavimutti sīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti yathābhūtam abbhaññāsi”ntiādinā missakamaggo idha kathitoti “saha vipassanāya koṭippattam maggaṃ katheti”ti vuttaṃ. Ettha ca saccapaṭivedhassa tadā atītakālikattā “yathābhūtam abbhaññāsi”nti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannatam upādāya “evaṃ

jānato evaṃ passato''ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṃ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamam panassa atītakālikattam phalakkhaṇena veditabbanti āha ''vimuccitthāti iminā phalakkhaṇam dasseti''ti. Jānato passatoti vā hetuniddeso yaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavā cittam vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇājātītiādīhi padehi. Tassāti paccavekkhaṇañāṇassa. Bhūmīnti pavattiṭṭhānam. Na tāvassa atīta jāti khīṇā maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha ''pubbeva khīṇattā''ti. Na anāgatā assajāti khīṇāti yojanā. Na anāgatāti ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha ''anāgate vāyāmābhāvato''ti, anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmapī labbhateva. Tenāha ''yā pana maggassā''tiādi. Ekacatupañcavokārabhavesūti bhavattayaggahaṇam vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattam. Tanti yathāvuttam jātiṃ. Soti bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha ''niṭṭhita''nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammā saṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttam ''catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyaṇbhāvanāvasenā''ti. Itthattāyāti ime pakārā ittham, tabbhāvo itthattam, tadatthanti vuttam hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha ''evaṃsoḷasakiccabhāvāyā''ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānam tadatthattā itaresanti āha ''kilesakkhayāyavā''ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttam. Itthattāyāti nissakke sampadānavacananti āha ''itthabhāvato''ti. Aparam anāgataṃ. Ime pana carimattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā. Pariññātā tiṭṭhantīti etena tesam appaṭiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha ''kabalīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇam virūḷha''ntiādi. Tenevāha ''chinnamūlakā rukkhā viyā''tiādi.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitaṃ, na paṭhamadutiyañāṇadvayādhiḡamam viya kevalanti adhippāyo. Dassento nigamanavasenāti adhippāyo. Sarūpato hi taṃ pubbe dassitamevāti. Pubbenivāsañāṇena atītarammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca atītaṃsañāṇam saṅgahetvāti yojanā. Tattha atītaṃsañāṇanti atītakhandhāyatanadhātusaṅkhātē atītakotṭhāse appaṭiṭṭhataṃ ñāṇam. Dibbacakkhunāti sapaṛibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannamso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsam, tattha ñāṇam paccuppannānāgataṃsañāṇam. Sakalalokiyalokuttaraguṇanti etena sabbam lokam uttaritvā abhibhuṃya tṭhitattā sabbaññūtaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāṇassa balañāṇāveṇīkabuddhadhammādīnampi anaññāsādhāraṇāṇam buddhaguṇāṇam saṅgaho veditabbo. Tenāha ''sabbepi sabbaññūguṇe saṅgahetvā''ti.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. Siyā kho pana te brāhmaṇāti ettha siyāti ''appevā''ti iminā samānattho nipāto, tasmā 'brāhmaṇa, appeva kho pana te evamassā''ti attho. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ ''kadācī''ti vuttam, tampi imamevattham sandhāya vuttam akāraṇam brāhmaṇena

parikappitamattam paṭipakkhipitvā attano adhippetam kāraṇam dassento. Atthova phalam tadadhīnavuttitāya vaso etassāti atthavaso, hetūti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti etena satthā attano vivekābhiratiṃ pakāsetīti dassento “diṭṭhadhammo nāmā”tiādimāha. Tattha iriyāpathavihārānanti iriyāpathapavattīnam. Tappavattiyo hi ekasmiṃ iriyāpathe uppannadukkham aññena iriyāpathena vicchinditvā haraṇato vihārāti vuccanti. Pacchimañca janatam anukampamānoti etena yo ādito brāhmaṇena “bhavam tesam gotamo pubbaṅgamo...pe... diṭṭhānugatiṃ āpajjati”ti vutto, yo ca tathā “evametaṃ brāhmaṇā”tiādinā attanā sampaṭicchito, tameva attham nigamanavasena dassento yathānusandhināva satthā desanam niṭṭhāpesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Evaṃ niṭṭhāpitāya desanāya brāhmaṇo tattha bhagavati pasādam pavedento “abhikkanta”ntiādimāha. Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “khaye dissatī”ti. Teneva hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti vuttaṃ. Abhikkantataroti ativiya kantataro manoramo. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “sundare dissatī”ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena parivārena parijanena. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti dasapi disā obhāsento pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”tiādīsu bhaye āmedītam. “Vijja vijja, pahara paharā”tiādīsu kodhe, “sādhū sādhūtiādīsu pasamsāyaṃ, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhī”tiādīsu turite, “āgaccha āgacchā”tiādīsu kotūhale, “buddho buddhoti cintento”tiādīsu acchare, “abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”tiādīsu hāse, “kham ekaputtaka, kham ekaputtakā”tiādīsu soke, “aho sukham aho sukha”ntiādīsu pasāde. Ca-saddo avuttasamuccayatto. Tena garahāasammānādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”tiādīsu garahāyaṃ. “Abhirūpaka abhirūpakā”tiādīsu asammāne daṭṭhabbam.

Nayidam āmedītavasena dvikkhattum vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “atha vā”tiādimāha. Abhikkantanti vacanam apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ, tam pana bhagavato vacanam dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanam vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepe eseva nayo. Dosanāsanatoti rāgādikilesadosavidhamanato, guṇādhigamanatoti sīlādiguṇānam sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ “saddhājananato paññājananato”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādiatthasampattiyā sātthato, sabhāvaniruttisampattiyā sabyañjanato. Suviññeyyasaddapayogatāya uttānapadato, saṅhasukhumabhāvena dubbhiññeyyatthātāya gambhīratthato. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya kaṇṇasukhato, vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya hadayaṅgamato. Mānātimānavidhamanena anattukkaṃsanato, thambhasārambhamaddanena

aparavambhanato. Hitādhippāyapavattiyā paresaṃ rāgapariḷhādivūpasamanena ca karuṇāsītalato, kilesandhakāraavidhamanena paññāvadātato. Karavīkarutamañjutāya āpātharamaṇīyato, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthatāya vimaddakkhamato. Āpātharamaṇīyatāya eva suyyamānasukhato, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaṃpavattitatāya ca vīmaṃsiyamānahitato. Evamādīhīti ādisaddena saṃsāracakkaniṃvattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādaavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃpropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. Heṭṭhāmukhajātanti sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. Ugghāṭeṃyāti vivaṭaṃ kareyya. Hatthe gahetvāti “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”tiādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā”ti vadeyya. Kāḷapakkhacātuddasīti kāḷapakke cātuddasī.

Nikujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Heṭṭhāmukhajātātāya saddhammavimukhaṃ, adhomukhaṭṭhapitatāya asaddhamme patitanti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmaccandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikāti āha “micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna”nti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti. Sabbo apāyagāmmimaggo kummaggo “kucchito maggo”ti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādāyo aṭṭha micchattadhammā micchāmaggo. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “saggamokkhamaggaṃ ācikkhantenā”ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṃ. Etehi pariyāyehīti etehi nikujjitukkujanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbapakārehi, etehi vā yathāvuttehi soḷasārammaṇapariggahaasammohavīhāradibbavīhāravibhāvanapariyāyehi vijjāttayavibhāvanāpadesena attano sabbaññugūṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha “anekapariyāyena dhammo pakāsito”ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pasannakāraṇaṇṇā

Pasannakāraṇanti pasanhehi kātabbaṃ sakkāraṃ. Saraṇanti paṭisaraṇaṃ. Tenāha “parāyaṇa”nti. Parāyaṇabhāvo ca anātthanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “aghaṣṣa tātā hitassa ca vidhātā”ti. Aghassāti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana yuttaṃ. Nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ netī”ti vuccati, evaṃ “gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vattumaṃ na sakkā, “saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho, tassa cāyamattho - gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ, tathā jānanaṃ vāti dassento “iti iminā adhippāyenā”tiādīmāha. Tattha bhajāmītiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. Bhajanaṃ vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, sevanaṃ santikāvacaratā, payirupāsanaṃ vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “Gacchāmi”ti padassa kathaṃ “bujjhāmi”ti ayamattho labbhatīti āha “yesañhi”tiādi.

Adhigatamagge, sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “apāyesu apatamāne dhāretī”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. Akkhāyatīti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti suttapadaṃ saṅgaṇhāti, vitthāroti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayamevettha nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, ariyaphalānaṃ “yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhipahānakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “na kevala”ntiādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyam sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūlanti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā paguṇaṃ. Yathāha “vihimsasaññī paguṇaṃ na bhāsim, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. Saṃhatoti ghaṭito. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. Aṭṭha ca puggala dhammadasā teti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesīti attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Pasannakāraṇaṇā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayapabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ...pe... veditabbo”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesam saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetam padaṃ daṭṭhabbanti “hiṃsatīti saraṇa”nti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesam, kathaṃ, kassa vāti codanaṃ sodhento “saraṇagatāna”ntiādimāha.

Tattha bhayanti vaṭṭabhayaṃ. Santāsanti cittutrāsaṃ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā dukkhanti idha kāyikaṃ dukkhaṃ. Duggatiparikilesanti duggatipariyāpannaṃ sabbaṃ dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. Etanti “saraṇa”nti padaṃ.

Evaṃ avisesato saraṇasaddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ. Hite pavattamānenāti “sampaṇṇasīlā, bhikkhave, viharathā”tiādinā atthe niyojanena. Ahitā ca nivattanenāti “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko pāpakaṃ abhisamparāya”ntiādinā ādīnavadassanādimukhena anattato vinivattanena. Bhayaṃ hiṃsatīti hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. Kārānanti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. Imināpi pariyāyenāti imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tassa bhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā, tāhi. Vidhutadiṭṭhivicikchāsammohaassaddhiyāditāya vihatakiṇeso. “Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ gati tāṇaṃ leṇa”nti evaṃ ākārena pavattiyā tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo saraṇagamaṇaṃ “saraṇanti gacchati etenā”ti. Taṃsamaṅgīti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. Evaṃ upetīti evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamaṇamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ, na ñāṇappadhānaṃ. Garutāgahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññātāya pāsānacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakiṇeso taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamaṇaṃ yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. Nibbānārammaṇaṃ hutvāti etena atthato catusaccādhigamoyeva lokuttaraṃ saraṇagamaṇanti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamaṇattaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tenāha “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī”ti, ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamaṇaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. Tanti lokiyasaraṇagamaṇaṃ. Saddhāpaṭilābho “sammāsambuddho bhagavā”tiādinā. Saddhāmūlikāti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā sammādiṭṭhi buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipatiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. “Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī”ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkaṇā paññā lokiyasaraṇagamaṇanti dasseti. Tenāha “diṭṭhijukammanti vuccatī”ti “diṭṭhi eva attano paccayehi ujum karīyatī”ti

katvā. Diṭṭhi vā ujum karīyati etenāti diṭṭhijukammaṃ, tathā pavatto cittuppādo. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. “Saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadāraḍḍhānaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamaṇaṃ dasseti, “sammādiṭṭhī”ti iminā ñāṇasampayuttasaraṇagamaṇaṃ.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti attasanniyyātaṇaṃ, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo tapparāyaṇatā, yathāvuttadiṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti sissabhāvūpagamaṇaṃ.

Saraṇagamaṇādhippāyeneva paṇipatati etenāti paṇipāto. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. Attapariccajananti saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Esa nayo sesesupi. Buddhādīnaṃyevāti avadhāraṇaṃ itaresupi saraṇagamaṇavisesesu yathārahaṃ vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “apicā”tiādi āradhamaṃ. Tena pariyāyantaṃhipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. Āḷavakādīnanti ādi-saddena sātāgiriheṃavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamaṇā, kathaṃ tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamaṇehipi “so ahaṃ vicarissāmi gāmaṃ gāma”ntiādinā tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

Ñāti...pe... vasenāti ettha ñātivasena bhayavasena ācariyavasena dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṃ “vasenā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha ñātivasenāti ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. Dakkhīṇeyyapaṇipātenāti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. Itarehīti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. Itarehītiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttaṃ. Vandatīti paṇipātassa lakkhaṇavacanaṃ. Evarūpanti diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā anusāsanaṃ paccāsīsaṇto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. Saraṇagamaṇappabhedoti saraṇagamaṇavibhāgo.

Ariyamaggoyeva lokuttarasaraṇagamaṇanti āha “cattāri sāmāññaphalāni vipākaphala”nti. Sabbadukkhakkhayoti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanīrodho. Etanti “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti evaṃ vuttaṃ ariyasaccadassanaṃ.

Niccato anupagamaṇādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. Atṭhānanti hetupaṭikkhepo. Anavakāsoti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. Yanti yena kāraṇena. Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno. Kañci saṅkhāranti catubhūmaṃ saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. Niccato upagaccheyyāti “nicco”ti gaṇheyya. Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cakkhabrahmaṇo ukkārabhūmiṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅgahaṇatthaṃ “saṅkhāra”nti avatvā “kañci dhamma”nti vuttaṃ. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva

paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. Mātarantiādīsu janikā mātā, janako pitā, manussabhūto khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvita voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyasāvakassa phaladīpanatthañcevaṃ vuttaṃ. Duṭṭhacitto vadhakacittena paduṭṭhacitto. Lohitaṃ uppādeyyāti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Saṅghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ ‘kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā’ ti evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. Aññaṃ satthāraṇti aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā” ti evaṃ gaṇheyyāti netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho.

Na te gamissanti apāyabhūminti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyabhūmiṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. Adhiggaṇhantīti adhibhavanti. Velāmasuttādivasenāpīti ettha “caturāsītisahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññaṃpūrānaṃ karīsassa catutthabhāvappamāṇānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kañṇāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmissa, tato ekassa anāgāmissa, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalatara’nti imamatthaṃ dīpentassa velāmasuttassa vasena. Vuttañhetāṃ “yaṃ gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara’ntiādi. Velāmasuttādīti ādi-saddena aggappasādasuttādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññaṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṇaṃ tattha sammoho, “buddho nu kho, na nu kho buddho” tiādinā vicikicchā saṃsayo, micchāññaṇaṃ tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. Ādi-saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. Na mahājutikanti na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. Na mahāvippahāraṇti anuḷāraṃ. Sāvajjoti diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “anavajjo kālakiriyāyā” ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “aphalo” ti.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. Kasmāti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmīṃ puggale niruḷhoti dasseti. Kimassa sīlanti kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ

sīlasampanno nāma hotīti attho. Ko ājīvoti ko assa sammāājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajiyatīti. Kā vipattīti kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipattī. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. Kā sampattīti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevettha kāraṇaṃ, na jātiādivisesoti dasseti. Upāsanaṭṭhi teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakāritāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanaṭṭhi. Veramaṇiyoti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīyaṃ, tassa maṇanaṭṭhi hananaṭṭhi vināsaṭṭhi veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānaṭṭhi tassa sīlassa. Tenevāha tattha tattha “paṭivirato hotī”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. Pahāyāti akaraṇeneva pajahitvā. Dhammenāti dhammato anapetena. Tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. Samenāti avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvanaṃ dasseti. Satthavaṇijjāti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. Satthavaṇijjāti manussavikkayo. Maṃsavaṇijjāti sūnakārādayo viya migasūkarādiḥ posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. Majjavaṇijjāti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. Visavaṇijjāti visaṃ yojetvā, visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānaṭṭhi.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. Vipattīti bhedo pakopo ca. Yāyāti yāya paṭipattiyā. Caṇḍālōti upāsakacaṇḍālō. Malanti upāsakamalaṃ. Patikīṭṭhoti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkha. Yathāvuttena assaddhiyena samannāgato assaddho. Yathāvutta sīlavipattī ājīvavipattivasena dussīlo. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ bhavissatī”ti evaṃ bālaṇaparīkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṃ pacceṭīti diṭṭhamaṅgalādiḥbhedam maṅgalameva pattiyāyati. No kammanti kammassakataṃ no pattiyāyati. Ito bahiddhāti ito sabbaññubuddhasāsaṇato bahiddhā bāhiraṇasamaye. Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaṇñī gavesati. Pabbakāraṃ karotīti dānaṃ mānaṇādikam kusalakiriyaṃ paṭhamam karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanaṇpabbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavīpariyāyena sampattī nātābbā. Ayaṃ pana viṇeso - catunnampi parisaṇaṃ ratijaṇanaṭṭhena upāsakova ratanaṃ upāsakarātanaṃ. Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ upāsakapadumaṃ. Tathā upāsakapūṇḍarīko.

Ādimhīti ādiatthe. Koṭiyanti pariyaṇtakotiyaṃ. Vihāraggaṇāti ovaṇakakoṭṭhāseṇa, “imaṃsmiṃ gabbhe vasaṇtānaṃ idaṃ nāma paṇasaphalaṃ pāpuṇātī”tiādīnā taṃtaṃvasanaṇṭṭhānaṇkoṭṭhāseṇāti attho. Ajjātanti ajjaicceva attho.

Pāṇehi upetaṇti iminā tassa saraṇagamaṇassa āpāṇakoṭīkataṃ dassento “yāva me jīvitaṃ pavattatī”tiādīnā vatvā puna jīvitena taṃ vatthuttaṇyaṃ paṭipūjento “saraṇagamaṇaṃ rakkhāmī”ti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “ahañhī”tiādimāha. Pāṇehi upetaṇti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppadanaṇmattena,

atha kho pāṇe pariccajivāpi yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabboti.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayabheravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. Āyasmā sārīputtoti ettha iti-saddo ādiattho, evamādikanti attho. Tena “bhikkhū āmantesī”tiādikaṃ sabbaṃ suttaṃ saṅgaṇhāti. Tenāha “anaṅgaṇasutta”nti. Tassa ko nikkhepo? Attajjhāsayo. Parehi anajjhīṭṭhoyeva hi mahāthero imaṃ desanaṃ ārabhi. Keci panāhu “ekacce bhikkhū saṃkiliṭṭhacitte disvā tesam cittaṃkilesappahānāya ceva ekaccānaṃ āyatiṃ anuppādanāya ca ayaṃ desanā āraddhā”ti. Evaṃ sabbasuttasūti yathā ettha anaṅgaṇasutte, evaṃ ito paresūti sabbesupī suttasu anuttānaapubbapadavaṇṇanā eva karīyati. Tenāha “tasmā”tiādi. Gaṇanaparicchedoti gaṇanena paricchindanaṃ. Idañhi apparajakkhamahārajakkhatāvasena duvidhe satte paccekaṃ atthaññutānatthaññutāvasena dvidhā katvā “cattāro”ti anavasesapariyādānaṃ. Vajjīputtakādayo viya puggalavādīti na gahetabbaṃ lokasamaññānusārena atthaṃ paṭivijjhitaṃ samatthānaṃ vasena desanāya āraddhattā, ayañca desanānayo satthu nissāya evāti dassento “ayañhī”tiādimāha.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā

Tattha sammutiyā desanā sammutidesanā, paramatthassa desanā paramatthadesanā. Tatthāti sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha “evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā”ti. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ - yasmiṃ bhinne, buddhiyā avayavavinibbhoge vā kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṃ nayo labbhati, tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya puggalavohāroti āha “puggaloti sammutidesanā”ti. Sesapadesupi eseṇa nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti āha “aniccanti paramatthadesanā”ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Khandhatṭho hi rāsattṭho, koṭṭhāsattṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā, khandhasīsenā vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepe sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṃ sutvāti “idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto”tiādinā sammutimukhena pavattitaṃ desanaṃ sutamayaññānuppādanavasena sutvā. Atthaṃ paṭivijjhivāti tadanusārena catusaccasaṅkhātāṃ atthaṃ saha vipassanāya maggena paṭivijjhivā. Mohaṃ pahāyāti tadekaṭṭhehi kilesehi saddhiṃ anavasesaṃ mohaṃ pajahitvā. Visesanti nibbānasaṅkhātāṃ arahattasaṅkhātāñca visesaṃ. Tesanti tādisānaṃ vineyyānaṃ. Paramatthavasenāti “pañcimāni, bhikkhave, indriyāni”tiādinā paramatthadhammavasena. Sesam anantaranaye vuttasadisameva. Tatthāti tassaṃ

sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. Desabhāsākusaloti nānādesabhāsāsu kusalo. Tiṇṇaṃ vedānanti nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippaganthānampīti adhippāyo sippuggahaṇaṇhi parato vakkhati. Sippāni vā vedantogadhe katvā “tiṇṇaṃ vedāna”nti vuttaṃ. Kathetabbabhāvena t̥hitāni, na katthaci sannihitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva avaṭṭhānaṃ dīpento “guyhā tayī nihitā gayhatī”ti micchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti nānādesabhāsā.

Paramo uttamo attho paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā sammuti. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatātiāha “lokasammutikāraṇā”ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesena vinā ñāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti. Dhammānanti sabhāvadhammānaṃ. Bhūtakāraṇāti yathābhūtasabhāvaṃ nissāya pavattanato. Sammutiṃ voharantassāti “puggalo satto”tiādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetuṃ. Tesañhi kiccaṃ sattasantāneyeva pākaṭaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiñhi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti kammassakatā. Evañhi kataviññāṇanāso akatāgamo vā natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbā puññādikiriya paccattapurisakāropi santānavasena nipphādetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo.

Ānantariyadīpanatthanti cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarapayojanāni vāti ānantariyāni, mātughātādīni, tesāṃ dīpanatthaṃ. Tānipi hi santānavasena nipphādetabbato “mātaraṃ jīvitā voropetī”tiādinā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”tiādinā “so anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jātī”ntiādinā “atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato”tiādinā ca pavattā brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā sattasantānavisayattā. “Aṭṭha purisapuggalā, na samayavimutto puggalo”tiādinā ca paramatthaṃ kathentopi lokasammutiyā appahānatthaṃ puggalakathaṃ katesi. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṃ sāmāññasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbaṃ apariññātavatthukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavatthukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā hoti.

Mahājanoti lokiyamahājano. Na jānāti ghanavinibbhogābhāvena dhammakiccassa asallakkhaṇena. Tattha “kiṃ nāmetaṃ, kathaṃ nāmeta”nti saṃsayapakkhandatāya sammohaṃ āpajjati. Viruddhābhinivesitāya paṭisattu hoti. Jānāti ciraparicitatthā vohārakathāya. Tato eva na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti.

Nappajahanti vohāramukhena paramatthassa dīpanato. Samaññāgahaṇavasena lokena ñāyati samaññāyati voharīyatīti lokasamaññā, tāya lokasamaññāya. Tassa tassa atthassa vibhāvane lokena nicchitaṃ, niyataṃ vā vuccati voharīyatīti

lokanirutti, tassam lokaniruttiyam. Tathā lokena abhilapīyatīti lokasamaññatāya lokābhilāpo, tasmim lokābhilāpe t̥hitāyeva appahānato. Puggalavādinō viya paramatthavasena aggahetvā.

Santoti ettha santasaddo “dīgham santassa yojana”ntiādīsu kilantabhāve āgato, “ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā”tiādīsu niruddhabhāve āgato, “adhigato kho myāyam dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo pañīto”tiādīsu santañāṇagocaratāya, “upasantassa sadā satimato”tiādīsu kilesavūpasame, “santo have sabbhi pavedayantī”tiādīsu sādhusu, “pañcime, bhikkhave, mahācorā santo samvijjamānā”tiādīsu atthibhāve, idhāpi atthibhāveyeva. So ca puggalasambandhena vuttattā lokasamaññāvasenāti dassento “lokasañketavasena atthī”ti āha. Atthīti cetam nipātapadam datṭhabbam “atthi imasmim kāye kesā”tiādīsu viya. Samvijjamānāti padassa attham dassento “upalabbhamānā”ti āha. Yañhi samvijjati, tam upalabbhatīti. Aṅganti etehi tam samaṅgipuggalā nihīnabhāvam gacchantīti aṅgaṇāni, rāgādayo. Añjati makkhetīti aṅgaṇam, malādi. Añjeti tattha t̥hitam ahundaratāya abhibyañjetīti aṅgaṇam, vivaṭo bhūmipadeso. Dosādīnam pavattiākāravisesatāya nānappakārā bahulappavattiyā tibbakilesā. Pāpakānanti lāmakānam. Akusalānanti akosallasambhūtānam. Icchāvacarānanti icchāvasena pavattānam. Saha aṅgaṇenāti aṅgaṇanti laddhanāmena yathāvuttakilesena saha vattati.

Atthītipi na jānāti tādisassa yonisomanasikārassa abhāvā. Yesam kilesānam atthitā, tesam sappatibhayatā visesato jānitabbāti dassetum “ime kilesā nāmā”tiādi vuttam. Tattha kakkhālāti pharusā. Vālāti kururā. Na gahitabbāti na uppādetabbā. Yāthāvasarasatoti yathābhūtasabhāvato. Evañcāti “ime kilesā nāmā”tiādinā vuttappakārena. Yena vā tena vāti navakammesu vā pariyattidhutaṅgādīsu vā yena vā tena vā. Tatrāti niddhāraṇe bhummam. Tam pana niddhāraṇam saṅgaṇānaṅgaṇasamudāyatoti dassento “catūsu puggalesū”ti vatvā puna tadekadesato dassento “tesu vā dvīsu sāṅgaṇesū”ti āha. Tañhi dvayam paṭhamam hīnasetṭhabhāvena niddhārīyati paṭhamam uddiṭṭhattā. Niddhāraṇañhi kvaci kutoci kenaci hotīti.

58. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, pariggāhato paccayo, asādhāraṇo hetu, sādāraṇo paccayo, sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo, pubbakāliko hetu, sahappavatto paccayo”tiādinā hetupaccayā vibhajja vuccanti, idha pana “cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetū, cattāro mahābhūtā paccayā rūpakkhandhassa paññāpanāyā”tiādīsu viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassetum “ubhayenapi kāraṇameva pucchatī”ti vuttam. Tattha ubhayenāti hetupaccayavacanadvayena. Pucchati āyasmā mahāmoggallāno desanam vaḍḍhetukāmo. Kiñcāpīti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kim anujānāti? Samānepi dvinnam sāṅgaṇabhāve tassā pajānanāppajānanahetukatam tesam seṭṭhahīnatam. Kim sambhāveti? Therassa vicittapaṭibhānatāya nānāhetūpamāhi alaṅkatvā yathāpucchitassa atthassa pākaṭakaraṇam. Tenāha “nappajānātī”tiādi. Hetu ceva paccayo ca seṭṭhahīnabhāve. Tathāakkhātabbatāpi hi tesam tannimittā evāti.

59. Tanti tesam dvinnam puggalānam hīnasetṭhatāya kāraṇam. Opammehi pākaṭataram katvā dassetum. Etanti sutte anantaram vuccamānam vīriyārambhābhāvena aṅgaṇassa appahānam. Tenāha “na chandam...pe... sandhāyāhā”ti. Kattukamyatāchandhanti kattukamyatāsaṅkhātam aṅgaṇassa pahātukamyatāvasena uppajjanakakusaladhammacchandam. Na janessatīti na

uppādessati. Kusalo vāyāmo nāma chandato balavāti āha “tato balavataram vāyāmaṃ na karissatī”ti, chandampi anuppādentō katham tajaṃ vāyāmaṃ karissatīti adhippāyo. Thāmagatavīriyaṃ ussoḥhībāvappattaṃ daḥhaṃ vīriyaṃ. Sāṅgaṇaggahaṇeneva aṅgaṇānaṃ kilesavatthutāya cittassa saṃkiliṭṭhatāya saddhāya puna saṃkiliṭṭhaggahaṇaṃ savisesaṃ kiliṭṭhabhāvavibhāvananti āha “suṭṭhutamaṃ kiliṭṭhacitto”ti. Malinacittotiādīsupi “tehiyevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ukkhalipucchanacoḷakassa viya vasāpītapilotikā viya ca dummocanīyabhāvena malaggahaṇaṃ malīnatā, pīḷanaṃ hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ vibādhanāṃ darathapariḷāhuppādanena paridahanāṃ upatāpanaṃ, kālanti kālanaṃ, yathāgahitassa attabhāvassa khepanaṃ āyukkhayanti attho. Karissatīti pavattessati, pāpuṇissatīti vuttaṃ hoti. Tathābhūto ca pāṇaṃ cajissati nāmāti āha “marissatī”ti.

Seyyathāpīti upamānidassane nipāto. Tadattaṃ dassento “yathā nāmā”ti āha. Paṃsuādināti ādi-saddena jallādīnaṃ saṅgaho, ghaṃsanādīhīti ādi-saddena chārikāparimajjanādīnaṃ saṅgahoti. “Abhirūpāya kaññā dātabbā”tiādīsu viya antarenapi atisayatthabodhakasaddena atisayattho ñāyatīti āha “malaggahitatarāti vuttaṃ hotī”ti. Paṭipucchāvacananti anumati-pucchāviseso. Evaṃ kariyamānāti aparibhoga-apariyodapanarajopathanikkhipanehi kiliṭṭhabhāvaṃ āpādiyamānā. Opammaṃ sampatīpādentoti yathūpanītaṃ upamaṃ upameyyatthena samaṃ katvā paṭīpādentō, saṃsudentoti attho. Sāṅgaṇo puggaloti sāṅgaṇo tasmaṃ attabhāve asujjanakapuggalo. Āpaṇādito kulagharaṃ ānītassa malaggahitakaṃsabhājanassa tattha laddhabbāya visuddhiyā alābhato yathā anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvo, evaṃ gharato nikkhantassa puggalassa pabbajjāya laddhabbāya visuddhiyā alābhato anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvoti dassento “saṃkiliṭṭhakaṃsapātiyā”tiādīmāha. Saṃkiliṭṭhatarabhāvo ca nāma pabbajitassa ājīvavipattivasena vā siyā ācāradiṭṭhisīlavipattīsu aññataravasena vāti taṃ sabbamaṃ saṅgahetvā dassetuṃ “tassa puggalassā”tiādī vuttaṃ. Pācittiyavītikkaṃmanaggahaṇena hi ekaccadiṭṭhivipattiyāpi saṅgaho hotīti. Ettha ṭhitassāti etissaṃ ājīvavipattiyāṃ ṭhitassa. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sabbaparisaśādhāraṇā mahātherassa desanā, tasmā gahapativasenapi yojetabbaṃ. Tattha ukkaṃsagatasamkiliṭṭhatarabhāvaṃ dassento “mātughātādiānantariyakaraṇa”nti āha. Avisodhetvāti yathā attano sīle vā diṭṭhiyā vā visuddhi hoti, evaṃ kilesaṃmalinacittasantānaṃ avisodhetvā.

Bhābbapuggaloti upanissayādisampattiyā tasmaṃ attabhāve visuddhapuggalo. Ādiṃ katvāti iminā dhovanaghaṃsanādīhi pariyodapanāṃ ādimantaṃ katvā vadati. Suddhaṭṭhānaṃ yattha vā na rajena okiriyati. Daṇḍakammaṃ katvāti “ettakā udakā, vālukā vā ānetabbā”ti daṇḍakammaṃ katvā. Ettha ṭhitassāti parisuddhe sīle ṭhitassa. Sammāvattapaṭīpattisīlehi sīlavisuddhi dassitā. Vattapaṭīpattiyāpi hi aṅgaṇānaṃ vikkhambhanaṃ siyā. Tathā hissā saṃkiliṭṭhakaṃsapātiyā parisuddhapariyodātabhāvo upamābhāvena vutto. Pantasenāsanavāso kilesavikkhambhanaṃ kilesānaṃ tadanāganivāraṇaṃ. Sotāpattiphalādhigamo...pe... arahattasacchikiriyāti sattaṃsupi ṭhānesu “parisuddhapariyodātabhāvo viyā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pabbajitassa hi visuddhi nāma heṭṭhimantena sīlavisuddhiyā vā siyā kammaṭṭhānānuyogavasena vivekavāsenā jhānassādhigamena vā vipassanābhāvanāya vā sāmāññaphalādhigamena vāti.

Rāgaṭṭhāniyanti rāgupattihetubhūtaṃ. Visabhāgārammaṇaṃ sandhāya vadati “iṭṭhārammaṇa”nti. Tasminti iṭṭhārammaṇe. Vipannassatīti muṭṭhassati. Taṃ nimittanti subhanimittaṃ. Āvajjissatīti ayoniso āvajjissati. Sayameva añña avomisso. Kusalavārapacchindanameva cettha anuddhaṃsanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesanti “sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto”tiādi. Vuttanayānusārenāti paṭhamavāre vuttanayānusārena. Sabbanti mātughātādiānantariyakaraṇapariyosānaṃ sabbam upamāsaṃsandana vacanaṃ.

Ativirahābhāvatoti satisammosābhāvato, upaṭṭhitassati bhāvatoti attho. Sesanti “so arāgo”tiādi. “Dhovanaghaṃsanasaṇhachārikāparimajjanādīhī”tiādinā dutiyavārānusārena. “Ko nu kho”tiādi pucchāvasena āgataṃ, idaṃ nigamanavāsenāti ayameva viseso.

60. Aṅgaṇanti tattha tattha nāmato eva vibhāvitam, na pana sabhāvato, pabhedato vāti sabhāvādito vibhāvanaṃ sandhāyāha “nānappakārato pākāṭam kārāpetukāmenā”ti. Icchāya avacarānanti icchāvasena avacaraṇānaṃ. Otiṇṇānanti cittasantānaṃ anupaviṭṭhānaṃ. Te pana tattha paccayavasena nibbattatā pavattā nāma hontīti āha “pavattāna”nti. Nānappakārānanti visayabhedena pavattiākārabhedena ca nānāvidhānaṃ. Yenakāraṇena. Na kevalaṃ lābhatthikatā eva, atha kho puññavantatā sakkatagarukatā ca ettha kāraṇabhāvena gahetabbāti dassento “pakatīyāpi cā”tiādimāha. Tena lābhatthikopi na yo koci evaṃ cittaṃ uppādeti puññavā sambhāvanīyoti dasseti. Therā avajjapaṭicchādanabhayena majjhimānaṃ ārocenti, tathā majjhimā navakānaṃ, navakā pana attano navakabhāvena vighāsādādināṃ ārocenti “passatha tumhākaṃ therassa kamma”nti. Vighāsādādayo nāma “īdisassa santike ovādatthaṃ tumhe āgatā”ti bhikkhunīnaṃ ārocenti. Na ca maṃ bhikkhū jāneyyunti na ca vata maṃ bhikkhū jāneyyumaṃ, aho vata maṃ bhikkhū na jāneyyunti yojanā. Tānaṃ kho panetanti ettha kho-saddo avadhāraṇattho, pana-saddo vacanālaṅkāroti āha “atthiyevā”ti. Pubbe icchuppādavāraṇaṇāya vuttanayena. Iti-saddo idha āsanna kāraṇatthoti taṃ dassento “iminā kāraṇenā”ti āha. Idañca kopaappaccayānameva gahaṇaṃ. Tādisānanti kopaappaccayādhibhūtānanti adhippāyo.

Anurahoti anurūpe rahasi. Evameva hi atthaṃ dassetuṃ “vihārapaccante”tiādi vuttaṃ. Purimasadisamevāti “lābhatthiko hī”tiādinā vuttena purimena yojanāyena sadisameva.

Codanāya paṭipuggalabhāvo, codanā ca āpattiyāti cuditakena codakassa samānabhāvo āpattiāpannatāyāti āha “samānoti sāpattiko”ti. Sappaṭipuggalenevassa codanicchāya kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “aya”ntiādi vuttaṃ. Na cāyaṃ sāpattikatāya eva samānataṃ icchatī, atha kho aññathāpīti dassento “apicā”tiādimāha. Añña vā paṭipuggalena sappaṭipuggalo. Ayañhi “sappaṭipuggalova maṃ codeyyā”ti icchatī “evāhaṃ tassa paṭipuggalehi saddhiṃ ekajjhāsaya hutvā tassa upari kiñci vattuṃ kātuṃ vā labhissāmi”ti maññaṃāno. Imasmiṃ pana pakkhe no appaṭipuggaloti natthi etassa paṭipuggaloti appaṭipuggaloti evamattho veditabbo.

“Aho vatā”ti idaṃ padaṃ dissatīti sambandho, imassa puggalassa icchācāre tṭhitattā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyāti vacanato “tañca kho anumati pucchāyā”ti vuttaṃ. Na hesa “saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū”tiādinā kiñci vītikkamaṃ uddissa bhagavatā pucchitabbataṃ icchatī. No maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvāti

maggabhāvanam vā phalasacchikiriyaṃ vā sikhāppattavipassanānuyogaṃ vā nirodhasamāpajjanam vā jhānasamāpajjanameva vā antaram kāraṇam katvā bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ no icchati. Niccam aniccantiādinā anumattiggahaṇavasena pucchitabbaṃ icchati, uttānameva katvā pucchitabbaṃ icchatīti attho. Upaharante passatīti sambandho. Abhabbatthānabhikkhutāya niharissanti sāsanaṭo.

Taṃ sampattinti parivārasampattiñceva bhikkhūhi kariyamānaṃ sakkāragarukārasampattiñca. Gahetvā paribhuñjanti mayā saṃvibhāge kariyamāne. Sayameva paññāyatīti sayameva gantvā bhikkhūnaṃ purato attānaṃ dasseti, purato vasantaṃ pana bhikkhu purakkhatvā gacchantiye vāti adhippāyo.

Dakkhiṇodakanti aggato upanīyamānaṃ dakkhiṇodakaṃ. Yato eva-kāro, tato aññattha niyamo icchito. Avadhāraṇatthaṃ vā eva-kāraggaṇanti katvā ahameva labheyyanti ahaṃ labheyyamevāti evameva avadhāraṇaṃ daṭṭhabbanti adhippāyenāha “ahameva labheyyanti icchā nātimahāsāvajjā”ti, aññatthā yathārutavasena avadhāraṇe gayhamāne “na aññe labheyyu”nti ayamevettha attho siyāti. Pāsādiko hotīti idaṃ tassa aggāsanādipaccāsīsanāya kāraṇadassanaṃ.

Anumodananti maṅgalāmaṅgalesu anumodanāvasena pavattetabbadhammakathaṃ. Khaṇḍānumodananti anumodanekadesaṃ. “Pubbe anumoditapubbo anumodatū”ti avatvā therena vuttamatteyeva.

Tādisesu ṭhānesūti tādisesu pesalānaṃ bahussutānaṃ vasanaṭṭhānesu. Sabbampi ratim pavattanato sabbarattikāni. Vinicchaya kusalananti anekavihitesu kaṅkhaṭṭhāniyesu kaṅkhāvinayaṇāya taṃ taṃ pañhānaṃ vinicchaye kusalanāṃ chekānaṃ. Tesu tesu dhammakathikesu ajjhittṭhesu vārena dhammaṃ kathentesu “ayaṃ byatto”ti dhammajjesakena ajjhittṭhattā okāsaṃ alabhamāno.

Sakkaccañca kareyyunti bhikkhū yaṃ mama abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammāsāmīcikammādiṃ karonti. Taṃ ādareneva kareyyuṃ, yañca me parikkhārajātaṃ paṭiyādenti, tampi sundaraṃ sammadeva abhisāṅkhaṭaṃ kareyyunti attho. Bhāriyanti pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbaṃ. Etaṃ vidhanti etaṃ “sakkareyyu”ntiādinā vuttasakkārādividhiṃ. Tenāti tena kāraṇena, bāhusaccādiguṇavisesavato eva sakkārādīnaṃ arahattāti attho. Evarūpanti īdisaṃ “piyo garū”tiādinā vuttappakāraṃ. Evaṃ kareyyunti evaṃ “sakkareyyu”ntiādinā vuttappakāraṃ sakkārādiṃ kareyyuṃ. Esa nayoti yoyaṃ bhikkhuvāre vuttavidhi, ese va nayo. Ito paresu bhikkhunivārādīsu vāresu.

Ahameva lābhī assanti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva avadhāraṇaṃ gahetabbaṃ. Piṇḍapātassa paṇītatā upasecanādivasenāti āha “sappitelamadhusakkharādipūritāna”nti. Mañcapīṭhādīnanti nidassanamattaṃ utusappāyānaṃ nivātānaṃ phassitatalānaṃ pihitadvāraṇavāḷavātapānādīnampi paṇītasenāsanabhāvato. Ādi-saddena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Sabbatthāpīti sabbesu tesu catūsupi paccayavāresu.

61. Kāyakammaṃ disvāti idaṃ na kāyakammaṃ cakkhuviññeyyaṃ, kāyakammunā pana saha pavattaṃ oṭṭhaparipphandanaṃ bhākuṭīkaraṇaṃ kāyaṅgādīdassanaṃ kāyakammadassanaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ. Vacīkammaṃ sutvāti etthāpi ese va nayo, tasmā kāyavikārajanakā dhammā “dissanti”ti vuttā, vacīvikārajanakā “sūyanti”ti. Tato eva ca te paccakkhakāle sammukhakāle dissanti nāma.

Tirokkhakāle asammukhakāle sūyanti nāma. Anurūpato gahaṇaṃ anuggaho. Āraññikattanti tassa bhikkhuno dhutaguṇattānurūpato gaṇhāti. Tenāha “āraññikattaṃ anuggaṇhāti”ti. Araññe nivāso assāti āraññiko. Pantaṃ pariyantaṃ dūrataṃ senāsanaṃ assāti pantasenāsano. Taṃ pana atthamattena dassentena “pantaseṇāsane vasatī”ti vuttaṃ. Bhikkhāsaṅkhātānaṃ piṇḍānaṃ pāto piṇḍāpāto, taṃ piṇḍapātaṃ uñchati gavesatīti piṇḍapātiko. Piṇḍāya patitum caritum vatametassāti vā piṇḍapāti, so eva piṇḍapātiko. Dānato avakhaṇḍanato apetaṃ apadānaṃ, saha apadānena sapadānaṃ, anavakhaṇḍanaṃ. Anugharaṃ caraṇasīlo sapadānacārī. Unnatabhāvena paṃsukūlaṃ viya paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, tassa dhāraṇaṃ idha paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti paṃsukūliko.

Tiḥi kāraṇehi lūkhaṃ veditabbaṃ agghaphassavaṇṇaparihānito apaṃsukūlampi, ko pana vādo paṃsukūlanti adhippāyo. Thūladīghasuttakenāti thūlena olambamānena dīghasuttakena. Vaṇṇenāti ettha phassenapi parihāyatīti vattabbaṃ. Tañhi tattha kharaphassampi hotiyevāti. Kasmā pana pāliyaṃ āraññikādiggahaṇena cattārova dhutaguṇā vuttāti? Padhānattā, taggahaṇeneva ca ito paresampi sukhapariabhogātāya gahaṇasambhavato. Yo hi āraññiko pantaseṇāsano, tassa abbhokāsika-rukhamūlika-nesajjika-yathāsanthatika-sosānikaṅgāni suparipūrāni. Yo ca piṇḍapātiko sapadānacārī ca, tassa pattapiṇḍikakhalupacchābhattikaekāsanikaṅgāni. Yo pana paṃsukūliko, tassa tecīvarikaṅgaṃ suparihamevāti. Padhānattā hi bhagavatāpi “kadāhaṃ nandaṃ passeyyaṃ, āraññaṃ paṃsukūlika”ntiadinā tattha tattha āraññikādayo eva gayhanti. Ettakāti pāliyaṃ āgatānaṃ paricchijja gahaṇametaṃ, na ettakā sabbepi ekassa ekaṃsato sambhavanti, nāpi ettakāyeva pāpadhammā pahātabbā. Na hi makkhapaḷāsādīnaṃ appahīnabhāvepi sabrahmacārī neva sakkaronti...pe... na pūjentīti.

Tamatthanti “yassa kassaci”tiadinā vuttamatthaṃ. Upamāya pākāṭaṃ karontoti anvayato byatirekato ca udāharaṇena vibhāvento. Ahikuṇapādīnaṃ atipaṭikūlajigucchanīyatā ativiya duggandhatāya. Sā ca ahīnaṃ tikhiṇakopatāya, kukkuramanussānaṃ odanakummāsūpacayatāya sarīrassa hotīti vadanti. Imesanti ahiādīnaṃ. Vaḍḍhetvāti uparūpari khipanena racitaṃ katvā. Taṃ pana vaḍḍhitaṃ tena ca bhājanaṃ pūritaṃ hotīti āha “vaḍḍhetvā paripūretvā”ti. Janassa dassanayogyāṃ dassanīyaṃ jaññaṃ, taṃ paramaparisuddhaṃ manoharaṇca hotīti āha “cokkhacokkha”nti. Abhinavaniviṭṭhā mahāmātā vadhukā. Sā pana puttālābhayogyataṃ upādāya maṅgalavacanena “janī”ti vuccati, tassā niyyamānaṃ paṇṇākāraṃ janiyā haratīti jaññaṃ. Ubhayatthāti atthadvaye. Punaruttanti āmedītavacanamāha. Na manāpaṃ etassāti amanāpo, tassa bhāvo amanāpatā, tathāpavatto cittuppādoti āha “amanāpaṃ idanti...pe... adhivacana”nti. Buddhavesattā liṅgassa parisuddhakaṃsapātisadisakā. Kuṇaparacanaṃ viya icchāvacarehi santānassa bharitabhāvo. So pana tesāṃ appahīnatāyāti āha “icchāvacarānaṃ appahāna”nti.

62. “Tena gāmantavihāraṃ anuggaṇhāti”ti vattabbe “āraññikatta”nti pana potthake likhitaṃ. Na hi sukkapakke pāliyaṃ āraññikaggahaṇaṃ atthi, sati ca icchāvacarappahāne gāmantavihāro ekantena na paṭikkhipitabbo, icchitabbova tādīsānaṃ uttarimanussadhammapaṭicchādanato. Tathā hi vakkhati “appicchatāsamuṭṭhānehī”tiādi. Sālivarabhattacharacanaṃ viya icchāvacarappahānaṃ manuññabhāvato tittihetuto ca.

63. Maṃ tanti ca upayogavacanāṃ paṭi-saddayogena, attho pana sampadānamevāti āha “mayhaṃ tuyha”nti ca. “Samaye”ti bhummatthe “samaya”nti upayogavacanāṃ. Gijjhakūṭapaṇḍavaṃsīgilivebhāravapullapabbatānaṃ vasena samantato giriparikkhepena. Rājagaheti samīpatthe bhumnavacananti āha “taṃ nissāya viharāmi”ti.

Purāṇayānakāraputtoti purāṇe pabbajitato pubbe yānakāraputto tathāpaññāto. Jimhanti gomuttakuṭilaṃ. Tenāha “sappagatamaggasadiṣa”nti. Soti paṇḍuputto. Itaroti samiti. Cintitaṭṭhānamevāti cintitacintitaṭṭhānameva tacchatī, tañca kho na tassa cittānusārena, atha kho attano suttānusārena tacchanto yānakāraputto. Cittanti attano cittaṇa mama cittaṃ jānitvā viya.

“Na saddhāya pabbajito”ti imināva kammaphalasaddhāya abhāvo nesaṃ pakāsitoti āha “assaddhāti buddhadhammasaṅghesu saddhāviraḥitā”ti. Pabbajitānaṃ jīvikā attho etesanti jīvikatthā. Tenāha “iṇabhayādīhi”tiādi. Kerāṭikaṃ vuccati sāṭheyyaṃ. Sāṭhānaṃ guṇavāṇijakānaṃ kammaṃ sāṭheyyanti āha “sāṭheyyaṇhi”tiādi. Tucchasabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti unnaḷā. Tenāha “uṭṭhitatucchamānā”ti. Lahukatāya vā capalā. Pharusavacanatāya kharavacanā. Tiracchānakathābahulatāya niratthakavacanapalāpino. Asaṃvutakammadvārāti idaṃ kammadvārādīnaṃ asaṃvutabhāvo uppattidvārānaṃ asaṃvutatāya eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā chasu indriyesūti nimitte bhummaṃ, chasu indriyesu nimittabhūtesu asaṃvutakammadvārāti attho. Yā mattāti bhojane ayuttapariyesana-ayuttapaṭiggahaṇa-ayuttaparibhoge vajjetvā yuttapariyesana-yuttapaṭiggahaṇa-yuttaparibhogasaṅkhātā yā mattā appamattehi jānitabbā. Tenāha “yuttatā”ti. Jāgareti rattindivaṃ āvaraṇiyehi dhammehi cittapariśodhanasaṅkhātē jāgare. Tesāṃ jāgaritāya adhisīlasikkhāya gāravarahitānaṃ itarasikkhāsu paṭiṭṭhā eva natthīti dassento “sikkhāpadesu bahulagāravā na hontī”ti vatvā tameva gāravābhāvaṃ sarūpena vibhāvento “āpattivītikamabahulā”ti āha.

Pakatiyāpi siddhāya ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca saddhā. Pivanti maññe yathā taṃ dravabhūtaṃ amataṃ laddhā. Ghasanti maññe yathā taṃ bahalapiṇḍikasudhābhojanaṃ laddhā. Attamanavācaṃ nicchārentā “sādhū sādhū”ti. Tameva pana sādhuḥkāraṃ hadaye ṭhapetvā abbhanumodantā. Ettha ca attamanavācānicchāraṇaṃ pivanasadiṣaṃ katvā vuttaṃ bahiddhābhāvato, manasā abbhanumodanaṃ pana abbhantarabhāvato ghasanasadiṣaṃ vuttaṃ. Saṅkhādanajjhoharaṇaṇhi ghasananti. Rassaṇca ekavacanāṃ hotīti āha “rasse sati sārīputtassa upari hotī”ti. Dīghaṇca bahuvacanaṃ hotīti āha “dīghe sati sabrahmacārīna”nti. “Upari hotī”ti ānetvā sambandho. Ālasiyabyasanādīhīti ālasiyena vā ṇātibyasanādīhi vā. “Mahānāgāti vuccantī”ti vatvā tattha kāraṇaṃ vibhāvento “tatrā”tiādimāha. Tattha “na gacchantīti nāgā, na āgacchantīti nāgā, na āguṃ karontīti nāgā”ti yo vividho vacanattho icchito, taṃ vicāretvā dassetuṃ “chandādīhi”tiādi vuttaṃ, taṃ pana ñeyyāvabodhāya vacanato appamattakāraṇaṃ.

Sayameva āguṃ na karoti sabbathā maggena pahīnaāguttā. So kāmayogādike sabbasaṃyoge dasavidhasaṃyojanappabhedāni ca sabbabandhanāni visajja jahitvā sabbattha yakkhādīsu, sabbesu vā bhavesu kenaci saṅgena na sajjati tīhi ca vimuttīhi vimutto, tato eva iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā tādī, so vuttalakkhaṇena tathattā taṃsabhāvattā nāgo pavuccateti attho veditabbo. Tenāha “evamettha attho veditabbo”ti. Aññehi khīṇāsavanāgehi aggasāvakattā guṇavisesayogato pujjatarā ca pāsamsatarā ca. Samaṃ anumodisunti aññamaññassa subhāsītato sampatiṇṇaṇa

samappavattamodatāya samam sadisaṃ abbhanumodiṃsu. Taṃ pana samanumodanaṃ “tatthā”tiādinā pālivaseneva dasseti.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. Sampannanti paripuṇṇaṃ, samantato pannaṃ pattanti sampannaṃ. Tenāha “idaṃ paripuṇṇasampannaṃ nāmā”ti. Nanti “suvā”ti vuttaṃ suvagaṇaṃ. Sampannoti sammadeva panno gato upagato. Tenāha “samannāgato”ti. Sampannanti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmāññajotanāya visese avatṭhānato. Tenāha “seyyathāpi khuddamadhuṃ aneḷaka”nti, niddosanti attho. Tena vuttaṃ “idaṃ madhurasampannaṃ nāmā”ti. Sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyā ca paripuṇṇasīlā. Samādānato paṭṭhāya acchindanato sīlasamaṅgino. Samādānato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkaṇānaṃ dhammānaṃ pavattikkhaṇe vattabbameva natthi. Visuddhimagge vuttā, tasmā tattha vuttanayeneva vitthārakathā veditabbāti adhippāyo.

Khettapāripūrīti nissitapāripūriyā nissayapāripūrimāha nissitakammavipattisampattivisayattā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. Tathā hi khettena khaṇḍapūtiādidoso vutto. Khettaṃ khaṇḍaṃ hotīti aparipūraṃ hoti sassapāripūriyā abhāvato. Tenevāha “sassaṃ na utṭhetī”ti. Pādamattassapi anekambaṇaphalanato mahapphalaṃ hoti. Kisalayapalālādibahutāya mahānisamsaṃ. Evamevanti yathā khittaṃ bījaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇaṃ, evaṃ sīlaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇanti, catudosatadabhāvasāmaññameva nidassananidassitabbavipattisampattīsu dasseti. Mahapphalaṃ hoti vipākaphalena. Mahānisamsanti vipulānisamsaṃ. Svāyaṃ ānisamsa idha pāliyaṃ nānappakārena vitthārīyati.

Ettāvatā kirāti kira-saddo arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. Sampannasīlāti anāmaṭṭhavisesaṃ sāmāññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero “catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā”ti āha. Tatthāti catupārisuddhisīle. Jeṭṭhakasīlanti padhānasīlaṃ. Ubhayatthāti uddesaniddese. Idha niddese viya uddeseṃ pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto “sampannasīlā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggaṇaṇāhi pāliyaṃ pātimokkhasaṃvaravasena āgataṃ. Tenāha “pātimokkhasaṃvaroyevā”tiādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhaṇṭogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. Tīṇīti indriyasamvarasīlādīni. Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthīti sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā pātimokkhasaṃvaroti ācariyassa sammukhattā apaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “ananujānanto”ti. Chadvārarakkhāmattakamevāti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi eseṃ nayo. Paccayuppattimattakanti phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. Idamatthanti idaṃ

payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. Nippariyāyenāti iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivārasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “yassā”tiādimāha. Tattha soti pātimokkhasaṃvaro. Sesānīti indriyasaṃvarādīni. Tassevāti “sampannasīlā”ti ettha yaṃ sīlaṃ vuttaṃ, tasseva. Sampannapātimokkhāti ettha pātimokkhaggahaṇena vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā...pe... ādimāha. Yathā aññathāpi “idha bhikkhu sīlavā hotī”ti puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṃ sīlaṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti niddiṭṭhaṃ.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti “pātimokkha”nti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Te pana yasmā evaṃbhūtā tena samannāgatā nāma honti, tasmā vuttaṃ “pātimokkhasaṃvarena samannāgatā”ti.

Aparo nayo - kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsū kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya anavatṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā, taṃ pātiṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsamojjanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata”nti hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho. “Kaṇṭhekālo”tiādinā viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi “cittena nīyati loko, cittena parikkassatī”ti. Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṃ, taṇhādutiyo puriso”ti ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubbatī santhava”nti. Tato ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho. Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “pātī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattatīti pātimokkho. Pātimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttatthena mokkho cāti pātimokkho. Pātimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhantiādimetaṃ mukhametaṃ pamukhameta”nti vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkho. Idañhi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena, samucchadavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkho. Pati pati mokkhoti vā pātimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Pātimokkho eva pātimokkho. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūtati pātimokkho. Sīlasaṃvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa

aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭṭibhāgo viya hoti yathārahaṃ kilesanibbāpanatoti pātimokkha. Pātimokkhoyeva pātimokkha. Atha vā mokkhaṃ pati vattati mokkhābhimukhanti vā pātimokkhaṃ. Pātimokkhameva pātimokkhanti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasaṃpannāti kāyikavācasikaavītikkamasāṅkhātena ācārena ceva navesiyagocaratādisaṅkhātena gocarena ca saṃpannā, saṃpannaācāragocarāti attho. Appamattesūti atiparittakesu anāpattigamaṇīyesu, dukkaṭadubbhāsitaṃ appamattesūti apare. Vajjesūti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvaṃ hotīti āha “akusaladhammesū”ti. Bhayadassinoti bhayato dassanasīlā, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamaṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. Sammā ādiyitvāti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. Sikkhāpadesūti niddhāraṇe bhumanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhathā”ti atthamāha. Sikkhāpadameva hi samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. Yaṃ kiñci sikkhākoṭṭhāsesūti sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññattianupaññatisabbatthapaññattipadesapaññattiādibhedam yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ. Taṃ pana dvārasena duvidhamevāti āha “kāyikaṃ vācasikañcā”ti. Imasmiṃ atthavikappe sikkhāpadesūti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci viṣuṃ aggahaṇato. Tenāha “taṃ sabba”nti.

65. Kasmā āraddhanti desanāya kāraṇapucchā. Sīlānisaṃsadassanatthanti payojananiddeso. Ko attho kva attho kva nipātītāti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ. Sīlānisaṃsadassanatthanti hi ettha byatirekato yaṃ sīlānisaṃsassa adassanaṃ, taṃ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti vineyyānaṃ sīlānisaṃsassa adassanatoti atthato āpanno eva hotīti. Tenāha “sacepī”tiādi. Sīlānisaṃsadassanatthanti pana imassa atthaṃ vivarituṃ “tesa”ntiādi vuttaṃ. Ānisaṃsoti udayo. “Sīlavā sīlasaṃpanno kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggalokaṃ upapajjati”tiādīsu pana vipākaphalampi “ānisaṃso”ti vuttaṃ. Ko viśesoti ko phalaviśeso. Kā vaḍḍhīti ko abbhudayo. Vijjamaṇopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṃ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantato ānisaṃsakittanaṃ icchitabbamevāti dassetuṃ visakaṇṭakavāṇijo udāhaṭo.

Tattha guḷo nāma ucchurasam pacitvā cuṇṇādīhi missitvā sampiṇḍane piṇḍibhūtaṃ. Phāṇitaṃ apiṇḍitaṃ dravībhūtaṃ. Khaṇḍam bhijjanakkhamam. Sakkharā nāma phalikasadisā. Sakkharādīniti ādi-saddena macchaṇḍikānaṃ saṅgaho. Tasmim kāle guḷādīsu visakaṇṭakavohāro apaccantadesa pacuroti “paccantagāmaṃ gantvā”ti vuttaṃ. Dārake ca palāpesuṃ “visakaṇṭakam mā gaṇhantū”ti.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṃ ekantato abhinanditabbaṃ hotīti āha “viyacakkhūhi sampassitabbo”ti. Pītisamuṭṭhānapasannasommarūpapariggahaṇhi cakkhu “piyacakkhū”ti vuccati. Tesanti sabrahmacārīnaṃ. Manavaḍḍhanakoti pīṭimaṇassa paribhūhanato uparūpari pīticitassa uppādako. Garuṭṭhāniyoti garukaraṇassa ṭhānabhūto. Jānaṃ jānātīti ṇāṇena jānitabbaṃ jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayam, ayam pana jānanto eva jānāti. Passam passatīti dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṃ passati, passanto eva vā passati. Evaṃ sambhāvanīyoti evam viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo.

Sīlesvevassa paripūrakārīti sīlesu paripūrakārī eva bhavēyyāti evaṃ uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi iminā padena uparisikkhādvayaṃ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṃ phalena dassetuṃ “ajjhata”ntiādi vuttaṃ. Vipassanādhīṭṭhānasamādhisaṃvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṃ akhaṇḍādibhāvamattaṃ. Tenāha “yāni kho pana tāni akhaṇḍāni...pe... samādhisaṃvattanikāni”ti. Evañca katvā upari sikkhādvayaṃ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṃ siddhaṃ hoti. Tathā hi cittekaggatāsaṅkhārāpariggahānaṃ sīlassānurakkhaṇabhāvaṃ vakkhati. Yaṃ pana vakkhati “sikkhattayadesanā jātā”ti, taṃ itarāsampi sikkhānaṃ idha gahitatāmaṃ sandhāya vuttaṃ, na padhānabhāvena gahitattaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ sīlassa appamattakātavacanaṃ. Vuttañhetuṃ “appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattaka”nti. Taṃ puthujjanagocaraṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi tattha na nippadesato sīlaṃ vibhattaṃ, evaṃ katvā tattha sīlamattakanti mattaggaṇaṃ samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Anūnenāti akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. Ākārenāti karaṇena sampādanena. Cittasamatheti cittasamādhāne. Yuttoti aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbāṃ jhānabhāvaṇaṃ ananuyutto, so taṃ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṃ āpajjati, so taṃ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṃ upasampajja viharati, so anirākatajjhānoti dassento “bahi anīhaṭajjhāno”tiādimāha.

Aniccassa tebhūmakadhammassa, aniccanti vā anupassanā aniccānupassanā. Tathā dukkhānupassanā anattānupassanā ca. Tasseva nibbindanākārena pavattā anupassanā nibbidānupassanā. Virajjanākārena pavattā anupassanā virāgānupassanā. Nirodhassa anupassanā nirodhānupassanā. Paṭinissajjanavasena pavattā anupassanā paṭinissaggānupassanā. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena cittavivekaṃ paribruhento yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā lokaṃ sāsanañca attano visesādhigamaṭṭhānabhūtaṃ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesādhīṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṃ atthato taṃ bruhento nāma hotīti vuttaṃ “brūhetā suññāgārāna”nti. Tenāha “ettha cā”tiādi. Ayameva suññāgārānubruhanaviññūppasatthānaṃ bhājanaṃ, na senāsanapatiṭṭhāpananti dassento āha “ekabhūmakādi...pe... daṭṭhabbo”ti. Suññāgārāggahaṇena cettha araññarukkhamūlādi sabbāṃ padhānānuyogakkhamaṃ senāsaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Taṇhāvicaritadesanāti “ajjhattikassa upādāyā”ti ādinayappavattaṃ taṇhāvicaritasuttaṃ. Taṇhāpadaṭṭhānattāti taṇhāsannissayattā. Na hi taṇhāvirahitā mānadiṭṭhipavatti atthi. Mānadiṭṭhiyo osarivāti dassetabbatāya mānadiṭṭhiyo ogāhetvāti attho. Gahaṇatthameva hi desetabbadhammassa desanāya osaraṇaṃ. Taṇhāmānadiṭṭhiyo papañcattayaṃ sattasantānassa saṃsāre papañcanato anuppabandhanavasena vitthāraṇato. Sīlapadaṭṭhānattāti sīlādhīṭṭhānattā.

Adhicittasikkhā vuttāti ānetvā sambandho. Vipassanāvasena suññāgāravaḍḍhaneti yojanā. Dvepi sikkhāti adhicittādhīpaññāsikkhā. Saṅgahetvāti adhisīlasikkhāya saddhiṃ saṅgahetvā vuttā. Yadi evamayaṃ sikkhattayadesanā jātāti sikkhattayānisamsappakāsanī siyāti anuyogaṃ sandhāyāha “ettha cā”tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Indriyaṃsaṃvaro viya pātimokkhasaṃvarassa catupārisuddhisīlassa ārakkhabhūtā cittekaggatā vipassanā ca idha gahitāti tadubhayaṃ appadhānaṃ, sīlameva pana padhānabhāvena gahitanti veditabbaṃ. Tenāha “sīlānurakkhikā evā”tiādi.

Balavatarasukhanti samuppanabyādhidukkhato balavataram, taṃ abhibhavitum samattham jhānasukham uppajjati. Balavamamattam hoti, tena dālhaattasinehena viluttahadayo kusaladhamme chaḍḍento so tathārūpesu...pe... posetā hoti. Balavamamattam vā sineho na hoti “suddho saṅkhārapuñño”ti yāthāvadassanena ahaṃkāramamaṃkārabhāvato. Dubbhikkhabhaye khudābhibhavam sandhāyāha “sacepissa antāni bahi nikkhamanti”ti. Byādhibhayaṃ sandhāyāha “ussussati visussanti”ti. Ādi-saddena gahitaṃ corabhayaṃ sandhāyāha “khaṇḍākhaṇḍiko vā”ti. Ubhayassāti samathavipassanādvayassa. Ettha ca “ajjhataṃ ceto...pe... suññāgārāna”nti imehi visesanibbedhabhāgiyabhāvāpādanena sīlam rakkhitum samatthā eva cittekaggaṭāvipassanā gahitā. Yasmā parato jhānavimokkaphalābhiññānaadhiṭṭhānabhāvo sīlassa uddhaṭo, tasmā tassa bhiyyopi sambhārabhūtā eva cittekaggaṭā vipassanā tattha tattha gahitāti veditabbā.

Sīlādīti ādi-saddena yathāvuttacittekaggaṭāvipassanā saṅgaṇhāti, sīlassa vā mūlakāraṇabhūtam sabbaṃ kammassakataññañca saṅgaṇhāti kammaṭṭhasammādiṭṭhiṃ vā. Sīlañhi tadaññampi puññakiriyāvatthu teneva parisodhitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti. Lābhī assanti lābhā sāya saṃvaraṇasīlaparipūraṇam pāliyaṃ āgataṃ kimīdisaṃ bhagavā anujānātīti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṃ anujānāti, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṃ vuttanti dassento “na cetthā”tiādimāha. Tattha ghāsesanaṃ chinnakatho na vācam payuttaṃ bhaṇeti chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṃ ghāsesanaṃ vācam na bhaṇe na katheyyāti attho. Puggalajjhāsayavasenañti saṅkhepato vuttamattham vivaranto “yesañhi”tiādimāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṃso rasānisaṃso.

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayavasena dānakārā. “Devānam vā”ti vuttavacanam pākāṭikātumāha “devāpi”tiādi. “Pañcime gahapatayo ānisaṃsā”tiādīsu anisaṃsasaddo phalapariyāyopi hotīti āha “ubhayametaṃ atthato eka”nti.

Sassusasurā ca tappakkhikā ca sassusasurapakkhikā. Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambandhā ñātī. Sālohitāti yonisambandhavasena. Ekalohitasambaddhāti ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. Peccabhāvaṃ gatāti petūpapattivasena nibbattiṃ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṃ “kālakatā”ti. Pasannacittoti pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniṃ upapannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṃ “mahānisaṃsameva hotī”ti, tassa tathā sīlasampannattāti adhippāyo. Ariyabhāve pana sati vattabbameva natthi. Tenāha “anekāni kappasatasahassāni”tiādi. Bahukāranti bahupakāram. Upasaṅkamananti abhivādanādivasena upagamanaṃ. Payirupāsananti upaṭṭhānanti.

66. Ajjhottharītāti madditā. Ukkaṇṭhāti riñcanā anabhirati ananuyogo. Sīlavā bhikkhu attano sīlakhaṇḍabhayena samāhito vipassako ca paccayaghātena aratīyā ratīyā ca sahītā abhibhavitāva hotīti āha “sīlādiguṇayuttenevā”tiādi.

Cittutrāso bhāyatīti bhayaṃ. Ārammaṇam bhāyati etasmāti bhayaṃ. Purimavārasadisattā vuttanayamevāti atidisitvāpi puna taṃ dassetuṃ “sīlādiguṇayutto hi”tiādi vuttaṃ. Therassa heṭṭhā nisinnattā devatāya dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṃ sukhena vattituṃ asakkontā asamatthā.

Adhikaṃ cetoti abhiceto, upacārajjhānacittaṃ. Tassa pana adhikatā pākāṭikakāmāvacaracittehi sundaratāya sapaṭipakkhato visuddhiyā cāti āha

“abhikkantaṃ visuddhicitta”nti. Adhicittanti samādhimāha, so ca upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vivekajaṃ pītisukhaṃ, samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītiyaṃ jhānasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ jhānasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṃ paṭipakkhato nikkhantataṃ upādāya “nekkhammasukha”nti vuccatīti āha “nekkhammasukhaṃ vindantī”ti. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasābhāvamāha, “nikāmalābhī”ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvāti etena tesam jhānasukhakhippābhīññatañca dasseti. Vipulānanti vepullaṃ pāpitānaṃ. Jhānānaṃ vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappatti, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti “vipulāna”nti vatvā “yathāparicchedeveya vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ hotī”ti āha. Paricchedakālañhi appatvā vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchakaṃ pavattetuṃ asamatthattā. Idāni teyeva yathāvutte samāpajjanādivasābhāve byatirekavasena vibhāvetuṃ “ekacco hī”tiādi vuttaṃ. Tattha lābhīyeva hotīti idaṃ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṃ. Tathāti icchiticchitakkhaṇe. Pāribandhiketi vasābhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. Kicchena vikkhambhetīti kicchena visodheti. Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccandādīnaṃ viya aññesampi samādhipāribandhikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhanañcāti veditabbam. Nālikāyantanti kālamānanālikāyantaṃ āha.

Visesena rūpāvacaracatutthajjhānaṃ sabbaso vasābhāvāpāditam abhiññāpādakanti adhippāyenāha “abhiññāpādake jhāne vutte”ti. Arūpajjhānampi pana adhiṭṭhānatāya pādakameva cuddasadhā cittaparidamanena vinā tadabhāvato. “Evamabhiññāpādake rūpāvacarajjhāne vutte rūpāvacaratāya kiñcāpi abhiññānaṃ lokiyavāro āgato”ti ayañhettha adhippāyo. Nanti abhiññāvāraṃ. Cattāri...pe... ariyamaggā sīlānaṃ ānisaṃso sampannasīlasseva lābhato. Pariyādiyitvāti gahetvā.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ sudūratarabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya, nibbutasabbadarathapariḷāhatāyāti attho, yato tesam jhānānaṃ pañītatarādibhāvo. Ārammaṇasantatāyāti rūpapaṭighādivigamanena saṅhasukhumādibhāvappattasantabhāvena. Yadaggena hi nesaṃ bhāvanābhisamayasabbhāvitasaṅhasukhumākārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. Ārammaṇasantatāya santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. Vimuttā visesena muttā. Ye hi jhānadhammā tathāpavattapubbabhāgabhāvanāhi tabbisesatāya sātisaṃ paṭipakkhadhammehi vimuttivasena pavattanti, tato eva tathāvimuttatāya pitu aṅke vissaṭṭhaaṅgapaccaṅgo viya kumāro nirāsaṅkabhāvena ārammaṇe adhimuttā ca pavattanti, te vimokkhāti vuccanti. Tenāha “vimokkhāti paccanīkadhammehi vimuttattā ārammaṇe ca adhimuttattā”ti. Yadi pi ārammaṇasamatikkamavasena pattabbāni āruppāni, na aṅgātikkamavasena, tathāpi yasmā ārammaṇe avirattassa jhānasamatikkamo na hoti, samatikkantesu ca jhānesu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā “rūpāvacarajjhāne atikkamitvā”ti icceva vuttaṃ. Atikkamma rūpeti pāliyaṃ “sampādetabbā, passitabbā”ti vā kiñci padaṃ icchitabbam, asutaparikkappanena pana payojanaṃ natthīti “santāti padasambandho”ti vuttaṃ. Evañca katvā tena virāgabhāvena tesam santatāti ayampi attho vibhāvito hoti. Rūpajjhānādīnaṃ viya natthi etesaṃ ārammaṇabhūtaṃ vā phalabhūtaṃ vā rūpanti arūpā. Arūpā eva āruppā. Tenāha

“ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā”ti. Nāmakāyenāti sahaḷātanāmasamūhena.

67. Saṃyojentīti bandhanti. Kehīti āha “khandhagatī”tiādi.

Asamucchinnaṛāgādikassa hi khandhādīnaṃ āyatīṃ khandhādīhi sambandho, samucchinnaṛāgādikassa pana taṃ natthi katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattitoti. Rāgādīnaṃ anvayato ca saṃyojanaṭṭho siddhoti āha “khandhagati...pe... vuccantī”ti. Parikkhayenāti samucchedena sabbaso āyatīṃ anupapajjanena. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pīlanato soto, ariyamaggoti āha “sototi ca maggasettaṃ adhivacana”nti. Taṃ sotaṃ ādito panno adhigacchīti sotāpanno, aṭṭhamako. Tenāha “taṃsamaṅgīpuggalassā”ti, paṭhamamaggakkhaṇe puggalassāti adhippāyo. Idha pana panna-saddo “phalacchikiriyaṃ paṭipanno”tiādisu viya vattamānakālikoti āha “maggena phalassa nāmaṃ dinna”nti. Abhītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Virūpaṃ sadukkhāṃ saupāyasaṃ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhāṃ khipanako. Dhammoti sabhāvo. Tenāha “attāna”ntiādi. Kasmāti avinipātadhammatāya kāraṇaṃ pucchati. Apāyaṃ gamentīti apāyagamanīya. Sambujjhatīti sambodhi, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigandhabbhāvena icchitabboti āha “uparimaggattaya”nti.

Vaṇṇabhaṇanattaṃ vuttāni, na pahātabbānīti adhippāyo. Oḷārikānaṃ rāgādīnaṃ samucchinnaṇavasena pavattamāno duttiyamaggo avasiṭṭhānaṃ tesāṃ tanubhāvāpattiyā uppanno nāma hotīti vuttaṃ “rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti. Adhiccuppattiyāti kadāci karahaci upapajjanena. Pariyuṭṭhānamandatāyāti samudācāramudutāya. Abhiṇhaṃ na upapajjanti tajjassa ayonisomanasikārassa anibaddhabhāvato. Mandamandā upapajjanti vipallāsānaṃ tappaccayānaṃca mohamānādīnaṃ mudutarabhāvato. Bahalāva upapajjanti vatthupaṭisevanatoti adhippāyo. Tenāha “tathā hī”tiādi.

Sakiṃ āgamanadhammoti paṭisandhivasena sakiṃyeva āgamanasabhāvo. Ekavāraṃyeva...pe... āgantvāti iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekoyeva gahitoti dassento “yopi hī”tiādimāha. Tattha yvāyaṃ pañcamako sakadāgāmī “idha maggaṃ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṃ tathā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati”ti vutto, tassa ekabījīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekā paṭisandhi, sakadāgāmiṃ dve paṭisandhiyoti idaṃ tesāṃ nānākaraṇaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījāṃ, na ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījīti.

Heṭṭhāti “amahaggaṭabhūmiya”nti heṭṭhā sambandhanena. Heṭṭhābhāgassa hitāti heṭṭhābhāgiyā, tesāṃ. Tānīti orabbhāgiyasamyojanāni. Kāmāvacare nibbattatiyeva ajjhataṃ saṃyojanaṭṭā. Tathā hesa dūratopi āvattidhammo evāti dassetuṃ gilabāḷisamacchādayo upamābhāvena vuttā. Opapātikoti iminā gabbhāvāsadukkhābhāvamāha. Tattha parinibbāyīti iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbānatā cassa kāmāloke khandhabījassa apunārohavasenevāti dassetuṃ “anāvattidhammo”ti vuttaṃ.

68. Kevalāti lokiyābhiññāhi asammissā. Lokiyapañcābhiññāyopi sīlānaṃ ānisaṃso tadavinābhāvato. Tāpi dassetuṃ ākaṅkheyya ce...pe... evamādimāhāti yojanā. Āsavānaṃ anavasesappahānato arahattamaggoyeva visesato “āsavakkhaya”ti vattabbaṃ arahatīti vuttaṃ “āsavakkhaye kathite”ti, aññathā sabbāpi chaḷabhiññā āsavakkhaya evāti. Imesaṃ guṇānanti lokiyābhiññānaṃ. Yathā purisassa muṇḍitaṃ

sīsam sikhāvirahitattā na sobhati, evaṃ desanāya sīsabhūtāpi aggamaggakathā lokiyābhiññārahitā na sobhatīti āha “ayaṃ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhaveyyā”ti. Iddhivikubbanāti iddhi ca vikubbanā ca. Vikubbanaggahaṇena cettha vikubbaniddhimāha, iddhiggahaṇena tadaññaṃ sabbañca abhiññākkiccam. Yuttaṭṭhāneyevāti lokiyābhiññānaṃ nibbattanassa viya desanāya yuttaṭṭhāneyeva. Etena na kevalaṃ desanakkamenevāyaṃ desanā, atha kho paṭipattikkamenapīti dasseti. Visuddhimagge vuttā, tasmā tattha vuttanayeneva vedittabbāti adhippāyo.

69. Āsavānaṃ khayāti heṭṭhimamaggena khepitāvasiṭṭhānaṃ āsavānaṃ arahattamaggena samucchindanato. Yasmā arahattamaggo na kevalaṃ āsaveyeva khepeti, atha kho avasiṭṭhe sabbakilesepi, tasmā āha “sabbakilesānaṃ khayā”ti. Lakkhaṇamattañhettha āsavaggahaṇaṃ, āsavānaṃ ārammaṇabhāvassapi anupagamanato anāsavaṃ. Yasmā pana tattha āsavānaṃ lesopi natthi, tasmā vuttaṃ “āsavavirahita”nti. Samādhī vutto cetosīsenā yathā “cittaṃ paññañca bhāvaya”nti adhippāyo. Rāgato vimuttattā avijjāya vimuttattāti idaṃ ujuvipaccanīkapaṭippassaddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ, na tadaññesaṃ pāpadhammānaṃ appaṭippassaddhattā. Idāni tameva samādhīpaññaṃ rāgāvijjāpaṭipakkhataṃ āgamaṇa dassetuṃ “vuttaṃ ceta”ntiādi vuttaṃ. Samathaphalanti samathassa phalaṃ lokiyasamathabhāvanāya hi vipassanāgatāya āhitaphalassa lokuttarasamathassa sarikkhakaphalo cetovimutti. Vipassanāphalanti etthāpi eseva nayo. Attanoyevāti sutamayaññādinā viya parapaccayatāṃ nayaggāhañca muñcitvā paratoghosānugatabhāvanādhigamabhūtātāya attanoyeva paññāya paccakkhaṃ katvā sayambhuññābhūtāyāti adhippāyo. Tenāha “aparappaccayena ñatvā”ti.

Sabbampi tanti sabbampi sattarasavidhaṃ taṃ yathāvuttaṃ sīlānisamsaṃ. Yathā ānisamsavante sammadeva sampādite tadānisamsā dassitā eva honti tadāyattabhāvato, evaṃ ānisamsapadhānāyogyabhāvena dassite tadānisamsā dassitā eva hontīti āha “sampiṇḍetvā dassento”ti. Vuttasseva atthassa punavacanaṃ nigamananti vuttaṃ “nigamanaṃ āhā”ti. Pubbeti desanārambhe. Evaṃ vuttanti “sampannasīlā”ti evamādinā ākārena vuttaṃ. Idaṃ sabbampīti idaṃ “sampannasīlā”tiādikaṃ sabbampi vacanaṃ. Etaṃ paṭiccāti etaṃ sampannasīlassa bhikkhuno yathāvuttasattarasavidhānisamsabhāgitāṃ sandhāya vuttaṃ. Idameva hi “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta”nti vacanaṃ sandhāya “sabbampi taṃ sīlānisamsaṃ sampiṇḍetvā dassento”ti vuttaṃ. Etthaādito chahi ānisamsahi parittabhūmikā sampatti gahitā, tadantaraṃ pañcahi lokiyābhiññāhi ca mahaggatabhūmikā, itarehi lokuttarabhūmikāti evaṃ catubhūmikasampadānisamsasīlaṃ nāmetaṃ mahantaṃ mahānubhāvaṃ, tasmā taṃsampādane sakkaccakāritā appamattena bhavitabbaṃ.

Ākañkheyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. Chādetabbaṃ ṭhānaṃ vasati paṭicchādetīti vatthaṃ. Yaṃ samānaṃ viya na sabbaso minoti, mānassa pana samīpe, taṃ upamānaṃ. Upamīyati etāyāti upamā, upamāya bodhakavacanaṃ upamāvacanaṃ. Katthaci sutte. Atthanti upamīyatthaṃ. Paṭhamaṃ upamaṃ vatvā tadanantaraṃ atthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto “upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti”ti vutto. Atthena upamaṃ parivāretvāti

etthāpi eseva nayo. Idāni te cattāropi pakāre sutte āgatanayeneva dassento “seyyathāpissu, bhikkhave”tiādimāha. Tattha dve agārāti dve paṭivissakagharā. Sadvārāti sammukhadvārā.

Svāyanti so ayaṃ evaṃ upamādassanavasenapi nānānāyēnapi dhammadesako bhagavā. Ekaccānaṃ veneyyānaṃ atthassa sukhāvabodho paṭhamāṃ upamādassane hetu, evaṃ paṭhamāṃ atthadassane, upamāya atthaparivāraṇe, atthena upamāparivāraṇe cā”ti imamatthaṃ dasseti “esa nayo sabbatthā”ti iminā. Dhammadhātuyāti sabbaññutaññāssa. Tañhi dhammadhātupariyāpannattā yathāvuttadhamme ca sabbepi ñeyyadhamme ca padahati yathāsabhāvato bujjhati bodheti cāti dhātu, dhīyanti vā dhammā etāya sabbākārato ñāyanti ñāpiyanti cāti dhammadhātu. Tassā pana suṭṭhu saccasamapaṭivedhavasena laddhattā suppaṭividdhattāti, yadaggena vā ñeyyaṃ tāya suppaṭividdhaṃ, tadaggena sāpissa suppaṭividdhā evāti āha “suppaṭividdhattā”ti.

Pakatipariyodātassa cittassa āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhabhāvadassanattamaṃ saṃkiliṭṭhavatthadassananti katvā vuttaṃ “pakatiparisuddhaṃ vattha”nti. Rajādināti ettharajo nāma reṇu. Ādi-saddena aṇutajjārīdhūmādikaṃ vatthassa aparisuddhikāraṇaṃ saṅgaṇhāti. Sabbaso kilissati vinassati visuddhi etenāti saṃkilesa, tena saṃkilesena paṃsurajādinaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vaṇṇavināsanena vidūsitamaṃ. Malaṃ masi. Jallikā vuccati loṇapaṭalādi chaviyā upari ṭhitamaṃ sarīramalaṃ. Ādisaddena sarīrajallameva assukheḷasiṅghāṇikādikaṃ tadaññamalaṃ saṅgaṇhāti. Gahitattāti pariyonandhanavasena gahitattā. Rajanti sattā tenāti raṅgaṃ, raṅgameva raṅgajātaṃ yathā kopameva kopajātaṃ. Upanāmeyyāti pakkhipeyya. Nīlakatthāyāti nīlavaṇṇatthāya. Palāsanīlādiketī ādi-saddena kālasāmādiṃ saṅgaṇhāti. Haliddikakudhaselādike pītakaraṅge. Lākhāpattaṅgarasādike lohitaṅgarāṅge. Mahārajanaloddakandulādike mandarattaraṅge. Duṭṭhu rajitavaṇṇaṃ apabhassaraṃ. Tenāha “aparisuddhavaṇṇamevassā”ti. Īdisanti durattavaṇṇaṃ. Tasmīṃ vatthe raṅgajātaṃ sayamaṃ suparisuddhaṃ samānaṃ kissa hetu kena rattavaṇṇaṃ aparisuddhaṃ hotīti raṅgajātassa niddosataṃ vadati. Tenāha “yasmā panā”tiādi.

Saṃkilesapakkhaṃ dassentena asaṃkiliṭṭhameva vatthaṃ udāharitabbanti pākaṭoyamattho, saṃkiliṭṭhavatthanidassanena pana “siyā nu kho aññopi koci viseso”ti adhippāyena pucchati “kasmā panā”tiādinā. Itaro atthavisesoti dassento “vāyāmamahapphaladassanattha”ntiādimāha. Ettha ca saṃkiliṭṭhacittavisodhanavidhāne saṃkiliṭṭhavatthaṃ nidassatabbanti paṭiññā, vāyāmamahapphaladassanatthanti hetuattho. Yathā hītiādi anvayattho. Na tattha jātikālake viyātiādi byatirekattho. Sadisūdāharaṇaṃ pana malaggahitakaṃsapātiādi daṭṭhabbaṃ. Evaṃ cittampītiādi opammatthassa upameyyaupanayanaṃ. Tattha pakatīyāti akittimena sabhāvena. Tanti cittaṃ. Sāmaññaggahaṇaṇcetaṃ cittabhāvāvisesato. Tenāha “sakalepī”ti. Paṇḍarameva na saṃkiliṭṭhaṃ saṃkilesehi asamannāgatabhāvato. Nanu kiriyāmayacittehi vipākasantāne visesādhānaṃ labbhati, aññathā katavināsā katabbhāgamā āpajjeyyumaṃ? Kiñcāpi labbhati, tassa saṃkilesa vaṭṭupanissayo, asuddhi vā na hoti, asaṃkilesa vivatṭupanissayo, visuddhi vā na hoti eva. Upakkiliṭṭhanti panetaṃ upakkilesanārahassa cittassa vasena vuttaṃ, na vipākapabandhassa. Tenāha “pabhassaramidaṃ bhikkhave citta”nti, “paṇḍaramevā”ti ca. Tañca khoti pana sakasantatipariyāpannatāya nesamaṃ kevalamaṃ ekattanayavasena vuttaṃ, na vipākadhammānaṃ kilesāsamaṅgibhāvato. Atha vā upakkiliṭṭhanti iminā upakkilesahetu tattha vijjamānaṃ visesādhānamāha, na

“saṃkiliṭṭhā dhammā”tiādīsu viya taṃsamaṅgītanti daṭṭhabbam. Visodhiyamānanti vipassanāpaññāya anukkamena sabbupakkilesehi vimociyamānaṃ. Sakkā aggamaggakkhaṇe pabhassarataraṃ kātum, yato na puna upakkilissati. Evantiādi vuttassevatthassa nigamanaṃ.

Duṭṭhagatiparipūraṇavasena paṭipajjanaṃ paṭipatti. Sā eva kilesadarathapariḷāhādivasena upāyāsadukkhā, kucchitā vā gati pavatti, duggatihetūti vā duggati, duggatiyā pana paṭipattiyā gandhabbato, tassā vā nipphannabhāvato kucchito, dukkhā ca gatīti duggati. Saṃkiliṭṭhacittoti idaṃ tassā paṭipattiyā duggatibhāvadassanatthaṃ, na visesanatthaṃ. Na hi asaṃkiliṭṭhacittassa pāṇaghātādivasena pavatti. Saṃkiliṭṭhacittoti lābhāsāya sabbaso kiliṭṭhacitto. Dūteyyapahiṇagamananti dūteyyaṃ vuccati dutakammaṃ, gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ, pahiṇagamanaṃ gharāgharaṃ pesitassa khuddakagamaṇaṃ, dūteyyagamaṇaṃ pahiṇagamaṇaṃ gacchati. Vejjakammanti ananuññāte ṭhāne lābhāsāya gahaṭṭhānaṃ bhesajjaṃ karoti. Saṅghabhedakathā parato āgamissati. Veḷudānādīhīti veḷudānapattadānapupphadānādīhi micchājīvena jīvikaṃ kappeti. Sakalampīti “atthi anācāro, atthi agocaro”tiādīnā vibhaṅge āgataṃ sabbampi anācāraṃ agocaraṇa caraṇavasena paripūreti.

“Nirayampi ...pe... pettivisayampi gacchatī”ti vatvā tattha pettivisayagamaṇaṃ dassento “samaṇayakkho nāma hotī”tiādimāha.

Sukkapakkhe parisuddhanti sabbaso visuddhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ. Parisuddhattā eva pariyodātaṃ, pabhassaranti attho. Surattavaṇṇamevassāti suṭṭhu rattavaṇṇameva assa. Parisuddhavaṇṇamevassāti nīlavaṇṇopissa parisuddho ca bhavēyyāti evamādiṃ sandhāyāha “kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbā”ti. Raṅgajātantiādi pana tattha vuttavaseneva veditabbam. Paṭipattisugatiādīsu yaṃ vattabbam, taṃ paṭipattiduggatiādīsu vuttavipariyāyena veditabbam. Parisuddhacittoti suddhāsāyo. Dasa kusalakammapathe paripūretīti idaṃ kaṇhapakkhe “dasa akusalakammapathe paripūretī”ti vuttassa paṭipakkhadassanavasena vuttaṃ. Yathā hi tattha abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiggahaṇena kammapathasaṃsandananayena kammappaṭṭhāya ca agāriyassa tathārūpāya micchāpaṭipattiyā saṅgaho icchito, evaṃ idhāpi anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhiggahaṇena alobhādosāmohavasena pavattā agāriyassa sammāpaṭipatti saṅgahitāti daṭṭhabbam, na kammappaṭṭhāvatī. Manussamahantatanti jātirūpabhogādhipeyyādivasena manussesu mahantabhāvaṃ. Dasahi ṭhānehi aññesaṃ devānaṃ abhibhavo devamahantatā. Paṭipatti sugatiyā bhājiyamānattā “anāgāmimaggaṃ bhāvetī”ti tathā anāgāmibhāvanaṃ pāpetvā ṭhapitā. Gahitaggahaṇena sukhānubhavaṭṭhānassa adhippetattā tadabhāvato asaṇṇibhavaṃ anādiyanto “dasasu vā brahmabhavanesu”tiādimāha.

71. Sakabhaṇḍe chandarāgo abhijjhāyanaṭṭhena abhijjhā, abhijjhāyanāti attho. Parabhaṇḍe chandarāgo visamaṃ lubbhatīti visamalobho. Evampi abhijjhāvisamalobhānaṃ viseso hotīti dassento “atha vā”tiādimāha. Tattha attano santakaṃ taṃsadisāṇa yuttaṭṭhānaṃ. Yaṃ yācitaṃ, appakasirena vā sakkā laddhum, taṃ pattatṭhānaṃ. Paradāragarudārāti ayuttaṭṭhānaṃ. Yaṃ apatthaniyaṃ, yassa vā patthanāya byasanaṃ āpajjati, taṃ appattatṭhānaṃ. Theroti mahāsaṅgharakkhitatthero, yena aṭṭhakathā potthakaṃ āropitā. So hi antevāsikesu sākacchantesu evamāha. Sopi imasmiṃyeva sutte vinibbhogo na labbhati

cittasamkilesassa adhippetattā. Tenāha “yutte vā”tiādi. Ayonisomanasikāravasena uppajjanato sampatti āyatiñca dukkhasseva uppādanato na koci lobho avisamo nāma. Abhijjhāyanatthenāti yassa kassaci ārammaṇassa yuttassa ayuttassa appattassa ca abhijjhāyanavasena abhipatthanāvasena ca pavattā tañhā abhijjhāti lobhato nibbisesanti dasseti. Tenāha “ekatthametaṃ byañjanaṃ nāna”nti. Dūsetīti sabhāvasantaṃ asaṃkilesaṃ vināseti avisuddhaṃ karoti. Tenāha “obhāsitaṃ na detī”ti. “Ime sattā ucchijjantu vinassantū”ti sattesu byāpajjanākārappavattiyā byāpādo navavidhaāghātavattthusambhavo vutto. Kodho pana saṅkhāresupi pavattanato dasavidhaāghātavattthusambhavo vutto. Ubhayampi paṭighameva, pavattanānattato bhinditvā vutto. Kujjhanavaseneva cittapariyonandhano “akkocchi maṃ avadhi ma”ntiadinā.

Suṭṭhu kataṃ karaṇaṃ sukataṃ, tassa pubbakāritālakkaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakaṃ puñchanto makkho. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanaṭṭhena “makkho”ti vuccati. Idāni anagāriyassa vātiadinā saṅkhepena vuttatthaṃ vitthārena dassetuṃ “anagāriyopī”tiādi vuttaṃ. Nisinnakathāparikathādivasena dhammassa kathā dhammakathānayo, ekattādidhammanīti eva vā. Pakaraṇaṃ satta pakaraṇāni, tattha kosallaṃ dhammakathānayaapakaraṇakosallaṃ. Ādi-saddena vinayakkame catūsu mahānikāyesu ca kosallaṃ saṅgaṇhāti. Acittikatoti cittikārahito. Yathā cāyanti iminā yathāyaṃ makkho cittaṃ dūseti, evaṃ paḷāsopi cittaṃ dūseti, tasmā upakkilesoti dasseti. Aniyatā gati niyāmokkamanābhāvato. Ādi-saddena “rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā ‘tvampi imasmiṃ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito ahampī’ti” evamādīnaṃ saṅgaho. Yugaggāhagāhīti “tava vā mama vā ko viseso”ti asamampi samaṃ katvā samadhuraggāhagaṇhanako. Khīyanā usūyanā. Attano sampattiyā nigūhanaṃ tassa parehi sādharmaṇabhāvāsahanena hotīti “parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ”icceva vuttaṃ. Kāraṇe hi gahite phalampi gahitameva hotīti. Aññathā attano pavedanakapuggalo kerāṭiko, “nekatikavāṇijo”tipi vadanti. Sappamukhā macchavālā ekā macchajāti āyatanamaccho. Tenāha “āyatanamaccho nāmā”tiādi. Baddhacaroti antevāsī.

Sabbaso amadditasabhāvena vā tabharitabhattachasadisassa thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya paggaḥitasiraanivātavuttikārassa ca karaṇato vā tabharita...pe... karaṇo. Taduttarikaraṇoti yaṃ yena kataṃ duccaritaṃ vā sucaritaṃ vā, taduttari, tassa dviguṇaṃ vā karaṇo. Attano maṇḍanādiatthaṃ parena kataṃ alaṅkāraḍiṃ. Pariyāpuṇāti vā katheti vā attano balānurūpaṃ. Kāmaṃ nikāyadvayaggahaṇādivasena pavatto sevītabbamāno eva, tathāpissa saṃkilesapakkhattā vuttaṃ “mānaṃ anissāyā”ti.

Uṇṇativasenāti “seyyohamasmī”tiadinā cittassa paggaḥaṇavasena. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahanato uppajjanako atimāno. Madaggahaṇākāro jātiādiṃ paṭicca majjanākāro, sopi atthato māno eva. Pamādo tathāpavatto cittuppādo.

Tasmā lobhamādiṃ katvā dassetīti lobhassa ādito gahaṇe kāraṇaṃ vibhāvetukāmo pucchatī. Paṭhamuppattitoti tattha tattha bhava sabbapaṭhamāṃ uppajjanato. Sattānañhi yathādhigataṃ jhānādivisesaṃ ārabha paccavekkhaṇā viya yathāladhamṃ upapatibhavaṃ ārabha nikanti eva. Tenāha “sabbasattāna”ntiādi. Yathāsambhavaṃ itareti itare byāpādādayo yathāpaccayaṃ uppajjanti, lobhassa viya

ādito asukassa anantaram asukoti vā na nesaṃ niyamo atthīti attho. Kiṃ pana ete soḷaseva cittassa upakkilesā, udāhu aññepi santīti anuyogaṃ sandhāya aññepi santīti dassento “na ca ete”tiādimāha. Yadi evaṃ kasmā ettakā eva idha vuttāti. Nayadassanavasenāti dassento āha “etena pana...pe... veditabbā”ti. Tena thinamiddhauddhaccakukkucca-vicikicchā-attukkaṃsana-paravabbhanachambhitattā-bhīrukatā-ahirikānottappa-atticchatā-pāpicchatā-mahicchatādayo saṅgahitāti veditabbaṃ.

72. Saṃkilesaṃ dassetvāti saṃkiliṭṭhavattanidassanena saṅkhepena vuttaṃ saṃkilesaṃ vibhāgena dassetvā. Vodānaṃ dassentoti etthāpi eseṃ nayo. Evaṃ jānitvāti “abhijjhā visamalobho ekanteneva cittassa uppakilesa”ti sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyato ca pubbabhāgapaññāya ceva heṭṭhimamaggadvayapaññāya ca jānitvā. Pajahaṭīti ettha accantappahānameva adhippetanti dassento “samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahaṭī”ti āha. Ariyamaggenāti anāgāmimaggena. Tena hi pahānaṃ idha sabbavāresu adhippettaṃ. Kilesapaṭipāṭi idha kilesānaṃ desanākkamo. Maggapaṭipāṭipana catunnaṃ ariyamaggānaṃ desanākkamopi tāya desanāya paṭipajjanakkamopi tāya paṭipattiyā uppattikkamopi. Tattha ye ye kilesā yena yena maggena pahīyanti, maggapaṭipāṭiṃ anoloketvā tesāṃ tesāṃ kilesānaṃ tena tena maggena pahānadassanaṃ kilesapaṭipāṭi na kilesānaṃ uppattikkamo idha desanākkamo cāti dassento “abhijjhā visamalobho”tiādimāha. Yena yena pana maggena ye ye kilesā pahīyanti maggānupubbīyā, tena tena maggena tesāṃ tesāṃ kilesānaṃ pahānadassanaṃ maggapaṭipāṭiyā pahānadassananti dassento “sotāpattimaggenā”tiādimāha.

Imasmiṃ pana ṭhāneti “sa kho so, bhikkhave, bhikkhū”tiādinā āgato imasmiṃ pahānavāre. Ime kilesāti ime yathāvuttā kilesā. Sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vāheṭṭhā dassitamaggapaṭipāṭivasena. Tattha pana ye tatiyamaggavajjhā, tesāṃ anāgāmimaggeneva pahāne vattabbaṃ natthi, yesāṃ panettha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmena aggamaggavajjhānaṃ anādiyitvā kasmā tatiyamaggavajjhānameva gahaṇaṃ katanti āha “ayamettha pavenimaggāgato sambhavo”ti, ayaṃ imassa suttassa etasmiṃ ṭhāne ācariyapaveniyā kathāmaggo tato āgato atthasambhavo atthatatvanti attho. Tattha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmo aggamaggavajjhānaṃ aggahaṇe yuttim dassento “so cā”tiādimāha. Tenāti catutthamaggena. Sesānanti byāpādādīnaṃ. Yepīti makkhādike sandhāyāha. Taṃsamutṭhāpakacittānanti tesāṃ makkhādīnaṃ samutṭhāpakacittuppādānaṃ. Tattha makkha-paḷāsa-issā-macchariya-samutṭhāpakāṃ paṭighadvayacittaṃ, visesato pañcakāmaguṇalobhena saṭho māyāvī ca hoti, pañcakāmaguṇikarāgo ca anāgāmimaggeneva niravasesato pahīyati, tasmā vuttaṃ “taṃsamutṭhāpakacittānaṃ appahīnattā”ti. Tepi suppahīnā hontīti sambandho. Tanti paṭhamamaggeneva pahānaṃ pubbāparena na sandhiyati “yathodhi kho”ti ettha odhivacanassa maggattayavācakattā. Ratanattaye aveccappasādo nāma ariyakantasīlaṃ viya sotāpannessa aṅgāni, te ca pahānato pacchā niddiṭṭhā, tasmā idha vuttappahānaṃ vikkhambhanapahānamevāti keci vadanti. Tesāṃ icchāmatameva yathāvuttapahānasseva vasena aveccappasādānaṃ odhiso pahānassa vibhāvitattā, svāyamatto heṭṭhā yuttitopi pakāsito yeva.

74. Ekamekena padena yojetabbam, yato ekamekassapi upakkilesassa sabhāvādito dassanam niyyānamukham hoti, tathā ceva heṭṭhā samvaṇṇitam.
Anāgāmimaggasena pahānam vatvā pasādassa uddhaṭṭā vuttam
“anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato”ti. Yadi evam kasmā “lokiyo uppajjati”ti vuttanti? “Itipi so bhagavā”tiādinayappavattassa lokiyattā. Nibbānārammaṇo eva hi lokuttaro pasādo. “Itipi so bhagavā”tiādivacanena lokiyam, aveccappasādavacanena lokuttaranti lokiyalokuttaramissakam pasādam dassento. Avecca ratanattayaguṇe yāthāvato ṇatvā pasādo aveccappasādo. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampaniyo appadhamsiyo ca hoti, tasmā vuttam “acalena accutenā”ti. Tattha lokuttaro sabbaso buddhaguṇādīsu sammoham viddhamsentō tattha kiccato pavattati, itaro ārammaṇavasena te ārabba. Tam vidhanti tam tassa uppannappakāram. Anussatiṭṭhānānīti anussatikammaṭṭhānāni.

75. Somanassādīti ādi-saddena ṇāṇādīni saṅgaṇhāti. Corānam abhiṇham saṅcaraṇaṭṭhānatāya paccantaggahaṇam. Paccavekkhatoti “asukasmiṇca ṭhāne ime cime corā evaṇca evaṇca vināsītā”ti paccavekkhato raṇṇo viya.

Yo yo odhi yathodhi. Yathā-saddo byāpanicchāyam, kho saddo avadhāraṇeti dassento “sakasakaodhivasena cattameva hoti”tiādimāha. Tena “vanta”ntiādisupi avadhāretabbanti dasseti. Sakasakaodhivasenāti saṅkhepato vuttamattham vivaritam
“dve odhī”tiādi āradham. Tattha yammaggavajjhāti yena maggena anavasesato pahātabbā. Anavasesappahānavasena hi tamtamaggavajjhānam kilesānam tadaññamaggavajjhehi asammissatā, aññathā ye sakasakaodhivasena uparimaggavajjhā, te heṭṭhimamaggehi pahīnāpāyagamanīyādisabhāvā eva tehi pahīyantīti pahānavasena sammissā siyūm. Tena teyeva pahīnā hontīti etthāpi eseva nayo. Tatuttaripīti tato pahānanimittasomanassuppattito uddhampi. Paṭipakkhesu odhiso pavattikiccattā odhīti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Te hītiādi vuttassevatthassa vivaraṇam. Imassa bhikkhunoti anāgāmim sandhāyāha. Tena vuttam “heṭṭhāmaggattayena catta”nti.

Keci cattampi gaṇhanti, nayidamevanti dassanattham “vanta”nti vuttam. Na hi yam yena vantaṃ, so puna tam ādiyati. Tenāha “anādiyanabhāvadassanavasenā”ti. Vantampi kiñci sasantatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanattham “mutta”nti vuttam. Tenāha “santatito vinimocanavasenā”ti. Muttampi kiñci muttabandhanā viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanattham “pahīna”nti vuttam. Tenāha “kvaci anavaṭṭhānadassanavasenā”ti. Yathā kiñci dunnissaṭṭham puna ādāya sammadeva nissaṭṭham paṭinissaṭṭhanti vuccati, evam vipassanāya nissaṭṭham ādinnasadisam maggena pahīnam paṭinissaṭṭham nāma hotīti dassanattham “paṭinissaṭṭha”nti vuttam. Tenāha “ādinnaṭṭhassa paṭinissaggadassanavasenā”ti. Na kāpurisena viya parammukhena nissaṭṭham, atha kho abhimukheneva nissaṭṭhanti dassanattham “paṭinissaṭṭha”nti vuttam. Tenāha “paṭimukham vā”tiādi. Upagantabbatoti attano hitasukham paccāsīsentena ekantena adhigantabbato. Dhāraṇatoti tamsamaṅgīnam apāyapātato sandhāraṇena. Gantho “vedo”ti vuccati “vidanti etenā”ti, vedehe ṇāṇehi gato paṭipannoti vedagū. Abhijaññāti jāneyya. Vedajātāti uppannasomanassā. Ṇāṇam “vedo”ti vuccati “veditabbam vedetī”ti. Somanassam “vedo”ti vuccati ārammaṇarasam vindati anubhavatīti.

Uppannanti aveccappasādam nissāya uppannam. Vuttappakārameva vedanti “somanassam somanassamayaññañcā”ti evam vuttappakārameva. Atthavedanti atthe hetuphale vedaṃ. Dhammavedanti dhamme hetumhi vedaṃ. Tenāha

“aveccappasādassa hetu”ntiādi. Idha dhammatthasaddā hetuphalapariyāyāti imamattham pāliyā eva dassetum “vuttañheta”ntiādi vuttam. Tameva atthañca dhammañcāti attho dhammoti ca vuttam aveccappasādanimittam yathāvuttam kilesappahānañca. Atthadhammānisamsabhūtam vedanti yathāvuttaatthadhammānisamsabhūtam somanassamayaññāsañkhātām vedañca. Pāmojjanti taruṇapītiṃ āha. Paccavekkhaṇākārappavattenāti etena paccavekkhaṇā evettha anavajjasabhāvatāya dhammoti vuttoti daṭṭhabbam. Pīti jāyatīti parappaccayam balavapītimāha. Piṇitamanassāti passaddhiāvahehi ulārehi pītivegehi tittacittassa. Kāyoti nāmakāyo. Vūpasantadarathoti kilesapariḷāhānam dūribhāvena suṭṭhu upasantadaratho. Paccavekkhaṇahetukam cittassa samādhānam idha adhippetanti āha “appitam viya acalam tiṭṭhatī”ti.

76. Kāmam “buddhe aveccappasādena samannāgatomi, dhamme saṅghe aveccappasādena samannāgatomi”ti idampi tassā paccavekkhaṇāya pavattiākārapakāsanameva, idam pana visesato ratanattaye uppannasomanassādippakāsanapadam. “Yathodhi kho panā”ti idampi savisesam paccavekkhaṇākārappakāsanapadanti adhippāyena “idāni yathodhi...pe... pakāsetvā”ti vuttam. Cattāropi pana vārā paccavekkhaṇākārappakāsanavasena ceva somanassādiānisamsadassanavasena ca vuttāti sakkā viññātum ubhayatthāpi ubhayassa vuttattā. Yadi ariyamaggo ekacittakkhaṇiko na puna uppajjati, paṭipakkhassa pana tena suppahīnattā taṃsamaṅgī aparihānadhammo taṃsīlādibhāveneva vuccatīti āha “tassa anāgāmimaggasampayuttam sīlakkhandham dassetī”tiādi. “Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu viya idha dhamma-saddo samādhipariyāyoti āha “samādhikkhandham paññākkhandhañca dassetī”ti. Tathā hi so sampayuttadhamme ekārammaṇe avikkhipamāne avippakiṇṇe avisaṭe katvā samam, sammā ca ādahanto tathā te dhāretīti ca vattabbatam arahatīti dhammoti ca vuccati. Anekarūpānanti anekappakārānam. Antarāyo nāma appaṭiladdhassa vā alabbhanavasena, paṭiladdhassa vā parihānavasena, tadubhayampi idha natthīti dassento “maggassa vā”tiādimāha. Nevassa tam hoti antarāyāyāti tassa anāgāmīno piṇḍapātabhojanam neva hoti antarāyāya ukkaṃsagatāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjanato. Tañcassā ukkaṃsagamanaṃ hatapaṭipakkhattāti dassento “maggena visuddhacittattā”ti āha.

Etthāti etasmim antarāyābhāve. Etadeva visuddhacittattameva kāraṇam. Ettha ca “nevassa tam hoti antarāyāyā”ti iminā heṭṭhā vuttappahānam anāgāmimaggenevāti siddham hoti. Anāgāmīno hi sabbaso kāmarāgo pahīno hoti, rasataṇhāya abhāvato tādisapiṇḍapātaparibhogo aggamaggādhigame kathañcīpi antarāyāya na hotīti. “Seyyathāpi, bhikkhave, vattha”nti vadanto bhagavāādīmihi attanā upanītavattūpamaṃ anusandheti. Udakassa acchabhāvo paṇkasevālapaṇakādimalābhāvena pasannatāya, tabbipariyāyato bahalatāti āha “acchanti vipprasanna”nti. Vaṇṇanibhāya vigatasamkilesatāya samujjalam pabhassaratāya vatthassa, tam pariyodātanti vattabbatam labhatīti āha “pariyodātam pabhassaratāyā”ti. Ukkam bandheyyāti aṅgārakapallam yathā dārugaṭikaṅgārādikena na bhijjati, evaṃ tanumattikālepādinā bandheyya. Meghapaṭalato verambhavātadhārāsāṅghaṭṭanato vijjutā viya kevalam vātadhārāsāṅghaṭṭanajanitā pabhā ukkāpabhā, sā pana yasmā dvinnam vātadhārānam vegasambhūtasāṅghaṭṭanahetukā, tasmā kāraṇavasena “vātavego ukkā”ti vuttam.

77. Yathānusandhivasenātiādimhi uttḥitadesanāya anurūpā anusandhi yathānusandhi, tassā vasena. Byatirekadassanaṃ viya hi sādhetabbassa ādimhi uttḥitadesanāya paṭipakkhadassanampi anurūpadesanāva sammadeva paṭiṭṭhāpanabhāvato, yathā taṃ āvattahārayojanāyaṃ visabhāghadhammāvattanti daṭṭhabbaṃ. “Yathānusandhivasena desanā āgatā”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārento tappasaṅgena itarepi anusandhī dassetuṃ “tayo hī”tiādimāha. Bahiddhāti bāhiresu vatthūsu. Asati paritassanāti taṇhādiṭṭhiparitassanābhāvo. Vissajjitasuttavasenāti “idha bhikkhu ekaccassā”tiādinā vissajjitasuttavasena. Yena dhammenāti sīlādivodānadhammesu akkhantiyādisaṃkilesadhammesu ca yena yena dhammena. Cha abhiññā āgatāti iminā “anurūpadhammavasena vā”ti vuttavikappaṃ dasseti, sesehi “paṭipakkhavasena vā”ti vuttavikappaṃ. Akkhantiyā hi kakacūpamovādo paṭipakkho, tathā diṭṭhiyā “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti evaṃ paṭibhāgā suññatākārena. Sesadvayepi eseṇa nayo. “Citte saṃkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā”ti heṭṭhā kilesadesanā āgatā. Sabboti anavaseso. Sabbākārenāti ādinavānisamsapaccavekkhaṇapuggaladosajānanādinā sabbappakārena.

78. “Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyā”tiādivacanato mettādayo byāpādavihesāratiṛāgānaṃ paṭipakkhā. Yasmā “so atthī”tiādinā bhagavatā anāgāmino aggamaggādhiḡamanam catusaccakammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ, tasmā taṃ dassento “idānissā”tiādimāha.

Brahmavihāradhammeti brahmavihāre ceva brahmavihārasahagatadhamme ca. Tenāha “nānavasena”ti. Vavatthapetvāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Nāmantipi hi īdisesu ṭhānesu cattāro arūpino khandhā vuccanti. Iminā nāyenti etena bhūtanissitānaṃ sesupādāyadhammānaṃ sabbesampi pahātabbataṇhāvajjānaṃ tebhūmakadhammānaṃ pariggahavidhiṃ ulliṅgeti. Sabhāvato vijjamaṇaṃ taṃ attapaccakkaṃ katvā ñāṇena yāthāvato paṭivijjhiyamānataṃ upādāya “atthi ida”nti yathāvavatthāpitaṃ nāmarūpaṃ. Tenevāha “ettāvatānena dukkhasaccavavatthānaṃ kataṃ hotī”ti. Sāvadhāraṇaṇcetaṃ vacanaṃ, lokasamaññāsiddhaṃ sattaitthipurisādi viya, ito bāhirakaparikkappaṃ pakatiādi drabyādi jīvādi kāyādi viya ca na paramatthato natthi, atthevāti vuttaṃ hoti. Pajānātīti pubbabhāge tāva lakkhaṇarasādivasena ceva paṭiggahavibhāghavasena ca pakārato jānāti, aparabhāge pana pariññābhisamayavasena paṭivijjhanto jānāti. Ekantahīnā nāma akusaladhammā sampati āyatiṇca dukkhamūlattā, tatthāpi visesato taṇhāti āha “dukkhassa samudayaṃ paṭivijjhanto atthi hīnanti pajānātī”ti. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītattā paṇītanti iminā atthena ariyamaggova “paṇīta”nti vuccatīti āha “pahānupāyaṃ vicinanto atthi paṇītanti pajānātī”ti. “Uttamaṭṭhena ca paṇīta”nti vuccamāne nirodhasaccassapi saṅgaho siyā, tassa pana padantarena saṅgahitattā vuttanayenevettha attho veditabbo. Appamaññāmukhena vipassanābhinivesasseva katattā “brahmavihārasaññāgatassā”ti vuttaṃ. “Sabbassapi tebhūmakassa saññāgatassā”ti vattum vaṭṭatiyeva. Na cettha asaṅgaho tassāpi saññāya āgatabhāvato. Lokaṃ uttaritvā samatikkamitvā nissaritvā viṣayuttaṃ hutvā ṭhitattā vuttaṃ “uttari nissaraṇaṃ nibbāna”nti.

Catūhi ākārehi “atthi hīna”ntiādihi catūhi pakārehi. Anvayañāṇatāya anubodhabhūtāya vipassanāpaññāya jānanattho dhammañāṇatāya paṭivedhabhūtāya maggapaññāya dassanattho sabhāvasiddhoti dassento “vipassanāpaññāya cattāri saccāni jānanato maggapaññāya passato”ti vuttaṃ. Bhayabherave vuttanayenevāti bhayabheravasuttavaṇṇanāyaṃ attanā

vuttaatthavacanatthapāṭhena idha pāṭhassa sadisattā atidisanto “kāmāsavāpi...pe... pajānāti”ti āha. Ettha ca yasmā “kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati...pe... avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati”ti “khīṇā jātī”tiādīni vadatā bhagavatā catutthamaggo niddiṭṭho, tasmā yaṃ heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjati”ti, taṃ suvuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tassa codanatthāyāti tassa brāhmaṇassa bhagavā attano codanatthāya “puccha maṃ tvaṃ brāhmaṇa yadettha tayā manasābhisamīhita”nti codanāya, okāsadānatthāyāti adhippāyo. Desanāsannissayo brāhmaṇassa tathārūpo ettha ajjhāsayopi natthīti yathāvuttaanusandhittayavinimuttattā “pāṭiyekkaṃ anusandhiṃ āhā”ti vuttaṃ. Cittagatattā abbhantarena. Kilesavuṭṭhānasinānenāti kilesamalapavāhanena rāgapariḷhādivūpasamakarena ca aṭṭhaṅgikaariyamaggasallisinānenena.

79. Dhammasabhāmaṇḍapaṃ tāvadeva upagatattā bāhukā nadito āgataṃ viya maññamāno. Ariyaphalamaddanacuṇṇādayo telasinehassa vivecanena. Lūkhabhāvo lokaṃ, taṃ etissā atthīti lokāti sammatā. Lokkhasammataggahaṇena “tathā sā nadī loke pākaṭā”ti evaṃ pavattaṃ attano micchāgāhaṃ dīpeti. Tenāha “visuddhabhāvaṃ detīti evaṃ sammatā”ti. Pāpavāhanena samparāyikādisampattiāvahato lokassa hitā lokaṃ. Lokaṃ sammatāti sabbā purimasadisā. Tenāha “seṭṭhaṃ lokaṃ gamayati evaṃ sammatā”ti. Puññasammatāti pujjabhavaphalanibbattanena sattānaṃ punanena visodhanena puññāti sammatā. Tadattadīpanatthamevāti tassā pubbe āgatadesanāya atthadīpanatthameva. Vuttassevatthassa puna dīpanaṃ kimatthiyanti āha “gāthārucikāna”nti. Cuṇṇikavacanaṃ asambhāventā tathā ca vutte atthamabujjhanakā pajjavacanaṃ sambhāventā tathā ca vutte bujjhanakā gāthārucikā. Visatthadīpanatthanti visiṭṭhadīpanattham, purimadesanāya aññadīpanatthanti attho.

“Gacchati pana bhavaṃ gotamo bāhukaṃ nadiṃ sināyitu”nti heṭṭhā vuttattā bāhukanti idameva ettha tadattadīpakam. Sesāni adhikakkādivacanāni tato visiṭṭhassa atthassa bodhanato visatthadīpakāni. Kasmā panettha bhagavatā brāhmaṇena avuttāni adhikakkādīni gahitānīti āha “yatheva hī”tiādi. Kakkanti nhānapinḍaṃ adhippetam, nhāyitvā adhikaṃ kakkam ettha gaṇhantīti adhikakkaṃ. Tenāha “nhānasambhāravasenā”tiādi. Maṇḍalavāpisaṇṭhānanti vaṭṭapokkharāṇisaṇṭhānaṃ. Nadiyoti visuṃ nadiyo, na adhikakkādīni viya titthamattaṃ.

Tiṃhi padehīti sundarikāpayāgabāhukāpadehi. Cattārīti adhikakkādīni cattārī. Vuttāneva hontīti lokasammatālakkaṇena ekalakkaṇatā brāhmaṇassa adhippāyena, paramatthato pana pāpavāhalakkaṇena ekalakkaṇatā. Tenāha “tasmā”tiādi. Kiñci pāpasuddhiṃ na karontiyeva. Na hi naṃ sodhayeti naṃ puggalaṃ na sodhaye. Verakibbisabhāvaṃ appattā nāma kammaṭṭhabhāvaṃ appattā. Tenāha “khuddakehī”ti.

Paṭihanantoti ayuttabhāvadassanena taṃ diṭṭhiṃ paṭibāhanto. Tatthāyaṃ paṭibāhanavidhi yathā yaṃ kiñci udakorohanaṃ na pāpavāhanaṃ, evaṃ yo koci nakkhattayogo pāpahetūnaṃ paṭipakkhābhāvato. Yañhi vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa vijjā ca avijjāya, na evaṃ udakorohanaṃ nakkhattayogo vā pāpahetūnaṃ lobhādīnaṃ paṭipakkho, tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ “na udakorohanādi pāpavāhana”nti. Niccaṃ phaggunīnakkhattanti suddhasīlādikassa

sabbakālaṃ maṅgaladivaso evāti adhippāyo. Itaroti sīlādivasena asuddho. Niccameva uposatho ariyuposathena upavutthabhāvato. Suddhassāti parisuddhamanosamācārassa. Sucikammassāti parisuddhakāyavacīsamācārassa. Tenāha “nikkilesatāyā”tiādi. Kusalūpasañhīti anavajjabhāvūpagataṃ. Vatasamādānanti dhutadhammasamādānādi sampannameva hoti, nāssa vipatti atthīti attho. Mama sāsaneveva sināhi, yadi accantameva suddhiṃ icchasīti adhippāyo. Tenāha “sace”tiādi. Khematanti khemabhāvaṃ. Yathā sabbabhūtāni tapavasena khemappattāni abhayappattāni honti, evaṃ karohīti taṃ heṭṭhā dassitaṃ mettādibhāvanaṃ brāhmaṇassa saṅkhepena upadisantenassa ekaccasamādhisampadā tadavinābhāvinī paññāsampadā ca dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “manodvārasuddhi dassitā”ti.

Tassa pana sampadādvayassa nissayabhūtaṃ sīlasampadaṃ dassetuṃ “sace musā na bhaṇasī”tiādi vuttaṃ. Ettha ca yathā “sace musā na bhaṇasī”tiādinā musāvāda-pāṇātipāta-adinnādāna-paṭivirativacanena avasesakāyavacīduccaritaviratīpi vuttā eva hoti lakkaṇahāranayena, evaṃ “saddahāno amaccharī”ti saddhādidhanasampadāniyojaneneva avasesaariyadhanasampadāniyojanampi siddhameva hotīti saddhādayo vimuttiparipācanīyadhammā brāhmaṇassa pakāsītā evāti veditabbā. Tenevāha “imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhī”ti. Gayā sammatatarā bāhukādīhipīti adhippāyo.

80. Ekoti asahāyo, esā panassa asahāyatā ekībhāvenāti. Na hissa tāva taṇhādutiyatā vigatā. Tenevāha “na cirassevā”tiādi. Ekaggahaṇeneva kāyena vūpakaṭṭhatā vuttāti āha “vupakaṭṭho cittavivekenā”ti. Tena “divā caṅkamaṇa nisajjāyā”tiādinā āgataṃ jāgariyānuyogamāha. Tathābhūtassa cassa ekādasahi aggīhi āditte tayo bhava passato yathā pamādassa lesopi nāhosi, evaṃ kammaṭṭhānaṃ brūhento sammadeva padahati. Katthaci saṅkhāragate anapekkhacitto nibbānādhimutto eva vihāsīti dassetuṃ “appamatto”tiādi vuttaṃ. Khīṇā jātītiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Sesam suviññeyyameva.

Vatthasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

81. “Cundo”ti tassa mahātherassa nāmaṃ, pūjāvasena pana mahācundoti vuccati yathā “mahāmoggallāno”ti. Attano vā cundaṃ nāma bhāgineyyattheraṃ upādāya āyasmato sārīputtattherassa bhātā ayaṃ mahāthero “mahācundo”ti paññāyittha yathā “mahāpanthako”ti. Sāyanhasamayanti bhummatthe ekaṃ upayogavacananti āha “sāyanhakāle”ti. Na hettha accanta saṃyogo sambhavatīti. Sattasaṅkhārehīti saddhivihārikaantevāsikaupāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca. Paṭinivattitvāti apasakkivā. Nilīyananti vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatā. Ekībhāvoti hi kāyavivekamāha, pavivekoti cittavivekaṃ. Tato vuṭṭhitoti tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā, sabrahmacārīhi samāgamena ca apeto. Abhivādāpetvāti abhivādaṃ kāretvā. Evanti yathāvuttaabhivādavasena. Paggayhāti unnāmetvā. Anupacchinnabhavamūlānaṃ tāva evaṃ abhivādo hotu, ucchinnabhavamūlānaṃ kimatthiyoti āha “etaṃ āciṇṇaṃ tathāgatāna”nti. Tena na tathāgatā samparāyikaṃyeva sattānaṃ sukhaṃ āsīanti, atha kho diṭṭhadhammikampīti daṭṭhabbaṃ. Kasmā evaṃ tathāgatā abhivadantīti tattha

kāraṇamāha “sukhakāmā hī”tiādi. Puthukāyāti bahū sattakāyā. Yakkhāti devā. Te hi pūjanīyatāya “yakkhā”ti vuccanti. Abhivadantīti āsīsitamevatthaṃ ñāṇakaruṇāhi abhimukhaṃ katvā vadanti.

Yāti aniyamato gahitā niyamato dassento “imā”ti āha. Imāti ca āsannapaccakkhavacananti āha “abhimukhaṃ karonto viyā”ti, taṃ taṃ diṭṭhigatikaṃ cittagataṃ sammukhā viya karontoti attho. Diṭṭhiyoti purimapadalopena pāliyaṃ vuttanti dassento “micchādiṭṭhiyo”ti āha. Sattesu diṭṭhigatacittuppādesu uppajjamānā, sattesu vā visayabhūtesu ārabba uppajjamānā “sattesu pātubhavanti”ti vuttā. Attavādenāti attānaṃ ārabba pavattena vacanena. Paṭisaṃyuttāti “atthi attā”ti gāhe gāhaṇe ca visayabhāvena paṭisaṃyuttā. Diṭṭhigatikenā diṭṭhiṃ gāhantehi gāhaṇe gāhāpaṇe ca diṭṭhi diṭṭhivādassa visayoti tena paṭisaṃyuttā nāma hoti. “Atthi attā”ti evaṃ pavattā diṭṭhi idha attavādapāṭisaṃyuttā, na tassā visayabhūto attā. Sā ca visayabhāvato tathāpavattena vādena paṭisaṃyuttā. Lokavādappaṭisaṃyuttāti etthāpi ese va nayo. Vīsatī bhavanti tato paraṃ attavādavatthuno abhāvā. Pañcapi hi upādānakkhandhe paccekkaṃ “attā”ti te ca attano nissayabhāvena gaṇhato etāsaṃ diṭṭhīnaṃ sambhavo, tabbinimutto pañāyaṃ visayo attaggaṇākāro ca natthīti. Sassato attā ca loko cāti rūpādīsu aññataraṃ “attā”ti, “loko”ti vā gahetvā taṃ sassato sabbakālabhāvī nicco dhuvoti. Yathāha “rūpī attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapetī”tiādi. Sassatotiādīsu paṭṭhamo sassatavādavasaṇa attaggāho, dutiyo ucchedavādavasaṇa, tatiyo ekaccasassatavādavasaṇa, catuttho takkīvādavasaṇa pavatto, amarāvikkhepavasaṇa vā pavatto attaggāho. Antavāti attano paricchedatāvasaṇa. Anantavāti aparicchedatāvasaṇa. Antavā ca anantavā cāti tadubhayavasaṇa, itaro takkīvādavasaṇa pavatto attaggāho. Evaṃ pavattattā aṭṭha hontīti yojanā.

Ādimevāti ādimanasikārameva. Taṃ pana sarūpato dassento “vipassanāmissakapaṭṭhamamanasikāramevā”ti āha. Appatvāpi sotāpattimagganti iminā avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti. Nāmarūpaparicchedato pabhuṭi yāva udayabbayadassanaṃ, ayaṃ idha ādimanasikāroti adhippeto paññābhāvanāya ārambhābhāvato. Udayabbayānupassanāsahitatāya cassa vipassanāmissakatā vacanaṃ. Evanti imassa atthavacanaṃ “ettakeneva upāyenā”ti, yathāvuttaādimanasikārenāti attho. Etāsanti yathāvuttānaṃ attavādalokavādapāṭisaṃyuttānaṃ diṭṭhīnaṃ. Kāmañca tāsānaṃ tena tadanāvasaṇa pahānaṃ hotiyeva, taṃ pana nādhippetaṃ, tasmā samucchedavasaṇa pahānaṃ paṭinissaggo ca hotīti pucchati. Sabbaso samucchinnaṃ samyojanatāya anadhimānikopi samāno. “Ariyadhammo adhigato”ti māno adhimāno, so yesaṃ atthi te adhimānikā, tesānaṃ udayabbayaññādhigameṇa adhimānuppatti tadavasāno ca manasikāroti adhippeto. Tena diṭṭhīnaṃ pahānaṃ na hotīti kathāpanatthaṃ ayaṃ pucchati āha “adhimānappahānatthaṃ pucchati”ti. “Ādimeva nu kho...pe... paṭinissaggo hotī”ti anabhisametāvī viya vadanto adhimāne ṭhito viya hotīti āha “adhimāniko viya hutvā”ti. Soti thero. Tesānaṃ atthāyāti tesānaṃ attano antevāsikānaṃ bhagavatā etassa micchāgāhassa vivecanatthāya. Thero kira dhammasenāpati viya saddhiṃ attano antevāsikehi bhagavantaṃ upasaṅkami.

82. Yatthāti visaye bhummaṃ. Diṭṭhīnañhi ārammaṇanidassanametanti. Yasmā diṭṭhīnaṃ anusayanabhūmipi samudācaraṇaṭṭhānampi khandhā eva, tasmā āha “yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantī tiādi pañcakkhandhe sandhāya vutta”nti. Rūpaṃ

abhinivissāti “idaṃ rūpaṃ mama attā”ti diṭṭhābhinivesavasena abhinivisitvā ārabha. Abhinivisamānā eva hi diṭṭhi naṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. “So attā”tiādīsu yadidaṃ cakkhādisaṅghaṃ rūpaṃ, sahabuddhinibandhanatāya so me attā, sukhāsukhaṃ ettha lokiyatīti so loko. “Soevāhaṃ pecca paraloke bhavissāmīti tathābhāvena nicco, thirabhāvena dhuvo, sabbadābhāvitāya sassato, nibbikāratāya avipariṇāmadhammoti attho. Yadi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṃ, kathamekavacananti āha “ārammaṇavasenā”tiādi. Nānā karīyati etenāti nānākaraṇaṃ, viseso. Jātivasenāti uppattivasena. Ye hi anibbattapubbā samānāvattā, te uppādasāṅkhātavikārasamaṅgitāya uppajjantīti samaññaṃ labhanti. Tenāha “jātivasenā”tiādi. Punappunaṃ āsevitāti anādimati saṃsāre aparāparuppattiyā laddhāsevanā. Etena kilesānaṃ bhāvanaṭṭhena anusayattaṃ viseseti. Thāmagatāti thāmabhāvaṃ upagatā. Etena anusaye sabhāvato dasseti. Thāmagamananti ca kāmarāgādīnaṃ anaññasādhāraṇo sabhāvo. Tathā hi vuttaṃ “thāmagato anusaye pajahatī”ti. Appaṭiviniṭāti samucchavedavinayavasena na paṭiviniṭā. Appahīnā hi thāmagatā kilesā anusentīti vuccanti. Etena tesāṃ kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṃ dasseti. Samudācarantīti abhibhavanti. Etena tesāṃ vītikkamappattataṃ dasseti. Uppajjantīti pana imināva pariyuṭṭhānāvattā dassitā.

Taṃ pañcakkhandhappabhedāṃ ārammaṇanti yaṃ taṃ “yatta cetā diṭṭhiyo uppajjantī”tiādīna vuttaṃ rūpupādānakkhandhādipañcakkhandhapabhedāṃ diṭṭhīnaṃ ārammaṇaṃ. Etaṃ mayhaṃ na hotīti etaṃ khandhapañcakaṃ mayhaṃ santakaṃ na hoti mama kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato. Tenassa paramatthato taṇhāvatthubhāvaṃ paṭikkhipati tāvakālikādibhāvato. Ahampi eso na asmīti eso pañcakkhandhapabhedo ahampi na asmi, ahanti so gahetabbo na hotīti attho. Etenassa mānavatthubhāvaṃ paṭikkhipati aniccadukkhajegucchādibhāvato. Eso me attāpi na hoti attasabhāvassa tattha abhāvato mamañcassa kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato.

Taṇhāva mamanti gaṇhāti etenāti taṇhāgāho. Taṃ gaṇhantoti taṃ uppādentō. Tenāha “taṇhāpapañcaṃ gaṇhātī”ti. Papañceti santānaṃ vitthārento satte saṃsāre cirāyatīti papañco. Yathā vuttapabhedanti aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedāṃ. Taṇhāpapañcaṃ paṭikkhipati khandhapañcakassa taṇhāvatthukābhāvavibhāvanenāti adhippāyo. Parato padadvayepi ese va nayo. Diṭṭhekaṭṭhāti diṭṭhiyā pahānekaṭṭhā. Tena tesāṃ paṭhamamaggavajjhataṃ dasseti. Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā taṇhā eva, na māno, sā ca kho apāyagamanīyā. Yathā atthīti yena aniccadukkhāsubhānattākārena atthi, tathā passanto yathābhūtaṃ passati nāma. Tenāha “khandhapañcakañhī”tiādi. Eteneva ākārenāti ruppanādiccādiākāreneva. Gayhamānampi appahīnavipallāsehi. Tenākārenāti “etaṃ mama”ntiādiākārena. Nevatthi yathābhūta dassanavipallāsānaṃ tadabhāvato. Suṭṭhu passantassāti yathā puna tathā na passitabbaṃ, evaṃ suṭṭhu sātisaṃsaṃ passantassa.

Na ādimanasikāreneva diṭṭhippahānaṃ hoti, adhimānikānaṃ pana adhimānamattametaṃ dassanaṃ. Maggeneva taṃ hotīti imamatthaṃ vibhāvento “sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṃ dassetvā”ti āha. Vibhajantoti adhimānikānaṃ jhānāni asallekhabhāvena vibhajanto. Bālaputhujjanānaṃ neva uppajjati akāra kabhāvato. Na ariyasāvakānaṃ pahīnādhimānapaccayattā. Na aṭṭhānaniyojako sappāyakammaṭṭhāneyeva niyojanato.

Thero “yadatthaṃ saṅgho pakkosati, so attho tattha vāsīnaṃ āgatāgatānaṃ idha

ijjhatī”ti taṃ udikkhanto saṅghena yāvatatiyaṃ pahitopi na gato na agāravena. Tenāha “kimeta”ntiādi. Paṇḍito hi tattha attano kiccameva karotīti aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ pāhesi. Kimetanti saṅghassa āṇāya akaraṇaṃ nāma kimetanti karaṇe ādaraṃ dīpento evamāha. Saṭṭhivassātītoti appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātīto. Yasmā pesalā pesalehi saddhiṃ saṃsandanti samānādhimuttitāya, tasmā therō “sādhāvuso”ti vatvā hatthimāpanādiṃ sabbaṃ akāsi.

Tādisovāti anantaraṃ vuttattherasadisova appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātītoti attho. Padumagumbanti kamalasaṇḍaṃ. Pāsādaṃ pāvīsi vissatṭhaṃ olokanenassa puthujjanabhāvo attanāva paññāyissatīti. Tissamahāvihāre kira therā bhikkhū tadā “sakacittaṃ pasīdatī”ti vacanaṃ pūjentā kālasseva cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā ettakārammaṇameva buddhārammaṇapītiṃ uppādetvā divase divase tathā karonti. Tena vuttaṃ “tasmiṃca samaye”tiādi. “Dhammadinna, idha pattacīvaraṃ ṭhapetī”ti vattāpi paṭisanthāravasena kiñci pucchitāpi nāhosi. Guṇaṃ jānātīti nimujjanādīsu vivaradānādinā guṇaṃ jānāti viya. Tumhe pana na jānittha āgantukavattassapi akaraṇato. Satthuāṇāvilaṅghinī kīdisī sā saṅghassa katikā? Katikā ca nāma sikkhāpadāvirodhena anuvattetabbā, ettakampi ajānantehi me saṃvāso natthīti ākāse abbhukkami.

Yaṃ tassa evamassa sallekkena viharāmīti yo “paṭhamajjhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti vutto, tassa bhikkhuno yaṃ “paṭhamajjhānasaṅkhātāṃ paṭipattividhānaṃ kilese sallekhati, tena sallekkena ahaṃ viharāmī”ti adhimānavasena evamassa evaṃ bhaveyya ṭhānametaṃ vijjatīti evamettha sambandho veditabbo. Taṃ na yujjatīti taṃ adhimānikassa “yathāvivhaṅgaṃ paṭhamajjhānaṃ sallekho”ti parivittakitaṃ na yujjati yuttaṃ na hoti. Tenāha “na hī”tiādi. Tattha sammā sabbaso ca kilese likhatīti sallekho, ariyamaggo. Tadupāyavipassanā sallekhaṭṭhapaṭipadā. Yaṃ pana jhānaṃ vipassanāpādaṃ, tampi jhānaṃ pariyāyena maggaṭṭhapaṭipadā hotiyeva. Tenāha “avipassanāpādakattā”tiādi.

Jhānadhammavasenāti vitakkādipaṇcakaṃ jhānadhammavasena. Cittuppādavasena anekavāraṃ pavattamānampi jhānaṃ ekāvajjanatāya ekavīthipariyāpannattā ekā samāpatti evāti “punappunaṃ samāpattivasenā”ti vuttaṃ. Cattāri arūpajjhānāni yathāsakaṃ ekekasmīyeva ārammaṇe pavattantīti āha “ārammaṇabhedābhāvato”ti. Purimakāraṇadvayavasenevāti “jhānadhammavasena, punappunaṃ samāpattivasenā”ti pubbe vuttappakāraṇadvayavaseneva.

Tesaṃ arūpajjhānānaṃ kilesapariḷāhābhāvena nibbutāni aṅgāni, bhāvanāvisesavasena sukhumāni ārammaṇāni. Tasmā tānīti tesaṃ vasena tāni jhānāni santāni, tasmā “santā ete viharā”ti vuttaṃ. Tesaṃ catunnampīti catunnampi tesaṃ arūpajjhānānaṃ.

83. Soti adhimāniko bhikkhu, añño vā ito bāhirako tāpasaparibbājakādiko na hi sammasati. Tattha adhimāniko appatte pattasaññitāya na sammasati, itaro avisayatāya. Yatthāti yasmiṃ sallekhaṭṭhapaṭipadā, avihimsakatādīhi catucattālīsāya ākārehi.

Aṭṭha samāpattiyo nāma kilesānaṃ vikkhambhanavasena pavattā uttaruttari santapaṇītā dhammā, na tathā lokiyā avihimsādayo. Tattha kathaṃ avihimsādayo eva sallekhabhāvena vuttā, na itarāti imamatthaṃ vibhāvento codako “kasmā panā”tiādimāha. Itaro kāmāṃ samāpattiyo santapaṇītasabhāvā, vaṭṭapādaṃ katāya pana kilesānaṃ sallekhaṭṭhapaṭipadā na honti, avihimsādayo pana vivaṭṭapādaṃ

sallekhapaṭipadāti imamatthaṃ vibhāvento “lokuttarapāḍakattā”tiādimāha. Imināyeva aṭṭhasamāpattīhi avihiṃsādīnaṃ visesadīpakena suttena yathā mahapphalataraṃ hoti, taṃ pakārajātaṃ veditabbaṃ. Idañhi dakkhiṇeyyataratāya dakkhiṇāya mahapphalatarataṃ sandhāya vuttanti sambandho. Nanu tattha “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno”ti āgataṃ, na “saraṇagato”ti codanaṃ sandhāyāha “saraṇagamanato paṭṭhāyā”tiādi. Vuttañhettaṃ aṭṭhakathāyaṃ “heṭṭhimakoṭiyā tisaṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāmā”ti. Yo hi vaṭṭadukkhaṃ samatikkamitukāmo pasannacitto ratanattayaṃ saraṇaṃ gacchati, tassa taṃ adhisīlādīnaṃ upanissayo hutvā anukkamena dassanamaggādhigamāya saṃvatteyyāti.

Vihimsādivatthunti yadetaṃ vihiṃsādīnaṃ vatthuṃ vadāma, imasmim vihiṃsādivatthusmim. Antamicchādiṭṭhiñca micchattānaṃ ādimicchādiṭṭhiñcāti idaṃ desanākkamaṃ sandhāya vuttaṃ. Missetvāti micchādiṭṭhibhāvasāmaññaena ekajjhaṃ katvā. Tathāti iminā yathā kammaṭṭhamicchattānaṃ ante ādimhi ca vuttamicchādiṭṭhiṃ missetvā ekajjhaṃ vuttaṃ, tathā tesāṃ ante vuttasammādiṭṭhīti imamatthaṃ upasaṃharati.

Pāṇanti vohārato sattaṃ, paramatthato jīvitindriyaṃ. Atipātentī saraseneva patanasabhāvaṃ aticca antarā eva pātentī, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātentī. Adinnanti parasantakaṃ. Ādiyantīti gaṇhanti. Sallekhatīti samaṃ lekhati, pajahatīti attho. Kammaṭṭhakathā esāti “atthabhañjanaka”nti vuttaṃ. Piyasuññaṃ karaṇato piṣuṇā, piṣati pare satte hiṃsatīti vā piṣuṇā. Pharusāti lūkhā, niṭṭhurāti attho. Niratthakanti attharahitaṃ attano paresaṇca hitavinimuttaṃ. Micchāti viparītā niccādivasena pavattiyā. Pāpikāti lāmikā. Ekantākusalatāya viññūhi buddhādīhi garahitā. Natthi dinnanti ādivatthukāyāti dasavatthukamicchādiṭṭhimāha. Natthikabhāvābhinivesanavasena kammaṭṭhappattiyevassā kammaṭṭhapariyāpannatā. “Rūpaṃ attā”tiādinayappavattā attadiṭṭhi maggantarāyakarattā aniyyānikadiṭṭhi. Aniyyānikattā eva hissā micchattapariyāpannatā. Sammāti aviparītā, tato eva sobhanā sundarā, buddhādīhi pasatthattā viññuppasatthā. Sesamettha micchādiṭṭhiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Asubhādīsu subhādīākāraggaṇato ayāthāvaaniyyānikā ayoniso uppattiyā. Akusalāti ayāthāvaaniyyānikā akusalā saṅkappā. Esa nayoti iminā “ayāthāvā aniyyānikā akusalā vācā”tiādinā tattha tattha ayāthāvādiatthaṃ atidisati. Vācāti cetanā adhippetā, tathā kammantājīvāsati ca. Yebhuyyena atītānussaraṇavasena pavattito “atītaṃ cintayato”ti vuttaṃ. Tathā hi loke evaṃ vadanti “yaṃ me pahūtaṃ dhaṇaṃ ahosi, taṃ pamādasena pana bahuṃ khīṇa”nti. Satipatirūpakenāti “cirakatampi cirabhāsitaṃ saritā”ti evaṃ vuttasatuppattipatirūpakena. Uppattinti cittuppatim. Tathāpavattacittuppadō hi micchāsati. Sā pana kodhavasena vā “akkocchi maṃ avadhi ma”ntiādinā upanayhantassa, rāgavasena vā “yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīlītāni anussarati”ti vuttanayena subhato anussarantassa, diṭṭhivasena vā “so kho pana me atto nicco dhuvo”tiādinā micchāabhinivisantassāti evamādinā nayena pavattatīti veditabbā.

Upāyacintāvasenāti khippajālakumināduhalādiupakaraṇasaṃvidhānādīsu yutticintādivasena pāpaṃ katvā vipaṭṭisāranimittaṃ, “sukataṃ mayā”ti pāmojjanimittaṃ katvā paccavekkhaṇākārena moho aññaṇaṃ. Tattha pana “asive sīvā”ti vohāro viya ñāṇavohāro. Micchāsabhāvattā pana micchāññaṇaṃveva vuccati. Ekūnavāsatiḥhedāṃ paccavekkhaṇaññaṇaṃ sammā pekkhitattā sammāññaṇaṃ vuccati,

itaraṃ pana jhānādipaccavekkhaṇaṇāṇaṃ sammādiṭṭhiyāva saṅgayhati.
Rūpārūpasamāpattilābhitāmattena vaṭṭato avimuttāyeva samānā “vimuttā maya”nti
evaṃsaññino. Pakatipurisantaraññaṣaṅkhātāyaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani
avaṭṭhāṇasaṅkhātāyaṃ, attano mahābrahmunā salokatā tassa
samīpatāsaṃyujjanasaṅkhātāyaṃ vā avimuttiyaṃ vimuttisaññino. Ekantākusalatāya
hīnattā pāpikā. Ayāthāvatāya viparītā. Yathāvuttenāti “avimuttāyeva samānā”ti
vuttappakārena. “Mayamettha sammādiṭṭhi bhavissāmā”tiādīsu
phalasammādiṭṭhiādīnipi maggasammādiṭṭhiādipakkhikānevāti adhippāyena
“phalasampayuttāni...pe... veditabbā”ti vuttaṃ. Sabbepi pana phaladhamme
vimuttikkhandhasaṅgahato “vimutti”ti vuccamāne na koci virodho. Ettha
sammāvimuttisaṅkhātē sallekhavevatthumhi.

Yadi nīvaraṇavasena vuttāni, tasmā tīṇeva vuttānīti āha “abhijjhālū”tiādi.
Pariyuṭṭhānappattā thinamiddhapiyuṭṭhitā. Yassa dhammassa atthitāya uddhatā
nāma honti, so dhammo uddhaccanti āha “uddaccena samannāgatāti uddhatā”ti.
Vicinantāti dhammoti vā adhammoti vā ādinā yaṃ kiñci sabhāvaṃ vinicchinantā.
Upanāhanasīlāti parassa attano citte anubandhanasīlā. Issantīti usūyanti. Saṭṭhayantīti
saṭṭhā aññathā attānaṃ aññathā pavedanakā. Te pana yasmā na yathābhūtavādino,
tasmā āha “na sammā bhāsantīti vuttaṃ hotī”ti. Vuttapaccanīkanayenāti “na
kodhanā akkodhanā”tiādinā vuttaatthapaṭipakkhanayena.

Dukkhaṃ vaco etesu vippaṭikūlaggāhitāya vipaccanīkagāhesūti dubbacā. Te pana
vacanakkhamā na hontīti āha “vattuṃ dukkhā”tiādi. Hīnācāratāya dukkhassa vā
sampāpakatāya pāpakā. Asaddhammavasenāti asappurisadhammavasena. Attanā
visesitabbavasena kāyaviññattiādīnaṃ kāyakammadvārādibhāvo viya
assaddhiyādiasaddhammasamannāgamenaasataṃ asappurisānaṃ dhammānanti
tāniyeva assaddhiyādīni asaddhammā nāma, tesam vasesāha “saddhā etesaṃ
natthī”ti yathā taṃ “duppaññā”ti. Suttageyyādi appaṃ suttaṃ etesanti appassutā,
sutena anupapannā. Natthīti gahetabbanti iminā abhāvattho ayaṃ appa-saddo
“appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassāna”ntiādīsu viyāti dasseti.
Sammāpaṭipattiyā anārambhanato kucchitā gārayhā sīdanti osīdanti
saṃkilesapakkheti kusītā da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Akusalānaṃ dhammānaṃ
pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya āraddhaṃ paggaḥitaṃ vīriyaṃ
etesanti āraddhavīriyā. Anuppādanena muṭṭhā natṭhā sati etesanti muṭṭhassatī.
Duṭṭhāti dūsitā. Duppaññā nāma dūsitabhāvo paṭipakkhena vināsitaḥāvoti āha
“natṭhapaññāti vuttaṃ hotī”ti. Heṭṭhā sammādiṭṭhiggahaṇena
kammassakatāpaññāya maggasammādiṭṭhiyā ca gahitattā
subbacakalyāṇamittatāparivārāhi idha saddhādīhi vipassanāsambhārassa uddhaṭṭattā
ca vuttaṃ “idha vipassanāpaññā veditabbā”ti. Tenāha “vipassanāsambhāro hī”tiādi.
Yuttiṃ anapekkhitvāpi ayamatto gahetabboti dassento āha “porāṇānaṃ āṇā”ti.

Lokuttaraguṇānaṃ antarāyakaranti lokuttaraguṇānaṃ adhigamassa antarāyakaraṃ.
Sandiṭṭhinti saṃ attano diṭṭhiṃ, yaṃ vā taṃ vā attanā yathāgahitadiṭṭhinti attho.
Sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato parāmāsī. Daḷhaggāhīti “idameva
sacca”nti thiraggāhaggāhī. Paṭinissaggīti paṭinissajjanako. Kummovāti yathā
kacchapo attano pādādi ke aṅge kenaci ghaṭṭito sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva
samodahati, na bahi nīharati, evamayampi “na sundaro tava gāho, chaḍḍehi na”nti

vutto taṃ na vissajjeti. Antoyeva attano hadaye eva ṭhapetvā taṃ vadati. Kumbhīlaggāhanti saṃsumāraggāhaṃ. Gaṇhantīti yathā saṃsumārā gahitaṃ na vissajjenti, evaṃ gaṇhanti.

84. Evaṃ catucattālīsāya ākārehīti avihiṃsanādīhi catuadhikacattālīsappakārehi. Kasmā panettha avihiṃsā ādito vuttā? Sabbaguṇānaṃ mūlabhāvato. Avihiṃsāti hi karuṇāyetaṃ adhivacanaṃ, sā ca visesato sīlassa mūlakāraṇaṃ parūpaghātalakkhaṇā dussīlyā oramāpanato. Yathā hi pāṇātipāto parūpaghātalakkhaṇo, tathā paresaṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ, sattippahāratopi dhanassāvahāro garutaroti. Tathā abrahmacariyaṃ gabbhadhāraṇādīdukkhāvahanato, paradārātikame pana vattabbameva natthi. Paresaṃ visaṃvādanabhedanamammaghaṭṭanānaṃ parūpaghātabhāvo pākaṭo eva, samphappalāpo atthaggaḥāpanato anattappādanato, abhiṃjā adinnādānādihetuto, byāpādo pāṇātipātādihetuto, micchādīṭṭhi sabbānatthahetuto parūpaghātalakkhaṇā, micchādīṭṭhi dhammikaṭṭhāṇopi pāṇātipātādīni karoti, pare ca tattha niyojeti, kimaṅgaṃ pana itare. Vihiṃsalakkhaṇā dussīlyā oramā avihiṃsalakkhaṇā visesato sīlassa balavakāraṇaṃ. Sīlapadaṭṭhāno ca samādhī, samādhipadaṭṭhānā ca paññāti sabbaguṇānaṃ mūlabhūtā avihiṃsā. Apica ulārajjhāsayaṇaṃ nisammakārīnaṃ dhīraṇaṃ uttamapurisānaṃ sīlaṃ viya samādhipaññāpi paresaṃ hitasukhāvahāva sampajjantīti evampi karuṇā sabbaguṇānaṃ mūlanti sā ādito vuttā.

Tato paraṃ visesato “avihiṃsāsamutṭhānā ime dhammā”ti dassanattamaṃ kusalakammamāpathadhammā gahitā. Tato idaṃ guṇānaṃ mūlabhūtaṃ sīlaṃ, ettha patiṭṭhitena ime dhammā uppādetabbāti dassanattamaṃ aṭṭha sammattā gahitā. Tesāṃ visodhanāya paṭipannassa ādito evaṃ hotīti dassanattamaṃ nīvaraṇaviveko gahito, ādito nīvaraṇadvayassa aggahaṇe gahitāgahitakāraṇaṃ aṭṭhakathāya vuttameva. Kodhassa pana byāpādato bhedo vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Kodhādippahānena cettha sallekhasiddhīti dassanattamaṃ tato upakkilesavisuddhi gahitā. Sā ca subbacakalyāṇamittaappamattatāhi sijjhatīti dassanattamaṃ pakiṇṇakā gahitā. Sampannasovacassatādiguṇassa ime dhammā pāripūriṃ gacchanti, vipassanaṃ paribhūhetvā ariyamaggādhigamāya saṃvattantīti dassanattamaṃ saddhammā gahitā. Evaṃbhūtassa ayaṃ micchāgāho lokuttaraguṇādhigamassa antarāyakaro, tasmā so dūrato vajjetabbo, evaṃ yathāvuttāya sammāpaṭipattiyā ariyamaggaṃ adhigacchanta sallekhaṃ matthakaṃ pāpetīti dassanattamaṃ “sandīṭṭhiparāmāsī”tiādi vuttanti evametesāṃ catucattālīsāya sallekhākārānaṃ gahaṇapayojanaṃ anupubbī ca veditabbā. Payogato sallekhapaṭipadaṃ paṭipajjitum asakkontānaṃ cittuppādopi bahūpakāroti āha “cittuppādassapi bahūpakārataṃ dassetu”nti.

Kusalesu dhammesūti avihiṃsādīsū yathāvuttaanavajjadhammesu. Anuvīdhiyānti cittuppādassa kāyavācāhi anuvīdhānā. Tesāṃ dhammānanti avihiṃsādidhammānaṃ, tesāṃ vā cittuppādavasena pavattadhammānaṃ. Idāni yathāvuttadhammaṃ vitthārato dassetum “kasmā panā”tiādi āraddhaṃ. Saraṇagamaṇaṃ vācāya vīññāpetum asakkontassa vasena vuttaṃ “kāyena vā”ti. “Sīlaṃ kāyena samādiyati”ti etthāpi eseṇa nayo. Ettha ca tathā tathā pavattasallahukakāmāvacarakusalacittupattim upādāya tathārūpakusalakāyavacīkammānaṃ bahūpakāratā vuttāti na sabhāvato cittuppādassa bahūpakārataṃ ñāyatīti daṭṭhabbaṃ.

85. Hitādhigamāyāti diṭṭhadhammikādi hitasampattiyā, ariyamaggādhigamāya eva

vā. Ariyamaggo hi ekantahitattā hito nāma. Parivajjanavasena kamanam pavatti parikkamananti āha “parikkamanāya parivajjanatthāyā”ti. Sammādasanupāyasaṃvidhānena avihimsā paṭiyattā sammāsambuddhena. Sukhenevāti akiccheneva. Eteneva upāyenāti eteneva avihimsāpade vuttana vidhinā. Sabbapadānīti sesāni ticcattālīsa padāni.

86. Akusalā paṭisandhajanakā nāma uddhaccasahagatacittuppadadhammā aññepi pavattivipākamattadāyino, dinnāya paṭisandhiyā vipākajanakā, paccayavekallena vipaccitum aladdhokāsā ahoṣikkammādayo vā ajanakā. Jātivasenāti akusalaajātivasena. Adhobhāgaṅgamanīyāti apāyagamanīyā. Evaṃnāmāti nāmaggaḥaṇena sabhāvaṃ upalakkheti sati paccayasamavāye taṃsabhāvānativattanato. Tenāha “vipākakāle anīṭṭhākantavipākattā”ti. Vuttanayeneva kusalapakkho veditabbo. Ayaṃ pana viseso, idha paṭisandhajanakā abhiññāsahagatadhammā, sesaṃ vuttasadisameva. Sabbe akusalāti ettha vihiṃsamekaṃ ṭhapetvā itare sabbe akusalā upamābhūtā. Vihiṃsā hi upameyyaṃ. Sabbe kusalāti etthāpi eseva nayo. Eteneva upāyenāti yathā vihiṃsānaṃ upameyyatā, tadavasesānaṃ kusalākusalānaṃ upamābhāvo vutto, iminā nayena akusalaṃ pāṇātipātādiakusalena itarena, kusalañca pāṇātipātāpaṭiviratiādikusala itarena upametabbaṃ.

87. Parinibbāpaneti kilesapariḷāhavūpasamane. Parito limpanatṭhena palīpaṃ vuccati mahākaddamaṃ, taṃ pana ekantato gambhīrampi hotīti “gambhīrakaddame nimuggo”ti vuttaṃ. Palīpaṃ viya palipanti pañca kāmagaṇā vuccanti, tasmā evaṃ idāni vuccamānena upamopameyyasaṃsandananayena ettha imasmiṃ ṭhāne atthayojanā veditabbā. Na hi taṃ kāraṇanti ettha kāraṇaṃ nāma hatthassa vā pādassa vā apalipannabhāvo, so pana natthi. Esa nayo upameyyepi.

Tattha siyā kassaci parivitaṅko “bhagavato desanānubhāvena bhikkhuādayo kathenti”ti. “Bhagavāyeva hi tattha uddharatī”ti vatvā upamāya tadatthaṃ vibhāvetum “rañño”tiādi vuttaṃ. Puthujjanā tāvatiṭṭhantu, sāvakasikhāppattavisesānampi ariyānaṃ desanā satthuyeva desanāti dassetum “kiñcāpī”tiādimāha. Tathā hi tehi desitasuttāni buddhavacanameva, tesam desanāya laddhavisēsaṃ ariyā buddhaputtāyevāti.

Anibbisatāyāti anibbisevanatāya. Asikkhitavinayatāyāti pañcannaṃ vinayānaṃ sādaraṃ asikkhitabhāvena. Te pana vinayā tissannaṃ sikkhānaṃ sikkhāpanena hotīti āha “tisso sikkhā sikkhāpessatī”ti. Kiṃ pana tanti? “Ṭhānametaṃ vijjati”ti ettha vuttaṃ kiṃ pana ṭhānanti āha “apalīpapalīpannatta”ntiādi. Yasmā palīyaṃ “so vata cundā”tiādinā sāmāññatthaṃ upamābhāvena gahetvā visesattho upameyyabhāvena vutto, tasmā tamatthaṃ “evamattho veditabbo”tiādinā sādharāṇato vatvā puna asādhāṇato vivaranto “kiṃ vuttaṃ hotī”tiādimāha. Parassa vihiṃsācetanāṃ nibbāpessatīti idaṃ yo avihimsāsāṅkhātāṃ sammāpaṭipattiṃ disvā diṭṭhānugatiṃ āpajjanto dhammadeśanāya paro avihimsako hoti, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Ādesanañhi tassa vacananti. Tenāha “ayaṃ yā esā vihiṃsakassā”ti. Pubbe vihiṃsakassa micchāpaṭipajjantassa. Vihiṃsāpahānāya maggaṃ bhāvayatotiādinā attano eva avihimsāya vihiṃsāparinibbānāya saṃvattanamāha. Tenāha “parinibbuto viyā”tiādi. Sabbapadesūti “pāṇātipātissā”tiādinā āgatesu ticcattālīsāya padesu.

88. Evanti desitākāraparāmasanaṃ. Tassāti sallekhassa. “Atthi khvesa brāhmaṇa, pariyāyo”tiādisu viya pariyāya-saddo kāraṇatthoti āha “sallekhakāraṇa”nti. Tesam vasenāti sallekhānaṃ vasena. Mettāya upasaṃharaṇavasena hitaṃ esantena.

Karuṇāya vasena anukampamānena. Pariggahetvāti parito gahetvā, paritvāti attho. Pariccāti parito itvā, samantato pharitvā icceva attho. Mā pamajjitthāti “jhāyathā”ti vuttasamathavipassanānaṃ aññānena, aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṃ āpajjittha. Niyyānikasāsane hi akattabbakaraṇampi pamādoti. Vipattikāleti sattaasappāyādivipattiyuttakāle. Yathāvuttā pañca pariyāyā aññepi sabbe sāsanaḡuṇā idheva saṅgahaṃ gacchantīti āha “jhāyatha, mā pamādatthāti tumhākaṃ anusāsani”ti.

Sallekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. Kathetukamyatāpucchā evāti avadhāraṇena itarā catasso pucchā nivatteti itarāsaṃ asambhavato, tattha yathāpucchitassa atthassa vissajjanato ca “ayaṃ sammādiṭṭhī”ti yāthāvato ajānantāpi puthujjanā bāhirakatāpasādayo attano samānasīle ṭhitāṃ sammādiṭṭhīti vadanti. Anussavādivasenāpīti anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantivasenāpi. Yathāsamaṅgitākārassa atthassa evametanti nijjhānakkhamāpanato ekantato yāthāvaggāho hotīti āha “attapaccakkhenapi”ti, yāthāvato lakkhaṇassa paṭividdhattā attano paccakkhabhāvenāti attho. Bahunnaṃ vacanaṃ upādāyāti iminā sāsane loke ca niruḷhatāya ayaṃ āmedītapayogoti sāsanaṃ niruḷhatāya ca sampasādaṃ upādāyapi tadubhayiko āmedītapayogo daṭṭhabbo. Atthanti vacanaṭṭhaṃ. Lakkhaṇanti sabhāvaṃ. Upādāyāti gahetvā. Sobhanāyāti sundarāya. Pasatthāyāti pasamsāya. Tesu purimena dhammānaṃ yathāsabhāvāvabodhasaṅkhātāṃ sammādiṭṭhisabhāvaṃ dasseti. Tena hi sā sabbadhamme abhibhavitvā sobhati. Dutiyena sampayuttadhammesu pariṇāyikabhāvaṃ. Tena hi sā sampayuttadhamme ñāṇamaye viya taṃsamaṅginaṃca puggalaṃ ñāṇapiṇḍaṃ viya karoti, tassa “paṇḍito nipuṇo cheko viññū vibhāvī”tiādinā disāsu pasamsā pattharati.

Kammassakatāñāṇanti kammaṃ sako etassāti kammassako, tassa bhāvo kammassakatā, tattha ñāṇaṃ “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka”nti evaṃ jānanañāṇaṃ. Saccānulomikañāṇanti ariyasaccānaṃ paṭivedhassa anulomato saccānulomikaṃ ñāṇaṃ, vipassanāñāṇaṃ. No saccānulomikāyāti bāhirako saccānulomikāya sammādiṭṭhiyā no sammādiṭṭhi sabbena sabbāṃ tassa abhāvato. Tattha kāraṇamāha “attadiṭṭhiparāmāsakattā”ti. Kammassa katādiṭṭhi pana bāhirakassa attadiṭṭhiṃ anurujjhanti pavattati “atthi dinna”ntiādinayappavattito. Sāsaniko dvīhipīti sāsaniko puthujjano kammassakatāñāṇādīhi dvīhipi sammādiṭṭhi. Okkantasammattaniyāmattā “sekkho niyatāyā”ti vuttaṃ. Asekkhāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tīsupi puggalesu sekkho idha sammādiṭṭhīti adhippetoti dassento “niyatāya niyyānikāyā”tiādimāha.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ “tenevāhā”tiādi vuttaṃ. Antadvayanti “sassataṃ, ucchedaṃ, kāmasukhaṃ, attakilamatha”nti etaṃ antadvayaṃ. Līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanantadvayassa anupagamaṃ atthasiddhameva. Ujubhāvenāti ujusabhāvena maggena, majjhimāya paṭipattiyāti attho. Dhamme pasādaggahaṇena satthari saṅhe ca pasādopi gahitoyeva hotīti “dhamme”icceva vutto tadavinābhāvato. Yasmā esa niyatāya sammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhīti adhippeto, taṃca vaṭṭato niyyānaṃ vivaṭṭādhigamena hotīti āha “āgato imaṃ saddhamma”nti. Nibbānañhi santo sadā vijjamāno dhammoti katvā saddhammoti imaṃ phalehi asādhāraṇena pariyāyena vattabbaṃ labhati.

Tayidamassa āgamaṃ sacchikiriyābhisamayo, so ca pahānābhisamayādīhi saheva idha ijjhatīti dassento “sabbadiṭṭhigahanānī”tiādimāha. Tattha sabbadiṭṭhigahanānī vinibbeṭhento sabbakilese pajahantoti padadvayena pana pahānābhisamayamāha, jātiśamsārā nikkhamantoti iminā pariññābhisamayaṃ. Samatikkamattho hi pariññattho. Paṭipattiṃ pariniṭṭhapentoti iminā bhāvanābhisamayanti daṭṭhabbaṃ.

Kālaparicchedavacananti paricchijjatīti paricchedo, kālo eva paricchedo kālaparicchedo, yo so akusalapajānanādinā paricchinno maggavuṭṭhānakālo maggakkhaṇo, tassa vacananti attho. Tenāha “yasmaṃ kāle”ti. Akusalañcāti ca-saddo samuccayattho. Tena vakkhamānaṃ akusalamūlādiṃ samuccinoti. Dasākusalakammāpathanti kutoyaṃ viseso, yāvatā aniddhāritavisesaṃ akusalaṃ gahitanti? Na sāmāññajotanāya visese avatṭhānato. Kiṃ vā imāya yutticintāya, yasmā paṭhamavārena uddesavasena desitassa atthassa vitthāradesanā dutiyavāro. Tenevāha “katamaṃ panāvuso”tiādi. Yasmā lokuttarā sammādiṭṭhi idha adhippetā, tasmā nirodhārammaṇāya pajānanāya maggapaññāya kiccavasena sammohato “idaṃ dukkha”nti dasaakusalakammāpathaṃ paṭivijjhanto “akusalaṃ pajānātī”ti vuccatīti attho. Tassāti akusalakammāpathasaṅkhātassa dukkhassa. Teneva pakārenāti “nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena”ti vuttappakārena.

Kusalanti etthāyaṃ vacanattho - kucchite pāpadhamme salayati calayati kompetīti kusalaṃ, kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, pāpakā dhammā. Te kuse lunāti chindatīti kusalaṃ. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena lātabbaṃ gahetabbaṃ pavattetabbanti kusalaṃ. Yathā vā kuso ubhayabhāgagataṃ hatthapadesaṃ lunāti, evamidam uppannānuppannavasena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunāti chindati, tasmā kuso viya lunātīti kusalaṃ. Kucchitānaṃ vā sāvajjadhammānaṃ salanato saṃvaraṇato kusalaṃ. Kusaladhammavasena hi akusalā manacchaṭṭhesu dvāresu appavattiyā saṃvutā honti. Kucchite vā pāpadhamme salayati gameti apanetīti kusalaṃ. Kucchitānaṃ vā pāṇātipātādīnaṃ sānato nisānato tejanato kusā, dosalobhādayo. Sādīnavavasena cetanāya tikkhābhāvappattiyā pāṇātipātādīnaṃ mahāsāvajjatā. Te kuse lunāti chindatīti kusalaṃ. Kucchitānaṃ vā sānato antakaraṇato vināsanato kusāni, puññakiriyavasena pavattāni saddhādīni indriyāni. Tehi lātabbaṃ pavattetabbanti kusalaṃ. “Ku”iti vā bhūmi vuccati, adhiṭṭhānabhāvena taṃsadisassa attano nissayabhūtaṃ rūpārūpapabandhassa sampati āyatiñca anudahena vināsanato kuṃ sasantīti kusā, rāgādayo. Te viya attano nissayassa lavanato chindanato kusalaṃ. Payogasampādītā hi kusadhammā accantameva rūpārūpadhamme appavattikaraṇena samucchindanti. Kusalassa mūlanti kusalamūlaṃ, suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṃ kusalassa patiṭṭhā nidānanti attho. Akusalamūlanti etthāpi eseṃ nayo.

Akusalanti pana na kusalaṃ akusalaṃ, kusadhammānaṃ paṭipakkhavasena akusalanti padassa attho veditabbo. Evañhi ārogyānavajjasukhavipākakosallasambhūtaṭṭhena kusalaṃ vuccatīti. Yathā yaṃ dhammajātaṃ na arogaṃ na avajjaṃ na sukhavipākaṃ na ca kosallasambhūtaṃ, taṃ akusalanti ayamattho dassito hoti. Evaṃ yaṃ na kucchitānaṃ salanasabhāvaṃ, na kusena, kusehi vā pavattetabbam, na ca kuso viya lavanakaṃ, taṃ akusalaṃ nāmāti ayampi attho dassitoti veditabbo. Vatthupajānanāti dukkhādivatthuno pajānanā paṭivedho. Tathā bujjanakapuggalānaṃ ajjhāsavavasena desanā pavattāti āha “akusalāpajānanenāpī”ti. Teneva ca saṃkhittena desanā pavattā. Bhāvanāmanasikāro pana “sabbam bhikkhave abhiññeyya”nti vacanato anavasesato

rūpārūpadhammānaṃ pariggahavaseneva pavattati. Tenāha “desanāyevā”tiādi. Tattha manasikārapaṭivedhoti pubbabhāge pavattavipassanāmanasikāro ariyamaggapaṭivedho ca. Kassaci akopanato vitthāraseneva vuttaṃ vipassanaṃ anuyuñjantā maggaṃ paṭivijjhantāpi vitthāranayeneva paṭivijjhantīti attho visuddhikkamassa abhāvato.

Bhikkhūti mahāvihāre dhammasaṅgītiyasena pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. Theroti tattha saṅghattheroti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena pana mahāsaṅgharakkhitattherassa antevāsikabhikkhū sandhāya “āhaṃsū”ti vuttaṃ. Theroti pana mahāsaṅgharakkhitatthero. So hi imasmiṃ majjhimanikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ kathesi. Rāsītoti piṇḍato, ekajjhanti attho.

Akusalakammavapaṇṇanā

Akosallappavattiyāti kosallapaṭipakkhato akosallaṃ vuccati aññāṇaṃ, tato pavattanato, akosallasambhūtattāti attho. Ñāṇapaṭipakkho aññāṇaṃ mittapaṭipakkho amitto viya kusallapaṭipakkho akusallaṃ kusaleṇa pahātabbattā, na pana kusallānaṃ pahāyatattā. Kusaleveva hi payogasampāditāṃ akusallaṃ pajahati. Saha avajjehi lobhādīhi vattatīti sāvajjaṃ. Dukkho anīṭṭho catukkhanda-saṅkhāto vipāko etassāti dukkhavipākaṃ. Tattha sāvajjavacanena akusallānaṃ pavattidukkhaṃ dasseti, dukkhavipākavacanena vipākadukkhaṃ. Purimañhi pavattisambhavasena akusallaṃ lakkhaṇavacanāṃ, pacchimaṃ tālantare vipākuppadanasamatthātāvasena. Tathā purimena akusallaṃ avisuddhasabhāvataṃ dasseti, pacchimena avisuddhavipākaṃ. Purimena akusallaṃ kusallasabhāvato nivatteti, pacchimena abyākatasabhāvato savipākattadīpakattā pacchimassa. Purimena vā avajjavantatādassanato kiccaṭṭhena rasena anattahajananasataṃ dasseti, pacchimena sampattiatthena anīṭṭhavipākarasataṃ. Purimena ca upaṭṭhānākāraṭṭhena paccupaṭṭhānena saṃkilesapaccupaṭṭhānataṃ, pacchimena phalaṭṭhena dukkhavipākapaccupaṭṭhānataṃ. Purimena ca ayonisomanasikāraṃ akusallaṃ padaṭṭhānaṃ pakāseti. Tato hi taṃ sāvajjaṃ jātaṃ, pacchimena akusallaṃ aññesaṃ padaṭṭhānabhāvaṃ vibhāveti. Tañhi dukkhavipākassa kāraṇanti. Saṃkiliṭṭhanti saṃkilesehi samannāgataṃ, dasahi kilesavatthūhi vibādhitāṃ, upatāpitaṃ vā tehi vidūsitāṃ malīnakatañcāti attho. Idañcassa dukkhavipākatañcāti atthe idañca dukkhavipākataṃ apaccakkhatāya asaddahantānaṃ paccakkhato ādīnavadassanena saṃvejanatthaṃ vuttaṃ. Sādhāraṇā sabbassapi akusallaṃ.

Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṅkamaṃ patitūṃ adavā sīghaṃ pātananti attho. Atikkammavā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto. Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Ekassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya bahukkhattūṃ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sannīṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbākārā uppajjati vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hotīti. Yathāvuttapaccayapariyāyepi taṃtaṃpaccayehi cetanāya balavatāya eva mahāsāvajjabhāvo veditabbo. Payogavatthuā dipaccayānañhi amahattepi hantabbassa guṇavantatāya mahāsāvajjatā, tabbipariyāyena appasāvajjatā ca vatthussa mahattāmahattesu viya daṭṭhabbā. Kilesānaṃ upakkamaṇaṃ dvinnāñca mudutāya tibbatāya ca appasāvajjatā mahāsāvajjatāpi yojetabbā. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittañca pubbabhāgiyāpi honti, upakkamo

vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Pañca sambhārā hi pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravanimuttā daṭṭhabbā. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathārahaṃ vattabbo. Vijjhanapaharaṇādivasena sahatthenanibbatta sāhatthiko, āṇāpanavasena pavatto āṇattiko, ususattiyantapāsāṇādinissajjanavasena pavatto nissaggiyo, aduhalasajjanādivasena pavatto thāvaro, āthabbaṇikādīnaṃ viya mantaparijappanavasena pavatto vijjāmayo, kammavipākajiddhimayo iddhimayo dāṭhākoṭṇanādīni viya.

Yadi “mama ida”nti parena pariggahitaṃ adinnaṃ, uttānaseyyakadārakasantake kathaṃ tassa pariggahasaññāya eva abhāvatoti āha “yattha paro”tiādi. Paro nāma viññū vā aviññū vā atthi tassa vatthussa sāmiko. Aviññūpi hi viññukāle yathākāmaṃ karonto adaṇḍārahoti. Mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena parasantakassa kāyavacīpayogehi parikaḍḍhanaṃ tādiseniddhivasena iddhimayo payogoti adinnādāne cha payogā sāhatthikādayo vuttā. Yathānurūpanti ettha sāhatthiko tāva pañcannampi avahārānaṃ vasena pavattati, tathā āṇattiyō nissaggiyo ca. Thāvaro theyyāvahārapasayhāvahārapaṭicchannāvahāravasena. Tathā sesāpīti daṭṭhabbaṃ.

Methunasamācāresūti sadārāsantosa-paradāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Ayamevahi bhedo idhādhippeto. Gottarakkhitā sagottehi rakkhitā. Dhammarakkhitā sahadhammikehi rakkhitā. Sārakkhā sasāmikā. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā saparidaṇḍā. Bhariyabhāvatthaṃ dhanena kītā dhanakkītā. Chandena vasantī chandavāsini. Bhogatthaṃ vasantī bhogavāsini. Paṭatthaṃ vasantī paṭavāsini. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā odapattakini. Cumbaṭakaṃ apanetvā gahitā obhaṭacumbaṭā. Karamarānītā dhajāhatā. Taṅkhaṇikā muhuttikā. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnaṃ samānachandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyāmānassāti vadanti. Sevanācittē sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānēpi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāveti, tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena cattāro sambhārāti vuttanti veditabbaṃ.

Atthabhañjakoti kammaṭṭhavasena vuttaṃ. Kammaṭṭhakathā hesāti. Assāti viṣaṃvādaṃ. Musā vadati etenāti cetanā musāvādo, imasmiṃ pakkhe atathākārena vatthuno viññāpanapayogo musā, taṃsamuṭṭhāpikā cetanāmusāvādoti vuttattā tato aññathā vuttuṃ “aparo nayo”tiādi vuttaṃ. Attano santakaṃ adātukāmatāyātiādi musāvādasāmaññena vuttaṃ. Hasādhippāyenapi viṣaṃvādanapurakkhārassa musāvādo. Parassāti viṣaṃvādanavasena viññāpetabbassa. Soti musāvādapayogo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittabhāvaṃ. Pharusasaddatāya neva kaṇṇasukhā. Atthavipannatāya na hadayasukhā. Saṃkiliṭṭhacittassāti dosena, lobhena vā dūsitacittassa.

Ekantapharusā cetanāti etena duṭṭhacittatāmyeva vibhāveti, duṭṭhacittatā cassa amaraṇādhippāyavasena daṭṭhabbā. Sati hi maraṇādhippāye atthasiddhi, tadabhāve pāṇātipātabyāpādā siyunti. Yaṃ paṭicca pharusavācā payujjati, tassa sammukhāva

sīsaṃ eti. Parammukhāpi sīsaṃ eti evāti apare. Tatthāyaṃ adhippāyo yutto siyā - sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthaviññāpanaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā ca akkosite mate āḷahane katā khamāpanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ parammukhā payuttā pharusavācā hotiyevāti sakkā viññātum. Tassāti ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa āvibhāvatthaṃ. Mammacchedako savanapharusatāyāti adhippāyo. Cittasaṇhātāya pharusavācā na hoti kammaṃpathā'ppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretum. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva byatirekavasena sādhetum "vacanaṣaṇhatāyā"tiādi vuttaṃ. Esāti pharusavācā. Kammaṃpathabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā. Tathā kilesānaṃ mudutibbatābhedeḥi sabbaṃ purimasadisāṃ.

Āsevanaṃ bahulīkaraṇaṃ. Yaṃ uddissa pavattito, tena aggahite appasāvajjo, gahite mahāsāvajjo kammaṃpathappattito. Yo koci pana samphappalāpo dvīhi sambhārehi sijjhati. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenapi appasāvajjamahāsāvajjatā veditabbā.

Attano pariṇāmanaṃ cittenevāti veditabbaṃ. Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo taṃ uppādeti, tassa hitasukhaṃ vināseti. Aho vatāti iminā accantavināsacintanaṃ dīpeti. Evaṃ hissa dāruṇapavattiyā kammaṃpathappatti. Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvaḡgāhassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. Micchā passatīti vitathaṃ passati. Samphappalāpo viyāti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. Gahitākāraviparītatāti micchādiṭṭhiyā gahitākāreṇa viparītabhāvo. Vatthunoti tassā ayathābhūtasabhāvamāha. Tathābhāvenāti gahitākāreṇa tassa diṭṭhigatikassa, tassa vā vatthuno upaṭṭhānaṃ evameṭaṃ, na ito aññathāti.

Dhammatoti sabhāvato. Koṭṭhāsatoti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu yaṃ koṭṭhāsā honti, tatoti attho. Cetanādharmāti cetanāsabhāvā.

Paṭipāṭiyā sattāti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaṃpathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaṃpathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaṃpathattā kammaṃpatharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammaṃpatho hoti, na sabbadāti kammaṃpathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammaṃpatho hoti, tadā kammaṃpatharāsisāṅgaho na nivārito. Etthāha - yadi cetanāya sabbadā kammaṃpathabhāvābhāvato aniyato kammaṃpathabhāvoti kammaṃpatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnaṃ kammaṃpathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaṃpathabhāvoti tesampi kammaṃpatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati kammaṃpathatātāṃsabhāgatāhi tesāṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccameṭaṃ, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo, tassā kammaṃpathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi - "cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi, tividdhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma"ntiādivacanato kammabhāvo pākaṭo, kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ tattha uppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ kammaṃpathoti vuccatīti pākaṭo tassā kammaṃpathabhāvo, abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammaṃpathabhāvoti teyeva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammaṃpatharāsiabhāvena na vuttā, atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. Mūlaṃ patvāti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu

vuccamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā eva vā”ti imāya pañhapucchakapāliya virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. Sattārammaṇanti vā sattasaṅkhātāṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttanti nāyaṃ virodho. Tathā hi vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhyāṃ gataṃ saṅkhārameva ārammaṇaṃ karonti”ti. Visabhāgavatthuno “itthī, puriso”ti gahetabbato sattārammaṇoti eke. “Eko diṭṭho, dve sutā”tiādinā samphappalapane diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhāti ettha tathā-saddo “diṭṭhasutamutaviññātavasenā”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayāvāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”ti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coraṃ ghātethā”ti vadanti, hāso pana tesāṃ aññavisayoti āha “sanniṭṭhāpaka...pe... hotī”ti.

Kesañcīti saḥajātānaṃ adinnādānādīnaṃ. Sampayuttapabhāvakaṭṭhenāti sampayutto hutvā uppādaḥkaṭṭhena. Kesañcīti asaḥajātānaṃ. Upanissayapaccayaṭṭhenāti etena mūlaṭṭhena lobhassa upakārataṃ nivatteti. Suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṭṭho hi mūlaṭṭho, so ca hetupaccayatāavinābhāvī, tena cettha mūlamiva mūlanti gahetabbaṃ, nippariyāyato pana pubbe “kesaṅcī”ti vuttānaṃ saḥajātānaṃ mūlabhāvo veditabbo. Ratto khotiādinā suttapadenapi pāṇātipātādīnaṃ akusalānaṃ lobhassa mūlakāraṇataṃ vibhāveti, na mūlaṭṭhenupakāratthaṃ avisesato tesāṃ hetupaccayaṭṭābhāvato.

Akusalakammāpathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalakammāpathavaṇṇanā

Veranti pāṇātipātādipāpadhammaṃ. So hi verahetutāya “vera”nti vuccati, taṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjenti viya nivāretīti veramaṇī. Tenāha “pajahatī”ti. “Viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena eva-kāraṃ katvā evaṃ vuttaṃ. Vibhaṅge eva niddisaṇavasena evaṃ vuttā. Asamādinnaṣīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati sampattavirati, samādaṇavasena uppannā virati samādaṇavirati, samādaṇavasena uppannā virati samādaṇavirati, kilesānaṃ samucchindanaṇavasena pavattāvirati samucchadavirati.

Jīvamānasasassa maṃsarudhiraṣaṃmissatāya allasaṣamaṃsaṃ. Muñci sabbattha samakaruṇatāya. Saccaṃ vatvā “etena saccavajjena mayhaṃ mātu rogo sammatū”ti adhiṭṭhāsi.

Mahāsappoti ajagaro. Muñcitvā agamāsi sīlatejēna.

Kosallaṃ vuccati ñāṇaṃ, kosallena, kosallato vā pavattiyā upagamanato. Kucchitasayanatoti kucchitenākārena sayanato anusayanato, pavattanato vā. “Veramaṇīkusalā”ti vattabbāpi pucchānurūpaṃ vissajjananti “kusalā”ti na vuttā,

“kusala”ntveva vuttā.

Kāmañcetta pāliyaṃ viratīyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dīpitāti tadubhayampi gaṇhanto “cetanāpi vaṭṭanti viratīyopī”ti āha.

Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā kammaṭṭhāsaṃ patvā anabhijjhāti vuttadhammo mūlato alobho kusalamūlaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseṇa nayo.

Dussīlārammaṇā tadārammaṇā jīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ “yathā panā”tiādi vuttaṃ.

Anabhijjhā ...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manuḍḍarīto virati atthi anabhijjhādiheva tappahānasiddhito. Tesu alobhotiādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ akusalamūlesu vuttanayeneva veditabbaṃ.

Appanāvāraṇṭi nigamanavāraṇ. Ekena nayanāti vedanādivasena arūpamukheneva anekavidhesu vipassanākammatṭhānesu ekena kammatṭhānanayena. “Ṭhapetvā abhijjhaṃ nava akusalakammaṭṭhā”ti vattabbaṃ. Dasāti vā idaṃ “kusalakammaṭṭhā”ti iminā sambandhitabbaṃ “akusalakammaṭṭhā ca dasa kusalakammaṭṭhā cā”ti. “Ṭhapetvā abhijjha”nti hi imināva akusalakammaṭṭhānaṃ navabhāvo vutto hoti. Atha vā dasāti idaṃ ubhayathāpi sambandhitabbaṃ. Abhijjhā hi pahātābbaṃ sati pariññeyyataṃ nātivattatīti. Tathā hi vuttaṃ “rūpaṇhā piyarūpaṃ sātārūpa”ntiādi, tasmā sā tāya pariññeyyatāya dukkhasaccepi saṅgahaṃ labhateva, pahātābbaṃ pana upādāya “ṭhapetvā abhijjha”nti vuttaṃ. Tenevāha “pariyāyena pana sabbepi kammaṭṭhā dukkhasacca”nti. Abhijjhālobhānaṃ pavattiākārasiddhabhedāṃ upādāya “ime dve dhammā”ti vuttaṃ. Suttantaṇayena taṇhā “samudayasacca”nti vuttāti āha “nippariyāyena samudayasacca”nti. Appavattīti appavattinimittamāha yathā “rāgakkhayo dosakkhayo”ti. Sappaccayatāya saṅkhatasabhāve dukkhasacce gahite appaccayatāya asaṅkhatāṃ nirodhasaccaṃ paṭipakkhato āvattati, ekantasāvajje ācayagāmilakkhaṇe samudayasacce gahite sāvajjā vigamaṇaṃ apacayagāmilakkhaṇaṃ maggasaccaṃ paṭipakkhato āvattatīti dve āvattahāravasena veditabbānīti vuttaṃ. Tenevāha nettiyaṃ -

“Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;
Āvattati paṭipakkhe, āvatto nāma so hāro”ti.

Sabbākārenāti kāmarāgarūparāgādisabbappakārehi, sabbato vā apāyagamanīyādiākārato, tattha kiñcīpi anavasesetvā vā. Sabbākārenevāti sabbākārato. Nīharitvāti apanetvā, samucchinditvāicceva attho. Kañci dhammaṃ anavakārīkaritvāti rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. Asmīti ahamasmīti mānaggāhavasena. So pana yasmā pañcakkhandhe niravasesato gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “samūhaggahaṇākārenā”ti. Yasmā cettha aggamaggacittaṃ vuccati, tasmā āha “diṭṭhisadisāṃ mānānusaya”nti. “Yaṃ rūpaṃ taṃ aha”ntiādinā yathā diṭṭhi rūpādiṃ “ahamasmī”ti gaṇhantī pavattati, evaṃ mānopi “seyyohamasmī”tiādināti āha “mānānusayo asmīti pavattatā diṭṭhisadiso”ti. Paricchedakaroti osānaparicchedakaro ito paraṃ dukkhassābhāvakaraṇato. Kammaṭṭhadesanāyāti kammaṭṭhamukhena pavattacatusaccadesanāya. Manasikārappaṭivedhavasenāti vipassanāmanasikāramaggappaṭivedhavasena.

Āhāravāraṇṇanā

90. Āharatīti āneti, uppādeti upatthambheti cāti attho. Nibbattāti pasutā. Tato paṭṭhāya hi loke jātavohāro. Paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhamanaṃ, tāva sambhavesino. Esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. Sambhava-saddo cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresaṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhamairiyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā uppattiyā na suppatiṭṭhitattā. Bhūtāyeva sabbaso bhavesanāya samucchinattā. Na puna bhavissantīti avadhāraṇena nivattitamattaṃ dasseti, “yo ca kālaghaso bhūto”tiādīsu bhūta-saddassa khīṇāsavavācītā daṭṭhabbā. Vā-saddo cettha sampiṇḍanatto “agginā vā udakena vā”tiādīsu viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭṭhapanamevetthaāhārehi kātabbaanuggahoti adhippāyenāha “vacanabhedo...pe... ekoyevā”ti. Sattassa uppannadhammānanti sattassasantāne uppannadhammānaṃ. Yathā “vassasataṃ tiṭṭhatī”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “avicchedāyā”ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “anuppannānaṃ uppādāyā”ti. Etānīti ṭhitiyanuggahapadāni. Ubhayattha daṭṭhabbāni, na yathāsaṅkhaṃ.

Vatthugatā oḷā vatthu viya tena saddhiṃ āharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ “ajjhoharitabbato āhāro”ti. Nibbattitaojaṃ pana sandhāya “kabalīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. Oḷārikatā appojatāya, na vatthuno thūlatāya, kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā oḷā hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādayo dukkhuppādatatāya oḷārikāveditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūttatā mudukatāti vadanti, taracchakheḷatemikatāya pana tathābhūtānaṃ tesāṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. Sasānaṃ āhāro sukhumo taruṇatiṇasassakhādanato. Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo tiṇabījādikhādanato. Paccantavāsīnaṃ sukhumo, tesaṃhi sākapaṇṇasukkhakurapadumapattampi āhāroti. Tesāṃ paranimmitavasavattīnaṃ. Sukhumotvevāti na kiñci upādāya, atha kho sukhumo icceva niṭṭhaṃ patto tato paraṃ sukhumassa abhāvato.

Vatthuvaseṇa panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ “ettha cā”tiādī vuttaṃ. Parissamanti khudāvasena uppannaṃ sarīrakhedaṃ. Vinodetīti vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. Na pana sakkoti pāletunti sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nissārattā. Na sakkoti parissamaṃ vinodetuṃ āmāsayaṇa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassacipi phassassa anavasesitabbatamāha. Āhārassadesanākkamenevettha phassādīnaṃ dutiyāditā, na aññaṇa kāraṇenāti āha “desanānayo evā”tiādī. Manaso sañcetanā, na sattassāti dassanattaṃ manogahaṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti, cetovimutti cā”ti āha “manosañcetanāti cetanā evā”ti. Cittanti yaṃ kiñci cittaṃ, na vipākaviññāṇameva.

Pubbe “āhāraṇti paccaya”nti vuttattā “yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho”tiādinā codeti. Atha kasmā imeyeva cattāro vuttāti atha kasmā cattārova vuttā, ime eva ca vuttāti yojanā. Visapaccayatattāti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannessa paccayāva honti, ime pana tathā ca honti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuttāti imamattam dasseti. Idāni tam atirekapaccayatam dassetum “visapaccayo hī”tiādi āraddham. Visapaccayo rūpakāyassa kabalīkāro āhāro upatthambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “rūpārūpānaṃ upatthambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upatthambhakatte āhārānaṃ janakattam natthīti upatthambhakattam padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamāno eva janetīti upatthambhakabhāvo eva āhārabhāvo. Vedanāya phasso visapaccayo. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vuttam. “Saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti vacanato viññāṇassamanosañcetanā. “Cetanā tividham bhavaṃ janetī”ti hi vuttam. “Viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti pana vacanato nāmarūpassa viññāṇam visapaccayā. Na hi okkantiviññāṇābhāve nāmarūpassa attasambhavo. Yathāha “viññāṇaṃ hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā”tiādi. Vuttamevattham suttena sādhetum “yathāhā”tiādi vuttam.

Evaṃ yadipi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, visapaccayatāya pana ime eva āhārāti vuttāti tam nesaṃ visapaccayatam avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetum “ko panetthā”tiādi āraddham. Mukhe ṭhapitamattoyeva asaṅkhādito, tattakenapi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha “aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetī”ti. Sukhavedanāya hito sukhavedaniyo. Sabbathāpīti cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesam vasena sabbappakāropi phassāhāro. Yathārahaṃ tisso vedanā āharati, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. Tisantativasenāti kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. Sahajātādipaccayanayenāti sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṃhi attanā sahajātanāmassa sahajātaaññamaññanissayavipākīndriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya tam āhāretī vuttam, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpassa aññamaññapaccayaṃ ṭhapetvā vuttanayenavayojanā kātabbā. Tānīti napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato.

Sāsavā kusalākusalacetanāva vuttā. Visapaccayabhāvadassanaṃ hetanti. Tenāha “avisesena panā”tiādi. Paṭisandhiviññāṇameva vuttanti etthāpi ese va nayo. Yathā tassa tassa phalassa visato paccayatāya etesaṃ āhāraṭṭho, evaṃ avisesatopīti dassantena “avisesena panā”tiādi vuttam. Tattha tam sampayuttatam samuṭṭhānadhammānanti tehi phassādīhi sampayuttadhammānaṃceva tam samuṭṭhānarūpadhammānaṃca. Tattha sampayuttaggahaṇam yathārahato daṭṭhabbam, samuṭṭhānaggahaṇam pana avisesato.

Upatthambhento āhāraṅkiccam sādhetīti upatthambhento ye va rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccasiddhi. Phusantoyevāti phusanakiccam karonto eva. Āyūhamānāvāti cetayamānā eva

abhisandahantī eva. Vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhāraḱiccaṃ sādhetīti yojanā. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Āhāraḱiccaṃ sādhanāñca tesam vedanādiupattihetutāya attabhāvassa pavattanameva.

Kāyaṭṭhapanenāti kasmā vuttaṃ? Nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha “kammajanitopi”tiādi. Upādinna rūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti “dvinnam rūpasantatīna”nti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya “anupālako hutvā”ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhithetutā hi yāpanā anupālānā.

Sukhādivatthubhūtaṃ sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. Phusantoyevāti idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammaṇaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi. Vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha “sukhādi...pe... hotī”ti, na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūta vedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitā. Tathā hi “manosañcetanā...pe... bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hotī”ti vuttaṃ, tato eva “viññāṇaṃ vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantamevā”ti vuttovāyamatthoti.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādinavavibhāvanato. Nikantīti nikāmanā. Rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabalīkāre āhāre balavatī. Teneva tattha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, nikantiyevabhayaṃ mahānatthahetuto. Upagamaṇaṃ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu eva ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādiupattihetutāya “bhaya”nti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanaṃ vuttanayameva. Sesadvayepi eseṇa nayo. Āyūhanaṃ abhisandahanaṃ, samvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya “bhaya”nti vuttaṃ. Abhinipāto tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anattānaṃ mūlakāraṇattā “bhaya”nti vutto. Idāni nikantiādīnaṃ sappaṭibhayaṃ vitthārato dassetuṃ “kiṃkāraṇā”tiādi āradhamaṃ. Tattha nikantiṃ katvāti ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho.

Phassa upagacchantāti cakkhusamphassādibhedam phassaṃ pavattentā. Phassassādinoti kāyasamphassavasena phoṭṭabbasaṅkhātassa phassassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭabbataṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭabbārammaṇaṃ uddhaṭaṃ “paresaṃ rakkhitaḱopitesu”tiādinā. Phassassādinoti vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati. Tenāha “phassassādamūlaka”ntiādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā “tammūlaka”nti vuttaṃ, kammāyūhananimittanti attho.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhava abhinipātasadisīti. Tammūlakattāti nāmarūpanibbattimūlakattā.

Tatrāti tāsu upamāsu. Bhūtamattaṃ katvāti na parikappitamattaṃ, atha kho bhūtaṃ bhūtapubbaṃ atthaṃ katvā. Pātheyyahatthesu gacchantesu pātheyyaṃ, gacchantaṃ viya hotīti vuttaṃ “gantvā pātheyyaṃ niṭṭhāsī”ti. Gantvāti vāgamaṇahetūti attho. Khuppiṇāsāturatāya ghanacchāyaṃ rukkhamaṃ upagantaṃ

asamatthā virajhacchāyāyaṃ nisīdiṃsu. Na dāni sakkā taṃ mayā kātuṃ atidubbalabhāvato. Parikkhalitagatitaruṇadārako khuppiṇāsābhībhūto ca, tasmā gacchantoyeva mato.

Sajātimaṃsatāyāti samānajātimaṃsatāya, manussamaṃsatāyāti attho. Yaṃ manussamaṃsaṃ, tañhi loke jigucchaniyattā paṭikulaṃ. Tathā hi taṃ viññūhi vajjitaṃ, manussamaṃsesupi ñātimaṃsaṃ ayuttaparibhogatāya paṭikūlaṃ, tatthāpi puttamaṃsaṃ, tatthāpi piyaputtamaṃsaṃ, tatthāpi taruṇamaṃsaṃ, tatthāpi āmakamaṃsaṃ, tatthāpi agorasābhisaṅkhataṃ, tatthāpi aloṇaṃ, tatthāpi adhūpitanti evaṃ heṭṭhimato uttaruttarassa paṭikūlatarabhāvakāraṇatā daṭṭhabbā. Puttamaṃsasadisanti paṭikūlatāupatṭhāpanena puttamaṃsasadiṣaṃ katvā passati. Tattha nikantiṃ pariyādiyatīti ariyamaggena āhāre sāpekkhaṃ khepeti.

Sā gāvīti “seyyathāpi bhikkhave gāvī”ti evaṃ sutte vuttagāvī. Uddāletvāti uppāṭetvā. Nissāya tiṭṭhatīti paṭiccapaccayaṃ katvā pavattati. Dukkhadukkhataḍḍhasena tiṇṇampi vedayitānaṃ dukkhabhāvaṃ sandhāyāha “vedayitadukkhassā”ti.

Sādhusammatāpi gati vipariṇāmasaṅkhāradukkhataḍḍhasena kilesadukkhavasena ca mahāpariḷāhāyevāti vuttaṃ “mahāpariḷāhaṭṭhena tayo bhavā”ti. Yathā upakaḍḍhakā dve purisā, evaṃ kusalākusalavasena dve manosañcetanā. Yathā manosañcetanā na pavattati, tathā paṭipajjanto tattha nikantiṃ pariyādiyatīti veditabbo.

Sattisatena hatā eva upamā sattisatahatūpamā, tassaṃ sattisatahatūpamāyaṃ. Taṃ sattisataṃ. Assa purisassa. Patitokāseti purimasattihi patitappadesa. Dukkhasa pamāṇaṃ natthi anekassa aparāparaṃ uppajjanato. Khandhajanānanti khandhānaṃ aparāparuppādo, paṭhamābhiniḍḍatti pana paṭisandhi eva. Āgucārī puriso viya paṭisandhiviññāṇaṃ nānappaṇāradukkhuppādasannissayato, tehi ca dukkhehi upagantabbato. Sampayuttadhammānaṃ pamukhabhāvena pavattiyā “viññāṇassa dukkhuppādoti vuttā. Tathā hi vuttaṃ “manopubbaṅgamā dhammā”ti yathā viññāṇaṃ āyatiṃ paṭisandhivasena na pavattati, evaṃ karaṇaṃ tattha nikantiṃ pariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pariññātaṃ vatthūti dukkhasaccamāha. Pañcakāmaguṇiko rāgoti pañcakāmaguṇārammaṇo rāgo. Pariññāto hotīti paricchiṇṇa jānaṇena samatikkanto hoti. Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatāyeva honti. Tathā ca sati kāmarāgasamyojanaṃ samucchinnaṃ eva hoti, evaṃ karaṇaṃ tattha nikantiṃ pariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. Pariññābhisaṃmaye hi siddhe pahānābhisaṃmayo siddho evāti. Pahāne ca kāmarāgasamyojane orambhāgiyasamyojanānaṃ lesopi nāvasissatīti dassento āha “natthi taṃ samyojana”ntiādi. Tena kabalīkārāhārapariññā anāgāmitaṃ pāpetīti dasseti. Sesāhārapariññā pana arahattaniṭṭhā evāti dassento “phasse bhikkhave”tiādimāha. Tattha tisso taṇhāti kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhāti imā tisso taṇhā.

“Purimataṇhāsamudayā”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “katha”ntiādi āradḍhaṃ. Tattha taṇhāpaccayanibbattāti taṇhāpaccayā nibbattā. Paṭisandhikkhaṇe purimataṇhāsamudayā āhārānaṃ samudayadassaneneva pavattikkhaṇepi upādinnakaāhārasamudayo dassito hotīti taṃ anāmasitvā anupādinnakānaṃ taṇhāsamudayaṃ dassetuṃ “yasmā panā”ntiādi vuttaṃ. Idhāti imasmiṃ sutte missitvā kathitā avisesitattā. Sahajātataṇhāpaccayanibbattoti ettha sahajātaggahaṇaṃ asahajātataṇhāpaccayanibbattoti anupādinnakaāhāro labbhatīti dassanatthaṃ. So pana asahajātataṇhāpaccayanibbattatāsāmaññenapi

yathāvuttaupādinna kāhārena saṃsayam janeyyāti na uddhaṭo, na ca etaṃ kāraṇam “rāgaṃ upanissāya domanassaṃ uppajjati”ti vacanato, taṇhopanissayapaṭighacittasamuṭṭhānāya ca ojāya vasena anupādinna kāhārassa labbhanato. Kathaṃ pana taṇhā ojāya upanissayapaccayo; na hi paṭṭhāne katthaci rūpassa upanissayapaccayo vutto atthīti. Nāyaṃ virodho “yasmim sati yaṃ hoti, so tassa upanissayo”ti suttantanayassa adhippetattā yathāvuttatthasambhavato. Tenevāha “imissā...pe... taṇhāya nirodhenā”ti.

Kāraṇe sabbaso niruddhe phalampi sabbaso nirujjhatīti āha “āhāranirodho paññāyati”ti. Āhārānaṃ dukkhasaccekadesattā āhāraggaṇaṃ dukkhasaccaggahaṇameva hotīti āha “idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttāni”ti. Saccadesanā dukkhādīnaṃ yāvadeva pariññeyyādibhāvasandassanatthā, tasmā jarāmaraṇādīsu pariññeyyādibhāvo asammohato sallakkhetabboti dassento “sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni”ti āha.

Āhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāraṇṇanā

91. Yena yena pariyāyena byākarotīti yena yena dukkhādi jarāmaraṇādipariyāyena ariyasaccāni saṅkhepato ca vitthārato ca katheti. Dukkhamti dukkhasaccaṃ dukkhaṃ, na dukkhamattaṃ.

Saccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmaraṇavāraṇṇanā

92. Tesam tesanti byāpanicchāvasenāyaṃ niddeso kato, tasmā yathā “gāmo gāmo ramaṇīyo”ti vutte ramaṇīyatāya tādisā sabbepi gāmā saṅgahaṃ gacchanti, evaṃ “tesam tesam sattānaṃ jātī”ti vutte jātisaṅkhātavikāra vasena sabbepi sattā saṅgahaṃ gacchanti. Tenāha “saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso”ti.

Gatijātivasenāti pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādi hatthiādijātivasena ca. Nikiyyanti sattā ettha, etena vāti nikāyo, gottacaraṇādivibhāgo. Jarāya sabhāvo nāma vayohāni, tasmā jarāti vayohānisaṅkhātassa sabhāvassa niddeso, pākaṭajarāvasena niddeso khaṇḍiccādivasena gahaṇato. Jīraṇameva jīraṇatā, jīrantassa vā ākāro tā-saddena vutto. Tenāha “ayaṃ ākāraniddeso”ti. Dantādīnaṃ vasena khaṇḍaṃ jātaṃ etassāti khaṇḍito, puggalo. Tassa bhāvo khaṇḍiccaṃ. Palitaṃ etassa atthīti palito, tassa bhāvo pāliccaṃ. Vali taco etassāti valittaco, tassa bhāvo valittacatā. Ime khaṇḍiccādayo jarā. Vikārānaṃ dassanavasenāti vipattidassanavasena. Vātassāti mahato vātakkhandhassa. Khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, tasmā khaṇḍiccādiggaṇaṃ jarāya kiccaṇiddesoti vuttanti dasseti. Na ca khaṇḍiccādīneva jarāti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇataparīṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjanti, tāni udakādimaggesu tiṇarukkhasaṃbhaggaṭādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripakkarūpesu uppannāni “jarāya gato maggo”icceva vuttāni, na jarāti.

Pakatiyāti phalavipaccanapakatiyā, jarāya vā pāpuṇitabbam phalamevapakati, tāya jarā dīpitā. Suppasannānīti suṭṭhu pasannāni. Tameva suppasannatam kiccato dassetum “sukhumampī”tiādi vuttam. Tikkhavisadatā hi tesam indriyānam suppasannatā. Āluḷitānīti ākulāni. Avisadānīti abyattāni.

Kāmaṃ rūpadhammesupi khaṇikajarā durupalakkhitā paṭicchannāva, sā pana yasmā santānavasena pavattiyā paribyattāva hotīti “pākaṭajarā”icceva vuttā. Avīci nirantarā jarā avīcijarā sati santāne sattānam anuppabandhato. Tato aññesūti mandadasakādīsu pubbadasakādīparicchato aññesu yathāvuttesu. Antarantarāti tesu eva vuttappakāresu purimadasakādīto pacchimadasakādīnam antarantarā. Vaṇṇavisesādīnanti vaṇṇavisesasaṇṭhānavisesasamphassavisesādīnam.

Vacanakavasenāti ka-kārena hi padaṃ vaḍḍhetvā vuttam, tasmā cavanam cutīti vuttam hoti. Tam pana ekacatupañcavokārabhavesu cutiyā avisesato gahaṇanti āha “ekacatupañcakkhandhānam sāmāññavacana”nti. Cavanakavasenāti vā cavanakassa puggalassa vasenāti attho. Cavanameva cavanatāti āha “bhāvavacanenā”ti. Lakkhaṇanidassananti vayasāṅkhātassa lakkhaṇassa nidassanam. Cavantassa vā ākāro tā-saddena vutto “cavanatā”ti. Bhijjanam bhedoti vuttam “cutikkhandhānam bhaṅgupattiparidīpana”nti. Yathā bhinnassa ghaṭassa kenaci pariyāyena ghanaghaṭabhāvena ṭhānam natthi, evam bhinnānam khandhānanti cavanam antarahitam nāmāti āha “antaradhānanti...pe... paridīpana”nti. Yo maccūti vuccati bhedo, yañca maraṇam pāṇacāgo, tadubhayaṃ ekajjham katvā vuttam “maccu maraṇa”nti evam vā ettha attho daṭṭhabbo. Kālassa antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānam bhedappattiyeva. “Cutī cavanatā”tiādīnā pubbe vohāramissakena niddiṭṭham.

Idāni nibbattitaparamatthanayeneva niddesoti dassetum “paramatthena dīpetu”nti vuttam. “Cavanakavasenā”tiādīnā hi puggalavasena ca vohārādhiṭṭhānā samvaṇṇanā katā. Na kiñci kaḷevaram nikkhipaki opapātikānam cutikkhandhānam antaradhānamevahoti, tato param utusamuṭṭhānarūpasantati na pavattati. “Jāṭisamudayā”tiādīsu yaṃ vattabbam, tam “taṇhāsamudayā”tiādīsu vuttanayaneva sakkā viññātunti na vuttam.

Jarāmaraṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāraṇṇanā

93. Jāyanatṭhenātiādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyivā jātiṃ dassetum vuttam. Sammohavinodaniyam pana “jāyamānakavasena jāti, sañjāyanavasena sañjātī”ti vuttattā tattha ekekeneva padena sabbasatte pariyādiyivā jātiṃ dassetīti daṭṭhabbam. Sampuṇṇā jāti sañjātīti katvā “sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā”ti vuttam. Eteneva kevalam jātisaddena vuttāya jātiyā aparipuṇṇāyatanatā daṭṭhabbā. Abhibyattā nibbatti abhinibbatti, pākaṭā nibbattīti attho. “Tesam tesam sattānam...pe... abhinibbattī”ti sattavasena pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ettha catuvokārabhave dvinnam, ekavokārabhave dvinnam, sesarūpadhātuyam paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānam pañcannam, kāmadhātuyam vikalāvikalindriyavasena sattannam navannam dasannam, puna dasannam, ekādasannañca āyatanānam vasena saṅgaho veditabbo. Yadi pi cutikkhandhā

anantarānaṃ paṭisandhikadhammānaṃ anantarādinā paccayā honti, ye pana samudayā ajanakā, te ettha upapattibhavoti adhippetā. Janako eva bhavoti adhippetoti dassento “jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo”ti āha.

Jātivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavavāraṇṇanā

94. Bhāvanabhavanaṭṭhena bhavo duvidho. Tattha kammabhavo “bhavati etasmā upapattibhavo”ti bhāvanaṭṭhena bhavo. Aṭṭhakathāyaṃ pana upapattibhavaṃ “bhavatīti bhavo”ti vatvā tassa kāraṇattā kammaṃ phalūpacārena bhavoti ayamatto vutto, ubhayatthāpi upapattibhava hetubhāvanettha kammaṃ kammabhavapariyāyoti dassitaṃ hoti. Sabbathāpīti bhāvanabhavanakusalākusalaupapattisampattibhava hīnapañītādinā sabbappakārenapi. Kāma bhavoti vuttaṃ kāmataṇhāhetukato kāmataṇhāya ārammaṇabhāvato ca. Rūpabhavūpagakammaṃ rūpabhavo, tathā arūpabhavūpagakammaṃ arūpabhavo, taṃtaṃ nibbattakkhandhā rūpārūpupattibhavā, rūpārūpabhavabhāvo pana tesam “kāma bhavo”ti ettha vuttanayeneva veditabbo.

Bhavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānavāraṇṇanā

95. Upādānanti catubbidhampi upādānaṃ. Yathā hi kāmassādasena, bhavassādasena vā taṃtaṃ sugatibhavūpagaṃ kammaṃ karontassa kāmupādānaṃ, evaṃ ucchedādimicchābhīnivesavasenāti cattāripi upādānāni yathārahaṃ tassa tassa kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayā honti, akusalakammabhavassa asahajātassa anantarassa upanissayavaseneva ārammaṇavaseneva. Sahajātassa kāmupādānaṃ sahaajāta-añña-mañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigata-hetu-vasena sattadhā, sesaupādānāni tattha hetupaccayabhāvaṃ pahāya maggapaccayaṃ pakkhipitvā sattadhāva paccayā honti. Anantarassa pana anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena paccayā honti. Tassidampi sahaajātādīti ādi-saddena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Vatthukāmaṃ upādiyati cittaṃ, puggalo vā etenāti attho. Tanti vatthukāmaṃ. Kāmetīti kāmo ca so upādiyatīti upādānañcāti yojanā. Vuttanayenāti abhidhamme vuttanayena.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ nidassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṃ purimaṃ uttarā uttarā upādiyati, evaṃ “natthi dinna”nti ādikāpīti. Attaggaṇaṃ pana attavādupādānanti nayidaṃ diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. Loko cāti attaggaṇavinimuttagaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhiuttaradiṭṭhivacanēhi vuttanti veditabbaṃ. Sabbadiṭṭhigatassa “diṭṭhupādāna”nti etaṃ adhivacanaṃ “sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādāna”nti vacanato.

Sīlabbataṃ upādiyantīti sīlabbataṃ “suddhimaggo”ti upādiyanti. Etena micchābhīnivesena. Sayam vā taṃ micchābhīnivesasahagataṃ. Sīlabbatasahacaraṇato sīlabbatañca taṃ daḷhaggāhabhāvato upādānañcāti

sīlabbatupādānaṃ. Evaṃ suddhīti abhinivesatoti evaṃ gosīlagovatādicaraṇena saṃsārasuddhīti abhinivesabhāvato. Etena taṃ sahacaraṇato abhinivesassa taṃsaddārahatam dasseti.

Vadantīti “atthi me attā”tiādinā voharanti. Etena diṭṭhigatena. Attavādamattamevāti attāti vācāmatameva. Etena vācāvattumattametaṃ, yadidaṃ bāhirakaparikkappito attāti dasseti.

Taṇhā kāmupādānassāti ettha “tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmaccando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosaṇaṃ. Idaṃ vuccati kāmupādāna”nti vacanato taṇhādaḷhattaṃ kāmupādānaṃ. Taṇhādaḷhattanti ca purimataṇhāupanissayapaccayo daḷhabhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu -

“Appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassahatthappasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viyā”ti. Appicchasantuṭṭhipaṭipakkhā ete dhammā pariyesaṇārakkhadukkhāmūlāni, tasmā vuttalakkhaṇā taṇhā vuttalakkhaṇasseva upādānassa anānantarassa upanissayavasena paccayo, ārammaṇādivasena paccayo hotiyeva, anantarādīnaṃ pana anantarādivasena paccayo. Sabbassapi hi lobhassa taṇhāpariyāyopi kāmupādānapariyāyopi labbhatevāti. Avasesānanti diṭṭhupādānādīnaṃ. Sahajātādivasena sahajātānaṃ sahajātādivasena, asahajātānaṃ anantaraupanissayādivasena sabbam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Upādānavāraṇaṇā niṭṭhitā.

Taṇhāvāraṇaṇā

96. “Cakkhusamphasso”tiādi phassassa mātito nāmaṃ viya puttassa vatthuto tassa nissayabhāvena uppattihetuttā, ārammaṇaṃ pana kevalaṃ uppattihetūti vuttaṃ “seṭṭhi...pe... nāma”nti. Kāmarāgabhāvenāti vatthukāmassa rajjanavasena. Rūpaṃ assādentīti rūpārammaṇaṃ taṇhābhinandanāvasena abhiraṃamānā eva assādentī. Niccantiādinā diṭṭhābhinandanāmukhena rūpaṃ abhiraṃamantī. Pecca na bhavissatīti bhijjivā na hoti puna anuppajjanato. Tathā saddakaṇhādayopīti yathā rūpataṇhā kāmāragabhāvena sassatarāgavasena ucchedarāgavasena ca pavattiyā tisso taṇhā, tathā saddataṇhā gandharasaphoṭṭhabbadhammataṇhāpi. Taṇhāvicaritānīti taṇhāsamudācārā, samudācāravasena pavattataṇhāti attho.

Ajjhattikassupādāyāti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Upayogathe hi idaṃ sāmivacanaṃ. Asmīti hotīti yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti evaṃ hoti, tasmīṃ satīti attho. Itthasmīti hotīti khattiyādīsu “idaṃpakāro aha”nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti idamettha anupanidhāya gahaṇaṃ. Evamādināti ādi-saddena “evaṃsmīti, aññathāsmīti, bhavissanti, itthaṃ bhavissanti, evaṃ bhavissanti, aññathā bhavissanti, asasmīti, satasmīti, siyanti, itthaṃ siyanti, evaṃ siyanti, aññathā siyanti, apāhaṃ siyanti, apāhaṃ itthaṃ siyanti, apāhaṃ evaṃ siyanti, apāhaṃ aññathā siya”nti imesaṃ taṇhāvicaritānaṃ gahaṇaṃ. Tattha evaṃsmīti idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. Aññathāsmīti idaṃ asamaṇo upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Iti imāni pubbe vuttāni dveti etāni paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. Bhavissantiādinī pana cattāri

anāgatavasena vuttāni. Tesam purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. Asasmīti asatīti asaṃ. Niccassetam adhivacanaṃ, tasmā sassato asmīti attho. Satasmīti sīdatīti satam. Aniccassetam adhivacanaṃ, tasmā asassato asmīti attho. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni siyantiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. Apāham siyantiādīni cattāri “api nāmāham bhaveyya”nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni.

Ettha ca sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma, asmi, bhavissam, siyam, apāham siyanti ete pana cattāro suddhasīsā eva, “itthasmī”tiādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāma. Evametāni dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti ajjhakkassupādāya aṭṭhārassa taṇhāvicaritāni veditabbāni.

Bāhirassupādāyāti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. Imināti iminā rupena vā...pe... viññāṇena vāti evaṃ rūpādīsu ekameva “aha”nti, itaraṃ kiñcanapalibodhabhāvena gahetvā taṇhādivasena “asmī”ti abhinivisati, “iminā”ti ayamettha viseso. Asmīti iminā khaggena vā chattena vā abhisekena vā “khattiyohamasmi”ti abhinivisati. Bāhiraṃ rūpādīnissitānti bāhirāni parasantatipariyāpannāni rūpavedanādīni nissitāni. Aṭṭhārasāti iminā “asmī”tiādinayappavattāni aṭṭhārassa, tāni pubbe vuttanayeneva veditabbāni. “Iminā”ti hi ayamevettha viseso, tasmā “dve diṭṭhisīsā”tiādinā vuttanayeneva niddhāretvā veditabbā. Ubhayaṃ pana ekajjhaṃ katvā āha “chattimsā”ti.

Niddesatthenāti “chayime āvuso taṇhākāyā”tiādiniddesapāliya atthavacanena. Niddesavithārāti tassa ca niddesassa aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena vitthārena. Vitthārassa ca puna saṅgahatoti dvīhi ākārehi vitthāritassa aṭṭhārasataṇhāvicaritaṇhāvedassa chaḷeva tissoyevāti ca puna saṅgahaṇato ca.

Vipākavedanā adhippetā visesato attānaṃ assādetabbato. Tameva hissā assādetabbataṃ pakāsetum “katha”ntiādi vuttaṃ. Assādanenāti abhiratiyā. Mamāyantāti dhanāyantā. Cittakārādīnanti ādi-saddena iṭṭhavaṇṇārammaṇadāyakānaṃ saṅgaho. Sippasandassanakādīnanti ādi-saddena vejjādīnaṃ saṅgaho. Vejjā hi rasāyatanojāvasena tadupatthambhitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakā. Svāyaṃ ādi-saddo “vīṇāvādakādī”tiādinā paccekañca yojetabbo, puttaṃ mamāyantāti puttaṃ sampiyāyantā. Putto viya cettha vedanā daṭṭhabbā, sappāyasappikhīrādīni viya vedanāya paccayabhūtāni iṭṭharūpādīrammaṇāni, dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyakā cittakārādayo daṭṭhabbā.

Taṇhāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāvāraṇṇanā

97. Cakkhusamphassajā eva vedanā atītādibhedabhinnā rāsivasena ekajjhaṃ gahetvā eko vedanākāyo yathā vedanākkhandho, evaṃ sotasaṃphassajādikāti pāliyaṃ “chayime āvuso vedanākāyā”ti vuttanti āha “vedanākāyāti vedanāsamūhā”ti. Cakkhusamphassato jātā cakkhusamphassajā vedanā. Sā pana upādinnaṃ anupādinnaṃ, tadubhayassapi saṅgaṇhantena atthavaṇṇanāya katattā āha “ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā”ti. Idāni “vipākavidhi aya”nti upādinnaṃ eva gaṇhanto “vipākavasena”tiādimāha. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttāti tadārammaṇamanoviññāṇadhātusampayuttā.

Avasesānanti sampatiṇṇādivedanānaṃ. Upanissayādīti ādi-saddena anantarādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. Anantarānañhi anantarādivasena, itaresaṃ upanissayavasena phasso paccayo hoti, manodvāre pana tadārammaṇavedanānaṃ manosamphasso upanissayavasena paccayo. Advārikānanti dvāarahitānaṃ. Na hi paṭisandhiādivedanānaṃ kiñci dvāraṃ atthi. Sahajātamanosamphassasamudayāti etenassa tāsāṃ sahajātaakoṭiyā paccayabhāvamāha.

Vedanāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Phassavāraṇṇanā

98. Cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso cakkhusamphasso. Pañcavatthukāti cakkhādipañcavatthukā cakkhādipañcavatthusannissayā. “Upādinnaṃkathā esā”ti bāvisatiggahaṇaṃ, pavattikathābhāvato lokiyaggahaṇaṃ. Vipākamanasampayuttaphassāti vipākamanoviññāṇasampayuttā phassā. Paccayuppanna viya paccayenapi upādinnaṃkathā bhavitabbanti “channaṃ cakkhādīnaṃ āyatanānaṃ”nti vuttaṃ.

Phassavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Salāyatanaṇṇanā

99. Nidassanamattañcetaṃ, tasmā yathā ettha arūpalokāpekkhāya chaṭṭhāyatanañca salāyatanañca salāyatananti ekaseso icchitabbo, evaṃ yesaṃ paccayuppanno upādinno, paccayo pana anupādinnotipi icchitabbo. Tesāṃ matena bāhirāyatanavasena viya ekaseso veditabbo “chaṭṭhāyatanañca salāyatanañca salāyatanañca salāyatana”nti. Visuddhimaggopi imassa āgamaṃ atthasamvāṇanāti āha “visuddhimagge...pe... vuttanayamevā”ti. Esa nayo aññatthāpi visuddhimaggaggahaṇe.

Salāyatanaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpavāraṇṇanā

100. Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṃ namanasabhāvaṃ tena vinā apavattanato. Ruppanaṃ sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti. Ime pana tayotiādīnaṃ sabbacittuppadāsādhāraṇaseneva taṃsaṅkhārakkhandhaggahaṇaṃ, tasmā ye yattha asādhāraṇā, tepi atthato gahitāyevāti dasseti.

Upādiyivāti paccaye katvā. Paccayakaraṇameva hi paccayuppannaṃ paccayabhūtaḍḍhamānaṃ upādiyaṃ. Samūhasambandhe sāmivacanaṃ etanti “samūhatthe etaṃ sāmivacana”nti vuttaṃ tena vinā sambandhassa abhāvato. Tenāti tasmā. Taṃ sabbampīti taṃ bhūtaḍḍhāpabhedāṃ sabbampi sattavīsatividhaṃ. Yassa nāmassāti catuvokārabhave nāmassa. Viññāṇampi tappariyāpannameva veditabbaṃ. Rūpassāti ekavokārabhave rūpassa. Viññāṇaṃ pana pañcavokārabhave saṅkhāravīññāṇameva. Yassa pañcavokārabhave nāmarūpassa. Tassa vasenāti sahajātassa sahajātādivasena, anantarassa anantarādivasena, itarassa upanissayādivasena tassa nāmassa yathārahaṃ tassa tassa viññāṇassa paccayabhāvo veditabbo.

Nāmarūpavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇavāraṇṇanā

101. Tebhūmakavipākaggahaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Saṅkhāro yassa viññāṇassāti ettha aṭṭhavidhopi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro soḷasavidhassa kāmāvacaravipākaviññāṇassa, pañcavidhopi rūpāvacarapuññābhisaṅkhāro pañcavidhassa rūpāvacaravipākaviññāṇassa, dvādasavidhopi apuññābhisaṅkhāro sattavidhassa akusalavipākaviññāṇassa, catubbidhopi āneñjābhisaṅkhāro catubbidhassa arūpāvacaravipākaviññāṇassa yathārahaṃ paṭisandhipavattīsu kammaṃpaccayena ceva upanissayaṃpaccayena ca paccayo hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttanayena veditabbo.

Viññāṇavāraṇaṇā niṭṭhitā.

Saṅkhāravāraṇaṇā

102. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇoti abhisañcetayitasabhāvo, āyūhanalakkhaṇoti attho. Copanavasenāti kāyaviññattisaṅkhātacopanavasena. Tena pañcadvārikacetanā paṭikkhipati. Vacanabhedavasenāti vācānicchāraṇavasena. Vacīviññattisamuṭṭhāpanavasenāti attho. Yathāvuttā vīsati, nava mahaggatakusalacetanā cāti ekūnatimśa manosañcetana. “Kusalānaṃ upanissayaṇasena”ti vuttaṃ, ekaccānaṃ ārammaṇavasenaṇāpi vattabbaṃ. Sahajātādivasenāti sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatahetuvasena, anantarānaṃ anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanasena paccayo. Api-saddena upanissayaṃ saṅgaṇhāti.

Saṅkhāravāraṇaṇā niṭṭhitā.

Avijjāvāraṇaṇā

103. “Dukkhasacceaññāṇa”nti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “tatthā”tiādi āraddhaṃ. Tanti aññāṇaṃ. Satipi pahātābhatte pariññeyyattavasena antogadhaṃ. Dukkhasaccañcassāti vatthusaṅkhātāṃ sampayuttakhandhasaṅkhātāṃca dukkhasaccaṃ assa aññāṇassa. Taṃ hissa nissayaṃpaccayo hoti. Tassāti dukkhasaccassa. Yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenāti saṅkhataaviparītasabhāvapaṭivijjhanassa nivāraṇena. Etenassa pariññābhisaṃmayasaṅkhātassa ariyamaggapaṭivedhassa vibandhakabhāvamāha. Ñāṇappavattiyāti “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkha”nti anubujjhanākārāya pubbabhāgañāṇappavattiyā. Etthāti dukkhasacce. Appadānenāti avissajjanena. Etenassā anubodhañāṇassapi vibandhakatamāha.

Tiṃhi kāraṇehi veditabbaṃ antogadhābhāvato. Idha sampayuttakhandhavaseneva vatthuto samudaye aññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekenevāti itaraṃ kāraṇattayaṃ paṭikkhipati. Yadiapi aññāṇaṃ nirodhamagge ārammaṇaṃ na karoti, kuto tadantogadhatabbatthutā, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggasu nirodhamaggaggāhetutāvasena ca pavattamānaṃ “nirodhe paṭipadāyañca aññāṇa”nti vuccati. Tenāha “paṭicchādanato”tiādi. Tassattho vuttoyeva. Gambhīrattāti sabhāveneva gambhīrattā. Agādhaapatiṭṭhābhāvena taṃvisayaṃ ñāṇassa uppādetuṃ asakkuṇeyyattā duddasaṃ. Purimaṃ pana saccadvayaṃ. Vañcanīyaṭṭhenāti vañcakabhāvena ayāthāvabhāvena upaṭṭhānato duddasattā gambhīraṃ, na sabhāvato, tasmā taṃvisayaṃ aññāṇaṃ uppajjati. Tatthāti tasmīṃ purimasaccadvaye aniccādisabhāvalakkhaṇassa duddasattā eva niccādivipallāsavasena pavattati aññāṇanti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Idāni niddesavibhāgenapi avijjāya saccesu pavattivibhāgaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha dukkheti ettakena bhummaniddesena. Saṅgahatoti pariññeyyatāya dukkheṇa saṅgahetabbato. Tena niddhāraṇatthaṃ dasseti. Dukkhasmiñhi avijjā niddhārīyati, na aññasmiṃ. Vatthutoti ādhāratthaṃ. Dukkhasannissayā hi avijjā. Ārammaṇatoti visayatthaṃ taṃ ārabba pavattanato. Kiccatoti byāpanatthaṃ chādanavasena taṃ byāpetvā pavattanato. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Avisesatoti visesābhāvato, vuttanayena dukkhādīsu pavattiākāravisesaṃ aggahetvāti attho. Sabhāvatoti sarasalakkaṇato. Catunnampi saccānaṃ ajānanasabhāvā hi avijjā. Kāmarāgabharāgā kāmāsavabhavāsavāti āha “sahajātādivasenā”ti. Nanu avijjā eva avijjāsavo, so kathaṃ avijjāya paccayoti āha “pubbuppannā”tiādi.

Avijjāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavavāraṇṇanā

104. Āsavavāre āsava-saddattho āsavavicāro ca heṭṭhā vuttoyeva. Kasmā panāyaṃ vāro vutto, nanu avijjādikāva paṭiccasamuppādadadesanāti codanaṃ sandhāya “ayaṃ vāro”tiādi āraddhaṃ. Paṭiccasamuppādapadesūti paṭiccasamuppādakotṭhāsesu. Dvādasakotṭhāsā hi satthu paṭiccasamuppādadadesanā. Tassāpi paccayadassanavasenāti nāyaṃ kāpilānaṃ mūlapakati viya appaccayā, atha kho sappaccayāti avijjāyapi paccayadassanavasena. Āsavaśamudayenāti atītabhave āsavānaṃ samudayena etarahi avijjāya samudayo, etarahi avijjāya samudayena anāgate āsavaśamudayoti evaṃ āsavāvijjānaṃ paccayapaccayuppannakabhāvena aparāparaṃ pavattamānaṃ ādikoṭiabhāveneva tannimittassa saṃsāraśa ādikoṭiabhāvato anamataggaṭāsiddhi veditabbā.

Dvattiṃsa ṭhānānīti dvattiṃsa saccappaṭivedhakāraṇāni, dvattiṃsa vā catusaccakammaṭṭhānāni. Imamhā sammādiṭṭhisuttāti yāya ariyasāvako sammādiṭṭhi nāma hoti, sā ariyā sammādiṭṭhi ettha vuttāti sammādiṭṭhisuttaṃ, ito sammādiṭṭhisuttato.

Catusaccapariyāyehīti catusaccādhigamakāraṇehi. Arahattapariyāyehīti “so sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā”tiādinā arahattādhigamakāraṇehi. Tenāha “catusaṭṭhiyā kāraṇehī”ti.

Āsavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. Jānapadinoti janapadavanto, janapadassa vā issarā rājakumārā. Gottavasena kurū nāma. Tesāṃ nivāso yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha “ruḥhīsaddenā”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḥhī yathā aññatthāpi “aṅgesu viharati, mallesu viharati”ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jāti-sadde ekavacanameva. Aṭṭhakathācariyā panāti pana-saddo visesatthajotano. Tena puthuatthavisayatāya evaṃ taṃ bahuvacananti “bahuke panā”tiādinā vakkhamānaṃ visesaṃ dīpeti. Sutvāti mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparāgataṃ kathaṃ sutvā. Anusamāyāntenāti anuvicarantena. Etesaṃ ṭhānanti candimasūriyamukheṇa cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “tattha agamāsī”tiādi. Soti

mandhātumahārājā. Tanti cātumahārājikarajjam. Gahetvāti sampatīcchitvā. Puna pucchi pariñāyakaratanam. Dovārikabhūmiyam tiṭṭhanti sudhammāya devasabhāya devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhikatattā.

Dibbarukkkhasahassapaṭimaṇḍitanti idam “cittalatāvana”ntiādīsipi yojetabbam.

Pathaviyam patitṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsi, ṭhatvā ca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena rañño cakkavattissariyassa abhāvato. “Cirataram kālam ṭhatvā”ti apare. Devabhāvo pāturahosi devaloke pavattivipākādāyino aparāpariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā. Avayave siddho viseso samudāyassa visesako hotīti ekampi raṭṭham bahuvacanena voharīyati.

Da-kārena attham vaṇṇayanti niruttinayena. Kammāsoti kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpa”nti. Katham pana so kammāsapādoti āha “tassa kirā”tiādi. Damitoti ettha kīdisam damanam adhippetanti āha “porisādhābhāvato paṭisedhito”ti. Ime pana therāti majjhimabhāṇake vadati, te pana cūḷakammāsadammanam sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito, sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādhābhāvapaṭisedhanena yattha damito, tam mahākammāsadammanam nāma. Puttoti vatvā atrajoti vacanam orasaputtabhāvadassanattam.

Yehi āvasitapadeso kururaṭṭhanti nāmam labhi, te uttarakuruto āgatā manussā tattha rakkhitanīyāmeneva pañca sīlāni rakkhimsu, tesam diṭṭhānugatiyā pacchimā janatāti, so desadhamavasena avicchedato vattamāno kuruvattadhammoti paññāyittha, ayañca attho kurudhammajātakena dīpetabbo. So aparabhāge yattha paṭhamam samkiliṭṭho jāto, tam dassetum “kururaṭṭhavāsīna”ntiādi vuttam. Yattha bhagavato vasanokāso koci vihāro na hoti, tattha kevalam gocaragāmakittanam nidānakathāya pakati, yathā tam sakkesu viharati devadhamam nāma sakkānam nigamoti imamattam dassento “avasanokāsato”tiādimāha.

Uddesavārahakathāvaṇṇanā

106. Kasmā bhagavā imam suttabhāsīti asādhāraṇasamuṭṭhānam pucchati, sādharmaṇam pana pākaṭanti anāmatṭham, tena suttanikkhepo pucchitoti katvā itaro “kururaṭṭhavāsīna”ntiādinā aparajjhāsayaṇam suttanikkhepoti dasseti. Etena bāhiraṇasamuṭṭhānam vibhāvitanti daṭṭhabbam. Ajjhattikam pana asādhāraṇaṇca mūlapariyāyasuttādiṭṭhānam vuttanayeneva veditabbam. Kururaṭṭham kira tadā tannivāsīnam sattānam yebhuyyena yonisomanasikāravantatāya pubbe ca katapuññatābalena utuādisampannameva ahosi. Tena vuttam “utupaccayādisampannattā”ti. Ādi-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe kuruvattadhammānuṭṭhānavāsānāya uttarakuru viya yebhuyyena utuādisampannameva hontam bhagavato kāle sātisaṇṇam utusappāyādiyuttam tam raṭṭham ahosī”ti vadanti. Cittasarīrakallatāyāti cittassa sarīrassa ca arogatāya. Anuggahitapaññābalāti laddhupakāraññānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. Ekavīsatiyā ṭhānesūti kāyānupassanāvasena cuddasasuṭṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evam ekavīsatiyā ṭhānesu. Kammatṭhānam arahatte pakkipitvāti catusaccakammatṭhānam yathā arahattam pāpeti, evam desanāvasena arahatte pakkipitvā. Suvaṇṇacaṇkoṭakasuvaṇṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni maṇiputtādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesam sobhanti,

kiccakarāni ca honti manuññābhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā ca bhagavato ayaṃ desanā bhiyyosomattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṃ dasseti “yathā hi puriso”tiādinā. Etthāti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasato, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbeṭṭhi adhippāyo. Anuyuttā viharanti satthu desanānusāratoti adhippāyo. Vissaṭṭhaattabhāvanāti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā rūpādiārammaṇe abhiritivasena vissaṭṭhacittena bhavitum na vaṭṭati, pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalamayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “maggassa hī”tiādi vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “tasmā”tiādi. Tattha ekamaggoti eko eva maggo. Na hi nibbānagāmī maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha “maggo”ti adhippetam, tadaññe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā. Uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsavāsenaṭṭhi datṭhabbaṃ. Na dvedhāpathabhūtoti iminā imassa maggassa anekamaggatābhāvaṃ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. Ekenāti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyatābhāvena vā, yā “vūpakaṭṭhakāyatā”ti vuccati, taṇhādutiyatābhāvena vā, yā “pavivittacittatā”ti vuccati. Tenāha “vūpakaṭṭhena pavivittacittenā”ti. Setṭhopi loka “eko”ti vuccati “yāva pare ekato karosī”tiādīsūti āha “ekassāti setṭhassā”ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayanaṭṭho aññesampi upanissayasampannānaṃ sādharmaṇo kathaṃ bhagavatoti āha “kiñcāpi”tiādi. Imasmiṃ khoti ettha kho-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmiṃ yevāti attho. Desanābhedyeva heso, yadidaṃ maggoti vā ayanoti vā. Tenāha “attho paneko”ti.

Nānāmukhabhāvanānayaṃpavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānayaṃ pavatto. Ekāyananti ekagāminam, nibbānagāminanti attho. Nibbānañhi adutiyattā setṭhattā ca “eka”nti vuccati. Yathāha “ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī”ti “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”ti ca. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti jātikhayantadassī. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti hitānukampī. Atariṃsūti tariṃsu. Pubbeti purimakā buddhā, pubbe vā atītakāle.

Tanti taṃ tesam vacanaṃ, taṃ vā kiriyāvuttivācakkattaṃ na yujjati. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino eka-saddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpī uddham gaccheyyā”tiādīsu viya “sakiṃ ayano”ti iminā byañjanaṃ bhavitabbam. Evaṃ atthaṃ yojetvāti evaṃ padatthaṃ yojetvā. Ubhayathāpi purimanayena pacchimanayena ca. Na yujjati idhādhippetamaggassa anekavāraṃ pavattisabbhāvato. Tenāha “kasmā”tiādi. Anekavārampi ayatīti purimanayassa, anekāñcassa ayaṇaṃ hotīti pacchimanayassa ca paṭikkhepo.

Imasmiṃ padeti “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”ti imasmiṃ vākye, imasmiṃ vā “pubbabhāgamaggo lokuttaramaggo”ti saṃsayaṭṭhāne. Missakamaggoti lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhiādīnaṃ nippariyāyahetuṃ saṅgaṇhanto

ācariyatthero “missakamaggo”ti āha, itaro pariyāyahetu idhādhippetoti
“pubbabhāgamaggo”ti.

Saddaṃ sutvāvāti “kālo, bhante, dhammassavanāyā”ti kālārocanasaddaṃ sutvā.
Evaṃ ukkhipitvāti. Evaṃ “madhuraṃ imaṃ kuhiṃ chaḍḍemā”ti achaḍḍentā
ucchubhāraṃ viya paggaḥetvā na vicaranti. Āluḷetīti viluḷito ākulo hotīti attho.
Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti. Ettāvatā idhādhippetatthe
siddhe tasseeva alaṅkāratthaṃ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṃ dassetuṃ
“maggānaṭṭhaṅgiko”tiādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānaṃ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanaṃ,
so eva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena,
nibbānādhigamupāyatāyāti attho. Magganīyaṭṭhenāti gavesitabbatāya,
“gamanīyaṭṭhenā”ti vā pāṭho, upagantabbattāti attho. Rāgādīhīti. Iminā
rāgadosamohānaṃyeva gahaṇaṃ “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho mala”nti
vacanato. “Abhijjhāvisamalobhādīhī”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṃ
saṅgaṇhanatthaṃ te visuṃ uddhaṭā. Sattānaṃ visuddhiyāti vuttassa atthassa
ekantikataṃ dassento “tathā hī”tiādimāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmāññajotānā,
cittavisuddhi eva panettha adhippetāti dassetuṃ “rūpamalavasena panā”tiādi
vuttaṃ. Na kevalaṃ aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsītanti
dassento “tathā hī”tiādimāha.

Sā panāyaṃ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati,
tasmā vuttaṃ “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”tiādi. Tattha socanaṃ
ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ soko.
Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatāya “kahaṃ, ekaputtaka, kahaṃ,
ekaputtakā”ti paridevavasena lapanāṃ paridevo, āyatīṃ anuppajjanaṃ idha
samatikkamoti āha “pahānāyā”ti. Taṃ panassa samatikkamāvahataṃ
nidassanavasena dassento “ayaṃ hī”tiādimāha.

Tattha yaṃ pubbe taṃ visodhehīti atītesu khandhesu taṇhāsamaṅkilesavisodhanaṃ
vuttaṃ. Pacchāti parato. Teti tuyhaṃ. Māhūti mā ahu. Kiñcananti rāgādikiñcanaṃ.
Etena anāgatesu khandhesu saṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. Majjheti
tadubhayavemajjhe. No ce gahessasīti na upādiyissasi ce. Etena paccuppanne
kandhapabandhe upādānappavatti vuttā. Upasanto carissasīti evaṃ
addhattayagatasamaṅkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā
viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṃ niṭṭhapesi. Tenāha “imaṃ gātha”ntiādi.

Puttāti orasā, aññepi vā ye keci. Pitāti janako. Bandhavāti ñātakā. Ayañhettha attho -
puttā vā pitā vā bandhavā vā antakena maccunā adhipannassa abhibhūtassa
maraṇato tāṇāya na honti, tasmā natthi ñātīsu tāṇatāti. Na hi ñātīnaṃ vasena
maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālakatā”tiādinā mā
nirattakam paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo.

Sotāpattiphale patiṭṭhitāti yathānulomaṃ pavattitāya sāmukkaṃsikāya
dhammadesanāya pariyosāne saḥassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi.
Kathaṃ panāyaṃ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha “yasmā
panā”tiādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakaṇaṃ
ariyamaggādhigamo atthi. “Imaṃ gāthaṃ sutvā”ti pana idaṃ sokavinodanavasena
pavattitāya gāthāya paṭhamāṃ sutattā vuttaṃ. Esa nayo itaragāthāyapi. Bhāvanāti
paññābhāvanā. Sā hi idhādhippetā. Tasmāti yasmā rūpādīnaṃ aniccādito

anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanā, tasmā. Tepīti santatimahāmatṭapaṭācārā.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañca core paṭipāṭiyā pesesi. Te araññaṃ pavisitvā therāṃ pariyasantā anukkamena therassa samīpe samāgacchiṃsu. Tenāha “te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsū”ti. Vedanaṃ vikkhambhetvā pītipāmojjaṃ uppajjīti sambandho. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato suparisuddhaṃ sīlaṃ nissāya ulāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. Pādānīti pāde. Saññāpessāmīti saññattim karissāmi. Aḍḍiyāmīti jigucchāmi. Harāyāmīti lajjāmi. Vipassisanti sammasiṃ.

Pacalāyantānanti pacalāyanaṃ niddaṃ upagatānaṃ. Vatasampannoti dhutacaraṇasampanno. Pamādanti pacalāyanaṃ sandhāyāha. Oruddhamānasoti uparuddhaadhitto. Pañjarasminti sarīre. Sarīrañhi nhārusambandhaaṭṭhisāṅghātātāya idha “pañjara”nti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya paṭākāya pariharaṇato mallayuddhacittakatāya ca pītamallo. Tisu rajjesūti paṇḍucoḷagoḷarajjesu. Mallā sīhaḷadīpe sakkārasammānaṃ labhantīti tambapaṇṇidīpaṃ āgamma. Taṃyeva aṅkusaṃ katvāti “rūpādayo ‘mamā’ti na gahetabbā”ti na tumhākavaggena pakāsitamattaṃ attano cittamattahatthino aṅkusaṃ katvā. Jaṇṇukehi caṅkamati “nisinne niddāya avasaro hotī”ti. Byākaritvāti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. Bhāsītanti vacanaṃ. Kassa pana tanti āha “buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino”ti. Na tumhākantiādi tassa pavattiākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento “aniccā vatā”ti gāthaṃ āhari. Tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasāṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. Upapattīti devūpapatti. Punapākatikāva ahosi sakkabhāveneva upapannattā. Subrahmāti evaṃ nāmo. Accharānaṃ nirayūpapattim disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha “niccaṃ utrastamidaṃ citta”ntiādi. Tattha utrastanti santastaṃ bhītaṃ. Ubbigganti saṃviggāṃ. Utrastanti vā saṃviggāṃ. Ubbigganti bhayavasena saha kāyena sañcalitaṃ. Anuppannesūti anāgatesu. Kicchesūti dukkhesu. Nimittatthe bhumavacanaṃ, bhāvīdukkhapavattinimittanti attho. Uppatitesūti uppannesu kicchesūti yojanā, tadā attano parivārassa uppannadukkhanimittanti adhippāyo.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. Aññatrāti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, tasmā bodhiṃ ṭhapetvāti attho. Esa nayo sesesupi. Tapasāti tapokammato. Tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ dhutaṅgasevanādisallekhapaṭipadaṃ dasseti. Indriyaṃvarāti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato. Etena satisaṃvarasīsenā sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. Sabbanissaggāti sabbupadhinissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissatṭhesu kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭaṃ nissatṭhameva hotīti. Soṭṭhinti khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, ariyamaggoti āha “ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Taṇhāvānavirahitattāti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā vā phalaṃ, sattehi vā dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti vānanti vuccati. Tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmim adhigate puggalassa vānanti nibbānaṃ, asaṅkhatā dhātu. Parapaccayena vinā paccakkhakaṇaṃ sacchikiriyāti āha “attapaccakkhatāyā”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “tattha kiñcāpī”tiādi vuttaṃ. Sāsanayuttikovideti saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. Taṃ taṃ atthaṃ ñāpetīti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavittthārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvilāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ ñāpeti. Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassentoti atthāpattiṃ agaṇento taṃ taṃ atthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddhā atthāpattiñāpakādisādhanīyavacanāti. Saṃvattatīti jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamamukheneva cittavisuddhiyā ijjanato, tasmā āha “sokaparidevānaṃ samatikkamena hotī”ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi puṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ “sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā”ti. Ñāyassāti aggamaggassa tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasaṃbhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto “ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyā”ti. Phalaññāna vā paccakkhakaṇaṃ sandhāya vuttaṃ “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti. Sampadānavacanañcetaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vaṇṇabhaṇananti pasamsāvacanaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthā akāsiyevāti dassento “yatheva hī”tiādimāha. Tatthaādimhi kalyāṇaṃ, ādi vā kalyāṇaṃ etassāti ādikalyāṇaṃ. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Atthasampattiyaṃ sātthaṃ. Byañjanasampattiyaṃ sabyañjanaṃ. Sīlādipañcadhammakhandhapāripūrito upanetabbassa abhāvā ca kevalaparipuṇṇaṃ. Nirupakkilesato apanetabbassa abhāvā ca parisuddhaṃ. Setṭhacariyabhāvato sāsana brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca vo pakāsessāmīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttanayena veditabbo. Ariyavaṃsāti ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. Aggaññāti “aggā”ti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. Rattaññāti “cirarattā”ti jānitabbā. Vaṃsaññāti “buddhādīnaṃ vaṃsā”ti jānitabbā. Porāṇāti purātaṇā anadhunātanattā. Asaṃkiṇṇāti avikiṇṇā anapanītā. Asaṃkiṇṇapubbāti “kiṃ imehī”ti ariyehi na apanītapubbā. Na saṃkīyantīti idānīpi tehi na apanīyanti. Na saṃkīyissantīti anāgatepi tehi na apanīyissantīti. Appaṭikutṭhā...pe... viññūhīti ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi apaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. Visuddhiyātiādhīhīti visuddhiādidīpanehi. Padehīti vākyehi, visuddhiatthātādibhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi.

Upaddaveti anatto. Visuddhinti visujjanaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatakaraṇaṃ uggaho. Pariyāpuṇaṇaṃ paricayo. Atthassa hadaye ṭhapaṇaṃ dhāraṇaṃ. Parivattanaṃ vācanaṃ. Gandhārakoti gandhāradese uppanno. Pahontīti sakkonti aniyyānamaggāti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. Suvaṇṇanti kūṭasuvaṇṇampi vuccati. Paṇīti kācamaṇīpi. Muttāti veḷujāpi. Pavāḷanti pallavopi vuccatīti rattajambunadādipadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti idhādhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavatthūnaṃ

aniṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvā “na uddha”nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. Tayo satipaṭṭhānāti satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassananti. Ādisu hi satigocaroti ettha ādi-saddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo”ti satipaṭṭhānāti vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāpāḷiyampi avasesapāḷippadesadassanatto ādi-saddo daṭṭhabbo. Satiyā paṭṭhānanti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ. Dānādīni satiyā karontassa rūpādīni kasiṇādīni ca satiyā ṭhānaṃ hontīti taṃnivāraṇatthamāha “padhānaṃ ṭhāna”nti. Pa-saddo hi idha “paṇītā dhammā”tiādisu viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattaseṭṭhaṃ sammāsambuddhamāha. Etthāti etasmiṃ saḷāyatanavibhaṅgasutte. Sutteka desena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi -

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo...pe... maraḥatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya “idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā”ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ, yadariyo...pe... arahati.

Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā...pe... idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti...pe... vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti...pe... na ca vokkamma satthusāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamaṇo hoti, na ca attamaṇataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamaṇatañca attamaṇatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhato viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ...pe... arahati.

Puna caparaṃ...pe... sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamaṇo ceva hoti, attamaṇatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ...pe... arahatī”ti -

Evaṃ paṭighānuna yehi anavassutatā, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhaya vītivattatā “satipaṭṭhāna”nti vuttā. Buddhānaṃ yeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “pavattayitabbatoti attho”ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānaṃ paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammaṭthopi hotīti.

Tathāssa kattuattthopi labbhatīti “patiṭṭhātīti paṭṭhāna”nti vuttaṃ. Tattha pa-saddo bhūsatthavisiṭṭhaṃ pakkhandhanaṃ dīpetīti “okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho”ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati-saddaṃ paṭṭhāna-saddaṃ ca vaṇṇento “atha vā”tiādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca katthuatthoti viññāyati. Saraṇaṭṭhena cira katassa cirabhāsitaṃ ca anussaraṇaṭṭhena. Idanti yaṃ “satiyeva satipaṭṭhāna”nti vuttaṃ, idaṃ idha imasmiṃ suttapadese adhippettaṃ.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacananti āha “satibahuttā”tiādi. Yadi bahukā etā satiyo, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. Maggaṭṭhenāti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati “vuttañceta”nti. Tattha catassopi cetāti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. Aparabhāgeti ariyamaggakkhaṇe. Kiccaṃ sādhayamānāti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe sakimyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti. Catubbidhakiccasāadhaneneva hettha bahuvacananiddeso. Evañca satīti maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena ārammaṇabhedenā catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sativijjamānattā. Vacanānusandhinā “ekāyano aya”ntiādikā desanā sānusandhikāva, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ “mārasenappamaddana”nti suttapadaṃ ānetvā “yathā”tiādinā nidassanaṃ saṃsandeti. Tasmātiādi nigamanaṃ.

Visesato kāyo ca vedanā ca assādassakāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni tathā “niccaṃ attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena saññāphassādivasena nīvaraṇādivasena ca nātipabbhedaatippabbhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṃ catunnampi taṇhādiṭṭhiyā vatthubhāve yo yassa sātisaṃpaccayo, taṃdassanattaṃ visesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ. “Oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato”ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapaññāvīpassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesam tatthāti ettha tattha-saddassa “pahānattha”nti etena yojanā. Parato tesam tatthāti etthāpi esevanayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hoti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhataṃ sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesam pahānatthaṃ cattārova vuttā.

Yadaggena ca kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhītiādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu, sukhavedanāssādivasena paralokanirapekkho “natthi dinna”ntiādikaṃ parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa

vedanā vatthu santatighanagahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu. Ye panettha avuttā, tesāṃ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo. Tathā hi oghesu vuttanayā eva yogāsaveṣu yojanā atthato abhinnattā. Tathā paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāya vuttanayā eva kāyacittadhammānaṃ itarūpādānavatthutā yojanā, tathā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāya vuttanayā eva kāyavedanānaṃ chandadosāgati vatthutā yojanā vā.

“Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāhārāphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha “catubbidhāhārāpariññāttha”nti pakaraṇanayoti nettipakaraṇavasena suttantasamvāṇanāyayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ kusalādidhammānaṃca upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo ekattasamosaraṇaṃ. Etadeva hi dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Ekanibbānapavesahetubhūtā vā samānatā eko satipaṭṭhānassa bhāvo ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ tamsabhāgatā ekattasamosaraṇaṃ. Ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “yathā hī”tiādimāha. Etasmiṃ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatthena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ viṣuṃ. Saraṇavasenāti vā “gamanavasenā”ti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā satisaddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti satisaddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenāti idaṃ upari pāliyaṃ āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesāṃ pana antarabhedavasena tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva. Catūsu disāsu utṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṃtamsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

“Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye”tiādivacanato bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”tiādinā bhikkhuṃ dasseti, bhikkhuṃhi taṃ niyamatoti āha “paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato”ti. Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanasampañjigāhakattā ca sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo.

Samaṃ careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samaṃ careyya. Rāgādivūpasamena santo. Indriyadamena danto. Catumagganiyāmena niyato. Seṭṭhacaritāya brahmacārī. Kāyadaṇḍādioropanena nidhāya daṇḍaṃ. Ariyabhāve ṭhito so evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi brāhmaṇo samaṇo bhikkhūti veditabbo.

“Ayañceva kāyo bahiddho ca nāmarūpa”ntiādisu khandhapañcakaṃ, “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”tiādisu nāmakāyo kāyoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “kāyeti rūpakāye”ti āha.

Asammissatoti “vedanādayopi ettha sitā ettha paṭibaddhā”ti kāye vedanādiviṇṇānupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa samudāyupādānatāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanāṃ, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmañña

ekajjhaṃ gahetvā “citte”ti ekavacanaṃ, vedanā pana sukhādhedabhinnaṃ visum visum anupassitabbāti dassentena “vedanāsū”ti bahuvacanena vuttā, tattheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā. Avayavīgāha-samaññātidhāvana-sārādānābhinivesanisedhanatthaṃ kāyaṃ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādi ke ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhujjanto “tathā na kāye”tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāhaṃ na karonti, nagaraṃ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanaṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. Aṅgapaccaṅgasamūho, kesalomādisamūho bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasamūhe tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthiādayoti āha “kāyo vā...pe... dissatī”ti. Koci dhammoti iminā sattajīvādiṃ paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evaṃ kathaṃ kāyādisaññābhidhānānītiāha “yathāvutta...pe... karontī”ti.

Yaṃ passati itthiṃ purisaṃ vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccametam, “itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmī”ti pana pavattasaññāya vasena “yaṃ passatī”ti vuttaṃ. Micchādassanena vā diṭṭhiyā yaṃ passati, na taṃ diṭṭhaṃ, taṃ rūpāyatanaṃ na hotīti attho viparītaggāhavasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā taṃ kesādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ diṭṭhaṃ na hoti acakkhuviññānaviññeyyattā, diṭṭhaṃ vā taṃ na hoti. Yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatīti yaṃ rūpāyatanaṃ kesādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. Apassaṃ bajjhateti imaṃ attabhāvaṃ yathābhūtaṃ paññācakkhunā apassanto “etaṃ mama, esohamasmi, eso me atto”ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. Kiṃ vuttaṃ hotītiādinā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. Pathavīkāyanti kesādikotṭhāsapathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkaṇapathavimeva vā anekappabhedam sakalasārīragataṃ pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. Āpokāyantiādīsopi eseva nayo.

Evaṃ gahetabbassāti “ahaṃ mama”nti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa. Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi āraddhaṃ. Tattha aniccato anupassatīti catusamuṭṭhānikakāyaṃ “anicca”nti anupassati, evaṃ passanto evaṃ cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati. Tathābhūtassa cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ “no niccato”ti tathāhesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “no niccato”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattanaparattā eva-kārassa, uparidesanāruḷhattā ca tāsam.

Dukkhato anupassatītiādīsopi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso - aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassati. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, taṃ anabhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ “nibbindati no nandati, virajjati no rajjati”ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ nirodheti no samudeti, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca paṭinissajjati no ādiyati. Ayañhi aniccādinupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato

“pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ “paṭinissajjati no ādiyati”ti. Idāni tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “so taṃ aniccatō anupassanto niccasaññaṃ pajahati”ti. Tattha niccasaññanti “saṅkhārā niccā”ti evaṃ pavattaviparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsapahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsenā vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nandinti sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayemeva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavīhāro vuttoti āha “iriyati”ti iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhiyāpanato “tīsu bhavesū”ti vuttaṃ, upajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi pi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātāpa-saddo pana vīriyeyeva niruḥhoti vuttaṃ “vīriyassetāṃ nāma”nti. Atha vā paṭipakkhapahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. Ātāpīti cāyamīkāro pasamsāya, atisaṃ vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmāñca pajānanto sampajāno, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari vīsesāvahabhāvena pavattiyā saṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatīti āha “na hī”tiādi. Sabbatthikanti sabbattha bhavaṃ sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti sabbatthikā. Satiyā laddhūpakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu kāyānupassī viharati. Antosaṅkhepo anto olīyano, kosajjanti attho. Upāyapariggaheti ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca upāyo, tabbipariyāyato anupāyo veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvuttaupāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “muṭṭhassati...pe... asamattho hoti”ti. Tenāti upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena assa yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttā dhammā vīriyādayo aṅgānti āha “sampayogaṅgañcassa dassetvā”ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo, satiggahaṇeneva cettha samādhissati gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ hoti, nibbānādhigamo vā, na ca kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatīti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. Pahānaṅgānti “vivicceva kāmehi”tiādisu viya pahātabbaṅgaṃ dassetuṃ. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā”ti āha. Tesāṃ dhammānanti vedanādidhammānaṃ. Tesāhi tattha anadhippetattā “atthuddhāranayenetaṃ vutta”nti vuttaṃ.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ “vīsesenā”ti āha. Atha vā “vīneyya nīvaraṇānī”ti avatvā abhijjhādomanassavacanassa payojanaṃ dassento “vīsesenā”tiādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhādīnaṃ pahānaṃ dassanaṃ etassa payojananti. Kāyasampattimūlakassāti rūpa-bala-yobbanārogyādi-

sarīrasampadā-nimittassa. Vuttavipariyāyato kāyavipattimūlako virodho veditabbo. Kāyabhāvanāyāti kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha “kāyabhāvanā”ti adhippetā. Tenāti anurodhādippahānavacanena. Yogānubhāvo hītiādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ.

Satisampajaññenāti atisampajaññaggahaṇena. Sabbatthikakammaṭṭhānanti buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthikakammaṭṭhāna”nti vuccati atisampajaññabalena avicchinnassa tassa pariharitabbatā, satiyā vā samatho vutto tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Tenāti saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena saha. Aṭṭhakathānayoti saddatthassapi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanāyayo. Yathā saṃsandatīti yathā atthato adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ veditabbo.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādiānupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissato vavatthānadassanatthaṃ ghanavinibbhogādīdassanatthañca dutiyavedanāgahaṇaṃ. Tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassīyevāti vedanāsaṅkhāte vatthusmiṃ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmiṃ samaye sukhā vedanā, na tasmīṃ samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā. Yasmiṃ vā pana samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmīṃ samaye itarā vedanā”ti vedanābhāvasāmaññe aṭṭhatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti. Tena tāsāṃ khaṇamattāvatṭhānadassanena aniccatāya tato eva dukkhatāya anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitaṃ hoti. Ghanavinibbhogādīti ādi-saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti - yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakabubbuḷake maṇiākārānupassī hoti, na evamayaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmīṃ manuññākārānupassī, atha kho khaṇabhaṅgurātāya avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇātāya ca aniccaanattaasubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhātāya saṅkhāradukkhātāya ca visesato dukkhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ cittadhammesupi yathārahaṃ puna vacane payojanaṃ vattabbaṃ. “Kevalaṃ panidhā”tiādinā idha ‘ettakaṃ veditabba’nti veditabbaparicchedaṃ dasseti. Esa nayoti iminā yathā cittaṃ dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto “citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī”ti veditabboti imamatthaṃ atidisati.

Yo sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaveḍanaṃ vipariṇāmadukkhātāya “dukkha”nti paññācakkhunā addakkhi. Dukkhamaddakkhi sallatoti dukkhavedanaṃ pīḷajananaṃ antotudanaṃ dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. Adukkhamasukhanti upekkhāvedanaṃ. Santanti sukhadukkhāni viya anolārikātāya paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. Aniccatoti hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikatoniccapaṭikkhepato ca “anicca”nti yo addakkhi. Sa ve sammaddaso bhikkhu ekaṃsena paribyaṭṭaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhātāya dukkhā itipi. Sabbam taṃ dukkhasminti sabbam taṃ vedayitam dukkhasmiṃ antogadham pariyāpannam vadāmi saṅkhāradukkhātānativattanato. Sukhadukkhato cāti sukhādīnam tṭhitivipariṇāmaññānasukhatāya vipariṇāmaṭṭhitiaññānadukkhātāya ca vuttattā tissopi sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. Rūpādi-ārammaṇachandādi-adhipati-ñāṇādi-sahajāta- kāmāvacarādi-bhūminānattabhedānam kusalākusala-taṃvipākakiriyā-nānattādibhedānañca, ādi-saddena saṅkhārikāsaṅkhārikasa-vatthukāvattukādi-nānattabhedānañca vasenāti yojetabbam. Suññatadhammassāti “dhammā hontī”tiādīnā suññatavāre āgatasuññatasabhāvassa vasena. “Kāmañcettā”tiādīnā pubbe pahīnattā puna pahānam na vattabbanti codanam dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnam sabbattha pahīnameva hotīti visum visum na vattabbanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnam na vedanādīsu pahīnam hoti yadipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhiijhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānam vattabbamevāti. Ekattha pahīnam sesesupi pahīnam hotīti maggasatipaṭṭhānabhāvanam, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattam sandhāya vuttam. “Pañcapi khandhā loko”ti hi vibhaṇge catūsipi tṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇaṇāya līnatthappakāsanā samattā.

Kāyānupassanāvaṇṇanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

107. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇam kataṃ “sabbappakākāyānupassanānibbattakassā”ti. Tena ye ime ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādanupassanā pakārā, tathā kāyagatāsatisutte vuttā kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttam “sabbappakāra...pe... paṭisedhano cā”ti. Tattha tathābhāvapaṭisedhanoti sabbappakākāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano. Etena “idha, bhikkhave”ti ettha idha-saddo antogadhaevasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānīpi sāvadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti. Tenāha “idheva samaṇo”tiādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakākāyānupassanānibbattako. Parappavādāti paresam aññatitthiyānam nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasappa bhāvanānurūpasenāsanatam dassetum “imassa hī”tiādi vuttam. Duddamo damatham anupagato goṇo kūṭagoṇo. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīram na paggharati, evam dohapāṭibandhinī kūṭadhenu. Rūpasaddādi ke paṭicca uppajjanakaassādo rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇanti pabbajjāto pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇam.

Nibandheyyāti bandheyya. Satiyāti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. Ārammaṇeti kammaṭṭhānārammaṇe. Daḷhanti thiram, yathā satokāriṣṣa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagatam katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesam buddhānam, ekaccānam paccekabuddhānam, buddhasāvakānañca visesādhigamassa, aññena kammaṭṭhānena adhiगतavisesānam diṭṭhadhammasukhavihārassa ca

padaṭṭhānabhūtaṃ. Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ
anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato. Bhikkhu dīpisadiso araṇṇe ekākī viharitvā
paṭipakkhanimmathanena icchitatthasāadhanato. Phalamuttamanti sāmāññaphalaṃ
sandhāyāha. Parakkamajavayoggabhūminti bhāvanussāhajavassa
yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

Assāsapassāsānaṃ vasena sikkhatoti assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānana-
sabbakāyapaṭisaṃvedana-oḷārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanānuyogaṃ
sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. Assāsapassāsanimitteti
assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. Assāsapassāse pariggaṇhāti
rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto.
Jhānaṅgāni pariggaṇhāti arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. Vatthu nāma
karajakāyo cittacetasiṅgaṇaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. Añño satto vā puggalo vā natthīti
visuddhadiṭṭhi “tāyidaṃ dhammamattaṃ na ahetukaṃ, nāpi issarādivisaṃmahetukaṃ,
atha kho avijjādīhi eva sahetuka”nti addhattayepi kaṅkhāvitaraṇena vitiṇṇakaṅkho
“yaṃ kiñci rūpa”ntiādinā kalāpasammasanavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā
udayabbayānupassanādivasena vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena
maggapaṭipāṭiyā.

Parassa vā assāsapassāsakāyeti idaṃ sammasanacāravasenāyaṃ pāḷi pavattāti
katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittupatti
eva natthīti. Idaṃ ubhayaṃ na labbhatīti “ajjhataṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ
dhammadvayaghaṭitaṃ ekato ārammaṇabhāvena na labbhati.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti samudayadhammo,
assāsapassāsānaṃ pavattihetukarajakāyādi. Tassa anupassanasīlo
samudayadhammānupassī. Taṃ pana samudayadhammaṃ upamāmukhena
dassento “yathā nāmā”tiādimāha. Tattha bhastanti ruttiṃ. Gaggaraṇāḷinti
ukkāpanāḷiṃ. Teti karajakāyādi. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī
phalabhāvena, evaṃ tepi assāsapassāsakāyasambandhino hetubhāvenāti
“samudayadhammā kāyasmi”nti vattabbataṃ labhantīti vuttaṃ “samudaya...pe...
vuccatī”ti. Pakativācī vā dhamma-saddo “jātidhammāna”ntiādisu viyāti kāyassa
paccayasamavāye uppajjanapakatikānupassī “samudayadhammānupassī”ti vutto.
Tenāha - “karajakāyāñcā”tiādi. Evañca katvā kāyasminti bhummavacanañca
samatthitaṃ hoti. Vayadhammānupassīti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ
hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hotu viya
voharīyatīti upacārato karajakāyādiabhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ
vutto. Tenāha “yathā bhastāyā”tiādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena
atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena pana upacārena vināyeva attho veditabbo.
Ajjhatabhiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya
samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha “kālena samudayaṃ
kālena vayaṃ anupassanto”ti.

Atthi kāyoti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti “kāyova atthī”ti vatvā avadhāraṇena
nivatthitaṃ dassento “na satto”tiādimāha. Tassattho - yo rūpādīsu sattavisattatāya
paresaṇca sajjāpanaṭṭhena, satvagunayogato vā “satto”ti parehi parikappito. Tassa
sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca “puggalo”ti.
Thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti “itthī”ti. Puri pure bhāge seti pavattatīti
“puriso”ti. Āhito ahaṃmāno etthāti “attā”ti, attano santakabhāvena “attaniya”nti.
Paro na hotīti katvā “aha”nti, mama santakanti katvā “mama”nti.

Vuttappakāravanimutto aññoti katvā “koci”ti, tassa santakabhāvena “kassaci”ti parikkappetabbo koci natthi, kevalaṃ kāyo eva atthīti attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. Evanti “kāyova atthī”tiādinā vuttappakārena. Ñānapamāṇatthāyāti kāyānupassanāñānaparamaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Satipamāṇatthāyāti kāyapariggāhikasatipavattaṃ satiparamaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivāsena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñānassa satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha “satisampajaññānaṃ vaḍḍhatthāyā”ti.

Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhigāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ “taṇhā...pe... viharatī”ti. Tathābhūto ca loke kiñci “aha”nti vā “mama”nti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyya. Tenāha “na ca kiñci”tiādi. Evampīti ettha pi-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento “upari atthaṃ upādāyā”ti āha. “Eva”nti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha “iminā pana...pe... dassetī”ti. Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idhādhippetattā vuttaṃ “sati dukkhasacca”nti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha “tassā samuṭṭhāpikā purimatanhā”ti. Appavattīti appavattinimittam, na pavattati etthāti vā appavatti. Catusaccavasenāti catusaccakammaṭṭhānavasena. Ussakkitvāti visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. Niyyānamukhanti vaṭṭadukkhato nissaraṇupāyo.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. Iriyāpathavasenāti iriyanaṃ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādisarīravatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kattabbakiriyam kareyya tṭhito vā nisinno vā nipanno vāti. Tesam vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. Puna caparanti puna ca aparaṃ, yathāvuttaānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suñāthāti vā adhippāyo. Gacchanto vātiādi gamanādimattajānanassa gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanaṃ. Tattha gamanādimattajānanam idha nādhippetam, gamanādigatavisesajānanam pana adhippetanti tam vibhajitvā dassetuṃ “tattha kāma”ntiādi vuttaṃ. Sattūpaladdhinti satto atthīti upaladdhiṃ sattaggāhaṃ na jahati na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamana”nti gāhasabbhāvato. Tato eva attasaññaṃ “atthi attā kārako vedako”ti evam pavattaṃ viparītasaññaṃ na ugghāṭeti nāpaneti apaṭipakkhabhāvato, ananabrūhanato vā. Evam bhūtassa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha “kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī”ti. Imassa panātiādisukkapakkhassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ “idaṃ hī”tiādi vuttaṃ. Tattha ko gacchatīti gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭhaattapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. Kassa gamananti akattutāvisiṭṭhaattaggāhapaṭikkhepatthā. Kimkāraṇāti pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā “gamananti attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehī”ti evamādigamanakāraṇapaṭikkhepanato. Tenāha “tatthā”tiādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ “cittakiriyavāyodhātuvipphārenā”tiādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti cittakiriyavāyodhātuvipphāro, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggaṇaṇena cetanāvācīviññattibhedam cittakiriyaṃ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṃ vibhāveti. “Gacchatī”ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchatī”ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttaṃ. Tanti gantukāmatāvasena pavattacittaṃ. Vāyaṃ janetīti vāyodhātuadhikaṃ rūpakalāpaṃ janeti, adhiatā cettha sāmattiyaṃ, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhiṃ sahaajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāraṇasena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha “vāyo viññattiṃ janetī”ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti, yathāvuttaadhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṃ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyaṃ upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. Purato abhinīhāro puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“Eseva nayo”ti atidesavasena saṅkhepatō vatvā tamevatthaṃ vivarituṃ “tatrāpi hī”tiādi vuttaṃ. Koṭito paṭṭhāyāti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya. Ussitabhāvoti ubbidhabhāvo.

Evaṃ pajānatoti evaṃ cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādibhāvo hotīti pajānato tassa evaṃ pajānānāya nicchayagamanatthaṃ “evaṃ hotī”ti vicāraṇā vuccati loke yathābhūtaṃ ajānante hi micchābhinivesavasena, lokavohārasena vā. Atthi panāti attano eva vīmaṃsanavasena pucchāvacaṇaṃ. Natthīti nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacaṇaṃ. Yathā panātiādi tassevatthassa upamāya vibhāvaṇaṃ.

Nāvā mālutavegenāti yathā acetanā nāvā vātavegena desantaraṃ yāti, yathā ca acetano tejanaṃ kaṇḍo jiyāvegena desantaraṃ yāti, tathā acetano kāyo vātāhato yathāvuttavāyunā nīto desantaraṃ yātīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvāya tejanassa ca pellakassa purisassa vasena desantaragamanam, evaṃ kāyassāpī”ti, hotu, evaṃ icchitovāyamattho. Yathā hi nāvā tejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanaṃ, na asaṃhatalakkhaṇassa, evaṃ kāyassāpīti kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva paṭiṭṭhaṃ labhati, na purisavādo. Tenāha “yantaṃ suttavasena”tiādi.

Tattha payuttanti heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena payojitaṃ. Ṭhātīti tiṭṭhati. Etthāti imasmiṃ loke. Vinā hetupaccayeti gantukāmatācitta-taṃsamūṭṭhāna-vāyodhātu-ādi hetupaccayehi vinā. Tiṭṭheti tiṭṭheyya. Vajeti vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha kiṃ-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārato nihito ṭhapito. Sabbasaṅgāhikavacananti sabbesaṃ catunnampi iriyāpathānaṃ saṅgaṇhanavacaṇaṃ, pubbe visuṃ visuṃ iriyāpathānaṃ vuttattā idaṃ tesam ekajjhaṃ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ appadhānañca iriyāpathaṃ anunipphādaṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṃ nayānaṃ viseso veditabbo. Ṭhitoti pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasappa pariggaṇhanam tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttam “iriyāpathapariggahaṇena kāye kāyānupassī viharatī”ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭṭā. Esa nayo sesavāresupi. Ādināti ettha ādi-saddena yathā “taṇhāsamudayā kammāsamudayā āhārasamudayā”ti nibbattilakkhaṇam passantopi rūpakkhandhassa udayam passatīti ime cattāro āhārā saṅgayhanti, evam “avijjānirodhā rūpanirodhā”tiādayopi pañca ākāra saṅgahitāti daṭṭhabbo. Sesam vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā

109. Catusampajañṇavasenāti samantato pakārehi, pakatṭham vā savisesam jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajañṇam, tathāpavattam ṇāṇam. Cattāri sampajañṇāni samāhaṭṭhāni catusampajañṇam, tassa vasena. Abhikkamanam abhikkantanti āha “abhikkantaṃ vuccati gamana”nti. Tathā paṭikkamanam paṭikkantanti āha “paṭikkantaṃ vuccati nivattana”nti. Nivattananti ca nivattimattam, nivattitvā pana gamanam gamanameva. Abhiharantoti gamanavasena kāyam upanento.

Sammā pajānanam sampajānam, tena attanā kātābassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha “sampajañṇena sabbakiccekārī”ti. Sampajānasaddassa sampajañṇapariyāyatā pubbe vuttāyeva. Sampajañṇam karotevāti abhikkantādīsu asammoham uppādeti eva. Sampajānassa vā kāro etassa atthīti sampajānakārī. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthena pavattatīti sātthakam, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanam sātthakasampajañṇam. Sappāyassa attano upakāravahassa hitassa sampajānanam sappāyasampajañṇam abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajañṇam gocarāsampajañṇam. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajañṇam asammohasampajañṇam. Pariggaṇhitvāti paṭisaṅkhāya.

Tasminti sātthakasampajañṇavasena pariggahitaatthe. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetam gamanam, tam sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham “cetiyaḍassanam tāvā”tiādi āraddham. Cittakammarūpakāni viyāti cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammapaṭimāyo viya. Asamapekkhanam gehasitāñṇānupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam. Yaṃ sandhāya vuttam “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālāssa mūlāssa puthujjanassā”tiādi. Hatthiādisammaddena jīvitantarāyo, visabhāgarūpadassanādinā brahmacariyantarāyo.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnam anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha “dve kathā nāma na kathitapubbā”ti.

Evanti “sace panā”tiādikaṃ sabbampi vuttākāram paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsūbha”ntiādikaṃ vuccamānam. Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇam kammaṭṭhānanti vuccatīti āha “kammaṭṭhānasāṅkhātam gocara”nti. Uggahetvāti yathā uggahanimittam uppajjati, evam uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā. Haratīti kammaṭṭhānam pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. Na paccāharatīti āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānam na paṭineti.

Sarīraparikammanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. Dve tayo pallaṅketi dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uṇhāsānāni. Tenāha “usumaṃ gāhāpento”ti. Kammatṭhānasīsenevāti kammatṭhānaggeneva, kammatṭhānaṃ padhānaṃ katvā evāti attho. Tena “pattopi acetano”tiādinā vakkhamānaṃ kammatṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. “Paribhogacetiyato sarīracetiyam garutara”nti katvā “cetiyaṃ vanditvā”ti pubbakālakiriyāvasena vuttaṃ. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā.

Janasaṅgahatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. Tasmāti. Yasmā “dhammakathā nāma kathetabbāyevā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammatṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. Anumodanaṃ katvāti etthāpi “kammattṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandho. Sampattaparicchedenēvāti “paricito aparicito”tiādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyāva. Bhayeti paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. Kammatṭhānavīthiṃ nārohati khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. Avasesaṭṭhāneti yāguyā aggahitaṭṭhāne. Poṅkhānupoṅkhanti kammatṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanavacanametam, yathā poṅkhānupoṅkhapavattāya sarapaṭipāṭiyā avicchedo, evametassāpīti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena sabbavatthāni bhinditvā. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti evaṃ vutta pañcavidhacetokhilavinibandhacitto. Caritvāti pavattitvā.

Attakāmāti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitaṃ, tannimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmanti icchantīti attakāmā. Usabhaṃ nāma vīsati yaṭṭhiyo. Tāya saññāyāti tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. Soyeva nayoti “ayaṃ bhikkhū”tiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattachabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Bahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjā. Ṭhānacaṅkamanamevāti adhiṭṭhātabbairiyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “vīthiyo sallakkhetvā”ti. Yaṃ sandhāya vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti, taṃ dassetuṃ “tattha cā”tiādi vuttaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupī. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni sataśahassañca tajjaṃ puññaññāṇasambharaṇaṃ, sāvakaḥ bodhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṃ kappasatasahassameva, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. Bāhiyo dārucīriyoti bahi visaye sañjātasamvaḍḍhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā -

“Tasmā tiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute... mute... viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti. Yato kho te, bāhiya, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute... mute... viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena. Yato tvaṃ, bāhiya, na tena, tato tvaṃ, bāhiya, na tattha. Yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā’ti - ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi.

Tanti asammuyhanaṃ. Evanti idāni vuccamānākārena veditabbaṃ. Attā abhikkamatīti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, ahaṃ abhikkamāmīti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. “Tathā asammuyhanto”ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento “abhikkamāmī”tiādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattiyaṃ adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “eeka...pe... balavatiyo”ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇaṃ paccayo. Tiriyaṅgatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisaṃ byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattiyaṃ adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “tathā atiharaṇavītiharaṇesu”ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātu-vāyodhātu-bhāvamattaṃ sandhāya tathā-saddaggahaṇaṃ. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ uddharaṇaṃ, ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ atiharaṇaṃ khāṇuādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ vītiharaṇaṃ, yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ atiharaṇaṃ, tato paraṃ haraṇaṃ vītiharaṇanti ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmattiyaṃ adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha “vossajjane...pe... balavatiyo”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisaṃyakkattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ “tathā sannikkhepanasannirumbhanesu”ti. Tatthāti tasmim abhikkamane, tesu vā vuttasu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. Uddharaṇeti uddharaṇakkhaṇe. Rūpārūpadhammāti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamutṭhāpakā arūpadhammā ca atiharaṇaṃ na pāpuṇanti khaṇamattāvaṭṭhānato. Tattha tatthevāti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. Pabbaṃ pabbantiādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya vuttaṃ, taṃ sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhadhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ “paṭapaṭāyantā”ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha”ntiādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta”nti evamādiṭṭhiyā. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesāṃ taṃsabhāvanipphattianantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanivatti soḷasahi cittehi hotīti taṃkhaṇāyukatā tesāṃ icchitā, lahuviññāṇavisayaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā, nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tashevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tato laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesāṃ antaro labbheyyāti noti āha “avīcimanusambandho”ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevetanti avisesavidu maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno rūpasantāno ca nadīsotova nadiyaṃ udakappavāho viya vattati.

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha “puratopekkhana”nti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugataṃ vidisālokanāṃ vilokitanti āha “vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana”nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsū ullokitaṃ, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsū apalokitaṃ siyā sambhavoti āha “iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle eva “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggaṇhissāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando”ti etadagge ṭhapesi.

Sāthakatā ca sappāyatā ca ālokitavilokitaṃ veditabbā. Tasmāti “kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvato”ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “abbhantare”tiādi vuttaṃ.

“Paṭhamajavanepi ...pe... na hotī”ti idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādīmhi lobho, anitṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbāṃ bhavaṅgādi, evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvākālikatā pana pañcadvārajavanasseva

apubbabhāvavasena ittarabhāvavasena ca vuttā. Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha. Tanti javanaṃ. Tassa na yuttanti sambandho. Āgantuko abbhāgato. Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti tāvakālikāni.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. Tatthāti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto ko eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayoti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. Sahajātapaccayoti nidassanamattametam aññaṃañña-sampayutta-atthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. Laṇananti kampananti vadanti, līlākaraṇaṃ vā laṇaṃ.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā micchājīvavasena uppannaṃ asappāyaṃ. Cīvarampi acetanantiādinā cīvarassa viya “kāyopi acetano”ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “abbhantare”tiādinā vuttamevatthaṃ vibhāvento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha “tasmā”tiādi. Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhāravāyūnā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātunāva āsaye avaṭṭhānanti āha “vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati”ti. Atiharatīti yāva mukhā abhiharati. Vītiharatīti tato yāva kucchi, tāva harati. Atiharatīti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. Vītiharatīti kucchigataṃ passato harati. Parivattetīti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasamcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. Allattañca anupāletīti vāyuādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allaādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. Tejodhātūti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi anto pavitṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. Añjaso hotīti āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. Ābhujatīti pariyesanajjhoharaṇajijñājiṇṇatādiṃ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānananipphādakoyeva hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ sammāpaṭipattiṃ anvāya āgamma ābhujati samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. Pariyesanatoti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. Paribhogatoti āhārassa paribhuñjanato. Āsayatoti pittādiāsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavatthito hutvā mariyādavasena aññaṃaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato nidhānato. Aparipakkatoti gahaṇīsaṅkhātēna kammajatejena avipakkato. Paripakkatoti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. Phalatoti nipphattito. Nissandatoti ito cito ca vissandanato. Sammakhanatoti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya gahetabbo.

Añña ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khattadevāyatanādi. Nissaṭṭhattā neva attano kassaci anissajjitattā jigucchaniyattā ca na parassa. Udatatumbatoti veḷunāḷiādiudakabhājanato. Tanti chaḍḍitaudakaṃ.

Addhānairiyāpathā cirappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. Majjhimā bhikkhācaraṇādivasena pavattā. Cuṇṇikairiyāpathā vihāre aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā mahāsīvatttheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, idaṇcetta sampajāññavipassanācāravasena āgataṃ, tasmā vuttaṃ “tayidaṃ mahāsīvatttherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmim satipaṭṭhānabhutte adhippeta”nti. Sāmaññaphale pana sabbampi catubbidham sampajāññaṃ labbhati yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā tassā desanāya. Satisampayuttassevāti idaṃ yathā sampajāññakiccassa padhānatā, evaṃ satikiccassāpīti dassanattham, na satiyā sabbhāvamattadassanattham. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. Etāni padānīti sampajāññapadāni. Vibhattānevāti visuṃ vibhattāneva. Imināpi sampajāññassa viya satiyāpi padhānatameva vibhāveti.

Aparo nayo - eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto nisīdanto sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, etthakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamanam otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkame pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā etthevaniruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, utṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva utṭhahati, ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hoti, evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti “ahaṃ mañce sayito”ti, mañco na jānāti “mayi kāyo sayito”ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hotīti.

Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmim sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto jāgarite sampajānakārī nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanaśīsenā dhammaṃ desentopi bāttiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi bhāsite sampajānakārī nāma. Atṭhatimśāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāma. Rūpadhammasseva pavattiākāravisesā abhikkamādayoti vuttaṃ “rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo”ti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajāññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. Paṭikūlamanasikāravasenāti jigucchanīyatāya. Paṭikūlameva paṭikūlaṃ yo paṭikūlasabhāvo paṭikūlākāro, tassa manasikaraṇavasena. Antarenapi hi bhāvavācinaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukka”nti. Yasmā visuddhimagge vuttaṃ, tasmā tattha taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayena veditabbaṃ. Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvaṇaṃ putoḷi. Vibhūtākāroti paṇṇattiṃ samatikkamitvā asubhabhāvassa upaṭṭhitākāro. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento “eva”nti vatvā taṃ kāraṇaṃ sarūpato dassento “kesādipariggahaṇenā”ti āha.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. Dhātumanasikāravasenāti pathavīdhātuādikā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro dhātukammaṭṭhānaṃ catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. Goghātakoti jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. Antevāsikoti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī. Ṭhita-saddo “ṭhito vā”tiādīsu ṭhānasaṅkhātairiyāpathasamaṅgitāya, ṭhā-saddassa vā gativinivattiatthātāya aññattha ṭhapetvā gamaṇaṃ sesairiyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha “catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhita”nti. Tattha ākārenāti ṭhānādinā rūpakāyassa pavattiākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kāyikakiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccanti. Yathāṭhiti yathāpavattaṃ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha “paṇidhāna”nti adhippetanti āha “yathāṭhitattā ca yathāpaṇihita”nti. Ṭhitanti vā kāyassa ṭhānasaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. Paṇihitanti tadaññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. Ṭhitanti vā kāyasaṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmīṃ tasmīṃ khaṇe sakiccavasena avatṭhānaparidīpanaṃ. Paṇihitanti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. Paccavekkhatīti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā visuṃ visuṃ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “yathā goghātakassā”tiādī vuttaṃ. Tattha posentassāti maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattachappāsāṭṭhiādīhi saṃvaḍḍhentassa. Vadhitaṃ matanti himsitaṃ hutvā mataṃ. Matanti ca matamattaṃ. Tenevāha “tāvadevā”ti. Gāvīti saññā na antaradhāyati yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāvīyā, tesam taṃsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti bīlā bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, i-kārassa ī-kāraṃ katvā. Bīlasoti bīlaṃ katvā. Vibhajitvāti aṭṭhisāṅghāṭato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitamaṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “maṃsasaññā pavattatī”ti. Pabbajitassapi apariggahitakammaṭṭhānassa. Ghanavinibbhoganti santatisamūhakkicchanānaṃ vinibbhujanaṃ vivecanaṃ. Dhātuso paccavekkhatoti ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathavīdhātuṃ visuṃ visuṃ katvā paccavekkhantassa. Sattasaññāti attānudiṭṭhivasena pavattā saññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvuttaopammatthena upameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha “dhātuvaseneva cittaṃ

santiṭṭhatī”ti. Dakkhoti cheko taṃtaṃsamaññaṃ kusalo, yathājāte sūnasmiṃ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññaṃ, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimaṃsādiavayavasamaññaṃ jānanako. Catumahāpatho viya catuiriyāpathoti gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā visuddhimagge vitthāritā, tasmā tattha taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayeneva veditabbā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Sivathikāya apaviddhauddhumātakādipaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ tadabhidheyyānañca uddhumātakādiasubhabhāgānaṃ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññaṃ. Tenāha “sivathikapabbehi vibhajitu”nti. Uddhaṃ jīvitapariyādānāti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. Samuggatenāti uṭṭhitena. Uddhumātattāti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ vinīlaṃ, purimavaṇṇavipariṇāmaabhūtaṃ vā nīlaṃvinīlaṃ, vinīlameva vinīlakanti ka-kārena padavaḍḍhanamāha anattahantarato yathā “pītaṃ lohitaka”nti. Paṭikūlakattāti jigucchanīyattā. Kucchitaṃ vinīlaṃ vinīlakanti kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti. Paribhinnaṭṭhānehi kākakaṇkādīhi. Vissandamānaṃ pubbanti vissavantaṃ pubbaṃ, taṃtaṃ taṃtaṃ paggharantapubbanti attho. Tathābhāvanti vissandamānapubbabhāvaṃ.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍita”nti vutto, so bhikkhu. Upasaṃharati sadisaṃtaṃ. Ayampi khotiādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. Āyūti rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. Usmāti kammajatejo. Evaṃpūtikasabhāvoti evaṃ ativiya pūtikasabhāvo, na āyūādīnaṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti evaṃbhāvīti āha “evaṃuddhumātādibhedo bhavissatī”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. Sesāvasesamaṃsalohitayuttanti sabbaso akhādītattā taṃtaṃ taṃtaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. Aññaṃ hatthaṭṭhikanti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vipparikkhātā jotitāti anavasesato tesāṃ vipparikkhātāṃ dassento “catusaṭṭhibhedampī”tiādīmāha. Terovassikānīti tirovassaṃ gatāni. Tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “atikkantaṃsaṃvaccharānī”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “abbhokāse”tiādīmāha. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavatthitatthā vuttaṃ “khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyameti aññaṃpabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhāti daṭṭhabbā aniccādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvasena vuttattā”ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ anappanāvahatā pākaṭā evāti “sesāni dvādasāpī”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. Sukhaṃ vedananti ettha sukhayatīti sukhā, sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasañca ābādhanti sukhā. Sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti sukhāti apare. Vedayati ārammaṇarasam anubhavatīti vedanā. Vedayamānoti anubhavamāno. Kāmantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttameva. Sampajānassa vediyanaṃ sampajānavediyanaṃ.

“Vohāramattaṃ hotī”ti etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti idaṃ vohāramattanti dasseti. Vatthuārammaṇāti rūpādiārammaṇā. Rūpādiārammaṇaṇhi vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū”ti adhippetam. Assāti bhaveyya. Dhammavinimuttassa aññassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “vedanāva vedayatī”ti āha. Nitthunantoti. Balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavaṃ disvā tassa avasaraḍānavasena nitthunanto. Vīriyasamataṃ yojetvāti adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojetvā. Saha paṭisambhidāhīti lokuttaraṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “saha paṭisambhidāhī”ti. Samasīsīti vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ vedayatī”tiādinā sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti dukkhā, sampayuttadhamme kāyañca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṃ vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasañca sātanti dukkhā. Dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti dukkhāti apare. Arūpakammaṭṭhānanti arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesanti attho. Rūpakammaṭṭhānena pana samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento āha. “Rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccatī”ti. Catudhātuvavatthānaṃ kathesīti etthāpi “yebhuyyenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Tadubhayanti catudhātuvavatthānassa saṅkhepavittthāradvayamāha. Saṅkhepamanasikāravasena mahāsatipaṭṭhāne, vitthāramanasikāravasena rāhulovāda- dhātuvibhaṅgādīsu.

Yebhuyyaggahaṇena tadaññadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānakathāya atthitā dīpitāti taṃ vibhāgena dassetuṃ “tividho hī”tiādi vuttaṃ. Tattha abhinivesoti anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā vattati. Pariggahite rūpakammaṭṭhāneti idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhūyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamam jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. Paṭhamābhiniṭṭhoti sabbe cetasaṃ cittāyattā cittakiriyabhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhiniṭṭho vutto, uppannaphasso puggalo, cittacetasaṅkārāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakārameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniropanalakkhaṇatā vuccati. Phusantoti ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammatā ekadesena anallīyamānapi rūpaṃ viya cakkhu, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṇca phusanto viya saṅghaṭṭento viya ca pavattati. Tathāhesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam anubhavantī. Phassādīnañhi sampayuttadhammaṇaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādimattabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayitābhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ evasabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakaṃ kiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. Vijānantanti paricchindanavasena visesato jānantaṃ. Viññāṇaṃhi minitabbavatthum nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchijja vibhāventaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti. Imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākaṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbābhogassa vasena veditabbā.

Evam tassa tasseva pākaṭabhāvepi “sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyya”nti “sabbañca kho, bhikkhave, abhiññā”nti ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento “tattha yassā”tiādimāha. Tattha phassapañcamakeyevāti avadhāraṇaṃ tadantogadhataṃ taggahaṇeneva gahitattā catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇaṃhi tassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato, tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanāpadhānattā tesam. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”tiādinā cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthum nissitāti ettha vatthu-saddo karajakāyavisayoti kathamidam viññāyatīti āha “yaṃ sandhāya vutta”ntiādi. Kattha pana vuttaṃ? Sāmaññaphale. Soti karajakāyo. Pañcakkhandhavinimuttaṃ nāmarūpaṃ natthīti idam adhikārasena vuttaṃ. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ atthevāti. Avijjādi hetukāti avijjātaṇhupādānādi hetukā. Vipassanāpaṭipāṭiyā...pe... vicaratīti iminā balavavipassanaṃ vatvā puna tassa ussukkāpanaṃ visesādhigamañca dassento “so”tiādimāha.

Idhāti imissaṃ dutiyasatipaṭṭhānadesanāyaṃ, tassā pana vedanānupassanāvasena kathetabbattā bhagavā vedanāvasena kathesi. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṃ vibhūtabhāvatoti dassetuṃ “phassavasena hī”tiādi vuttaṃ. Na pākaṭaṃ hotīti idam tādisa puggale sandhāya vuttaṃ, yesaṃ ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttaṃ “phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti”ti, taṃ avirodhitam hoti. Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyāti ca idam sukhadukkavedanānaṃ vasena vuttaṃ. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti “vedanāna”nti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadā sukhaṃ uppajjatītiādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanaṃ. Neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetīti tasmim sukhavedanāsaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ, paccuppannāya pana asambhavo vuttoyeva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato aniccā. Sameccasambhuyya paccayehi katattā saṅkhatā. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā. Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya khayadhammā...pe... nirodhadhammāti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisam nāma pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇavasena

saha āmīsehīti āmīsā. Tenāha “pañcakāmaguṇāmisānissitā”ti. Ito paranti “atthi vedanā”ti evamādiṭṭhā sandhāyāha “kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Sampayogavasena pavattamānena saha rāgenāti sarāgaṃ. Tenāha “lobhasahagata”nti. Vītarāganti. Ettha kāmāṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgavasena bhavitabbaṃ, sammāsanācārassa pana idhādhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti “lokiyakusalābyākata”nti vatvā “idaṃ panā”tiādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. Sesāni dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti cattāri akusalacittāni. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, tannimittakatāya pana siyā taṃsahitatālesoti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha “neva purimapaḍaṃ, na pacchimapaḍaṃ bhajantī”ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānaṃ āpajjati? Nāpajjati dukantarapariyāpannattā tesāṃ. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti samohanti āha “vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā”ti. Yasmā cettha saheva mohenāti samohanti purimapaḍāvadhāraṇāpi labbhatīyeva, tasmā vuttaṃ “yasmā panā”tiādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesaṃ mohavantatāya momūhacittanti vattabbato vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samoha”nti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti “vaṭṭantiyevā”ti vuttaṃ. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti thinamiddhānupatitaṃ pañcavidhaṃ sasaṅkhārikākusalacittaṃ saṅkuṭṭacittaṃ. Saṅkuṭṭacittaṃ nāma ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmājātena uddhaccena sahaḍaṃ pavattaṃ saṃsaṭṭhanti uddhaccasahagataṃ, aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasahagatamevāti. Pasaṭacittaṃ nāma sātisaṃ vikkhepavasena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthātāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gataṃ paṭipannanti mahaggataṃ. Taṃ pana rūpārūpabhūmikaṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha “rūpārūpāvacara”nti. Tassa cettha paṭiyogī parittamevāti āha “amahaggatanti kāmāvacara”nti. Attānaṃ uttaritūṃ samatthehi saha uttarehīti sauttaraṃ, tappaṭipakkhena anuttaraṃ, tadubhayaṃ upādāya veditabbanti āha “sauttaranti kāmāvacara”ntiādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṃ samāhitaṃ. Tenāha “yassā”tiādi. Yassāti yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitaṃ asamāhitaṃ. Tenāha “ubhayasamādhiraḥita”nti. Tadaṅgavimuttiyā vimuttaṃ, kāmāvacaraṃ kusalaṃ. Vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ, mahaggatanti tadubhayaṃ sandhāyāha “tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimutta”nti. Yattha tadubhayaṃ vimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitaṃ gayhamāne lokuttaracitṭepi siyā āsaṅkāti tannivattanatthaṃ “samuccheda...pe... okāsova natthī”ti āha. Okāsābhāvo ca sammāsanācārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pālito eva viññāyatīti tamatthaṃ ulliṅgento “pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetu”nti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Veneyyajjhāsayato. Yesañhi veneyyānaṃ pahātabbhadhammesu paṭhamāṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesāṃ vasenettha bhagavatā paṭhamāṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu āyatanesu, bhāvetabbesu bojjhaṅgesu pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā desitā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanatthaṃ icchitā, vipassanāpadhānā vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento “apicā”tiādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanāṃ daṭṭhabbaṃ. Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampīti pi-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahaṃ sampiṇḍeti itaresaṃ tadantogadhattā. “Kaṇhasukkānaṃ yugandhatā natthī”ti pajānanakāle abhāvā “abhiñhasamudācāravasenā”ti vuttaṃ. Yathāti yenākārena. So pana “kāmacchandassa uppādo hotī”ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha “yena kāraṇenā”ti. Ca-saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”tiādinā vuttapade. Subhampīti kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena “subha”nti vuccati, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā “subhanimitta”nti ca. Itthaṃ, itthākārena vā gayhamānaṃ rūpādi subhārammaṇaṃ. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro anupāyamanasikāro. Tanti ayonisomanasikāraṃ. Tatthāti nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. Āhāroti paccayo.

Asubhampīti asubhajjhānampi uttarapadalopena. Taṃ pana dasasu aviññāṇakāsubhesu, kesādīsu ca pavattaṃ daṭṭhabbaṃ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti girimānandasutte vuttāti. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanatthaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tesu pana asubhe “subha”nti, “asubha”nti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itarepīti.

Ekādasasu asubhesu paṭikūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggaṇhanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti asubhanimittassa uggaḥo. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ asubhabhāvanānuyogo. Bhojane mattaññuno thinamiddhābhivhāvābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṃ pana āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa, tadādhārassa, tassa ca udariyabhūtassa asubhatādassanaṃ, kāyassa āhāraṭṭhitikatādassanañca yo sammadeva jānāti, so visesato bhojane mattaññū nāma, tassa ca kāmacchando pahīyateva. Asubhakammikatissatthero dantaṭṭhidassāvī. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanaīvaraṇanti āha “arahattamaggenā”ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ paṭighanimittaṃ parato uppajjanakapaṭighassa kāraṇanti katvā. Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, tasmimṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, tassā mettāya.

Mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ mettānimittassa uggaḥo. Odhisakaanodhisakadisāpharaṇānanti attaatiptiyasahāyamajjhattaverīvasena odhisakatā, sīmāsambhede kate anodhisakatā, ekādidisāpharaṇavasena

disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odhisakadisāpharaṇaṃ, viharādiuddesarahitaṃ puratthimādidisāvasena anodhisakadisāpharaṇanti evaṃ vā dvidhā uggahaṇaṃ sandhāya “odhisakaanodhisakadisāpharaṇā”nti vuttaṃ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo, uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha “sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā”ti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekaṃ “averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantū”ti catudhā pavattito vīsatividhā anodhisakapharaṇā mettā, “sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā”ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhibhopharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena aratīādīkāni uppajjanti, so aratīādīsu ayonisomanasikāro, tena. Nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. Ukkaṇṭhitā pantasenāsanesu adhikusalesu dhammesu ca uppajjanabhāvariñcanā. Kāyavināmanāti kāyassa virūpenākārena nāmanā.

Kusaladhammasampaññipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaññipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātuādito pavattavīriyanti āha “paṭhamārambhavīriya”nti. Yasmā paṭhamārambhāmatassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṃ “kosajjato nikkhantatāya tato balavatara”nti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūparivisesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ “paraṃ paraṃ thānaṃ akkamanato tatopi balavatara”nti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hoti”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. Divā sūriyālokanti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ “dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti “avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato”ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa atthavedādīpaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hoti, yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpaṭīkārapavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti “bāhusaccenapi...pe... uddhaccakukkuccaṃ pahīyati”ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Buddhasevitā ca buddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakārattā uddhaccakukkuccapahānakārī vuttā. Buddhattaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhuno yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti “kappiyākappiyaparipucchāmahulassā”tiādīni vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. Pahīne uddhaccakukkucceti niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatattā anāgāmimaggena āyatīṃ anuppādo vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti thānīyā, vicikicchāya thānīyā vicikicchāṭṭhānīyā, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā. Tiṭṭhatīti vā thānīyā, vicikicchā thānīyā etissāti

vicikicchāṭṭhānīyā, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāga hetutāya asādhāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te sāvajjā asevitabbā hīnā ca. Ye kusalā, te anavajjā sevitabbā paṇītā ca. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āradhā hīnā, paṇītehi paṇītā. Kaṇhāti kāḷakā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. Sukkāti odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijāti hetuto vā kaṇhā, sukkābhijāti hetuto sukkā. Te eva sappāṭibhāgā. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappāṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappāṭibhāgā ca kaṇhasukkasappaṭibhāgā. Sukhā hi vedanā dukkhāyavedanāya sappāṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappāṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “tīṇi ratanāni ārabbhā”ti. Ratanattayaguṇāvabodhe hi “satthari kaṅkhatī”ti ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “vinaye ciṇṇavasābhāvassapī”ti. Okappaṇīyasaddhāsaṅkhātā adhimokkhabahulassāti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhātā adhimokkkena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā ninnapoṇatā adhimutti adhimokkho.

Subhanimittaasubhanimittādīsūti “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti ādi-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena ādi-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyena mettācetovimuttiādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā upādānakkhandā. Iti rūpanti ettha iti-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “idaṃ rūpa”nti. Tayidaṃ sarūpato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha - “ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī”ti. Iti vā pakāratthe nipāto, tasmā “iti rūpa”nti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa bhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyivā dasseti. Sabhāvatoti ruppanasabhāvato cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. Vedanādīsūpīti ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānātī”tiādīnā, sabhāvato ca anubhavanasabhāvato sātādisabhāvato cāti evamādinā yojetabbaṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. Chasu ajjhattikabāhiresūti “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresu”ti “chasū”ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavatthānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatana meva uppattidvāraṃ, rūpāyatana meva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatana kadeso uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṃca dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti

attho. Suṇātīti sotaṃ. Ghāyatīti ghānaṃ. Jīvitanimittatāya raso jīvitaṃ, taṃ jīvitamavhāyatīti jivhā. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti kāyo. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti mano. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti rūpaṃ. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti saddo. Gandhayati attano vatthum sūcetīti gandho. Rasanti taṃ sattā assādentīti raso. Phusiyatīti phoṭṭhabbaṃ. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti dhammā. Sabbāni pana āyānaṃ tananādiatthena āyatanāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge taṃsaṃvaṇṇanāya ca vuttanayena veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti ettha cakkhu nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhuādikanti āha “cakkhupasāda”nti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti. Ca-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. Yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. “Cakkhuñca paṭicca rūpe cā”tiādīsu samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇupattihetu, na viṣum visunti imassa atthassa dassanattamaṃ “rūpe cā”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṃ idhāpi “rūpe ca pajānātī”ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññaṇa pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā “bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcā”ti ekavacanavasena attho vutto. Sarasalakkhaṇavasenāti cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa ceva cakkhupaṭīhananalakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhum upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhīpatiārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmañcāyaṃ suttantaṃvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento “kāmarāga...pe... avijjāsaṃyojana”nti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti kāmarāgo, so eva bandhanaṭṭhena saṃyojanaṃ. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojeti bandhati, iti dukkhena sattaṃ, bhavādiḥ vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojeti bandhatīti saṃyojanaṃ. Evaṃ paṭighasaṃyojanādīnampi yathārahaṃ attho vattabbo. Sarasalakkhaṇavasenāti ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Bhavassāda-diṭṭhissāda-nivattanattamaṃ kāmassādaggaṇaṃ. Assādayatoti abhīramantassa. Abhinandatoti sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenapi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāgupatti vuttā. Esa nayo sesesupi. Etaṃ ārammaṇanti etaṃ evaṃsukhumaṃ evaṃdubbibhāgaṃ ārammaṇaṃ. Niccaṃ dhuvanti etaṃ nidassanamattaṃ, “ucchiṇṇissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. Bhavaṃ patthentassāti “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhārammaṇaṃ sulabhaṃ jātaṃ, tasmā āyatimpi sampattibhavo bhavyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. Evarūpaṃ sakkā laddhanti yojanā. Usūyatoti usūyaṃ issaṃ uppādayato. Aññaṃ maccharāyatoti aññaṇa asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṃ karoto. Sabbeheva yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṃca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāvaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṇceva tajjāyonisomanasikārañcāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇaṃ. Avikkhambhitaasamūhatabhūmiladdhuppannataṃ sandhāya

“appahīnaṭṭhena uppannassā”ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā samudācāraggaṇeneva gahitā. Yena kāraṇenāti yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena kāraṇena. Tañhi tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamanīyatāya paṭhamamaggavajjhatā vuttā. Yadi evaṃ “tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti suttapadaṃ kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ. Yathānulomasāsanañhi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ doso. Olārikassāti thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyuṭṭhānatibbatāva hoti. Aṇusahagatassāti vuttappakāraolārikābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumbhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyeva yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “eseva nayo”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhakkāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṃ pakkhe ajjhakkāyatanapariggahaṇenāti ajjhakkāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho, evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. Parassa vā dhammesūti etthāpi eseva nayo. Rūpāyatanassāti aḍḍhekādasapabhedarūpasabhāvassa āyatanassa. Rūpakkhandhe vuttanayena nīharitabbāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Sesakkhandhesūti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. Vuttanayenāti iminā atidesena rūpakkhandhe āhārasamudayāti, viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti, sesakkhandhesu phassasamudayāti imaṃ visesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti. Khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāḷiyaṃ gahitaṃ natthīti āha “lokuttaradhammā na gahetabbā”ti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. Bujjhanakasattassāti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. Aṅgesūti kāraṇesu, avayavesu vā. Udayabbayañāṇuppadato paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha “āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī”ti.

“Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā”ti padassa attho “vicikicchaṭṭhānīyā”ti ettha vuttanayena veditabbo. Tanti yonisomanasikāraṃ. Tatthāti satiyaṃ. Nipphādetabbe cetam bhummaṃ.

Sati ca sampajaññaṃca satisampajaññaṃ. Atha vā satipadhānaṃ abhikkantādisāttakabhāvapariggaṇhanāññaṃ satisampajaññaṃ. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammānaṃ pahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusālānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjhanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti “satisampajañña”ntiadinā.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa dhammavicayasambojjhaṅgassa. “Kusalākusalā dhammā”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha yonisomanasikārabahulīkāroti kusālādīsu

taṃtaṃsabhāvarasalakkaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikāva, tassa abhiṇhapavattanaṃ bahulīkāro. Bhiyyobhāvāyāti punappunabhāvāya. Vepullāyāti vipulabhāvāya. Pāripūriyāti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsivā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanādiatthaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “kandhadhātu...pe... bahulatā”ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha “vatthūnī”ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “ajjhakkabāhirāna”ntiādi. Ussannadosanti vātādiussannadosaṃ. Sedamalamakkhanti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. Ca-saddena aññampi sarīrassa pīlavahaṃ saṅgaṇhāti. Senāsanaṃ vāti vā-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggaṭāya aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. Cittacetāsikesu nissayādiṭṭhāyabhūtesu. Ñāṇampīti pi-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmim̐ aparissuddhe ñāṇampi aparissuddhaṃ hotīti nissayāparissuddhiyā taṃnissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhatāya visayīnaṃ aparissuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavatthusmim̐ adhimokkha-kiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnaṃca sithilatādīnā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha “itarāni mandānī”ti. Tatoti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṅga mandattā. Kosajjapakkhe patituṃ adavā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaḥo, paggaḥova kiccaṃ paggaḥakiccaṃ. “Kātuṃ na sakkotī”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā upaṭṭhānaṃ. Vikkhepapaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhattā honti, so avikkhepo. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti balavatā saddhindriyena abhibhūtatā. Sahajātadhammesu indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā.

Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Tanti saddhindriyaṃ. Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃvattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaṇa sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti pariājanavasena paññābyāpārassa sātisaṃvattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena...pe... hāpetabba”nti. Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesavasena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito,

dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitttheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanapasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”tiādīnā ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsagissajjanena atthānaṃ dassetvā -

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti.

Gāthaṃ vatvā “ehivakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otarati. Taṃ ṇatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ “vakkalitttheravatthu cettha nidassana”nti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. Passaddhādīti ādi-saddena samādhīupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. Hāpetabbanti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhīdibhāvanāya hāyati samādhīpakkhiyattā tassā. Tathāhi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “passaddhīdibhāvanāya hāpetabba”nti. Soṇattherassa vatthūti sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā, satthu, santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḥhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “soṇattherassa vatthu dassetabba”nti. Sesesupīti satisamādhīpaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjudhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. Balavasaddhotiādi vuttassevatthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho - yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so mudhāpasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvaka. Kerāṭikapakkhanti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī”tiādīni

parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha “bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti”ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anattāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti. Kosajjaṃ adhibhavati, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Uddhaccaṃ adhibhavatīti etthāpi eseṇa nayo. Tadubhayanti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. Samaṃ kātābbanti samarasam kātābbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. Evanti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. Saddahantoti “pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānupattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. Okappentoti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. Ekaggatā balavatī vaṭṭati samādhippadhānattā jhānassa. Ubhinnanti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “samatāyapī”ti, samabhāvenapīti attho. Appanāti lokiyaappanā. Tathā hi “hotiyevā”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesam samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti. Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samatā icchitā, kathaṃ satīti āha “sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī”ti. Sabbatthāti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “saddhāvīriyapaññāna”nti āha. Aññathā pīti ca gaṇhetabbā siyā. Tathā hi “kosajjapakkhikena samādhinā”icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. Sāti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto sabbakammiko. Tenāti tenā sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. Āha aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā sabbatthikā, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva sabbatthikā. Cittanti kusalacittaṃ. Tassa hi sati paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ appattassa pattiya anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “ārakkhapaccupatṭhānā”tiādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatitṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññānavahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha “samapaññāsa...pe... puggalasevanā”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññāssa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā”ti. Yathā sativapullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti āha “arahattamaggena bhāvanāpāripurī hoti”ti. Vīriyādīsipi eseṇa nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti”tiādinā pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamam karontīti devadūtasuttādīsu tassā ādito vuttattā ca āha “pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā”ti. Sakaṭavāhanādikāleti ādi-saddena tadanñam manussehi tiracchānehi ca vibādhiyamānakālam saṅgaṇhāti. Ekaṃ buddhantaranti idaṃ aparāparaṃ

petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ
ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukabhāvato. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ
buddhānaṃ adhigatarūpadassano.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro lokiyo ca visesādhigamoti
evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. Gamanavīthinti sapubbabhāgaṃ
nibbānagāminiṃ ariyamaggapaṭipadaṃ. Sā hi bhikkhuno vaṭṭanissaraṇāya gantabbā
paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā
kāyassa daḷhīkammaṃpasuto. Piṇḍanti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakaṇaṃ attani
kāraṣṣa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa
bhikkhāya paṭipūjanā piṇḍāpacāyanaṃ.

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. Taṃ saddaṃ sutvāti taṃ upāsikāya vacanaṃ
paṇṇasāladvāre tṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti
dibbasampatti ante nibbānasampattīti tisso sampattiyo. Dātuṃ sakkhissasīti “taya
katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena
khattavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussasampattiyo ante
nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti thero attānaṃ pucchati. Sitāṃ karontovāti
“akiccheneva mayā vaṭṭadukkaṃ samatikkanta”nti paccavekkhaṇāvasāne
sañjātapāmojjavasena sitāṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātiddhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. Evaṃ
yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro
hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ kusītopi teneva kusītabhāvena
asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhanadāyajjassa na bhāgī.
Āraddhavīriyova labhati sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā.
Evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa
guṇamahattaṃ dasasahasilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento “satthuno
hī”tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjupagamena sakyaputtiyabhāvo
sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “asambhinnāyā”tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ
yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādiyanuyūñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ
puggalānaṃ dūrato vajjanā kusītapuggalaparivajjanā. “Divasaṃ caṅkamaṃ
nisajjāyā”tiādinā bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ
kālena kālaṃ upasaṅkamanā āraddhavīriyapuggalasevanā. Tenāha - “kucchiṃ
pūretvā”tiādi. Visuddhimagge pana jātimahattapaccavekkhaṇā
sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ,
thinamiddhavinodanā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ.
Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti
lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato.
Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya eva gahitaṃ, vīriyuppādane
yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha
thinamiddhavinodana-kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevana-
tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhārasena,
apāyapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā
daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā kāraṇabhāvato “pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā”ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso, yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti, tassā uppādakamanasikāro.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “yāva upacārā”ti. Sakalasarīraṃ pharamānoti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ sesaanussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. Samāpattiyā...pe... samudācarantīti idañca upasamānussatidassanaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva passaddhisambojjhaṅgo, tassa passaddhisambojjhaṅgassa.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. Uturiyāpathasukhaggahaṇena sappāyauturiyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhaṃ sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhaṃ dukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhato payogo yassa hoti majjhattapayogo, tassa bhāvo majjhattapayogatā. Ayañhi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalavasenānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva samathanimittaṃ. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaso bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhī. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “avikkhepaṭṭhena ca abyagganimitta”nti.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ “vatthuvisada...pe... veditabbā”ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhaṇakosallassa ca tammūlakattā “nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā”icceva vuttaṃ. Kasiṇanimittassāti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassādikassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti.

Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandataṃ pamodavekallañca saṅgaṇhāti. Tassa paggahaṇanti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhetuṃ bhagavatā -

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayamaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggaṃ ujjaletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggaṃ ujjaletunti? Evaṃ sante”ti.

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbaṃ, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. Tassa niggahaṇanti tassa uddhatacittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetam̐ bhagavatā -

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni...pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? Evaṃ bhante”ti.

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ “paññāpayoga...pe... nirassādaṃ hoti”ti. Tassa saṃveguppādanaṃ pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento “aṭṭha saṃvegavattūnī”tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādi-khuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkaṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbaṃ tesam̐ tesam̐ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visum̐ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesam̐ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkaṃ aṭṭhamam̐ saṃvegavattu gahitanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatāti ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena tena saṃvejanavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. Alīnantiādīsu kosajjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ, uddhaccapakkhiyānaṃ anadhimattatāya anuddhataṃ, paññāpayogasattiyā upasamasukhādhigamena ca anirassādaṃ, tato eva ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati, alīnānuddhatatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatāti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati.

Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha “upacāraṃ vā appanaṃ vā”ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttānusārena veditabbaṃ.

Anurodhavirodhavippahānavasena majjhatabbhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmiṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabbhāvo visayavasena duvidhoti āha “sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā”ti. Tadubhaye ca virujjhaṇaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassentena “sattamajjhattatā”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”ti.

Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. Dvīhevāti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatāya. Assāmikabhāvo anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññañca kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. Anaddhaniyanti na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. Tāvakālikanti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, “mama”nti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. Dhanāyantāti dhaṇaṃ drabyaṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbabhāgamaggavasena desitāti pubbabhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha “bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasacca”nti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. Yathāsabhāvatoti aviparītasabhāvato bādhanaḷakkhaṇato, yo yo vā sabhāvo yathāsabhāvo, tato, ruppanādikakkaḷādisabhāvatoti attho. Janikaṃ samuṭṭhāpikanti pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. Purimataṇhanti dukkhanibbattito puretarasiddhaṃ taṇhaṃ.

Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayānaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ “attano vā cattāri saccānī”ti. Parassa vāti etthāpi eseṇa nayo. Tenāha bhagavā - “imasmiṃyeṇa byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi, lokasamudayañca paññapemi, lokanirodhañca paññapemi, lokanirodhagāminipaṭipadañca paññapemi”ti. Kathaṃ pana ādikampiko nirodhasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti, eṇaṃ katvā lokuttarabojjhaṅge uddissapi pariggaho na virujjhati. Yathāsambhavatoti sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayavayā veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

“Aṭṭhikaṣaṅkhalikaṃ samaṃsa”ntiādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. Dveṇevāti “ānāpānaṃ, dvattiṃsākāro”ti imāni dveṇeva. Abhinivesoti vipassanābhiniveso, so pana sammasanīyadhamme pariggaho. Iriyāpathā ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammasanupagā viññattiādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ “īriyāpatha...pe... na jāyatī”ti. Kesādiapadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādiapadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṃ sampayuttā taṃnissayadhammāti adhippāyena mahāsīvatthero “īriyāpathādīsipi abhiniveso jāyatī”ti āha. Atthi nu kho metiādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

137. Kāmaṃ “idha, bhikkhave, bhikkhū”tiādinā uddesaniddhesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ, taṃ paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ “yo hi koci, bhikkhave”icceva vuttaṃ, na bhikkhuyevāti dassento “yo hi koci, bhikkhu vā”tiādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāpattā aggamaggapaññā aññā nāma, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha “aññāti arahatta”nti. Appatarepi kāle sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā.

138. Niyyātentoti nigamento.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mūlapariyāyavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 1. Subcommentary on the First Fifty Discourses. 1. The Chapter of the Discourse on the Root of All Phenomena Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org